TÉNYEK ÉS TANÚK

Csalog Zsolt
Heltai György

Hogyan kell forradalmat csinálni?

mű

Hogyan kell forradalmat csinálni?

Csalog Zsolt & Heltai György

Magvető (2018 máj)

Címke: életrajz, történelem

Heltai György jogászt, a Rajk-per kapcsán bebörtönzött kommunista politikust a mai olvasó leginkább mint az utolsó Nagy Imre-kabinet külügyminiszter-helyettesét ismeri. A forradalom leverése után emigrált, az általa alapított brüsszeli Nagy Imre Intézetet vezette, majd az Egyesült Államokban fejezte be gazdag életútját. Anyaországi (újra)fölfedezése az 1980-as évekre tehető: ekkor látogatta meg őt charlestoni otthonában Csalog Zsolt, és ekkor született az az életútinterjú, amelyből Csalog aztán az életregényként is olvasható prózaportrét írta. A híres-hírhedett anekdotázó Heltai történetei élvezetes stílusban kanyarognak – a zsidó polgári háttér, a szocdem indulás, majd az illegális kommunista múlt mozaikdarabkái között felbukkan a Kádár-legendárium és a Varsói Szerződés szövevényes története is. Több mint harminc év után méltó formában, Soltész Márton jegyzeteivel és elemző tanulmányával, annotált névmutatóval kísérve lát először napvilágot Csalog Zsolt dokuportréja, amelyhez a hagyatékból az író saját ’56-élményéről szóló, felkavaróan szép szövege járul előszó gyanánt.

Csalog Zsolt

HOGYAN KELL FORRADALMAT CSINÁLNI?

HELTAI GYÖRGY
portréja

ELŐSZÓ HELYETT

Csalog Zsolt

LELKI ÜDVÖSSÉG, FÖLDI ÉRTELEMBEN[1]

Huszonegy éves voltam, budapesti egyetemista. Előtte úgy látszott, hogy szomorú rabként fogom végigélni az életemet. Hogy másképp alakult, és én is más lettem – lélekben szabad ember –, azt annak a csodálatos, tiszta ünnepnek köszönhetem, ’56 októberének, a forradalomnak.

Végigéltem, és ha mégoly kicsiny, közrendű szereplőjeként is, de végigcsináltam a forradalmat. Hosszú lenne végigmennem az élmények naptárán – majd máskor. Most csak az átéltek végső jelentését szeretném megragadni. Kimondani, hogy az életemben semmi nem hasonlítható azoknak a napoknak a nagyszerűségéhez. Az a villámcsapásszerű felismerés, hogy nem vagyok egyedül, hogy emberek, akiket eddig nem is ismertem, és akikről ismeretlenül nem sok jót gondoltam, egyetlen varázsütésre egyet akaró közösséggé formálódnak, és visznek, röpítenek magukkal; megérni, hogy egyet akarva cselekedni is képesek vagyunk, a néma tűrésből felébredve artikulálni tudjuk közösnek felismert gondolatainkat, és harcolni tudunk értük, ország sorsát és világtörténelmet formáló tettekre vagyunk képesek; felismerni, hogy a harcban nem félünk, hanem tőlünk félnek – ezek, ezek a legmaradandóbb és további életemet is alapjában meghatározó élményei azoknak a napoknak. Ez teszi életem „közepévé” ’56-ot, minden dolgok viszonyítási pontjává. Olyan fogalmi bázissá, amely köré gondolkodásom máig is rendeződik, „kályhává”, amelytől – ha valahol el is akadnék – mindig újraindulhatok.

Ismert dolog, hogy miképpen buktunk el azután. De miért van, hogy a szétlőtt és eltaposott országban sem éreztem, hogy ezt a harcot elvesztettük volna? A drága áron szabaddá vált ország elveszettnek látszott a tankok talpa alatt – de azok az emberi értékek, amelyeket a forradalom teremtett, messze-fénylőn éltek tovább. Magamról szólva: ha egyszer már megismertem a magam cselekvőképességének ízét, a hitet a többiekben és a félelem nélküli lét örömét, nem volt kedvem – holmi tankok kedvéért – lemondani róla. Vigyáztam is: ha felnőve és változva is, de ilyennek kell maradnom, amilyenné akkor lettem! Bár talán vigyáznom sem kellett; mondhatom így is: ekkora gyönyörű súly alatt nem is igen tudtam már változni. Azóta eltelt harminc év, de én többé már nem süllyedtem vissza a rab-évek nyomorú tehetetlenségébe. Abból a melegből valamennyi most már mindvégig megmarad bennem.

Bár nem kerestem a menekülés útjait, úgy adódott: engem elkerült a megtorlás. Nem volt könnyű dolgom így sem, végig kellett élnem az akasztások és a lelki kerékbetörés korszakát – így „átélni” mégis más volt, mint testileg is elszenvedni. Talán szerencsés túlélésem tényéből adódik, hogy ma is boldogságra képes embernek tudhatom magam? Nem gondolom. Később megismerhettem őket is, akik hosszú börtönt, nemegyszer az akasztófa árnyékát is túlélve tértek vissza: emelt fejjel élő emberek ők is. Börtönévekkel vagy anélkül, betegre kínozva vagy testi épségben szabadulva egyformán: valamilyen földi értelemben vett lelki üdvösség közös birtokosai vagyunk.

Harminc év alatt megtanulhattam, milyen nagy kincsem ez a lelki üdv. Ha azoknak a nyomorával hasonlítom össze, akik

könnyelműen árulásra adták a fejüket, vagy akár csak azoknak a nehéz, sokszor tétova útkeresésével, akik, nálam néhány évvel fiatalabbak lévén, még nem részesülhettek a forradalom élményében és az élmény adta szellemi-lelki tőkében, igazán szerencsésnek mondhatom magam.

De éppen a szerencsésnek tudott helyzetem vállaltatja velem a kötelességet: megosztani ezt a tőkét, szétosztani azoknak, akik nem kaphattak belőle, és örökíteni az utánunk jövőknek. ’56 élményét birtokolva elmondani mindenkinek: Nem igaz, hogy a mai ember tehetetlenségre kárhoztatott, béna lény, a történelem passzív játékszere, nem kell igaz legyen, hogy a sorsunkról és gyerekeink jövőjéről úgyis csak távoli fővárosokban döntenek, és nem igaz, hogy én, te, ő, kicsiny ország kicsiny fiai értéktelen szalmaszálak vagyunk csak a nagy folyóban! Én ’56-ból megtanultam, hogy a jövő nem lehetetlenség, igenis lehetünk a formálói is! És ezt tanítani is szeretném.

De prózát írok: a történelemmé nemesedett vagy muzealizálódott forradalmi pátosz mellől nem felejthetem el a valóság mocskát sem. A sanda alkuk és hamis igazodások nyomasztó korszakát, amely Magyarországon töltött életem nagyobbik részének keretet adott. Eljött az idő, hogy Budapest húsboltjaiban húst árultak, és a nagyvilág nem győzött álmélkodni ezen a csodán – és nagyon emlékszem egy augusztusi napra ’68-ból, amikor kétségbeesetten rohangásztam Budapest addigra már befoltozott utcáin, izgatottan várva, hátha a Prágából jött hírek másokat is utcára szólítanak, tömegeket – csendes, üres utcákon téblábolttam késő estig, még

a rendőr is csak a kocsmák rendjét őrizte. Meg emlékszem jól a későbbi évek keserűségére és szégyenére, amikor a lengyelek ’56-ja oly kevés rokonszenvet szólaltatott meg a húsboltjaira büszke és kényes Magyarországon – pocsék érzés volt.

Mégis, felmérhető és nyilvánvaló: a forradalom utáni és a mai Magyarország már nem az a sötét szöglete a Világnak, amely előtte volt, vagy amilyennek gazdái szeretnék látni. A legyőzöttségében is győztes forradalom és a forradalom eszméinek továbbvirágzása tette jobbá. És ha az eredmény nagyon is viszonylagos, tudjuk: ’56 szellemének birtokosain és örökösein múlik a folytatás. Ha tőkénket nem vagyunk képesek kamatoztatni, a mi „hófehér lelkünk” harmadrendű magánügy csak, és Nándorfehérvár dicsőségét könnyen elfedheti Mohács keserves realitása. De ha Bibó István útmutatásához híven őrizzük és hagyományozzuk a zászlót, képesek lehetünk feléleszteni a mi akkori tisztaságunkat, hogy eleven erővé és Kelet-Európa jobb jövőjévé válhasson.

(1986)

Soltész Márton

A „NAGY EGÉSZ HITELESSÉGE”

Poétikai-filológiai problémakörök Csalog Zsolt Heltai-portréjában

> „A pontos megértés érdekében a történeti műveket sosem szabad a bennük leírt események egyértelmű jeleiként olvasnunk, inkább szimbolikus szerkezeteknek, kiterjesztett metaforáknak kell tekintsük őket, melyek a bennük leírt eseményeket olyan formákhoz »teszik hasonlatossá«, melyekkel már megismerkedtünk saját irodalmi kultúránkban.”
>
> (Hayden White)[2]

Kötetünkkel Heltai György jogász, diplomata, politikus, egyetemi tanár Csalog Zsolt által írt dokuportréját veheti kézbe a korszak iránt érdeklődő olvasó. Sajátos négykezes eredményét, amely ma már – mintegy három évtizeddel a rendszerváltoztatásnak nevezett politikai fordulat után – nem elsősorban a benne foglalt történeti-filológiai adatok, mint inkább lélektani hitelessége s esztétikai megformáltsága okán tarthat igényt a szélesebb nyilvánosság érdeklődésére. Közreadásával, a hozzá kapcsolódó jegyzetapparátussal és mellékletekkel ugyanakkor a kor szakirodalmának gyarapítása (alaptalan kételyek s tényként kezelt hiedelmek fölelevenítése) is célunk volt.

A portré modellje – ha tetszik: adatközlője –, Heltai György 1914. szeptember 22-én Budapesten, magyar zsidó család sarjaként látja meg a napvilágot, s 1938-ban, a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerez jogi doktorátust. Szíve ekkor még a szociáldemokratákhoz húz, 1943-ban azonban, az ukrán fronton töltött munkaszolgálatos időszakot (1939–1943)

követően előbb a Fórum nevű antifasiszta szervezethez, majd 1945 februárjában már a kommunistákhoz csatlakozik. Az MKP megbízásából a Külügyminisztérium igazolóbizottságának elnöke,[3] majd Kertész István Békeelőkészítő Osztályán,[4] 1945 és 1948 között pedig az intézmény Politikai Osztályának vezetőjeként tevékenykedik. Karrierje szépen ível fölfelé – hamarosan az MKP Külügyi Bizottságának titkára, majd az Igazságügy-minisztérium Elnöki Főosztályának vezetője. 1949. augusztus 20-án letartóztatják, s a Rajk-per egyik mellékperében (a Pálóczi-Horváth György és társai ügy vádlottjaként) 1950. november 29-én, majd másodfokon 1951. január 12-én[5] jogerősen tízévi fegyházbüntetésre ítélik.[6] Csupán 1954. szeptember 4-én szabadul (1955. április 18-án rehabilitálják), s hamarosan csatlakozik Nagy Imre köréhez. Az ’56-os forradalom kitöréséig az MTA Irodalomtörténeti Intézetében kap kutatói állást. Meglehetősen későn kapcsolódik be az eseményekbe, október 29-től azonban már a külügyminiszteri tárcát formálisan magának fenntartó miniszterelnök külügyi helyettese, vagyis – a korban szokásos elnevezéssel – államtitkára.[7] E minőségében részt vesz a Varsói Szerződésből való kilépési nyilatkozat, valamint az ország semlegességét kinyilvánító dokumentum megszövegezésében. A forradalom leverését követően, 1956. november 27-én feleségével, Lányi Ágnessel és három gyermekükkel Brüsszelbe emigrálnak, ahol Heltai 1958 és 1964 között az általa alapított és irányított Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézetet vezeti, valamint szerkeszti az intézmény háromnyelvű folyóiratát *(Szemle – Review – Revue)*.[8] 1964-ben az intézet

anyagi forrásainak elapadása miatt az Amerikai Egyesült Államokba települnek át; Heltai itt előbb a Columbia Egyetem kutatójaként (1965–1967), majd a University of Charleston tanszékvezető tanáraként, végül – egészen 1986-os nyugdíjazásáig – a bölcsészettudományi kar dékánjaként működik. Még megéri a rendszerváltoztatás első éveit, de már nem térhet vissza Magyarországra; 1994. július 15-én – professor emeritusként, a budapesti ’56-os Intézet (teljes nevén: Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete) kuratóriumi elnökeként – Charlestonban éri a halál.

Textológia

A jelen kiadás alapjául szolgáló, *Hogyan kell forradalmat csinálni?* című kézirat 1989. február 14-én, Csalog Zsolt ajándékaként került az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába.[9] Miután nem sikerült kiderítenem, mikor véglegesítette szövegét az író, az átadás dátumát tekintettem a mű születési időpontjának. Az ajándékozó egyetlen kikötése az volt: munkája élete végéig maradjon zárt anyag – halála után azonban tegyék kutathatóvá. Így került e gépirat a hagyaték 1993-ban, majd 2002-ben beérkezett öt további részével együtt 2014-ben feldolgozásra, s kapta a 445-ös fondon belül a 270-es jelzetet. Létezik azonban egy korábbi változata is (445/269.), amelyet Heltai György több ponton autográf javításokkal, betoldásokkal látott el; ezeket a korrekciókat az író a későbbi változatban rendre érvényesítette.

Heltai, aki a portré alapjául szolgáló interjú[10] elkészítésének időpontjában, 1983-ban már évek óta az észak-karolinai Charlestonban élt, készséggel válaszolt az író kérdéseire, s az emigránslét biztonságában nyugodt szívvel mesélt saját és társai itthoni tevékenységéről. Sejtette-e vagy sem, hogy Csalog ebből az interjúból utóbb dokuportrét ír, hovatovább: ismerte-e egyáltalán az író bármely korábbi könyvét, nem tudom. Tény, hogy néhány év múlva készen állt a mű – vagy egy féltucat másikkal együtt –, és szerzőjük már a megfelelő kiadót kereste, amikor kiderült: a *Doku 56* kötetben (amely Erdei Sándor, Katona Géza, Jancsó Lívia, Földes Péter és Maléter Pálné Gyenes Judith portréit tartalmazza)[11] a *Hogyan kell forradalmat csinálni?* című írás nem szerepelhet. Maga az adatközlő tiltotta meg – hogy pontosan miért, máig rejtély. Csalog persze dühöngött, s joggal. Odavolt a sok munka: az interjú, a lejegyzés, a cédulázás, a megfogalmazás – Heltai hajthatatlan volt. 1989 áprilisában már szelíd mosollyal adott videóinterjút a charlestoni campus hallgatóinak[12] – ekkor azonban még nem állt kötélnek. Mit volt mit tenni: a szerző – immár Budapesten, ’89 tavaszán – szép csöndben közzétette a szívének legkedvesebb szakaszokat a *Magyar Narancs*, a *Beszélő*, illetve az éppen akkor induló *2000* hasábjain.[13] Heltai természetesen tudomást szerzett a dologról és – amint az várható volt – vérig sértődött. Hogy mit tett, mit írt, mit mondott, nem tudni – mert 1994-ben meghalt, és a Csalog-hagyatékban nem maradt fenn utánuk levelezés. Egy biztos: valamikor 1989 után – talán az olvasói visszajelzések hatására? – megbékült, s a *Hogyan kell forradalmat csinálni?* című rádiójátékot[14] már a legnagyobb

egyetértésben szerkesztették meg.[15] Az OSZK-nak átadott kéziratot később Révész Sándor is felhasználta Aczél-könyve forrásaként – de hogy a kézirattári példányt kutatta-e, vagy magától a szerzőtől kapta kölcsön, nem sikerült kiderítenem. A későbbi kultúrpápa zsidómentő akcióival, illetve börtönkönyvtárosi ténykedésével kapcsolatos szakaszok mindenesetre már e fontos, korai összegzés hasábjain megjelenhettek.[16]

Műfaj

Csalog Zsolt dokuportréját – lévén szó „lélektörténetről”, vagyis *regény*ről – lehetőség szerint nem terheltem magyarázó, a korabeli életvalóság tényeit tisztázó-referencializáló lábjegyzetekkel. Az egyéni emlékezet s az írói szabadság szövetségéből származó pontatlanságokat – egy-egy kényszerítő esetet leszámítva – az annotált névmutatóban igazítottam ki. Mivel Heltai szívesen adott – anekdotákkal gazdagon fűszerezett – leírásokat a szóba kerülő személyekről, kénytelen voltam a *Tények és Tanúk* sorozatban szokásosnál hosszabb, részletesebb, szakirodalmi hivatkozásokat is tartalmazó életrajzokat megadni, s itt tisztázni a nem ritka túlzásokat és félreértéseket. Hiszen amellett, hogy Heltai maga is nagy mesélőkedvű férfiú volt, Csalog szintén számos hendikeppel küzdött a XX. század történetének kutatása terén. Bár régész–történész–néprajzos végzettséggel rendelkezett, a legújabb kor

eseményeit, a korszak fő- és mellékszereplőinek életútját illetően meglepően tájékozatlannak bizonyult.[17]

Alkatából s szemléletéből következett azután, hogy amit – kellő forrásismeret és háttértudás hiányában – nem értett, azt vagy elhagyta, vagy egyszerűen kitalálta: dramaturgiai kapcsokkal-csavarokkal összefogatta, eliminálta. Magnófelvételből dolgozott, amelyen egy, a portré alapjául szolgáló interjú rögzítésekor magyarul már nem egészen magabiztosan beszélő „adatközlő", illetve „modell" mondta a magáét. A felvétel nyers lejegyzése (mely telis-tele van „érthetetlen szövegrész"-jelölésekkel) és a megírás között ráadásul hosszú hónapok, akár évek telhettek el (egy Krassó Györgynek írott levél szerint 1987 körül került sor a ma ismert – s a jelen kötetben közölt – portrévariáns kidolgozására[18]) – ez utóbbi körülmény is magyarázhatja az információtorzulásokat.

S itt hadd említsek egy rokon példát. Amikor néhány éve elővettem Márványi Judit 1987-es portréját a kéziratos hagyatékból,[19] s az akkor kereken kilencvenesztendős „adatközlővel" és munkatársával, Mesterházi Mónikával nekiláttunk a szöveg újraolvasásának, kiderült, hogy a legendás szerkesztő két legközelebbi barátnőjének sorstörténetét Csalog – az irodalmi alakítás szabadsága jegyében – három különböző figurává gyúrta.[20] Igaz: számos cikkben, levélben, interjúban és előadásában hangsúlyozta, hogy számára nem az adatok, a „száraz tények" a fontosak – inkább a karakter, a jellemkép szuggesztiója: a Nagy Egész hitelessége.[21] „Hívhattam volna segítségül történészt – írta *Doku 56* című kötetének fülszövegében –, hogy korrigálja pontról pontra az emlékeket,

írjon elő- vagy utószót ehhez a könyvhöz, vagy kísérje végig a szöveget tudós lábjegyzetekkel, figyelmeztessen, valahányszor az emlékezés egy adatban téved, egy hangsúlyban elveti a sulykot – nem tettem. Mert nem az adatokban és hangsúlyokban pontos történelmi tankönyvet akartam írni, hanem az arcvonások hűségére törekvő PORTRÉKAT.”[22]

Bár az irodalomkritika lényegében mind a mai napig értetlenül tekint hibrid írásaira, újabb és újabb színpadi sikerei[23] híven tükrözik Csalog monológjainak lényeg- és formaadó sajátosságát: a *drámaiság*ot. Kötetben megjelent műveinek többsége – egy-egy jól szerkesztett interjút leszámítva[24] – zeneileg s dramaturgiailag komponált, teátrális magánbeszéd: potenciális monodráma. Nem mély-, s nem is életútinterjú tehát, de vérbeli elbeszélés.

E tény dacára a nyolcvanas évek második felében mind gyakrabban kényszerült védekezésre az író; panaszkodott, hogy Budapestről „fúrják” a történészek, mondván – s ebben különben teljesen igazuk volt – oral history interjúi hemzsegnek a „leiterjakaboktól”. Míg ő amerikai megélhetését féltette, a pesti szakemberek azon dühöngtek, hogy a számukra létfontosságú Atlantic Research and Publications Incorporation ösztöndíjából egy olyan személy dolgozik leletmentő projekten, aki Décsi Gyulát „Pécsi”-nek, François Gachot-t „Krassó”-nak, Vájlok Sándort „Vályog”-nak, George Meanyt „Mimi”-nek hallja/írja, azonkívül Arnold Zweiget összekeveri Stefan Zweiggel, Gimes Judit „Jucá”-t pedig Földes Alice „Lucá”-val.[25] Nem is szólva arról, hogy adatközlőinek emlékeihez sem a történeti

szakirodalom szempontjából releváns kérdések mentén közelít – inkább saját írói ambícióit követve.[26]

E bosszantó s egyúttal komikus lapszusokat (erőm s tudásom szerint) természetesen kijavítottam – mondván: ne hagyományozzunk tovább fölösleges félreértéseket. S itt utalnék az *Egy téglát én is letettem* című kötet[27] lektori jelentésére, melynek szerzője (minden bizonnyal Pándi Pál) ugyanezt tette, amikor bőséges hibajegyzéket mellékelt egyébként jóindulatú minősítéséhez.[28] Magam sem tehettem másként: egy szerkesztetlen, lektorálatlan kéziratról volt szó – így kellett hozzányúlnom. A feladat nem volt kockázatmentes: Csalog briliáns szerkesztőjét, Mátis Líviát s a korszakot betéve ismerő lektorokat kellett helyettesítenem egy személyben. Szerencsére nem voltam egészen magamra utalva: Balogh Margittól Bolvári-Takács Gáboron, Katona Ferencen, Rainer M. Jánoson és Standeisky Éván át Szilágyi Gáborig számos kiváló segítőm akadt (külön köszönet illeti lektoromat, Zinner Tibort).

Maga a tény, hogy Csalog az esztétikailag hitelesített lélektani-szociokulturális referenciát – író lévén – bevallottan előnyben részesítette a történeti-filológiai autenticitással szemben, máris egy sor olyan kérdést implikált, melyeket megoldani nem lehetett feladatom, s az annotált névmutatóban sem tisztázhattam. Ha most csupán Kenedi János 1988-as interjújával vetem össze munkáját, rögvest föltűnik, hogy a mindkét anyagban előkerülő Csillik Sándor egyik helyen Heltai gimnáziumi,[29] a másikon egyetemi évfolyamtársaként szerepel. Mit tehet ilyenkor a filológus? Néhány hetes eredménytelen kutakodás után mindössze regisztrálja a

problémát. Hasonló eltérést tapasztalunk Heltainak egy Révai Józseffel kapcsolatos emléke körül. A dokuportrében Révai hevülten oktatja ki hősünket, hogy nem érheti be a Külügyminisztériumon belül osztálytanácsosi státusszal („Szerencsétlen! Ez magának kommunista magatartás?!”, lásd 79. old.) – Kenedi adatközlője szerint minden további nélkül napirendre tér a fiatalember döntése fölött („Maga tudja.”[30]). S ha már a Gyöngyösi-minisztériumnál tartunk, ide kívánkozik, hogy az 1983-as interjú alapján írt monológban Tolbuhin, az 1988-as beszélgetésleiratban Malinovszkij marsall utasítja Rex Józsefet, hogy kerítse elő a későbbi külügyminisztert.[31]

Hős

A Csalog-portré hősét már a Rajk-per után, szabadulását követően sajátos kényszer hajtja, hogy elmondja mindazt, ami a vizsgálati fogság és a börtönévek során átélt eseményekből egyáltalán elmondható. „Úgy éreztem – olvasható a kéziratban –, hogy LEGALÁBB annyival tartozom a morális világrendnek, hogy most aztán BESZÉLJEK, BESZÉLJEK és BESZÉLJEK.” (210. old.) Ugyanez a belső késztetés köszön vissza azután a forradalom leverését követő időszakról szólva is. „Kezdettől fogva, már az osztrák láger óta volt egy elképzelésem, szinte már RÖGESZMÉM: hogy nekünk el kell mesélnünk a magyar forradalmat!” (274. old.) Mindezek alapján úgy hiszem, amikor a Csalog által regénnyé formált Heltai-vallomás és az összes többi Heltai-megnyilatkozás (cikk, esszé, interjú, könyvfejezet)

mozgatórugóját, fogantató lételményét keressük, elsősorban ezt a sajátos késztetést, a vallomástétel pillanataira tudatos szereppé formálódó morális imperatívuszt kell fölismernünk és megértenünk.

Nem feledkezve meg természetesen a tényről, hogy Heltai György nem volt történész. A Columbia University tanáraként, az „East European Studies” oktatójaként sem lett azzá – még ha egyes lexikonszerzők és életrajzi összegzések határozottan állítják is az ellenkezőjét. Bár kétségkívül írt cikkeket a forradalomról,[32] 1957-ben („X. tanú”-ként) vallomást tett az ENSZ ’56-os különbizottsága előtt, éveken át vállalta a brüsszeli intézet vezetését és a kutatóközpont folyóiratának szerkesztését, valójában sosem lépett (mert nem is léphetett) ki a *tanú,* a történelmi események egykori résztvevőjének szerepéből. Annál érdekesebb, hogy e tény dacára – elszórt írásaival, vallomásaival, nyilatkozataival – 1956 történetének csakhamar fontos „szerzőjévé”, az eseményekkel kapcsolatos diskurzus elemi késztetőjévé, artikulálójává, tévhitek és közkedvelt anekdoták forrásává vált.

Korábban – épp Csalog Zsolt *Parasztregény*e kapcsán – részletesen kifejtettem, miért nem lehet valaki egyszerre hőse és szerzője a vallomásait tömörítő regénynek.[33] Pontosan azért, amiért Heltai sem lehet egy személyben az ’56-os események cselekvő megfigyelője – *tanúságtevő* –, s ugyanakkor *történész* is: egy olyan történeti narratíva szerzője, amely immár nem az emlékezet (pszichofizikailag determinált) tárgyaival, hanem a hermeneutika metaforáival dolgozik.[34] Heltai György ettől persze még *elbeszélő* volt a szó eredeti

értelmében – nagy tehetségű, lelkes előadó, s amellett saját szobrát faragó személyiség, kinek önprezentációs gesztusai kétségkívül figyelemreméltó eredményeket hoztak, amennyiben jelentősen (mondhatni: *teremtő módon)* bővítették-gazdagították a rendelkezésre álló „források” körét.

Stratégia

A visszaemlékezés – legyen bár irányított vagy szabad, írott vagy szóbeli – természetesen szubjektív műfaj. Minden szem- és fültanú mást tekint fontosnak; érintettségétől függően más-más esemény ragad meg emlékezetében. Az „oral history”-forrásokból ráadásul – a műfaj természeténél fogva – csak úgy áradnak az ellenőrizhetetlen információk, a képtelenebbnél képtelenebbnek tűnő anekdoták. S még ha meg is találná a kutató egy adott esemény leírásának-elbeszélésének variánsát valamely kortárs visszaemlékezésében, általában kiderül – miként Kádár hallatlan népszerűségnek örvendő „gun in hand”-jelenete esetében is –,[35] hogy egyszerű átvételről van szó. Egyéni emléket egyéni emlékkel igazolni, hitelesíteni pedig nyilvánvaló abszurdum.

Csupán egyetlen példa. Míg Heltai, akinek épp felesége, Lányi Ágnes kínálja étellel a párizsi béketárgyalásokat követő fogadáson Molotovot, a mérgezéstől rettegő szovjet politikus védelmére kirendelt titkosrendőrök napokig tartó vegzálását emlegeti, addig Auer Pál egészen mást jegyez fel ugyanerről az alkalomról.[36] Miután – mint írja – Molotov, Visinszkij és

Bogomolov is megtartotta pohárköszöntőjét, végre leülne, hogy nekilásson a tányérjára púpozott kaviárnak, ám ekkor: „Szent Kleofás, mi várt rám! Magam elé nézek és a kaviárnak nyoma sincs! A lakájok azt hitték, hogy nem akarok kaviárt enni, és észrevétlenül elvitték a tányért, s más, még üres tányért tettek helyébe. Ily veszteség ért – saját hibámból – Molotov ebédjén!”[37]

Csakis egyfajta óvatos távolságtartással, az *elbeszélt elbeszélő* iránt önkéntelen feltámadó elfogultságunk féken tartásával élvezhetjük tehát a maga teljességében e sodró, élvezetes dokuportré varázsát – nem feledve, hogy Csalognál a „doku” előtag nem az alkotómunka végeredményére, „mindössze” annak nyersanyagára utal. Mint maga Heltai fogalmazza meg Váli Ferenc könyve[38] kapcsán: „Nincs tökéletes tanúságtétel: a személyes élmények ereje átüt a valóságon, s a külső történések reprodukálása gyakran belső folyamatok tükörképét vetíti.”[39] Így kell átélnünk-elgondolnunk – bármily obskúrusnak tűnjék is első pillantásra –, hogy kommunista és nem kommunista rab titkon mind azt hitte, Mindszenty cellájában ült, s azt is, hogy a kardinális éjt nappallá téve zuhanyozott – a szemközti szárny lakóinak legnagyobb mulatságára és megrökönyödésére (179. old.).

Az előzményekkel és következményekkel kapcsolatos részleges vagy teljes ismereteinket félre kell tehát tennünk. Feledni kell példának okáért – ha már a bíborosnál tartunk –, hogy Károlyi Mihály ’48 tavaszán épp az akkor Angliában tartózkodó Heltaitól értesül Rákosi és kormánya Mindszentyt érintő terveiről, minek nyomán levélben inti óvatosságra a

főpap bebörtönzésére készülő első titkárt.[40] Mert hiszen mit változtat ez utóbbi adat Csalog Zsolt művének friss hangján, pompás ritmusán, atmoszférateremtő erején – s a Nagy Egész lélektani-kortörténeti hitelességén? (Talán épp csak annyit, amennyit Heltai és Mindszenty sorsán Károlyi levele a maga idejében…) De tovább idézve a fenti cikket: „Az igazi forradalom maga is egy kissé testet öltött irodalom. Költészet, regény, a legnemesebb értelemben vett romantika. Hajtóereje inkább morális, mint materiális – az emberek nem a nagyobb darab kenyérért halnak meg, hanem a nagyobb szabadságért – megértéséhez, akárcsak végigvívásához, legalább annyi képzelőerő kell, mint valóságismeret.”[41]

Végül még egy érv az esztétikai olvasás, a „willing suspension of disbelief” attitűdje mellett. Ne feledjük ugyanis: Csalog és Kenedi előtt már Déry Tibor is „interjúvolta” e portré adatközlőjét – gondoljunk a *Szerelem* című novellára, amely Hódos Györgyről, az egykori zárkatársról szól, s amelynek alapanyagát az akkor frissen szabadult Heltai „szállította”. Igen fontos barátság volt ez egyébként is – a Nagy Imre-kapcsolat méltó párja. „[A]z otthonvalók közül – írja Heltai 1957. november 3-án Szilasi Vilmosnak – Tibor áll legközelebb hozzánk […]. És most folyton a hajnalba nyúló sétákra, beszélgetésekre kell gondolnom, hogy mindent elmeséltem neki, ami velem, velünk történt az ÁVO pincéiben, meg később, s hogy a konzekvenciák levonásában vajon mekkora befolyásuk volt ezeknek az élményeknek. […] Szemem láttára nőtt át két hozzánk közel álló valaki olyan kategóriába, amit a szokványos terminológiával restellek nevén nevezni. […] Tibor az egyik, aki

kínlódva vált azzá, amivé vált, s Nagy Imre a másik, aki, furcsamód, néhány óra alatt nőtt önmaga fölé.”[42]

Teljesség

Magától értetődik, hogy egyetlen visszaemlékezés, miként egy mégoly kínos pedantériával vezetett napló sem lehet soha „teljesnek” mondható. Esetünkben az emlékezet töredékessége és a modell tudatos önkorlátozása mellett az írói koncepcióval is számolnunk kell. Standeisky Éva mutatott rá a kézirat olvastán, hogy annak címe nem különösebben szerencsés, hiszen e pazar életregényben az október–novemberi történéseknél, az elbeszélő-hős forradalmár voltánál (pontosabban a jelzett szereppel kapcsolatos dilemmáinál, averzióinál) sokkalta többről van szó.[43] Kétségkívül van igazság e véleményben. A magam részéről mégis úgy látom – s ezért is avattam előszóvá Csalog nyolcvanas évekbeli, a Krassó-féle (soha nyomdafestéket nem látott) ’56-os emlékkönyvbe szánt írását –: ami indokolhatja a címadást, az éppen Heltai „történelmi szerepe”. Az a tény, hogy ha nincs ’56 forró ősze, ha Nagy Imre nem hívatja magához, akkor a Politikai Osztály bukott vezetőjéből, az MTA Irodalomtörténeti Intézetének szinekúraállásában tengődő-pepecselő, csalódott, már-már cinikus értelmiségiből aligha lesz valaha külügyi államtitkár, vallomástevő regényhős, akit – New Yorkban járván – még maga Illyés Gyula is látni akar.[44] S ami ebből immár

egyenesen következik: hogy Csaloghoz hasonlóan Heltainak is ’56 volt és maradt élete centruma, örökös viszonyítási pontja.

Mindaz, ami e sajátos ízű, s valami megejtő optimizmustól átitatott életmondásból szükségszerűen kimaradt – hősünk osztályvezetői és fogdahálózati múltja,[45] brüsszeli pincéridőszaka[46] stb. –, nem lehet tárgya előszavamnak. De az a néhány dokumentum, amit módom volt kézbe venni, megerősíteni látszik fenti koncepciómat.[47] Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött, *Belgiumból amnesztiával hazatértek* című objektumdosszié Antal Imréné Gregorics Mária[48] és Tóth Gábor[49] Heltairól adott 1957-es jellemzéseit tartalmazza – mindkettő egy tevékeny, útját, életcélját meglelt személyt körvonalaz. Görög Erzsébet – alias „Garzon Júlia” – 1960-as, *Jelentés Heltai Györgyről és a Nagy Imre Intézetről* című dolgozatának alábbi sorai szintén önmagukért beszélnek:

„Heltai György nagyon okos, jól vitatkozó, művelt, nagyon hiú, nagyratörő karrierista. A börtönből kijövet a régebbi fölényeskedő hangját elhagyta, és kedves, szerény modort vett fel. Börtöntársai mind arról beszéltek, hogy a börtönben – sokak meglepetésére – nagyon rendesen, bátran, segítőkészen viselkedett. […] Azelőtt kemény, kegyetlen, céltudatos karrieristának ismerték – én is. Rehabilitálása után – szerintem ravasz számításból – nem akart politikai posztot vállalni […]. Véleményem szerint legfőbb szenvedélye: a politikai hatalom; »valaki«, számottevő politikus akar lenni. […] A »nyugati életforma« híve, teljes gondolkozása, magatartása, életmódja – polgári, de – érdekes módon – a Nyugatért rajongó pesti

polgáré. Azé a pesti polgáré, aki itthon mindent szid, csak Nyugaton talál jónak bármit is – de élni csak Pesten tud. Heltainak tehát honvágya van – egy olyan polgári Pest után, amiről viszont tudja, hogy nincs és nem is lesz többé. […] Heltairól az a véleményem, hogy nagyon kedves modora, újabban felvett csendes szerénysége ellenére – ha hatalomhoz jutna, ismét »hullákon keresztül« is saját karrierjét építené. Ezt teszi most is az Intézeten keresztül, az emigráció »szellemi vezetője«, a revizionizmus »tudományos feje« kíván lenni."[50]

Mármost ha e keserű sorokról lehántjuk a Szolgálat által kikevert stratégiai mázt, valamint az ügynökké alázott egzisztencia keserű irigységét a szabad, boldog s mindezek tetejébe – Gregorics Mária és Nagy Péter („Borisz")[51] egybehangzó véleménye szerint – feltűnő jómódban élő nyugati emigráns iránt, azt kell mondjam: Csalog Zsolt portréjából nem maradt ki lényeges elem. Heltai okossága, hiúsága, műveltsége és önmegvalósító törekvései egyfelől – szenvedélyes hazaszeretete, lokálpatriotizmusa, valamint vágya egy békés, szabad, *polgári szocializmus* iránt másfelől: mindez feketén-fehéren ott áll a kézirat (s immár e kötet) lapjain.

A többi már tényleg „csak" filológia.

RÖVIDÍTÉSEK

ÁBTL Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

AFL–CIO American Federation of Labor and Congress of Industrial Organizations (Amerikai Munkásszövetség és Ipari Szervezetek Kongresszusa)

ÁVH Államvédelmi Hatóság

ÁVO Államvédelmi Osztály

BM Belügyminisztérium

BTK Bölcsészettudományi Kar

CIA Central Intelligence Agency (Központi Hírszerző Ügynökség)

CSKP Csehszlovákia Kommunista Pártja

DISZ Demokratikus Ifjúsági Szövetség

DST Direction de la Surveillance du Territoire (Területi Felügyeleti Igazgatóság)

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

ENSZ Egyesült Nemzetek Szervezete

FKGP Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt

HM Honvédelmi Minisztérium

IIB Ideiglenes Intéző Bizottság

IKB Ideiglenes Központi Bizottság

IM Igazságügyi Minisztérium

IRC International Rescue Committee (Nemzetközi Mentőbizottság)

ITI Irodalomtörténeti Intézet (1956–1968), Irodalomtudományi Intézet (1969 óta)

katpol Katonapolitikai Osztály

KB Központi Bizottság
KEB Központi Ellenőrző Bizottság
KGB Komityet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi (Állambiztonsági Bizottság)
KGST Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa
KÜM Külügyminisztérium
KV Központi Vezetőség
ktsz kisipari termelő szövetkezet
LEMP Lengyel Egyesült Munkáspárt
Madisz Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség
MDP Magyar Dolgozók Pártja
MEFESZ Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége
MFM Magyar Függetlenségi Mozgalom
MGB Minyisztyersztvo Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi (Állambiztonsági Minisztérium)
MKP Magyar Kommunista Párt
MNDSZ Magyar Nők Demokratikus Szövetsége
MNFF Magyar Nemzeti Függetlenségi Front
MSZDP Magyarországi Szociáldemokrata Párt
MSZMP Magyar Szocialista Munkáspárt
MTA Magyar Tudományos Akadémia
MTI Magyar Távirati Iroda
MUOSZ Magyar Újságírók Országos Szövetsége
MVD Minisztyersztvo Vnutrennyih Del (Belügyminisztérium)
NATO North Atlantic Treaty Organisation (Észak-Atlanti Szerződés Szervezete)
Nékosz Népi Kollégiumok Országos Szövetsége

NEP Novaja Ekonomicseszkaja Polityika (Új Gazdaságpolitika)

NKVD Narodnij Komityet Vnutrennih Gyel (Belügyi Népbiztosság)

NOT Népbíróságok Országos Tanácsa

NSDAP Nazionalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nemzetiszocialista Német Munkáspárt)

OSS Organisation of Special Services (Különleges Szolgálatok Szervezete)

OSZK Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár Kt.

PB Politikai Bizottság

PRO az Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztálya

SS Schutzstaffel (Védosztag)

SZDP Szociáldemokrata Párt

SZEB Szövetséges Ellenőrző Bizottság

SZER Szabad Európa Rádió

SZIM Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom

SZK(b)P a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja (1952-ig)

SZKP a Szovjetunió Kommunista Pártja (1952 után)

SZMERS Szmerty Spionam [Halál a kémekre] (a Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériuma)

SZOT Szakszervezetek Országos Tanácsa

TIB Történelmi Igazságtétel Bizottság

UNESCO United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete)

VKM	Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

DOKU

Csalog Zsolt

HOGYAN KELL FORRADALMAT CSINÁLNI?

Heltai György portréja

lehet, hogy felakasztanak?; elvágtak politikából; gyalogtúrák a festői Ukrajnában; tízezer Váci úti munkás; mentegetődzöm?; működőképes koalíció; önálló magyar külpolitika, anno; soviniszta vagyok; hogyan kell homárt enni? minden olyan csúnya; Rajk elvtárs, Péter elvtárs, Pálffy elvtárs; „áldjuk majd még a Jóistent”; mindent aláírok; Levelek Sztálinnak; a komondorok velünk vannak; ünnep a börtönben; bementem egy trafikba, vásároltam egy csomag cigarettát; a párt mindig változik; nem voltunk forradalmárok; megmozdult a föld; hol a Varsói Szerződés?; vége a történetnek; nem vagyunk belgák; hogyan kell forradalmat csinálni? – mindig sírok

Október 29-én bementem a Parlamentbe. Mert Nagy Imre telefonált, hogy most menjek be, szüksége van rám.

Jól emlékszem, ahogy mentünk Ágival, persze gyalog, a Lánchídon – valahol a híd közepénél megálltam, és azt mondtam Áginak:

– Nézd – mondom –, elég komoly esélyem van rá, hogy ezért majd felakasztanak. Most még visszafordulhatunk. Ha akarod, én visszafordulok! De azért azt hiszem, hogy az előéletem most kötelez: szerintem be kell mennem, ott kell lennem.

És Ági azt felelte:

– Én is azt hiszem, hogy ezt most vállalnod kell. Ha az ember ennyit pofázik, akkor álljon is ki a placcra!

És ebben maradtunk. Mentünk tovább.

*

Polgári karakterű családból jöttem, a mi családunkban úgyszólván csak polgári tradíciók voltak. Apámnak[52] volt valami kis szerepe a ’19-es kommünben, amiből persze egy sor kellemetlensége lett azután – mindebből főként az következett, hogy állandó aggodalom uralta a famíliát: nehogy a gyerekek is apáik nyomdokaiba lépjenek, túlságosan bal felé terelődjenek! –, és ez a vigyázat aztán csak erősítette a polgári tartást.

Apám is, anyám[53] is zsidónak született. Mindkét famíliában ők voltak az első kikeresztelkedett generáció. Apai dédapám állítólag híres rabbi volt Szencen[54] – de a mi családunkban már nem lehetett tetten érni semmiféle zsidó tradíciót. Apám egyik húga egy vallásos zsidóhoz ment férjhez, náluk láttam még zsidó ünnepeket, apám épp azért vitt el hozzájuk pészahra, hogy lássak ilyet is – de nekem ez már inkább csak valami

furcsa egzotikum volt. Anyám, mióta csak emlékszem, mindig a katolicizmus vonzáskörében élt. De rám ebből sem ragadt semmi – bennem valahogy nem volt semmiféle vallásos érdeklődés.

Különben: nem gondolom, hogy a zsidóságom bármilyen módon is meghatározó tényező lett volna a személyes fejlődésemben. A génekben sem túlságosan hiszek – mostanában Balázs fiam barátnője mondogatja nekünk, hogy ez milyen lényeges kérdés; a kislány ugyanis olasz, katolikus, és évfolyamtársa Balázsnak, szintén matematikus – és fel van háborodva, hogy hogy jön ő ehhez! Amikor a matematikával genetikusan eljegyzett, zseniális zsidó gyerekekkel szemben neki ott van az a behozhatatlan hendikepje, hogy nem zsidó! De hát engem ez inkább csak mulattat. És tényleg, ha számba veszem kamaszkorom és ifjúkorom barátait, főként a komolyabb, mélyebb barátságaimat, akkor azt kapom, hogy olyan fele-fele arányban voltak köztük zsidók és nem zsidók. De valahogy akkoriban ez a kérdés nem is igen merült fel köztünk – nem, nem tulajdonítottam én ennek meghatározó jelentőséget soha. A családom középpolgári jellegének sokkal inkább!

Egy, EGY vonatkozásban persze mégis van szerepe az életemben a zsidóságnak: a zsidóságom alapján váltam aztán üldözötté. Ami viszont egyik fontos oka lett annak is, hogy balra sodródtam – így, mint KÜLSŐ tényezőnek, természetesen megvolt ennek is a szerepe.

Apám vegyész volt. Egy időben a Baeder társa volt, anyám szerint a Baeder-féle kozmetikai gyárat ő csinálta. Meg ő csinálta meg a D’Orsay parfüm magyar változatát, meg egy sor

ilyesmit – arra még elég jól emlékszem, hogy néha sok pénzünk volt, olyankor autót vettünk, sofőrt tartottunk, Lillafüreden nyaraltunk, Ausztriába autókáztunk, utána meg jött az apály, elment mindenünk, és akkor anyám szaladgált a zálogházba. Halványan emlékszem csak apámra, mert korán meghalt, én tizenhat éves voltam, hatodikos gimnazista, inkább a családi legendáriumra hagyatkozva próbálgatom csak rekonstruálni az alakját; a fáma szerint alapítani szeretett, mindig az új ügyek érdekelték – ha már ment az üzlet a maga lábán, hagyta futni, őt nem izgatta tovább, akkor ő már pihent. Na hát ez sem egy „zsidós" modell, sokkal inkább a magyar dzsentri attitűdje! Ezért voltunk mi időnként olyan lehetetlenül szegények – aztán egy hónap múlva meg komolyan gazdagok. Mindig minden pénzt elnyelt az új vállalkozás, meg a bohém költekezés – aztán amikor az üzlet nem hozott, akkor nyeltük a semmit.

És milyen érdekes – a gének? –: az öcsém[55] örökölte apámtól ezt a karaktert. Ő soha nem ártotta magát politikába, de ’56 végén eljött ő is, itt élt Amerikában, üzlettel foglalkozott – de ugyanígy: minden csak addig érdekelte, amíg be nem indult, amikor a vállalkozás már kezdett pénzt hozni, az én öcsém azonnal elvesztette minden ambícióját. Tönkre is ment mindig, újra meg újra – de ez soha nem bántotta. Nemrég halt meg; tudta, hogy meg fog halni; pár nappal a halála előtt beszélgettünk:

– Tudod – azt mondja –, én nem panaszkodhatom. Végtére is: szép volt az életem! Amit igazán akartam, azt mindig megcsináltam! Ha most több pénzt hagynék magam után, az

mire lenne jó? A fiam szépen keres, nincs rászorulva! Azt hiszem, jól csináltam, és most boldogan megyek el!

Amikor már apám nélkül voltunk, az ő balos múltjából támadt családi görcs oldódott némileg, de a polgári mentalitás és stílus végig szilárdan tartotta magát. Ami persze egy gyereknek életre szóló meghatározottságot ad. Kétféle értelemben is: egyrészt örököltem a polgári tradíciót – másrészt pedig gyökeret vert bennem a törekvés, hogy szabaduljak tőle. Nem volt azért ez egy nyílt és vad lázadás, csak egy normál erősségű centrifugális erő dolgozott bennem.

A szellemi szemnyitogatásom idején nem álltam igazán közel a mozgalmi eszményekhez, noha késő kamaszkoromban lettek volna ilyen irányú indíttatásaim és lehetőségeim. Akár az olvasmányaim révén is – mert elég sokat olvastam, és általában a korszak friss, progresszív irodalmát, például Szabó Zoltánt, Illyést, eléggé meg is ragadtak ezek a könyvek. De leginkább az egyetemista unokafivérem révén: Donáth Feri – később ismert név lett – nemcsak hogy közel állt a mozgalomhoz, de a ’30-as években egészen komolyan illegális kommunista volt. Feri próbált is csalogatni, legalább dunai kirándulásokra, amelyeken kommunisták és szocik találkozgattak és szövögették a mozgalmi kapcsolatokat – de nekem nem nagyon tetszett ez a világ. Mert valahogy olyan túlságosan is magabiztosak voltak ezek az emberek. Én nemigen bízom az olyanokban, akiknek ilyen mindent elsöprő hitük van. Ez most talán egy kicsit a későbbi gondolkodásom visszavetítése, mégis azt hiszem, hogy az ő túlfejlett öntudatuk, vagy legalábbis annak a stiláris kifejeződése taszított engem már akkor is. Amikor az élet

bonyolult dolgaira a HIT adja meg a magyarázatot, és nem az objektív elemzés, az bennem mindig riadalmat és viszolygást kelt – akkor nem fogalmaztam én meg magamnak ilyen pontosan ezt, inkább csak ÉREZTEM az ilyenfajta észjárásnak az idegenségét. „Ez az EGYETLEN megoldás!”, minden mozdulatuk ezt sugározta – és én ebben nem tudtam hinni. Később igen, egy ideig – de akkor még ép voltam. És nem csatlakoztam Feriékhez.

Aztán, az egyetemi éveim alatt már egyre-egyre inkább a baloldal felé kacsingattam – amennyire egyáltalán volt az egyetemen baloldal. Ahogy a magyar társadalom politikai arculata egyre inkább polarizálódott, én egyre gyorsabban sodródtam balra. De nem volt ennek sem túlságosan éles hangsúlya, közben azért elég zavartalanul éltem a kellemes, felelőtlen jogászéletet.

Lehet, hogy ez egy ómen volt: a záró szigorlatomon politikából elvágtak. Nagyon könnyű tárgy volt a politika, senki nem tanult rá, én sem – aztán nem tudtam semmit, és teljes volt a csőd. Kínos helyzetbe kerültem, emiatt majdnem késett fél évet a diplomám. De aztán Gajzágó prof megmentett: elintézte, hogy megfelezzék az elégtelen politika-kalkulusomat az ő jelesével – így csúsztam át.

Szóval elvégeztem a jogot. Aztán következett egy elég nehézkes pályakezdés. Egy nagy textilkonszern jogtanácsosának lettem a bojtárja. De mellette visszajártam az egyetemre is. Nagyon érdekelt a nemzetközi jog, és nagyon szerettem a nemzetközi jog professzorát, Gajzágó Lászlót, aki egy végtelenül érdekes, színes, rendkívül művelt sznob volt, és

azzal együtt egy kifejezetten becsületes gondolkodású ember. Óriási tárgyi tudása volt, és – nyilván ezért is – a sznobizmusa és arisztokratikus beállítottsága ellenére tisztán látta a magyar helyzetet, pontosan érzékelte a magyar társadalom rákfenéit. Az akkori középosztályban nagyon keveseknek volt ennyire objektív képük a helyzetről, még az arisztokraták között inkább akadt néhány ilyen elfogulatlan elme. – A textilkonszernnek jó pár üzeme tartozott hozzám, elég sok mászkálással járt a munkám, könnyű volt közben magamnak is lopni egy kis időt – egy héttel az avatásom után bementem Gajzágóhoz és elmondtam neki, hogy nagyon szeretnék mellette dolgozni, akár ingyen is.

– Úgyis kellene nekem egy tanársegéd – azt mondja –, de pénz nincs rá. Ha ingyen vállalod, örömmel látlak!

Nem volt ez egy nagy elfoglaltság, két-háromszor egy héten pár óra csak – de csodálatos iskolához jutottam vele. Gajzágó tényleg kitűnő koponya volt, óriási nemzetközi gyakorlattal, amelyet mint a Népszövetség magyar megbízottja szerzett. És nagyszerű könyvtára volt, a legújabb politikai irodalom, de pártelfogultságok nélkül válogatva, plusz a friss nyugati napisajtó. Én elsősorban olvasni akartam – hát ott aztán volt mit. Pompásan éreztem magam. Gajzágó mellesleg nagyon kellemes és mulatságos ember is volt. Nem nagyon szeretett magyarul beszélni. Az egyetemi óráit is felerészben franciául tartotta. Annak idején engem is azért kedvelt meg, mert egyszer egy szigorlatán franciául kérdezett – mire én franciául válaszoltam. Elég hibásan, gyengén, de mégis franciául – így kezdődött ez a számomra nagyon értékes nexus.

De sajnos elég hamar vége is szakadt. Mert ’38-ban elvittek katonának. Egészen másfajta dolgok kezdődtek akkor, hosszú időre elbúcsúzhattam a szakmámtól.

*

Először Gyulán voltam, aztán a tisztiiskola elvégzése után Jászberényben. ’40-ben leszereltek, de azonnal utána újra behívtak – munkaszolgálatra. Következett az orosz front – pocsék idők, rettenetes élmények.47–56

A katonaság és a háború döntő korszak volt az életemben: balra, nagyon balra sodródtam akkor. Katonakoromban kóstolgattam bele komolyabban a marxista irodalomba, Marxot is mundérban olvastam először – részben romantikából: „ez egy veszélyes dolog!” Tényleg az volt. De a romantikától függetlenül is: akkor kezdett el érdekelni. A mindennapi élményeim nyomán. Mert a meghatározó törést nem Marx olvasása okozta bennem, hanem az élmények.

Az én helyzetem kivételezett volt: úgynevezett karpaszományos „önkéntes” voltam, ráadásul tisztiiskolával – de még ez a viszonylag jobb helyzet is BORZALMAS volt. És persze nem is csak az hatott rám, ami velem történt, hanem amit magam körül láttam. Már a gyulai laktanyától kezdve. Az egész hadsereg, amely pedig hát a magyar társadalom keresztmetszetét adta: döbbenetes volt. Nem először találkoztam én a magyar vidékkel, hiszen anyám várpalotai volt, sokat jártam falun – de amit most lenn Békésben láttam, az egy rettenetes érzelmi csapás volt nekem! Nem volt nehéz ráébrednem, hogy ebben az országban valami NAGYON nem stimmel, ha a hadserege ilyen.

Aztán a munkaszolgálat – – Végignézni és végigélni, ahogy ezek az „egyszerű magyar emberek” bánnak civilekkel, zsidókkal, oroszokkal, mindenkivel, aki lejjebb van, aki kiszolgáltatott helyzetbe került velük szemben – hát óriási érzés volt a szegény magyar parasztgyerekeknek, hogy most végre fölébe kerekedhetnek valakinek! Sajnos azt kell mondjam, hogy túlnyomó többségükben OCSMÁNYUL viselkedtek. Sok szempontból rosszabbul, mint a németek! A németek gyilkoltak, érzelem nélkül, gépszerűen. Ezek: kínoztak, ÖRÖMMEL! Egy világ dőlt össze bennem!

Voronyezs közelében voltunk, építettük az erődítményeket, árkokat ástunk, bunkereket ácsoltunk. Aztán jött az összeomlás – én épp betegeskedtem, gyengélkedőn voltam, amikor befutott két fiú, és újságolták, hogy az oroszok éjszaka pontonhidakat építettek a Don jegére, és megkezdték az átkelést. De akkor már hallottuk is az aknavetők szakadatlan dübörgését – hát öt kilométerre voltunk csak a fronttól.

– Egy órán belül itt lesznek! Nincs ellenállás, épp váltás közben érték a gyalogságunkat, minden a feje tetején, az oroszok mindent elsöpörnek! – mert persze a váltás nálunk úgy ment, hogy a régiek átadták a puskájukat az újaknak: nem volt két váltás puska.

Úgyhogy akkor ki az ágyból, és gyerünk. Ki merre lát! Csak lehetőleg Nyugat felé!

Persze gyalog. És élelmezésről szó sincs. De szerencsére ott voltak végig a magyar és német raktárak, senki nem őrizte már őket, időnként megpakoltuk magunkat konzervekkel, felkapkodtunk valami meleg ruhát – és tovább. Volt, aki leállt,

mert nem bírta az iramot: megpróbálja inkább bevárni az oroszokat – mi történhet? Mi viszont úgy hallottuk, hogy az oroszok a munkaszolgálatosokat is táborokba viszik – hát akkor jobb lenne mégis hazavergődni valahogy! Napok múlva találtunk először valami irányítást, cédulákat az út menti fákon, hogy ez az egység itt gyülekezzen, az az egység ott, nem is csak a munkaszolgálatosok, hanem a katonai egységek ugyanúgy – összekeveredett akkor már minden. És a katonák is többnyire gyalog, gépjármű csak a tiszteknek jutott, de a németek a magyar tisztektől is elvették a kocsikat, ott röhögtünk a jeleneten, a magas rangú magyar tisztek jönnek személygépkocsin, a német káplár eléjük áll: – Halt! Hinaus! –, kilökdösi őket, beülnek a német bakák és elporzanak, a magyar ezredes meg ott marad az út szélén – –

És akkor ilyen cédulák, hogy „a 109/14-esek csütörtök este vacsorát kapnak, innen 20 kilométer”, és ott áll az ukrán falu neve – gyerünk, próbáljuk meg! De persze elkéstünk, már nem találtunk ott senkit. Aztán megint két nap után, olyan két-háromszáz kilométerrel Kijev előtt kaptunk megint eligazítást, ezúttal egy lovas futár útján: megmondta a falu nevét, ahol gyülekezünk. Oda el is jutottunk szerencsésen, ott volt először szervezett ellátás, tábori konyha, meleg étel. Egységekbe rendeztek minket – de tovább is gyalog kellett mennünk. Viszont kaptunk egy századost, akinek térképe is volt – és aki véletlenül teljesen emberi volt, normális és tisztességes. Szállásról ő sem tudott gondoskodni, de legalább a tábori konyhák helyét tudta, és az utat is megtalálta – így mentünk megint valószínűtlenül sok kilométert.

Kijev előtt megint összerendeződtünk. Addigra hozzánk csapódott egy csomó idegen munkaszolgálatos, kineveztük őket is 109/14-eseknek – a századosunknak persze fogalma sem volt, ki tartozik hozzánk, ki nem! Ott hirdették ki Nagybaczoni Nagy Vilmos hadügyminiszter új parancsát, amely szerint a keresztény vallású zsidókat külön kell választani önálló századokba, és őket nem sárga karszalaggal, hanem csak fehérrel kell megjelölni – nahát, óriási nagy szó! Akkoriban már senkire nem emlékszem, aki a sárgát viselte volna, a visszavonulás elmosta az ilyen apróságokat, mindenki átöltözött katonának, én is egy gyönyörű fehér tiszti bundában voltam – de azért akkor kiosztották a fehér karszalagot, és ki kellett tűzni. Így vonultunk be Kijevbe –

akkor már egy főhadnagy vezényletével. Szerencsénkre ez is igen derék ember volt, egy rendőrből lett katonatiszt, aki valóban próbálta megmenteni a rábízottakat, és állandóan azon volt, hogy kivédje a legénység erőszakoskodását. – ’45-ben véletlenül éppen Ági igazolóbizottsága elé került az illető, meg is kapta az igazolást, mert hibátlanul tisztességes volt.

Kijevben végre fedél alatt voltunk, kaptunk egy öreg iskolát, konyhát, élelmet – és akkor ott tollászkodtunk. Néha volt egy kis munkánk, romeltakarítás, utcatisztogatás, ilyesmik – ki lehetett bírni. Aztán egyik nap beállított egy német őrmester, hogy emberekre van szüksége, kér húsz önként jelentkezőt. Favágáshoz, merthogy fel kell készülni a télre – az oroszok ott voltak a nyomunkban, de azért mi készülünk a télre! Jelentkeztem én is.

Jól tettem – mert ezek a hátországi németek roppant normálisak voltak, teljes elképedésünkre kimondottan udvariasan bántak velünk! – Nem éhesek az urak? Tudok hozni szalonnát, vagy hozassak inkább főtt ételt? – így. Majdnem mindegyikünk beszélt németül, ez is nagyon tetszett nekik – úgyhogy nem volt semmi bajunk velük. Kivittek minket teherautón egy GYÖNYÖRŰ erdő szélére, az őrmester kijelölte a kivágandó fákat, kiosztották a fejszéket meg a kézifűrészeket – tessék!

– Nem kell NAGYON sietni, de azért jusson mindennapra valamicske termelés!

Elkezdtük dönteni a fákat, darabolni a törzseket – komoly gyakorlatunk volt már benne, szakképzett favágók voltunk akkorra! Haladtunk is egész szépen, az őrmester nagyon elégedett volt.

– Ha ilyen szépen dolgoznak, hozok ki benzinmotoros fűrészeket, úgy mégis más lesz!

Úgyhogy egy-kettőre már az volt a gond, hogy túl gyorsan haladunk.

– Nem jó, ez túl sok! Hát így pár nap alatt végzünk!

Jó, csináltunk akkor negyedannyit, pihengettünk, élveztük a nyarat, a csodás erdőt. Pár nap után a német kifundálta, hogy nem kell nekünk mindennap ki-be zötykölődnünk, szerzett a közelben egy elhagyott erdészházat, hozott ki szalmazsákokat, megtömtük őket fűvel, mert szalma nem volt – és éldegéltünk az erdőben. Az szép volt. A németek mindennap kihozták a kajánkat, rendes katonai fejadagot – ami nekünk rengeteg volt,

a híg munkaszolgálatos levesek után alig tudtunk megbirkózni ennyi étellel!

A favágás után másik munkát kaptunk: kutakat ástunk, vizet kerestünk. Egy nagy homokdomb tetején, egy mély szakadék peremén – olyan helyen, ahol garantáltan nem találhattunk vizet! Egy ukrán nő vezette a munkálatokat, egy mérnök – holtbiztos, hogy szabotált, hát ő tudhatta a legjobban, hogy ott képtelenség vizet találni! Váltott fúrófejekkel lementünk százötven méterig, KÉTSZÁZ méterig – hát, semmi! Jó, próbáljuk akkor OTT! – De persze nem volt víz ott sem. Viszont nagyon jól éreztük magunkat! Az ukrán nő fáradhatatlanul beszélt hozzánk ukránul, semmit nem értettünk belőle, de ámulva hallgattuk, hogy milyen gyönyörű ez a nyelv. És flörtölt velünk, és a társaság fele szerelmes volt belé – nem bánta, nevetett, beszélt tovább –, nagyon kellemesen éltünk ott is. Elpiszmogtunk a meddő kútjainkkal, és közben gyönyörködtünk a fantasztikus kilátásban: a szakadék alatt párázó lápvilág, kis szigetekkel, távolabb a kanyargó Dnyeper – igazán festői volt.

De a legjobban azt élveztük, hogy ott volt a közelünkben a temető – és oda hordták ki a német katonákat. Egyre sűrűbb ütemben – mert már közeledett a front Kijevhez is. Volt egy temetési szakaszuk, amely kizárólag ezzel volt elfoglalva – és akkor mi ott ráérősen farigcsáljuk a szakadék szélét, ők meg jönnek temetni. És már megint jönnek. Meg ÚJRA egy temetés, meg MEGINT egy –

nem szép dolog, de mi bizony örültünk. Hát nem tudtunk nem örülni: ez a háború a jelek szerint addig fog tartani, amíg

el nem fogynak a német katonák! Akkor pedig minden egyes temetéssel közelebb vagyunk a befejezéshez!

Aztán megjött a parancs, hogy indulunk tovább. Persze megint gyalog – jajaj, hát az több ezer kilométer lesz hazáig! Úgyhogy akkor a jó zsidó üzletemberek összedugták a fejüket, és megkörnyékezték a századparancsnokunkat:

– Főhadnagy úr, ez képtelen hosszú út lenne gyalog! Mi volna, ha szereznénk egy hordócska pálinkát? Kikutatjuk, hogy a vasútnál ki dönt a vagonokról, a hadnagy úr felajánlja neki a pálinkát, kapunk érte két vagont, és egy nap alatt a magyar határon vagyunk!

Másnapra megvolt a két vagon, meg hozzá egy mozdony. Reggel hatkor már az állomáson voltunk, hogy berakodjunk – nem volt nagy ügy, csak egypár ásónk volt meg egy tábori konyhánk, meg kinek-kinek a személyes motyója. Boldogan készülődünk – amikor megjelenik egy SS-tiszt.

– Ez mi? Magyar vonat?! Olyan nincs! Lefoglalom az X tábornok számára!

És az orrunk előtt rakták tele a két vagonunkat a német tábornok harácsolt bútoraival, képeivel, szőnyegeivel. Hozzácsaptak egy szalonkocsit, beült a tábornok és elfüstöltek – –

Úgyhogy akkor nekivágtunk Ukrajnának, megint csak gyalog. Augusztus volt, jó meleg, napi ötven kilométer – –

Tudtuk jól: ha német teherautó jön, nem érdemes integetni, úgysem vesz fel, egyszerűen félre kell állni az útból. Magyar teherautó nem jön, mert olyan nincs is. Viszont az olaszokkal lehet beszélni, ők esetleg felveszik a magyart! Két nap után jött

is egy olasz teherautó – megállítottam. Ők se tudták, hogy hová mennek, ahol út volt és Nyugatnak vitt, az jó volt nekik – az meg nekünk is megfelel. Annyit tudtunk, hogy Zsitomirban gyülekezünk, ott talán majd kapunk magyar vonatot –

– Rendben – mondom a többieknek –, Zsitomirban találkozunk! – és négyen fölkapaszkodtunk az olaszokhoz. – Avanti!

Szépen el is jutottunk az olasz fuvarral Zsitomirba, ott raktak le minket a főtéren. Megyünk az utcán, hogy valami szállás után nézzünk –

– Halt! – SS-ek, német tábori rendőrség. Fekete parolisok, halálfejesek – elég ijesztő népség. – Mit csináltok itt? Hol a századotok?

– A századunk? Mögöttünk, olyan százhúsz kilométerre.

– SZÁZHÚSZ KILOMÉTERRE?!

– Nem, nem, hát talán olyan ÖTVEN kilométerre lehetnek, és jönnek ők is ide – –

– Szóval hát SZÖKEVÉNYEK vagytok! Nem a front FELÉ mentek, hanem ellenkező irányban!

– Hát – mondom – mindenki errefelé jön már, és nekünk itt van a gyülekezőnk – –

– Pofa be! Gyerünk a hadbíróságra!

Bekísértek – hát szép, itt most falhoz leszünk állítva. Belöknek egy szobába, ott ül a magyar hadbíró – meg sem néztem, el voltam foglalva a gondolataimmal.

– Gyurka – hallom az ismerős hangot –, hogy kerülsz ide?! – a hadbíró. Csillik Sanyi volt, évfolyamtársam a jogon.

Elmondom neki, hogy kerültünk ide –

– Húú – azt mondja –, ez nem jó. Mit csináljak most veletek?

– De hát – mondom – itt kell megvárnunk a többieket, mert innen lesz vonatunk – –

– Azt nemigen hiszem, hogy vonatotok lesz, mert vonat már csak a németeknek van. De az alakulatotokat tényleg meg kéne várni valahogy –

és eldugott minket egy raktárba, egy magyar ellátó oszlophoz, egy csomó zöldség közé. A lelkünkre kötötte, hogy ne menjünk az utcára, –

– Mert a németek idegesek, nem sokat teketóriáznak! Van-e pénzetek?

– Pénzünk? Hát az nincs.

Bemarkolt a zsebébe, adott egy jó marék megszállási márkát – akkoriban már nem nagyon fogadták el sehol, de a raktárban azért kaptunk érte paradicsomot, hagymát, zöldpaprikát. A raktárfőnök még lábast is kerített, meg egy kis zsírt, úgyhogy főztünk egy HATALMAS lecsót, ettünk boldogan – –

Aztán befutott a századunk, kiszedtek minket a raktárból – megúsztuk ezt is.

Pár nappal később még vonatot is kaptunk – úgyhogy a határt már vonaton léptük át.

Először beraktak minket egy négyhetes karanténba, valahol Kassa fölött, megint egy gyönyörű erdőben – de ott már nem bírtam idegekkel ezt az egészet: hazalógtam. Legalább pár napig otthon akartam lenni! Még rendes katonakoromból volt egypár szolgálati lapom, azzal utazhattam gyorsvonat másodosztályon, haza is értem baj nélkül – otthon ért el a kassai

telefon. Hogy ellenőrzés volt, és lebuktam. Utazzak azonnal vissza, mert katonaszökevénynek minősítenek.

Elbújni nem mertem, talán még egy kicsit korai lett volna – mit csináljak, visszautaztam. Az egyik szakaszvezetőnk állított meg a hegyoldalban, nem messze a táborunktól:

– Figyelj rám, egyet tehetünk: te most önként megadod magad nekem, és visszajössz a táborba. Ez még csak szökési KÍSÉRLET, a főhadnagy hatásköre, talán el lehet simítani!

Szóval azért mindenütt akadt egy-két derék ember – –

– Alázatosan jelentem, a szökevény önként megadta magát, még Kassa előtt, és önként visszajött velem!

A főhadnagyunk is jól tudta, hogy ez mese, csak eljátszotta a vasszigort:

– Példás büntetést kap!! Két óra kikötés!!

A kikötés rémes dolog, tíz perc alatt a kisujjáig elzsibbad az ember, van, aki fél óra után eláju l – de az őrmester olyan lazán kötött ki, hogy épp csak LÁTSZOTT. A barátaim persze ezt nem tudták, a szívük szakadt meg értem! Egyikük – volt már ő is kikötve – odasündörgött az őrmesterhez, és majdnem sírva próbálta puhítani:

– Őrmester úr, összedobnánk száz pengőt, nem lehetne valamit??

– Persze – azt mondja az őrmester –, miért ne? Meglazítom a kötelet!

Megkapta a száz pengőjét, és „meglazította” a köteleimet – –

A karantén végén leszereltek. Visszamentem Pestre.

Persze sejtettem, hogy egykettőre újra be fognak hívni – úgyhogy nem is mentem haza, csak harmadnaponként

szaladtam föl anyámhoz ruhát váltani, nem aludtam otthon, napközben meg már hamis papírok után mászkáltam. Két hét múlva csakugyan behívtak. De akkor már nem mentem be.

*

Inkább az illegalitást választottam – ’43 decemberétől kezdve hamis igazolványokkal bujkáltam a városban.

Volt körülöttem néhány ember, akik ugyanezt tették, és akik hasonlóan gondolkoztak, ők is úgy látták, hogy eljött az ideje: VALAMIT CSINÁLNI KELL – helyes, próbáljuk meg! VALAMIT, ami most már messzebb megy, mint amit a szociáldemokraták valaha is kitaláltak, valamit, ami leginkább talán ’19-hez hasonlít, ’19 jó oldalához – körülbelül ez a nagyon leegyszerűsített sémája annak a gondolatnak, amely engem és minket elvezetett a nácikkal szemben kialakuló ellenállási mozgalomhoz, annak is a kommunista szárnyához.

Nem volt ez könnyű döntés. Nekem ugyan lettek volna némi ’19-re utaló tradícióim a családi lomtárból – de ez inkább mint elrettentő tényező játszott szerepet. Személyes élmények, NAGYON intenzív személyes élmények kellettek ahhoz, hogy megérjen bennem a felismerés: ezt ÍGY folytatni lehetetlen. Itt most már valami olyan változás kell, ami MINDENT megváltoztat, TELJES újrakezdést hoz. Mert az eddigi utak bármilyen folytatása csak a magyar társadalom tökéletes deformációjához vezetne. Hát ’19 óta itt már generációk mentek tönkre, és a magam generációja is a legjobb úton van már a tönkremenéshez! Ha most mi itt nem lépünk komolyan, akkor – –

Ahogy így visszagondolok az akkori indítékaimra, észre kell vennem, hogy volt bennünk egy jó adag indulati elem is: a BOSSZÚ vágya. Nem beszéltünk mi erről egymás közt sem, soha nem tisztáztuk ezt a motivációt, de bizonyos, hogy ott volt mindnyájunkban: meg kell BÜNTETNI mindazokat, akik ezt tették és teszik velünk, meg ezzel a nyomorult országgal!

Márpedig ha most csak egy szolid szociáldemokrata típusú változás következik, hát abból nem lesz BÜNTETÉS. Kicsit át lesznek festve a dolgok, de lényegében mindenki csinálja tovább, amit eddig csinált – és ebbe megint csak belepusztul az ország! No, hát ezért kellenek itt NAGYON HATÁROZOTT lépések, RADIKÁLIS szellemű cselekvés! Ezért kell kommunizmus.

Ha szétnézett az ember maga körül, elég világosan látszott, hogy akik komolyan akarnak csinálni valamit, azok a kommunisták. Nem tettek ők sem ELEGET, hiszen ezekben az időkben nagyon kevesen is voltak már szabadlábon, akiket én közvetlenül ismertem, az nem volt több tíz-húsz embernél – de azok legalább TÉNYLEG akartak valamit. A többiek kedvesen eljátszadoztak azzal, hogy két-három naponta új meg új kávéházi kormányt alakítottak – Ortutay minden héten más nem létező kormánynak volt valamilyen minisztere! Hát szép, szép, de azért ezt mint látványt is hamar meg lehetett unni, és azért ezen a játékon én addigra már túl voltam. Meg emlékszem, egy Pásztor Béla nevű linkóci filmes ugrált még ott állandóan, azzal dicsekedett fűnek-fának, hogy jóban van a rendőrfőkapitány helyettesével, és hogy őt ki fogják küldeni Moszkvába tárgyalni – egy szavát sem hittük, pedig később

kiderült, hogy majdnem igazat beszélt. Moszkvába nem ment ugyan, de valami kis köze tényleg lett a titkos béketárgyalásokhoz – ha lehet ezeket a kávéházakban megszellőztetett ügyeket titkosnak nevezni. Ezek a hőbörgések nemigen voltak egyebek, mint a rendszer végvonaglásának groteszk tünetei – úgyhogy a dolognak ezt a részét mi próbáltuk inkább kívülről, távolabbról nézni.

’43 karácsonyán szereltem le – nem sokkal később kaptam egy meghívást egy baráti társaságba, egy afféle lipótvárosi zsúrra. És ott volt Ági is. Ott ismerkedtünk meg. Azonnal beleszerettem. Aztán együtt csináltuk végig az egész ellenállási korszakot.

Amit ’44-ben mi ténylegesen tettünk, az leginkább a zsidómentés volt. Minimális program volt ez, de konkrét és sürgető teendő. Amellett meglehetősen bonyolult és nehéz munka. Kapcsolatba léptünk Wallenberggel, aki egy rendkívül rokonszenves, kedves és intelligens ember volt, és végtelenül sokat tett az ügyért. Tőle kaptuk a pénzt is – mert meglehetős summákba került, hogy bizonyos házakat „vöröskeresztes házakká” minősíttessünk –, aztán hordtuk oda az embereket, családokat. Eleinte nem látszott biztosnak, hogy a nyilasok tényleg akceptálni fogják ezeknek a házaknak a nemzetközi védettségét, de aztán végül viszonylag jól működött a dolog. – Újabban otthon és Nyugaton egyaránt nagyon megélénkült az érdeklődés Raoul Wallenberg személye iránt, sokan kutatják a rá vonatkozó emlékeket – de sajnos én semmi igazán érdemlegeset nem tudok hozzátenni a képhez. Mert úgyszólván csak munkakapcsolatban voltam vele. Nekünk akkor az volt a

fontos, hogy minél többen kapjanak svéd menlevelet – ők mindenkinek adtak, aki kért, csak oda kellett menni reggel a követségre, beállni a sorba, aztán bemondani, hogy ez és ez vagyok, és máris megvolt a menlevél – no minket ezeknek az akcióknak a szervezése fűzött csak Wallenberghez.

A svédek mellett összedolgoztunk a svájciakkal is, és rajtuk keresztül a Nemzetközi Vöröskereszttel – ez főként Ági reszortja volt, aki remekül működött, tökéletes biztonsággal mozgott az illegalitás terepén. Valahol Budán székelt a Nemzetközi Vöröskereszt magyarországi főmegbízottja, egy Born nevű úr, aki a Vöröskereszt védnöksége alá helyeztetett három pesti házat – aztán, amikor már Pest el volt vágva Budától, és sehogy nem tudtunk hozzájutni Bornhoz, hogy további házakat is védetté nyilváníttassunk vele, akkor Ági hamisította az aláírását. Egyébként kitűnően! Úgy voltunk vele, hogy nyilván maga Born sem tudná megkülönböztetni Ági hamisítványát az eredetitől – meg nyilván nem is akarná megkülönböztetni. Meg különben is, itt most már úgysem lesz mód nyomozásra és szembesítésre! Úgyhogy akkor tömegesen gyártottuk a hamis igazolványokat a Born nevében, és osztottuk őket a rászorulóknak, és költöztettük őket a hamis aláírással levédett házakba.

Felrémlik egy kedves epizód, sokkal későbbről. Jó barátunk volt Décsi Gyula, együtt dolgoztunk az ellenállásban, aztán ’45 után a Péter Gábor egyik beosztottja lett Décsi – ’53-ban meg őt is el akarták tüntetni Rákosiék. Én akkor már régen ültem. És akkor előkapartak engem is a börtönből, hogy tanúskodjak a Décsi-ügyben – mert, úgy látszik, Gyula rám is hivatkozott.

– Na – azt mondja a kihallgatóm –, most mesélje el, hogy milyen kém volt a Décsi!

– A Décsi?! – mondom. Én ebből tudtam meg, hogy Décsi is benn van már.

– Ül már Décsi is – azt mondja –, úgyhogy csak nyugodtan, ki vele!

– Azt sejtem, hogy ül már – mondom –, csakhogy nem volt kém.

– Ugyan már! Volt ’44-ben egy igazolványa a Nemzetközi Vöröskereszttől! Hát mit képzel, hogy azt kitől kapta, és miért?!

Mert ugye ha valakinek Nemzetközi Vöröskereszt-igazolványa van ’44-ben, az mi más lehetne, mint nyugati kém?

– Hát – mondom –, azt TŐLEM kapta. És azért kapta, hogy mozogni tudjon vele az illegalitásban. Mert négy nyelven szólt az igazolvány, többek között magyarul is, de a nyilasok nem tudták, hogy mi az, és továbbengedték vele. De – mondom – hát az az igazolvány különben is hamis volt! A feleségem hamisította rá az aláírást!

Mint utóbb kiderült, Ágit is elővették, őt is kifaggatták Décsi igazolványáról. De hát nem ért semmit a mi vallomásunk, ha egyszer EL AKARTÁK süllyeszteni Décsit, akkor ugyan beszélhettünk mi! Nem is engedték el Gyulát, dehogy engedték – –

De nem akarok előreszaladni – ellenállás – –

Újra hangsúlyozom: nem csináltunk mi ELEGET. És nagyon sok kudarcot kellett elszenvednünk, hiszen közben a nyilasok óriási apparátussal dolgoztak és rengeteg embert elvittek – de mégis: egy KONKRÉT munka élményét kaptuk, és bizony

eredményeket is elkönyvelhettünk azért. Hát ÉLETEKET mentettünk meg, ami talán nem semmiség!

Egy sor egészen szép, valóban hősies kiállásnak lehettem tanúja. Amikor már javában folyt a zsidók tömeges elhurcolása, még a táborokból is próbáltunk hamis papírokkal kihozni embereket – néha sikerült, máskor nem. Aczél Gyuri volt a legvakmerőbb: szerzett valahonnan egy csendőr századosi egyenruhát meg egy dzsipet, azzal ment ki a téglagyárba, ahol már terelték vagonokba a zsidókat. Úgy tett, mintha nem is tudna magyarul, németül üvöltözött a nyilasokkal, azok megszeppentek, félrehúzódtak – így szedett le Aczél egész sor embert a szerelvényről, és fuvarozta őket a Nemzetközi Vöröskereszt házaiba. Talán a legbátrabb ember volt, akit valaha ismertem!

Vagy ott volt Pálffy Gyuri. Ő eredetileg vezérkari százados volt, csak aztán a zsidó felesége miatt lemondott a rangjáról, tartalékos állományba helyezték – de megvolt otthon az egyenruhája, és most elővette, belebújt, és úgy ment ki Décsi Gyulával a téglagyárba, hogy kihozza a Décsi zsidó menyasszonyát, egy rákospalotai orvos lányát. Be is jutottak – de a lány nem jött ki velük. Azt mondta, hogy vagy a szüleivel együtt jön, vagy sehogy, nélkülük egy lépést sem. HÁROM embert kihozni, erre viszont már nem volt lehetőségük Pálffyéknak – úgyhogy ott maradt a lány, el is pusztult a szüleivel együtt.

Talán nem magamnak hízelgek, ha azt gondolom, hogy ezek nagyobb dolgok voltak, mint például a Fehér Lajosék akciója, akik egy éjszaka felrobbantották a Gömbös-szobrot. Szép volt az

is, egy jelképes tett, mutatós dolog, és fontos is a maga módján – de azt hiszem, a kockázata is kisebb volt, mint például az Aczél ügyeinek.

Mi akartunk fegyvert is szerezni a pártnak. De Décsi Gyula akkor ránk szólt:

– Nem, nem, a fegyverekkel meg a zsidómentéssel most álljatok le! Mert ez a pártnak is kockázat, és nektek is komoly bajotok lehet belőle. Pedig ha vége lesz ennek az egésznek, rátok szüksége lesz a pártnak!

Ez nem tetszett, ez nagyon nem tetszett akkor nekünk.

Később, egy bátor cionista fiún keresztül kapcsolatba kerültünk Magyarországra menekült szlovák cionista kommunistákkal. Érdekes emberek voltak – sajnos a nevekre nem emlékszem már, de később többen közülük komoly pozíciókba kerültek Izraelben. És egy szép napon – ez lehetett úgy ’44 áprilisában, májusában – egyikük beállított a Nemzetközi Vöröskereszt csoportjához egy auschwitzi dokumentummal.[56] Amelyet talán lengyel kommunista vagy lengyel zsidó összeköttetések útján szereztek. A jelentés szerzői pontosan leírták és lerajzolták a tábort, térképvázlat az épületekről, a kerítésekről, a krematóriumról, és részletes beszámoló arról, hogy mi folyik Auschwitzban – hát döbbenetes volt!

Most mihez kezdjünk? Hát ezzel az anyaggal valamit csinálni kell!

Volt egy barátunk – most Ausztráliában él –, ismert ember volt, korábban az Ügyvédi Vizsgálóbizottság tagja, akkor pedig jogtanácsos a Zsidó Tanácsnál,[57] hozzá vittük el a paksamétát,

megmutattuk neki – hát segítsen, hogy léphessünk valamit! Mert ezt terjeszteni kell, hogy legalább tudjon róla a közvélemény – de ehhez a Zsidó Tanács hozzájárulására lenne szükség!

– Igen, hát ezt el kell juttatni a Zsidó Tanácshoz! – és a barátunk elvitte a dossziét.

És visszajött a Zsidó Tanácstól az üzenet. Hogy a jelentés nem hiteles, humbug az egész. És nehogy terjeszteni próbáljuk, mert az csak pánikot keltene, amire pedig semmi szükség nincs.

– Nézzétek – azt mondja a fiú –, a Zsidó Tanács vezetői állandó összeköttetésben vannak egy Eichmann nevű Obersturmbannführerrel. Aki tiszti becsületszavát adta, hogy a kiszállított embereket kizárólag mezőgazdasági munkára viszik. Hát csak nem KÉPZELITEK, hogy az Obersturmbannführer HAZUDIK?!

És az ISTENNEK nem hitték el a valóságot!

Mert nem AKARTÁK hinni.

Úgyhogy ott álltunk a komplett auschwitzi dokumentummal, teljesen tehetetlenül – –

Elindítottuk aztán ezt az anyagot a Lázár altábornagy útján Horthyhoz is – de hát persze ezen a vonalon sem történt semmi – –

Azért, hogy tárgyilagos legyek, el kell mondanom: volt az ellenállásban egy sor igen kitűnő baloldali kisgazda is. Nagyon szimpatikus emberek voltak – majdnem mindegyik elpusztult aztán a börtönben. Nem a nyilas és német börtönökben, mert jól dolgoztunk, elég ritka volt a lebukás – hanem később, Rákosi börtöneiben. De azért a mi csoportunk főként fiatal

kommunistákból állt. Décsi Gyula, aki később az ávó egyik vezetője lett – nagyon derék és igen jó képességű fiú volt. Vagy Beér János, ő is a munkaszolgálat elől szökött, akkoriban egy vasgyárban húzódott meg. Rubleczky Géza – remek ember volt, nagyon bátor gyerek, ő például kisgazda volt, később a Kisgazda Párt egyik vezetője lett, még később pedig a börtönben találkoztam vele. Kémikus volt, Franciaországban végezte az egyetemet – az ő nevéhez fűződik az a híres eset, hogy amikor az ávósok a francia bűntársai felől faggatták, Géza felsorolt egy csomó nevet: híres régi francia kémikusokat, Boyle, Mariotte, meg már nem tudom, kiket még – be is vették, szépen benne is maradt a vádiratban az egész társaság – – Ott halt meg Rubleczky Géza a börtönben, valamikor az ’50-es évek elején, a velem szomszédos zárkában, tüdőbajban – – Meg ott volt Borvető, ugyancsak kisgazda – vele nem is tudom, hogy mi lett aztán. Feltűnt a színen Boldizsár Iván is, aki tényleg bátran viselkedett akkoriban, hát önmagához képest legalábbis – –

’44. október elején már minden pesti veréb csiripelte, hogy Horthy titkos tárgyalásokat folytat, és ki akar ugrani – ezt nagyjából az egész város tudta már. És akkor két barátunk, Gergely Gyuri meg a fiatal Pallavicini gróf, akik ugyan nem tartoztak szorosan a csoportunkhoz, de azért együttműködtek velünk, elvittek minket Lázár altábornagyhoz, Horthy testőrségének a parancsnokához.[58] És mi előadtuk neki, hogy abban az esetben, ha a németek megpróbálnák megakadályozni a kiugrási akciót, mi mozgósítani tudunk körülbelül tízezer Váci úti munkást. Akik bármikor készek felvenni a harcot a németekkel. Csak éppen fegyverünk nincsen! Tudjuk, hogy van

Budapesten néhány fegyverraktár, ha azokat kinyitnák nekünk, mi meg tudnánk szervezni a dolgot!

Lázár altábornagy azt mondta, hogy gondolkozni fog a kérdésen.

Két nap múlva üzent, hogy keressük fel újra. Elmentünk megint – és megkaptuk az elutasító választ.

Mert ha a munkásokat felfegyverezzük, akkor vége a rendszernek – ez volt Lázár válaszának a lényege. Hogy FEGYVERT, a MUNKÁSOKNAK – hát azt nem. Ha munkások fegyvert kapnak a kezükbe, azzal csak valami rosszat csinálhatnak!

Mint utóbb kiderült: ha kaptunk volna fegyvereket, nem lett volna, aki használja őket. De ez azért így is nagyon jellemző volt – –

Ez a „tízezer Váci úti munkás” című álom tökéletes melléfogásnak bizonyult. Beér Hanzi barátunk egy Váci úti gyárban dolgozott, ott beszélgetett néhány munkással, meg még egypáran bújócskáztak különböző pesti üzemekben – tőlük indult ki az elképzelés, hogy valamiféle budapesti munkásfelkeléssel közbe tudnánk avatkozni, és ki tudnánk verni a németeket a városból. Annyiban igazuk is volt a fiúknak, hogy a németek a frontokon voltak elfoglalva, egy elég rozoga, invalidus hadosztályt hoztak csak Budapestre, azzal tényleg nem lett volna nagy kunszt elbánni. Mellesleg: a magyar munkás akkoriban nagyon jól élt, soha nem volt ilyen jó dolga, hiszen az egész iparunk hadiipar volt már, nagyon jó bérekkel. Nem is a nyomor elkeseredésére bazíroztunk mi – hanem hát abszolút tudott dolog volt, hogy az ország a végső szakadék

szélére jutott, már csak egy nagyon határozott lépéssel lehet elejét venni a tragédiának, ez KELL hogy mozgósítsa a munkásságot is!

Október 15-én megtörtént az elfuserált kiugrási kísérlet. A magyar honvédség persze passzív maradt, a németek persze beléptek – és pillanatok alatt összeomlott a terv.

Jó, hát akkor mi majd előállunk a Váci úttal! 17-én délre megbeszéltünk egy találkozót a különböző csoportok vezetőivel, hogy ott majd elsütjük a startpisztolyt – természetesen a Nemzeti Kaszinóban. Hát hol robbanjon ki a magyar ellenállás, ha nem a Nemzeti Kaszinóban?! Ahol is megjelent az ifjú Pallavicini. A lakájával – aki hozott tíz vagy húsz vadászpuskát. Meg én egy barátommal, a Gergely Gyurival. Szóval HÁRMAN. Nem, bocsánat: a lakájjal együtt NÉGYEN voltunk. És a tízezer munkás valahogy nem volt sehol – –

Beér Hanzi meg volt rémülve, hogy ebből csak lebukás lehet, rögtön eltűnt – volt is valami igaza. Közben mi szerkesztettünk egy illegális lapot is, magunk írtuk, és Hanzi sokszorosította a lakásán – sejthető volt, hogy emiatt már úgyis figyelnek minket. És tényleg: 17-én este már ott volt a Gestapo a Beér lakásán. Hanzi addigra már elpucolt – erre elvitték a Svábhegyre Beér nénit, Hanzi öreg mamáját – –

Ők sokkal jobban voltak szervezve, mint mi. És az értesüléseik minden moccanásunkra kiterjedtek – volt besúgójuk elég.

„Magyar ellenállás”. Volt is, meg nem is. Volt, mert komoly kockázatokat vállalva sok mindent megpróbáltunk. Segítettünk az embereknek, és valóban sokat sikerült is megmentenünk. De

amikor aztán tényleg történelemformáló módon kellett volna fellépnünk, abból már csak ilyen bécsi operett lett.

*

Túléltük valahogy.

Beér Hanzi mamája is túlélte.

Habár korántsem mindenki élte túl.

Bevonultak az oroszok, felszabadultunk – mi tényleg FELSZABADULTUNK, nekünk ez egyértelműen felszabadulás volt.

És nem volt kérdés, hogy hová álljunk. Minket már eleve úgy tekintettek, mint a párt tagjait. Papírjaink ugyan nem voltak még – de Orbán Laci, aki kevéssel később a porondra lépő párt egyik vezetője lett, kezdettől a Kulturális Osztályt vezette, még az ostrom idején üzent, hogy minket természetesen úgy tekint, mint illegális párttagokat. Persze, igen – ezt mi is természetesnek vettük.

Mert ahogy ebben az újrainduló világban szétnézett maga körül az ember, hát elég gusztustalan kép tárult elé. Ennek a beteges mértékben polarizált magyar társadalomnak most egyszerre a torzképe rajzolódott elénk: egyfelől az általános nyomor – nemcsak a proletariátus és az alsó középosztály, hanem valóban a lakosság majdnem egésze egyszerűen éhezett! Lehet, hogy vidéken valamivel jobb volt a helyzet, a termelők kamráiban talán még akadt valami, ezt nem tudom – de Pesten ijesztő volt a nyomor. Másfelől viszont: a Váci utcai üzletek napok alatt megteltek áruval. Ott MINDEN volt, étel, ital, luxuscikkek, amit csak el lehet képzelni – annak, akinek a zsebében dollár volt. A lakosságnak egy egészen szűk kis rétege

ott röhögött a nemzeti nyomor közepén, és dőzsölt! És megindult a feketézés, a spekuláció, ami csak tovább feszítette a helyzetet, az égig tornyozta a nyomort – és tovább hizlalta a gazdagokat. Na, hát ebben az undorító körképben világosan látszott: egyetlen erő létezik, amely komoly elhatározással szembe akar szegülni ezzel a csőddel, amely igazi nagytakarítást akar itt: a Kommunista Párt. Nekünk egy pillanatig sem volt kétséges, hogy ott a helyünk.

Én valahogy azt hiszem, hogy 1945-ben nem kellett különösebben naivnak lenni ahhoz, hogy arra az oldalra álljon az ember. Azt gondolom, az adott előzményeket tekintve ez elég logikus volt. Annyira, hogy attól félek: ha most újra ott lennék, a mai eszemmel sem nagyon választhatnék másképp. Tudom, hogy ez elég furcsa kijelentés, és Ági is hümmög, ha ezt hallja tőlem. Én is bizonytalanul mondom ki – de azért kimondom: a folytatásban persze nem, de a ’45-ös kezdésben valószínűleg megint csak a kommunisták oldalán érezném a helyemet.

Jó, vannak személyes mentségeim is! Például egy eléggé véletlenszerű körülmény: hogy nekem semmi olyan tapasztalatom nem volt, aminek alapján az oroszokkal szemben averzióim alakulhattak volna ki. Azok az oroszok, akikkel én az első években találkoztam, történetesen nagyobbrészt derék és kulturált embereknek látszottak. Mondjuk Vorosilov nem volt kulturált – de egy sor más orosz tábornok az volt. Vagy például a követ, Puskin: mérnök volt eredetileg, később vették át külügyi szolgálatba – és értelmes, jól nevelt ember volt!

Amit pedig az utcán láttunk, meg mindenhol hallottunk, de aminek még szenvedő alanyai is voltunk, az állandó zabrálás,

örökös óralopkodás, meg esetenként még ennél is cifrább ügyek – hát ezeket szépen megmagyaráztuk magunknak! Hogy háború van. Hogy ez egy végsőkig kimerült hadsereg, amely évekig szenvedett a lövészárokban, iszonyú teleket, embertelen nélkülözéseket csináltak végig az embereik – nem természetes, ha meglazult, vagy éppenséggel megrendült a moráljuk? És én igazán könnyen meg tudtam ezt magyarázni magamnak – mert volt szerencsém végignézni, hogyan viselkedtek a magyar katonák Ukrajnában. Meg kell hogy mondjam: annál ez nem tűnt jobbnak, de sajnos rosszabbnak sem.

A házban, ahol laktunk, Ági papája[59] volt a „házparancsnok" – hát zeneszerző, szép nagy szakálla van: legyen akkor ő a házparancsnok! Úgyhogy hozzánk futott be minden panasz. Egyik nap beállít az egyik lakó. Hogy BORzasztó dolog történt: berontottak a lakásukba az oroszok, hogy „cukor! cukor!", és nekik véletlenül volt öt kiló cukruk, az volt az egyetlen élelmük, minden vagyonuk, és az oroszok fogták az öt kiló cukrot, és úgy ahogy volt, elvitték! Hogy micsoda ázsiai rablóbanda! És hogy azonnal csináljunk valamit! – És talán ha tíz perc eltelt, és jött egy másik lakó: Kulcsár Pista. Orvos volt, híres analitikus, kommunista párttag már az illegalitástól, mellette cionista – ahogy Aczél Gyuri is az volt, akkor ez a két dolog még szépen elfért egymás mellett. Kulcsáréknál elfértek még egyéb vicces dolgok is: Pista felesége magyar dzsentrilány volt, az após huszár ezredes – de mindegy, nem ez az érdekes. Jön Kulcsár Pista, ragyogva, átszellemült képpel:

– Ezek a MIEINK, ezek a MIEINK! Bejöttek hozzánk, és meglátták Ádámot – tán kétéves lehetett a kiskölök –, és

ODAvoltak, nem győzték nyalni-falni! „Van-e ennivalótok a gyereknek?” Mondtuk nekik, hogy bizony nincsen. „Cukor, nincs cukor?” Persze hogy nincs, honnan lenne, CUKOR! „Nem baj, lesz cukor!” Elmentek, és öt perc múlva ott voltak öt kiló cukorral!

Szóval az egyiktől elvitték, a másiknak odaadták – mulatságos kis eset volt. Ilyen is történt! Persze hogy gyerekes gesztus, és világos, hogy „jogtalan” – de azért arra nem különösebben alkalmas, hogy olyan HARSÁNY ellenszenvet váltson ki az emberből!

A felszabadulásunk utáni napokban tüzérségi megfigyelőállás volt a házunkban. Egy fiatal őrnagy volt a parancsnoka, jól beszélt franciául, francia könyveket olvasott – zabrálta őket, de hát édes istenem! Egyik nap bejön hozzám ez a Nyikolaj, és azt mondja:

– Hallottatok-e róla, hogy a katonáink egyike megerőszakolt itt a házban egy nőt?

– Hát – mondom – hallottam róla. Tegnap este történt a dolog.

– Melyik volt az?

– Én nem tudom – mondom –, de a lakók közül többen tudják.

Kinyomozta, hogy ki volt az – és agyonlövette! Ott a ház előtt a rakparton, ugyanott, ahol a nyilasok a zsidókat lövöldözték a Dunába – –

És még ott sopánkodott Nyikolaj, mentegetődzött:

– Addig még nincs nagy baj, amíg ezzel a fegyelmezett sorkatonasággal van dolgotok. De akik majd utánunk jönnek! Tartalékosok, az ország távoli részeiből – azt mondja –, hát azokért bizony nem merném tűzbe tenni a kezemet!

És elfogadtuk! Hát háború van! Nem TETSZETT, hogy ilyesmi is létezik, hogy ilyen félállati csürhe is terem még a nagy Szovjetunióban – de hát most mit lehet rá mondani?

Magam sem tudom: most én is mentegetőzöm? Lehet.

*

Alighogy beléptünk a pártba, azonnal elég komoly posztra állítottak: a belső V. kerület[60] párttitkára lettem. Ági pedig a kerületi pártszervezet propagandistája. Rögtön az idők kezdetén!

„Belső öt kerület”, Budapest belvárosa – hát ez elég érdekes terület volt: részben magyar patríciuscsaládok lakták, részben meg a zsidóság krémje. Márminthogy anyagi értelemben „krémje” – tehát éppen nem a zsidóság baloldali elemei. Hát itt kellett nekünk a Kommunista Pártot megteremteni – mulatságos feladat volt. Viszont hozzánk tartoztak a minisztériumok is – és ott ÓRIÁSI sikerünk volt, mondanom sem kell. A minisztériumi tisztviselők egészen kiváló helyezkedési érzékről tettek tanúságot, ők aztán majdnem mind jöttek volna a pártba. Köztük elég gyanús figurák is, akiket nem túl nagy lelkesedéssel fogadtunk – de hát akkoriban még nem volt szigorú a mérce. Hogy csak egy példát említsek: nálunk rekrutált be Csikós-Nagy Béla, aki máig is jó magas polcon csücsül. TUDTUK, hogy egy kicsit nyilas volt, vagy talán nem is kicsit; nem volt éppenséggel nyilas VEZETŐ, és most már arra sem emlékszem, hogy formálisan tagja volt-e a Nyilaskeresztes Pártnak – de hogy nyilas ÉRZELMŰ volt, az tagadhatatlan tény. Emlékszem, hogy nagyon fanyalogva fogadtuk, és nem is egészen a mi lelkünkön szárad a Csikós-Nagy kommunista

párttagsága, mert végül valahonnan fentről kaptuk az utasítást, hogy fel kell venni, talán Gerő szólt le – így ment ez.

Úgyhogy a taglétszámunk szépen növekedett – csak az emberanyag volt meglehetősen vegyes, jelentős részben értéktelen. Marton Jani volt a legaktívabb szervezőnk, későbbi rabtársam, egy nagyon derék sárospataki fiú, egy református püspök fia, aki már a háború elején szemezett a mozgalommal, meg is hurcolták egy cikkéért. Aztán az ellenállás idején nem láttam Janit, de ’45 elején azonnal ott volt nálunk. Ő lett a Közalkalmazottak Szakszervezetének az első elnöke is, és nagyon sok közalkalmazottat hozott be hozzánk. – Viszont hát a nagypolgárság nem nagyon tülekedett.

Egyszer, valamikor úgy április körül kiment Ági egy pártagitációra – elég gyerekesen csináltuk akkoriban ezeket az akciókat: általában hárman mentek együtt, kettő énekelt, egy szónokolt. És az egyik ház udvarán leköpdösték őket. Nem is „nagypolgárok”: egy tipikus proliházban, valahol a belváros szélén – ezek történetesen melósok voltak! Jött haza Ági, eléggé letörten,

– Nem tudom – azt mondja –, de valami nagy baj van ezzel a párttal! Hogy a MUNKÁSOK, akiknek igazán mellettünk lenne a helyük, így fogadnak, LEKÖPDÖSNEK minket – –

Jöttek a választások, valamikor ősszel. Előtte összerántottak egy nagy-budapesti aktívaértekezletet, ott ült az összes kerületi titkár – ki volt akkor a nagy-budapesti titkár? talán még nem Kádár volt; nem is Földes, mert Földes volt a káderes; talán Vas Zoltán? nem emlékszem már. De kijött Rákosi is. És sorban beszámoltatta a kerületi titkárokat:

– No, I. kerület! Milyen eredményt jósol az I. kerületben?

– Hetvenöt százalékot vagy NYOLCVAN százalékot, Rákosi elvtárs!

II. kerület: KILENCVEN százalék! És így tovább, végig!

Rám kerül a sor – mondom:

– Azt hiszem, jól dolgoztunk. 15-20 százalékot várok az V. kerületben!

Hű, mi volt ott! Micsoda riadalom! Hogy ez defetizmus! „Kommunistaellenes magatartás”!

– Még hogy MAGUK dolgoztak JÓL?! Hogy HÚSZ százalékot hoz?! Hát hol él maga?!!

Nagyon jellemző volt ez: ’45-ben ilyen volt a hangulat a felső pártvezetésben. Hogy amit MI csinálunk ezért a városért és ezért az országért, az HOLTBIZTOS, hogy totális győzelmet hoz! Nem LÉTEZIK, hogy bárhol is ötven százalék alatti eredménnyel kelljen szégyenkeznünk!

Ha jól emlékszem, valami 12 százalékot kaptunk a belső V. kerületben – –

Mindezekkel együtt ’45-ben én meglehetősen derűlátó voltam. Még a tavasz folyamán elkezdődött az igazoltatás. Miután nemzetközi jogász voltam, a Külügyminisztériumba küldtek, az ottani igazolóbizottságnak lettem az elnöke. Én képviseltem a Kommunista Pártot, Szalai Sanyi, aki akkoriban igen derék fiú volt, képviselte a szocdemeket, és egy nagyon kedves kisgazda volt a harmadik, Szabó Tamás, aki később Washingtonban szolgált – le is lépett, itt halt meg pár éve Amerikában. De ez a bizottsági munka meglehetősen pozitív élmény volt nekem: jól dolgoztunk együtt, a koalíciós pártok

küldöttei egész tűrhető egyetértésben tevékenykedtek. Néha persze összevesztünk egy-egy emberen, de viszonylag ritkán, és tényleg nem az alapelveken, hanem pusztán személyi kérdéseken.

Emlékszem például egy esetre: nem igazoltunk valakit, kitették az állásából is – aztán a szocdemek visszasírták. Szalai is kiállt érte, de nem ez volt a döntő, hanem a színfalak mögötti suskus: Szakasits telefonált Rákosinak és Révainak, akkor engem behívtak, és rám másztak:

– Ez képtelenség, hát ez az ember a háború alatt a szocdemeket segítette, ez nem lehetett nyilas!

– Én nem állítottam, hogy NYILAS volt, de azért egy-két dolog nem stimmel körülötte. Például – –

– Nem, nem, ez Szakit segítette, ez egy derék ember! Igazolni kell!

Jó, igazoltuk akkor. Ez Bede István volt különben, aki néhány év múlva a Szabad Európa Rádiónak lett az egyik vezetője – attól persze még lehetett rendes ember Bede, ma már ezt nem vitatom; de akkor azért elég visszásan festett ez az ügy – –

Érdekes volt egyébként, hogy tapasztalataim szerint nem is a kisgazdák, hanem sokkal inkább a szocdemek próbálták menteni az ilyen kissé megfoltosodott embereket. Ha nem is a bizottságokban, de ilyen Szaki–Rákosi-vonalakon – ez eléggé ment. És ezt nem szerettem. Szalai sem szerette, szót is emelt ellene a pártjában. De mindent összevetve azért elég kellemes volt az összbenyomásom, az igazolási processzus egész korszaka meglehetős optimizmussal töltött el. Hát ez nagyszerű, ugye: mégiscsak létezik itt egy működésképes koalíció! Ha nem

is fönt – mert fönt egyre csak az állásokért való marakodás ment. De ezen a középszinten én nem éreztem, hogy kibékíthetetlen ellentéteink lennének egymással! Ellenkezőleg: gyönyörűen egyet tudtunk érteni egy radikális reformokra alapozott, baloldali tendenciájú demokratizálás programjában!

Ági a szakszervezetet képviselte a külügyi igazolóbizottságban, de közben ő volt az elnöke a belügyi igazolóbizottságnak, ők foglalkoztak a rendőrökkel – Ági tapasztalatai talán nem voltak annyira rózsásak, mint az enyémek – –

A Külügy tényleg nem volt különösebben rossz terep. Ez is kellemesen meglepett: kiderült, hogy volt ott egy sor nagyon tisztességes, németellenes figura! Akik természetesen egyáltalán nem voltak kommunista érzelműek, mindössze csak utálták a németeket, utálták a fasizmust, utálták a háborút, és az utolsó években szépen eljutottak odáig, hogy hát itt bizony szabotálni kell – és a maguk területén rendesen szabotáltak! Ezeket mi magától értetődően igazoltuk is, teljes egyetértéssel. Szegedy-Maszák Aladárt például, aki Mauthausenből, német lágerből került haza, mert odáig juttatta a németekkel szembeni rezisztenciája! Volt valami nyomás, tán épp a Szocdem Párt vezetősége részéről, hogy ezt az embert nem szabad igazolni, mert a háború elején túlságosan magas pozícióban volt, hát a Külügy Politikai Osztályát vezette! – Na igen, de közben ő volt a németellenes konspiráció külügyi vezetője! Hát ezt az embert nem lehet nem igazolni! És igazoltuk!

Ami később persze álmatlan éjszakákat is hozott nekem – de mindegy, ez már egy későbbi történet.

Az egész koalíciós szituációt illetően volt bennem akkoriban egy nagyon vidám derű. Itt most csinálunk valamit közösen! Hát a kisgazdák programja, vagy legalábbis a Kisgazda Párt balszárnyának a programja igazán nem állt messze a Kommunista Párt programjától – akkor én közelebb éreztem magunkhoz a kisgazdákat, mint a szocdemeket! Például a földosztás kérdésében a kisgazdák tökéletesen egyetértettek és együttműködtek velünk! Még olyanok is, akiknek a saját birtokukról volt szó!

Meg egy másik igen kellemes tapasztalat: hogy én hány arisztokratával beszéltem, akik úgy vélekedtek, hogy igenis, erre a változásra szükség van! Mert a régi úton nem mehetett volna már tovább az ország – ezt épp az arisztokraták közül igen sokan pontosan felfogták!

– Kellett ez, és mi már vártuk ezt! Mi túl jól éltünk már, és ez tarthatatlan volt. Próbáljunk most valami mást!

A Zichy gróf,[61] aki a Külügyben dolgozott, és egy romos pesti ház lyukas padlásán lakott, azt mondta:

– Jó, elveszítem a földemet: megérdemeltem! Most egy kicsit nehezen vagyok, ahogy hát mindenki nehezen él most ebben a városban; de van állásom, dolgozom! Szeretem ezt az országot, elmenni nem akarok, DOLGOZNI akarok, aztán majd a munkámból lesz lakásom is!

És jó páran nemcsak hogy aktívan németellenesek voltak a háború alatt, de most tevékenyen ki akarták venni a részüket az új ország megteremtéséből is. Mindegy, hogy kivel! Akár a kommunistákkal is! Talán még legszívesebben épp a kommunistákkal – mert például a szocdemek túlságosan

kispolgáriak voltak nekik. Ha lúd, legyen kövér! Világos, hogy itt változás kell – azt pedig a kommunisták ígérik! Hát akkor gyerünk velük! Mert folytatni ugyanazt, ami eddig ment, csak épp egy gyengébb garnitúrával, amit most a szocdemek szállítanának, annak nincs értelme, az nem éri meg ezt a földindulást. Ha a föld már úgyis megindult, akkor gyerünk, csináljunk EGÉSZEN új világot!

Ott volt például Odescalchi Margit – egy hercegnő, aki kommunista lett! Ketten voltak testvérek, a Miklós és a Margit, mind a ketten HARCOSAN németellenesek, fülig benne az ellenállásban, a német megszállás idején embereket mentettek, segítettek kiszökni az országból, Miklós repülőtiszt volt, át akart repülni a fronton, lelőtték, meghalt – fantasztikusak voltak mind a ketten! Európa egyik legrégibb arisztokrata családjának a sarjai! Aztán ’45-ben Margit – egy végtelenül kedves, aranyos asszony volt, szép is – belépett a Kommunista Pártba. Miközben a férje az Apponyi György gróf volt, már a háború előtt is kisgazda vezető, élesen Horthy-ellenes, közben persze royalista is – micsoda színpompás egyveleg! Margitot én vittem be a Külügybe – a Protokollosztályra került, mert ehhez értett. De Rákosi roppant büszke volt rá, hogy még egy hercegnőnk is van! – Aztán később szép csendesen kitették Margitot. A forradalom után meg kimenekült – a fiatal Apponyi Albert, a nagy Apponyi Albert unokája, Margit fia Brüsszelben élt, biztosítási ügynök volt, néha összefutottam vele, tőle hallottam a mamáról, innen tudtam, hogy valahol Bécs környékén csinált egy tyúkfarmot, és ott gazdálkodik Odescalchi Margit – –

Hát igen – – De ’45-ben hallatlanul érdekes tapasztalatok voltak ezek, és mélységesen pozitív tapasztalatok. Mindezeket az örömöket persze hiába kereste volna valaki a napi sajtóban – de a sajtónál talán valósabb képet adtak a viszonyokról. – Hát valahogy így láttam én Magyarországot 1945-ben!

Találkoztam még egyszer Gajzágóval is – az igazoltatásán. Elmentem az igazolóbizottsági tárgyalására, és tanúskodtam mellette. Azt mondtam, hogy én demokratikus érzelmű embernek ismertem – ami hát nem volt egészen igaz: lényegében konzervatív volt Gajzágó. Azt viszont tiszta lelkiismerettel állíthattam, hogy tisztességes és pozitív szándékú ember volt, a legsúlyosabb időkben is. Talán kicsit túl messzire is elmentem, mert azt találtam mondani, hogy én őtőle tanultam a marxizmust – ez nem volt éppen szemenszedett hazugság, hiszen Gajzágó a nemzetközi jog taglalása során behatóan foglalkozott a marxi jogelmélettel is, csak épp a hangsúlyom és a beállításom volt jóindulatúan célzatos. Igazolták is Gajzágót simán, és ő szó nélkül végighallgatta az én érvelésemet is, de utána a folyosón odajött hozzám:

– Jó, értem, és köszönöm – azt mondja –, de hát azért MARXISTA én soha nem voltam, ezt nem állíthatod rólam!

– Tudom, kegyelmes uram, és kérem, ne bántódjon meg – –

„Kegyelmes uram” – mert ehhez azért még akkor is ragaszkodott – –

*

’45 szeptemberében párthatározattal kineveztek a Külügyminisztériumba osztályvezetőnek – meglehetősen törvénytelen módon, hiszen az igazolási törvény kimondta,

hogy az igazolóbizottságok tagjai nem mehetnek állásba olyan intézményhez, ahol igazoltattak, de hát akkor ezzel senki nem törődött, megkaptam az ukázt, menni kellett. A Politikai Osztály vezetését bízták rám.

Nekem nem igazán tetszett a dolog. A nemzetközi jog a szakmám, szívesen megyek a Külügybe – de hát nem a Politikai Osztályra, mert az engem nem érdekel! De Révai nem tágított:

– Maga csak menjen a Politikai Osztályra, mert ott kell most nekünk valaki!

És még azt is kikötötték, hogy milyen rangban kapjak beosztást: legyek „miniszteri tanácsos”!

Bementem a külügyminiszterhez bemutatkozni – Gyöngyösi csóválja a fejét:

– Hát – azt mondja – Révai nem nagyon ismerheti a honi viszonyokat, ha azt akarja, hogy harmincegy éves fejjel miniszteri tanácsos legyél! Nálunk hatvanéves korukra jutnak el az emberek idáig, egy hosszú és rögös külügyi pálya legvégén!

– Engem abszolút nem érdekel, hogy mi lesz a rangom – mondom. – Szívesen jövök, örömmel dolgozom veled, és belenyugszom a Politikai Osztályba is, ha nem is épp oda vágytam. De hogy mi legyen a rangom, azt, kérlek, intézd el Révaival te!

– Nem – azt mondja –, így nem jutunk dűlőre. Ha most itt TE kijelented, hogy beleegyezel a „miniszteri OSZTÁLYtanácsos” fokozatba is, akkor már én is könnyebben tárgyalhatok Révaival!

– Jó – mondom –, kijelentem: beleegyezem!

Révai majdnem leharapta érte a fejemet!

– Maga belement abba, hogy leszállítsák a rangját?! Szerencsétlen! Ez magának kommunista magatartás?!

– De hát – mondom – nem mindegy? Itt most nem a RANG a kérdés, hanem a HATÁSKÖR! Ott ül egy öreg pali, az osztály eddigi vezetője, Gombó, volt már követ is Finnországban vagy Dániában, nem is tudom, amúgy egész tisztességes ember, miniszteri tanácsos, de nem akar már semmi mást, mint nyugtot, mert hatvanéves, hát úgyis én fogom csinálni a dolgokat, az öregúr teljesen tehetetlen lesz velem!

– Ugyan – azt mondja Révai –, egész másról van itt szó! Az egyetlen kérdés itt az, hogy milyen RANGBAN képviseljük a pártot!

Végül is OSZTÁLYtanácsosi rangban kezdtem közalkalmazotti pályafutásomat. Révai legnagyobb bosszúságára.

A fizetésem abszolút nyomorúságos volt – mint akkoriban mindenkié. A kéthetenkénti járandóságom KÉT DOLLÁR volt, ami elég komoly pénznek számított – csakhogy persze inflációs pengőben kaptam. Ami egyszerűen semmit nem ért. A fizetésnap délelőttjén Ági ott ült a hivatali előszobámban, amint kézbe kaptam a borítékot, adtam neki, és ő ROHANT vele a Vadász utcai csarnokba, de tényleg FUTOTT, nehogy mire odaér, teljesen elértéktelenedjen a pénz – és az egészet villámgyorsan elköltötte hagymára, krumplira, zöldpaprikára, vagy amire éppen lehetett. Azt ettük két hétig. És tényleg semmi mást! Éhen is veszhettünk volna – ha nem lettek volna időnként diplomáciai fogadások. Fogadástól fogadásig rágtuk a fizetésemen vett hagymát – aztán a fogadáson megettük, ami

belénk fért. Áginak volt egy nagy bőrtáskája, ott lógott mindig a karján, abba sodorta, potyogtatta a követségi fogadások asztaláról a kolbászt, zsemlét, libamájat, ami jött – ezt ette otthon a háromtagú család. Meg a külföldi kiküldetések jelentettek még óriási segítséget, mert olyankor valutában kaptam a napidíjat, meg hozzá még meg is etettek – ennek életmentő jelentősége volt. Így éltünk. Zsófi lányom pár hónapos volt – hát nem volt könnyű az életünk. Hogy mások mi a csudát ettek azokban az időkben, én bizony elképzelni sem tudom.

Rengeteget dolgoztam a Külügyben. SZENVEDÉLYESEN dolgoztam! Napi tizenhat órát töltöttem a hivatalomban, LEGALÁBB napi tizenhat órát. Öreg este volt, mikor hazatámolyogtam – és éjjel fél kettőkor visszamentem, mert rejtjeles jelentések érkeztek, látni akartam őket azonnal. Volt egy régi külügyér, Ujfalussynak hívták – épp nemrégiben láttam egy róla szóló megemlékezést valamelyik hazacsalogató pesti újságban – öreg bútor, nagyon kedves ember, kiváló rejtjelező és derék férfiú. Jó gyakran változtatta a rejtjelkulcsot, úgyhogy, bár elég sok diplomata lépett le a követségeinkről, soha nem jöttek rá a kulcsunkra, sem a nyugatiak, sem az oroszok, sem az ávó, mert egyszerűen nem LEHETETT megfejteni – ilyen munkát végzett. Ha csak a leghalványabb gyanú merült fel, hogy valaki valakikkel lepaktált, Ujfalussy már hozta is az új kulcsot. Na vele dolgoztunk ott fél éjszakákat is. Hát muszáj csinálni, hát VALAKINEK csinálni KELL! Nem „karrier” volt ez nekem, nem „ambíció” – lázas szenvedély volt. Hülyeség – –

Amikor aztán áthelyeztek, meg amikor eltűntem néhány esztendőre, egyáltalán nem dőlt össze a Külügyminisztérium. Nélkülem is ugyanolyan jól vagy ugyanolyan rosszul mentek tovább a dolgok – –

Az elején összesen hárman képviseltük a pártot a Külügyben. Kevéssel utánam jött be Pődör Laci: Eötvös-kollégistaként kezdett, aztán egy ideig Miskolcon volt franciatanár, ebben a minőségében csatlakozott a Nógrádi-csoporthoz, ellenálló lett, partizán a hegyekben; aztán amikor hazakeveredett, érdekelték a külügyek, bejött hozzám, szétnézett – és behoztuk. Meg volt még valaki harmadiknak, akit akkoriban tehetséges és becsületes fiúnak tartottam: Száll Jóska – de utóbb kiderült, hogy ávós spicli. Komoly pályát futott be, sokkal később Rómában lett követ – aztán amikor hazahívták, Száll lelépett, kint maradt.

No, mi hárman voltunk A PÁRT. Sovány kis csoport – de ÓRIÁSI hatalom voltunk. Rövid időn belül Pődör lett a kabinetfőnök – és akkor már senki nem mert moccanni sem a megkérdezésünk nélkül.

Egyébként voltak ott igen komoly, jó erők. Például Pálóczi-Horváth György, „Bobi”, jó barátom, aki aztán vádlott-társam is lett később. Kalandos múltú ember volt: a háború alatt az angol hírszolgálatnak dolgozott – nem a hírSZERZÉSNEK: a hírSZOLGÁLATNAK –, csinált egy magyar nyelvű rádióadót, valahonnan Palesztinából sugározták az adást, szerinte igen kiváló műsort. A háború végén aztán szétnéztek, hogy vajon ki hallgatta a műsoraikat, milyen volt a reagálás – hát kiderült, hogy a világon senki nem tud róluk. Mert tévedésből nem

Magyarországra irányították az adást, hanem Iránba. Ketten dolgoztak ezen a műsoron, hosszú éveken keresztül éjjel-nappal törték magukat, termelték mázsaszámra a lelkesítő, lázító szövegeket, hogy feltüzeljék a magyarságot a németek ellen – és a perzsák hallgatták őket, feszült érdeklődéssel – –

Meg ott dolgozott a régiek közül Szegedy-Maszák Aladár, akkoriban már mint washingtoni követ, de időnként hazalátogatott – és én igen sokra becsültem. Abszolút tiszta embernek ismertem, hívő katolikus volt – pregnáns példája annak, hogy a vallásos hit is mekkora erkölcsi erőt adhat valakinek. Egyszer, épp indult vissza Amerikába, beszaladt hozzám elbúcsúzni, és azt mondja:

– Odatettétek hozzám tanácsosnak a Sík Endrét, hogy legyen a követségen egy kommunista is. De ne aggódjatok, nagyon jól megvagyunk! Én is hívő vagyok, ő is hívő, kitűnően megértjük egymást!

De minden él nélkül, igazi kedvesen! Csak hogy megnyugtasson – de engem valósággal meghatott Aladár. És csakugyan így is volt: jól kijöttek Sík Bandival!

Néhány új embert meg már mi hoztunk be – hát, talán nem mindig a legszerencsésebb kézzel válogatva. Például éppen Sík Bandit. Aki hazajött Moszkvából – és elkezdett járogatni apósomékhoz, mint Lányi Sarolta rokonaihoz, épp a Saska iránti rajongása okából: odavolt, hogy milyen hálás ő Lányi Saskának, merthogy valahányszor zűrök voltak vele Moszkvában, Saska minden óvatosságot mellőzve támogatta, gyámolította, kiállt mellette, de még élelemmel is ellátta. Na innen ismertem én Bandit. Amikor hazajött, csak egészen

komolytalan, formális állásokat kapott, lötyögött, tengett-lengett – és akkor én egyszer megkérdeztem Rákosit:

– Kellene nekünk a washingtoni követségre egy friss ember. Nem kaphatnánk meg a Sík Endrét? Nincs semmi érdemleges munkája, és kár érte, hiszen egy értelmes ember!

– Jó, ha maguknak kell, vigyék!

Így került Sík diplomáciai pályára. De aztán elég hamar eltávolodtunk, nagyon el is romlott a viszonyunk – mert én „megsértettem" őt. Kinn jártam egyszer Washingtonban, és akkor Bandi egy cseverészés során bizalmasan kibökte, hogy hát ő mellékesen ír is. Novellákat. Én meg jól nevelten azt mondtam neki, hogy szívesen elolvasnám a novelláit, ha megmutatná őket. Elolvastuk Ágival az egész paksamétát – hát csapnivaló írások voltak, vagy még annál is rosszabbak. A pornográfia határán – de gyakran inkább a határon belül. Ráadásul egy SZOVJET stílusú pornográfia – jajajaj – – De bennem nem volt semmilyen veszélyérzet, mert azt hittem, hogy Bandi csak az íróasztalfiókjának alkot! Hanem aztán egyszer betoppant Vértes Gyuri, aki akkoriban a *Fórum*ot szerkesztette:

– Ti ismeritek a Sík Bandit. Nem tudnátok beszélni vele?

– Persze hogy ismerjük, mért kell vele beszélni?

– Mert küldött nekem egy kéziratot kiadásra. És SZÖRNYŰ – –

– Olvastuk – –

– Valaki meg kell mondja neki – azt mondja Vértes –, hogy ezt ne csinálja! Mert kompromittálja magát, kompromittálja a Kommunista Pártot, kompromittálja a Szovjetuniót, MINDENT kompromittál!

– Persze – mondom –, de hát ezt képtelenség megmondani neki! Mert ez a rögeszméje! Ez neki nyilván mindennél fontosabb!

– De hát akkor mit csináljak? Ha én ezt megmutatom a pártban, hivatalos ügyet csinálnak belőle!

– Na – mondom –, azt semmiképp. Majd akkor én beszélek vele!

Közben Bandi már washingtoni követ volt, épp hazajött jelentéstételre – elkaptam.

– Bandi, gyere, beszéljünk most a novelláidról. Az az érzésem, hogy ezek ma még kissé túl modernek. Félek, hogy Magyarországon ilyesmit ez idő szerint nemigen lehet kinyomtatni. Írjad őket, ha muszáj, de legalább ne add őket senkinek, nehogy terjedjenek!

Rémesen megsértődött.

– Mi ez, cenzúra van?!

– Dehogy – mondom –, és nekem tényleg semmi közöm az egészhez, nekem csak az a szubjektív érzésem, hogy ezek nem méltók hozzád, és – –

Hát HALÁLOSAN megbántódott Bandi! De ŐRJÖNGÖTT! Soha többé nem állt szóba velem, a NEVEMET sem volt hajlandó kiejteni többet! – Később, a Kádár-érában külügyminiszter is lett, utána meg kiadott néhány könyvet, habár akkor már eléggé másféléket – – Persze nem kizárt, hogy ma már sikerük lenne a Sík Bandi akkori novelláinak, sőt lehet, hogy már akkor is sikert hoztak volna – –

Ugyanígy hoztuk be Bolgár Eleket: hazajött a Szovjetunióból, de még nem volt semmilyen értelmes munkája, lakása sem volt

még, a pártpanzióban lakott – őt is Lányi Saska révén szedtem össze, mert Saska Moszkvában még Bolgár Eleket is képes volt istápolni, pedig a Bolgár hírhedten nagy intrikus volt az emigrációban. Szép tarka életutat járt be addigra már: ’19-ben bécsi követ volt – ő volt az EGYIK bécsi követ, mert akkor egyszerre kettő is volt, a Czóbel Béla nagybátyja, az Ernő volt a másik. Arról volt nevezetes a Bolgár, hogy a horthysták tőle rabolták el a bécsi követség valutakészletét. A ’19-es bukás után egy ideig még Bécsben maradt, aztán Németországba ment, utána évekig Amerikában élt, valamelyik magyar újságot szerkesztette, aztán Moszkva következett, majd Kisinyov, ahol talán diplomáciatörténetet tanított az egyetemen – onnan jött haza. És akkor én megint mentem Rákosihoz. Hogy hát mégis, egy tekintélyes figura, volt is már külügyi szolgálatban, jelentős diplomáciai tapasztalatai vannak, beszél nyelveket, jó megjelenésű, magabiztos, egyebek, és úgyis kellene már nekünk egy komoly kaliberű ember, egy politikához is értő kommunista – gondoltam: hogy intrikusnak tartják, az nem sokat számít, hiszen az emigrációban majdnem mindenki intrikus, mert mindenki utálja a másikat; ebben a moszkvai emigráció sem volt jobb, mint a későbbi amerikai. Emigrációs pletykáknak nem kell felülni! De még ha intrikus volt is Bolgár: majd itthon kinövi! – Rákosi némileg meg volt lepve:

– Maga TÉNYLEG a Bolgár Eleket szeretné??

– Igen – mondom –, szerintem kitűnően megfelelne erre a célra!

– Hát jó, ha akarja, megkaphatja. De aztán magára vessen! – hát Rákosi ismerte Bolgár Eleket – –

Lényegében igaza is lett: Bolgár senkivel nem tudta megszerettetni magát a Külügyben. Kapott egy gyönyörű szobát – és semmiféle érdemleges munkához nem jutott, tologathatta az aktákat, mert Sebestyén tökéletesen elfalazta. De még a párt Külügyi Bizottságába se hívták meg, pedig annak még én is tagja voltam! Egy idő után én sírtam be oda is Bolgárt! Végül aztán elküldték Prágába követnek – ott talán nem árthat senkinek. De még ott is intrikált! Valamiért kiszalajtottunk egyszer egy kis külügyes süvölvényt Prágába – valami Majorosnak hívták –, három nap múlva hazajön, azt mondja:

– Hallod, hogy a Bolgár elvtárs MIKET beszél rólad!

– Jó – mondom –, beszéljen! – nem érdekelt már, hogy miket beszél rólam „a Bolgár elvtárs” – –

Sebestyén Pál – ő viszont a régieket képviselte a gárdában, öreg róka volt – minden tekintetben abszolút kiváló ember. Patinás jogászcsalád sarja, még a bécsi Ballhausplatzon kezdte a pályát, a Monarchia külügyminisztériumában, nagyon művelt, olvasott ember, elsőrendű nemzetközi jogász, gyönyörűen beszélt franciául, mindenkit ismert a világon, akivel csak kontaktusba került az ország a két háború közötti időkben, és egy igen derék náciellenes diplomata, hibátlanul őszinte, tisztességes férfi – a legjobb emlékeim vannak róla. Azokban az években ő volt a miniszter helyettese.

És hát a főnököm, Gyöngyösi, évekig Magyarország külügyminisztere, a felszabadulás után az első magyar külügyminiszter – az ő pályája is kedves kis történet. A Rex Jóskával kezdődik. Jóska jó barátom, most itt él nem messze, Spartacusban. Szerb partizán volt Rex, aztán Titóék átküldték

az oroszokhoz. Ott is maradt, szovjet uniformisban, ’44 vége felé az oroszokkal jött Magyarországra mint szovjet tiszt. Kellett a szerbül tudó és oroszul tudó magyar kommunista, úgyhogy a politikai parancsnokságon kapott beosztást. Az volt a dolga, hogy a már megszállt országrészen felkutassa a baloldali érzelmű személyiségeket, akikkel majd el lehet indítani az új életet. Kitűnő, alapos, részletes dokumentáció állt rendelkezésére, egy Moszkvában készült bőséges káderregiszter. Amelyből az orosz parancsnokság kisilabizálta, hogy létezett ’19-ben valahol vidéken egy középiskolai tanár, bizonyos Gyöngyösi, aki vállalt valami piciny, vidéki szintű szerepet a kommünben, ezért később elmozdították az állásából, és könyvkereskedő lett Békéscsabán. Mindezek alapján feltételezhető, hogy értelmes, progresszív gondolkodású ember – hát nézzünk utána! ’44 novemberében vagyunk, a front már átlépte a Tiszát, kezdik már összeállítani a debreceni ideiglenes kormányt – Tolbuhin szovjet marsall előkapja Rex Jóskát, és azt mondja neki:

– Hozzák ide nekem ezt a Gyöngyösit! Ez lesz a kultuszminiszter! Most azonnal hozzák ide!

Jóska kapott egy dzsipet – irány Békéscsaba. Éjjel kettőkor ért oda, kipiszkálta a könyvkereskedőt az ágyából, –

– Gyöngyösi úr, velem kell jönnie! A marsall várja!

Szegény ember hamar magára kapkodott valamit, a zsebébe dugott egy fogkefét, be a dzsipbe – és egy-vágtában Szolnokra, Tolbuhin főhadiszállására.

Tolbuhin nagyon szívélyesen fogadta Gyöngyösit. Megetette, megitatta, aztán röviden közölte vele:

– Azért kérettem ide, mert maga lesz a kultuszminiszter! Egészségére!

Gyöngyösinek torkán akadt a vodka.

– Köszönöm szépen, de hát – –

– Mi a baj? Végül is tanár, nem?

– Végül is, hát igen – és belenyugodott a dologba.

Aludt rá egy kurtát az orosz tisztek szállásán – de reggel már újra hívatta Tolbuhin.

– Hát – azt mondja az orosz –, egy kis bökkenő van. Mert Moszkvában már kitalálták egy kultuszminisztert, fogtak már valami grófot – ez volt Teleki Géza. – Kutyafáját! No de sebaj, tudja, mit? Maga lesz akkor a külügyminiszter! Igyon egy pohárral, és menjen át Debrecenbe, keresse meg a hivatalát, kezdje meg a munkát! Na zdarovie!

Így született meg a debreceni kormány, és így lett Gyöngyösiből külügyminiszter.

Na most, mi következett ebből? Ebből az következett, hogy Gyöngyösi egész külügyminiszteri pályafutása alatt szentül meg volt győződve: itt nem érdemes különösebben ugrálni, mert olyan, hogy „magyar külpolitika”, úgysem létezik. A magyar külpolitikát úgyis Moszkvában fogják csinálni! Ahhoz ugyan Pesten teljesen felesleges a nagy felhajtás – bőven elég lesz nekünk két szoba meg egy telefon, egy gépírónő már igazán luxus lenne!

Hogy elképzelhető-e egy valamennyire önálló magyar külpolitika – ezzel a dilemmával eléggé analóg a magyar hadsereg kérdése is. Amikor az író Veres Péter a Parasztpárt nevében átvette a Honvédelmi Minisztériumot, Gyöngyösihez

hasonlóan neki is az volt az álláspontja, hogy „magyar hadsereg”, ez egy hibbant ötlet – hát még az oroszokat is próbálta lebeszélni róla! Jól emlékszem: a magyar–szovjet barátsági szerződés aláírására kiutazott egy kormánydelegáció Moszkvába,[62] és persze a papírok aláírása után hatalmas díszvacsora, és minden fogás után egy tószt. „És akkor most hallgassuk meg az X elvtársat!”, és mindenki megmarkolta a vodkáspoharát, és hallgattuk sorban a tirádákat – és talán a harmadik pohárköszöntő volt a Veres Péteré. Aki felállt, és derűsen előadta, hogy hát ez a barátság, meg ez a szerződés egy NAgyon szép dolog – ő csak azt nem érti, hogy az oroszok mit akarnak a magyar hadsereggel! Amikor a magyar hadsereg régtől fogva a leghasznavehetetlenebb hadsereg a világon! Hát egy olyan hadsereg, amely minden háborúját elvesztette, mindig a rossz oldalra állt, a szövetségeseinek is mindig csak bajt okozott – nem tiszta pénzkidobás ezt a hadsereget forszírozni?

Hogy mi majd elSÜLLYEDTÜNK az asztal alá!

Szerencsére a tolmács egy dörzsölt fickó volt, egy Grigorjev nevű kárpátaljai, nyilván kágébés, gyakorlottan elsikkasztotta a szöveg élét, úgyhogy az oroszoknak a szemük se rebbent, nagy taps, és mindenki fenékig ürítette a vodkáját, rendben ment tovább a vacsora – de mi magyarok alig kaptunk levegőt!

Veres Péter melléfogott, és tévedett Gyöngyösi is. Mert az oroszok TÉNYLEG azt várták, hogy kezdjünk el önállóan mozogni! Akkor még valóban azt szerették volna, hogy létrejöjjön egy Nyugat előtt is tekintélyes Magyarország! A külügyminiszter személyéről persze ők döntöttek – de már abba

sem szóltak bele, hogy kik dolgozzanak a keze alatt. Az aprómunkát csak csinálják a magyarok – erre nekik akkor sem apparátusuk, sem idejük nem volt. Azt kell mondjam: az első években a részletkérdések dolgában lényegében szabad kezünk volt. Az oroszok csak olyankor szóltak közbe, ha egyszer-egyszer valamelyik lépésünkről úgy vélték, hogy az valamiképpen ellenkezik az érdekeikkel – olyankor azonnal jött a NYET! De addig csak lépegessünk a magunk kedvére!

Gyanítom különben, hogy később sem volt ez alapjában másképp. Az a sok nyafogás, hogy „mert Moszkva nem engedi!" – általában hamis. Kényelmes dolog ezzel takarózni, és talán még egy icipici népszerűséget is behozhat ez a fajta manipuláció: „a mi szegény vezetőink kézzel-lábbal keresnék a mi javunkat – de hát ugye a ruszkik nem hagyják őket moccanni sem" – –

Ezzel együtt az is igaz, hogy a mi nagy önállóságunknak nagyon is megvoltak a határai. Ha NAGYON vigyáztunk, soha nem mentünk neki ennek a láthatatlan falnak – én viszont úgy gondoltam, hogy tisztességesebb dolog kipróbálgatni, hol is az a fal, nem árt talán feszegetni is néha, legfeljebb egy kicsit nekikoccintjuk a fejünket, de hát az nem olyan nagy baj!

Beállítottak egyszer az amerikaiak egy nagyon komoly csomaggal. Kész terveket hoztak: megcsinálják Budapesten Kelet-Európa legnagyobb és legmodernebb repülőterét, a Kelet-Európa Repülőteret. Egy olyasfajta polgári-kereskedelmi légiforgalmi gócpont felépítését kínálták, mint amilyen aztán Frankfurt lett, vagy inkább még olyanabbat, mert Frankfurt dominanciáját egy sor konkurens alközpont ellenpontozza, ez a

bázis viszont abszolút egyeduralkodó lett volna a nagyon tág térségben, és olyan korszerű, hogy jó fél évszázadig utolérhetetlen. Budapestet szúrták ki az amerikaiak, mert a földrajzi fekvése, meteorológiai viszonyai, minden egyéb adottsága Budapestet predesztinálta erre a szerepre; sem Prága, sem Krakkó, sem Szófia, sem semmi más kelet-európai város nem felelt meg a célra. És hallatlanul előnyös üzletet kínáltak: mi csak a területet adtuk volna, MINDEN egyéb költséget ők vállaltak! Az üzembe helyezés után csak egy szűk körű szakértői gárdát akartak ott hagyni, amíg kiképzik a magyar személyzetet, a forgalmi jövedelem pedig mindenestül a magyar kormányé lett volna, csak az invesztációt kellett volna törleszteni belőle, de azt is igen méltányos feltételek mellett – hát mesebeli volt az egész!

Persze azonnal ráharaptunk. És hajtottunk, teljes gőzzel. ’46 vége felé volt ez, vagy talán már ’47-ben. A kormányt nem volt nehéz ráállítani az elgondolásra, és a párt sem akadékoskodott – hát mindenki számára teljesen világos volt, hogy milyen fantasztikus előnyökhöz jutunk ezzel, teljesen ingyen! Úgyhogy mi gyors menetben lepörgettük az ügyet, letárgyaltuk az összes részletet, megszövegeztük és jóváhagyattuk a szerződéseket, és már ott tartottunk, hogy másnap ünnepélyes aláírás –

két órával az aktus előtt felhív Gerő:

– Állítsa le ezt a repülőtérdolgot. Nem lesz aláírás – –

Gerő addig mellette volt, az utolsó pillanatig pártolta az ügyet, ő írta volna alá – –

És nem volt aláírás, és nem lett repülőtér.

’81 őszén, a forradalom 25. évfordulójára Király Béla szervezett New Yorkban egy emlékülést, egy protokolláris ünnepséget. Az amerikai magyarokon kívül eljött egy csomó ismertebb amerikai személyiség is, szimpatizánsok – és nézem a főasztalnál az egyik arcot: én ezt ismerem valahonnan! De honnan? Nem jöttem rá. A vacsora végén odajön hozzám az illető:

– Ugye nem ismersz meg?

– Tudom, hogy már találkoztunk, de nem jön be, hogy hol!

– Budapesten! Én voltam a követségi titkár, aki a repülőtérügyet intézte.

Hát persze! Akkor egy cingár fiatalember volt, kezdő diplomata, most meg egy testes amerikai, az egyik legnagyobb alapítvány alelnöke – hát nem ismertem fel. Na és akkor ott elbeszélgettünk.

– Mondd – azt mondja –, hogy volt ez az egész? Minden készen állt az aláírásra; és akkor ti az aláírás napjának reggelén telefonáltatok, hogy mégsem lesz aláírás. Utána át is jöttél, és én faggattalak, hogy mi a CSUDA történt! Hogy MÉRT nincs aláírás, hát ez MEGFOGHATATLAN! De te csak annyit feleltél, hogy „a magyar kormány úgy határozott, hogy mégsem vállalhatjuk az üzletet”. Ugye, te TUDTAD már akkor is, hogy mi történt?

– Sejtettem. Csak nem mondhattam el. Az oroszok nyilván közbeléptek. Előző este valószínűleg Moszkvából telefonáltak Gerőnek. Hogy „márpedig repülőtér nem lesz!”

Igen. Szóval ilyenkor, ilyenkor belépett Moszkva. Egy kurta telefonnal – –

Volt a Külügyben egy kis szűkebb munkacsoport, Pődör Laci, Kertész Pista, én, még egypár ember – és ott egyszer felvetődött egy furcsa ötlet: a kelet-európai konföderáció akkor már közel százéves gondolata. Gyerekek, hát nem most lenne ennek a legoptimálisabb pillanata?! Hiszen most ez mindenkinek csak jó lenne! Megszűnne ez az áldatlan huzakodás a csehekkel, talán még a románokkal is rendbe jönne a viszonyunk, és Titónak is biztos tetszene a dolog! Szépen feloldódnának ezek az átkozott kelet-európai határok, megindulna a gazdasági kiegyenlítődés, koordinálni lehetne és rövid idő alatt fel lehetne futtatni az ipari termelést – hát nem gyönyörű? És az oroszok számára is fantasztikusan előnyös lenne: a sok pici, egymásra állandóan gyanakvó, egymást fúró-maró, kezelhetetlen országocska helyén létrejönne egy komoly, 80 milliós, belső feszültségektől mentes, modern államalakulat, a szovjet számára egy jelentékeny szövetséges, ahol egy, a Nyugat számára is imponáló mintaszocializmust lehetne berendezni, egy óriási propagandahatású kirakatot!

Amennyire emlékszem, leginkább Kertész István fejéből pattanhatott ki ez a felvetés. Kertész volt a Béke-előkészítő Főosztály vezetője, régi külügyes, eredetileg törvényszéki bíró, de még a háború alatt áthozták az Igazságügyből a Külügybe – és ami a legfontosabb: ő is Gajzágó-tanítvány. Csak persze öt-hat évvel idősebb volt nálam – úgyhogy Pista még részt vett egy Gajzágó-féle munkálatban, aminek az volt a címe, hogy Peaceful Change, „békés átalakítás”. Arról szólt, hogy miképpen lehetne a trianoni rendszert az érdekelt felek közös akaratából, a KÖZÖS érdekeink alapján korrigálni, sőt feloldani. Lényegében tehát

ugyanígy egy kelet-európai konföderáció elképzelését rejtette magában. Valószínű, hogy Kertész azóta melengette a lelke mélyén ezt a gondolatot. De mi, többiek is azonnal mellette voltunk, mert első szóra úgy láttuk, hogy ennek csakugyan most jött el az ideje!

És akkor elkezdtünk játszani ezzel az álommal. Kétszer, háromszor is felvázoltuk az elképzeléseinket, hogy hogyan kezdenénk el egészen szelíd lépésekkel, parlamenti delegációk cseréjével, aztán majd később összehoznánk egy közös parlamentet, kezdetben még csak félhivatalos jelleggel – ahogyan sokkal később a strasbourg-i Európa Parlament is elindult! –, megalapozandó egy laza államszövetséget, amely aztán lépésről lépésre gyúrható egyre szorosabbá – –

Na igen, de hát hogyan kezdjük el?

És akkor én mondtam, hogy úgy kezdjük el, hogy én kitálalom az egészet Révainak! Elmondom neki, azzal, hogy ez nem a Külügyminisztériumban kidolgozott hivatalos törvényjavaslati terv, hanem csak néhány magánember ötlete, de azért talán érdemes lenne odafigyelni rá – próbáljuk ki, hogyan reagál rá Révai!

És Révai nagyon kedvezően reagált.

– Hát, ez érdekes – azt mondja –, ez nagyon érdekes. Ezt érdemes lesz megfontolni! Mert mi ezen csak nyerhetünk. És mindenki más is csak nyerhet rajta, nem látom, hogy kinek lenne ez hátrányos! Nem tudom, hogy megérett-e már erre a helyzet, de azért az ötletet megpróbálhatjuk felvetni. Megkérdezem!

És nem sokkal később mondott is valamit, ami elég biztatóan hangzott:

– Beszéltem illetékes helyen az ötletükről, és meglehetősen pozitív fogadtatásra találtam!

Csak ennyit! „Illetékes helyen”, így mondta – és az a gyanúm, hogy ez Zsdanovot jelenthette: Révainak Zsdanov volt az „illetékes hely”. Mert olyan helyzetben nem volt ő, hogy feljebb mehessen, de Zsdanovig igen. De hát ez csak egy halvány sejtés.

Aztán elmúlt néhány hét, talán pár hónap is – és semmi.

Míg végül aztán, valamelyik hivatalos találkozásunk alkalmával, négyszemközt:

– Emlékszik még arra a múltkori Duna-föderációs izére?

– Természetesen emlékszem!

– Felejtse el – azt mondja Révai. – Felejtse el.

Nem tudom, mi történt a kulisszák mögött, máig sem tudom, hogy mi történt. De az úgyszólván bizonyos, hogy ami történt, az Moszkvában történt. Akkoriban ejtették Zsdanovot, aztán nemsokára meg is halt – talán ezek a mozgások változtatták meg a csillagzatot? Nem tudom. Mert Révaitól nem illett volna megkérdezni. Nem is felelt volna. De ahogy mostanában nézegetem a korszak szovjetológiai irodalmát, a különböző Sztálin-monográfiákat, a Hruscsov-emlékiratot[63] és egyebeket, abból is úgy tűnik, hogy Zsdanovnak ez tényleg tetszhetett! Mindegy, „felejtsük el” – –

Csak nem olyan könnyű elfelejteni! Mert meggyőződésem, hogy Kelet-Európa számára ma is ez lenne a legjárhatóbb út! Ha egyszer sikerülne olyan viszonyokat teremteni, hogy újra el lehessen indulni ilyen irányban – csak hát ez egy circulus

vitiosus: nem lehet konföderációt csinálni addig, amíg nincsenek olyan viszonyok, de „olyan viszonyokat” csak a konföderáció teremthetne! – Akkor, akkor még sokkal könnyebb lett volna: ha az oroszok azt mondják, hogy igen, ezt ők is szeretnék, akkor egyszerre mindenki akarta volna! Hát Dimitrov már amúgy is komolyan munkálkodott a bulgár–jugoszláv egységen, Titóék meg Albánia felé puhatolództak – szóval VOLT ennek akkor talaja! És igazán nem kellett volna ehhez formális orosz beavatkozás, csak egyszerűen egy röpke nyilatkozat Sztálintól, és beindul az egész szinte magától! Csak hát ugye – –

A magyar külügyminiszter koncepciója kezdetben az volt: miért kell itt nagyzolni, minek a Külügynek egy egész épület? Két szoba elég lesz, ott majd szépen elpepecselgetünk – a magyar külügyeket úgysem mi csináljuk, nem érdemes magunkat komolyan venni! – No, a Kommunista Párt intenciója egészen más volt: a párt komoly magyar külügyi apparátust akart kialakítani. Úgyhogy a két szobából egész PALOTA lett a Szabadság téren. De aztán egy-kettőre még ez a palota is kicsinek bizonyult. Mert ha valamelyik osztályra kineveztek egy miniszteri titkárt, mondjuk egy kommunistát, akkor azonnal ott termett a többi párt is, és napok alatt beköltözött még egy parasztpárti, egy szocdem és egy kisgazda is, és ott álltunk NÉGY új miniszteri titkárral! És pár hónap alatt szépen kinőttük a minisztérium épületét!

Hozzá kell tennem: nem volt Gyöngyösi egy ROSSZ külügyminiszter, akárhogyan is került erre a posztra, nem volt ő alkalmatlan a szerepére! Olyan ember volt, aki hallgatott a

tanácsokra, hamar jóban lett ezekkel a tapasztalt, régi külügyérekkel, Sebestyénnel, Kertész Istvánnal, figyelt rájuk, nyitott volt, a mini-külügyminisztériumra vonatkozó elképzelését is elég hamar feladta, gyorsan beletanult a dolgokba és világosan átlátott mindent, csak –

csak hát egy kisgazda volt, aki félt a kommunistáktól. ’19-ben kommunista volt ő is, de elege lett belőle, váltott – és most aztán a bizonytalan helyzetének a tudata meglehetősen legátolta. Nekem az volt a rögeszmém, hogy ha egy kicsit a sarkunkra állunk, lehetne csinálni Magyarországból valami Finnország-szerű képződményt, vagy talán még annál jobbat is – de hát valahogy ez a sarkunkra állás hiányzott. Nem, Gyöngyösi nemigen mert kezdeményezni. Nagyon jellemző módon soha semmit nem lépett, amíg a kommunisták véleményét ki nem kérte, Révaiét, Rákosiét, vagy kisebb ügyekben legalább az én véleményemet. Ha a koalíciót komolyan vesszük, akkor persze ez volt a rendjén való és tisztességes eljárás, és biztosan megkérdezte Gyöngyösi a saját pártját is, ezt nem tudom, mert nem voltam jelen, de valószínű – csak hát így már a kezdeményezések dinamizmusa valahogy lelohadt. Persze, az is lehet, hogy akart volna Gyöngyösi kezdeményezni, csak épp fentről gátolták, leintették – hát ezt nem tudhatom – –

*

Elég gyorsan burjánzásnak indultunk, szépen felfutott az apparátus – de szükség is volt a munkás kézre, mert már ’45 végén elkezdődtek a békeszerződéssel kapcsolatos munkálatok.

Részben a mi osztályunkon, részben pedig a frissen felállított Béke-előkészítő Osztályon. Az új osztályt Kertész vezette,

Szegedy-Maszák és Szent-Iványi mellett a hajdani külügyi ellenállók egyike – kitűnő szervező volt és hallatlanul agilis ember, heroikus munkát végzett. Kertész nagyon közel állt hozzám, szerettem vele dolgozni – no akkoriban volt is mit.

Az előnyös békeszerződéshez a mi osztályunk szállította a politikai érvrendszert. Hogy Magyarország végeredményben a kényszerhelyzet dacára is csak ímmel-ámmal harcolt a németek oldalán, és mindent megpróbált, hogy kiugorjon a háborúból – most ne vitassuk, hogy mennyire volt ez igaz, mi mindenesetre részletekbe menően és ékesszólóan bizonygattuk. Másrészt pedig: hogy a soron következő kibontakozás nélkülözhetetlen alapfeltétele, hogy Trianon igazságos korrekciót kapjon, és így tovább – nem hangzott ez rosszul, és volt is bennünk némi optimizmus: azért talán lehet itt valamit kezdeni! Hátha legalább Erdély ügyében nem reménytelen a helyzet!

Elment a magyar kormánydelegáció Moszkvába,[64] Nagy Ferenc vezette, vele volt Rákosi is, beszéltek Sztálinnal – az volt a magyar álláspont, hogy legalábbis felezni kellene Erdélyt, legalább annyit kapjunk belőle, amennyit a németek adtak. Ha Sztálin nem akarja jóváhagyni pont a Hitler alkotta határokat, akkor is valami hasonló megoldás kellene, némi kis módosításokkal ugyanakkora terület! Sztálin behívta Molotovot is, – Hát igen, erről lehet beszelni! – és Molotov is csendesen bólogatott.

Hazajött Moszkvából a delegáció, Révai mondott egy diadalmas beszédet a Zeneakadémián, aztán Nagy Ferenc is, tele délibábos optimizmussal, világgá kürtölték, hogy Erdély egy része visszajön, „nagy barátunk visszaadja nekünk”[65] – –

Aztán Párizsban elkezdődtek a béketárgyalások. Ez már ’46 júniusa.

Egyik délután Kertész telefonált Párizsból:

– Szaladj azonnal Rákosihoz! Hátha Rákosi tud még valamit csinálni – –

Mert Párizsban felszólalt Molotov. És azt mondta, hogy Erdélyről SZÓ SEM LEHET. Mert a magyarok az utolsó percig szolgálták Hitlert. A magyaroknak egy CENTIMÉTERT sem!

A nyugatiak meg fel sem szólaltak, sem az angolok, sem az amerikaiak.

Rákosit nem találtam a helyén, mert épp valami fogadás zajlott a Fészek Klubban – rohantam oda, hogy minél előbb elcsípjem. Sikerült is hozzáférnem, és előadtam neki a híreket.

Rákosi BELESÁPADT.

Persze hogy nem tudott már semmit kezdeni ő sem – –

Jó, Rákosi nyilván főként a saját pozícióját féltette. Mert egyértelmű volt, hogy ha a területi kérdésekben nem tud felmutatni semmi eredményt, akkor hasonlíthatatlanul nehezebb lesz a belpolitikai meccs is. Meg hát csábította őt is az „országgyarapító” szerep. De azért azt tudom, hogy Erdély ügyében Rákosi komolyan próbálkozott Moszkvában. A Felvidéket illetően már nem – a csehszlovák igényekkel szemben érthetetlen módon egyáltalán nem lépett fel. Pedig Szlovákiában már ’45 áprilisa óta folytak a NAGYON durva magyarellenes akciók, valóban szörnyű dolgok – ha már megakadályozni nem tudtuk őket, legalább érvelni lehetett volna velük az oroszoknál, és talán VALAMIT ki lehetett volna hozni az adott helyzetből – hát ez tragikus módon elmaradt.

Az is baj volt, hogy a csehekkel már korábban is minimális volt a kapcsolatunk, már a két háború közötti időkben is alig volt kontaktusunk velük, így aztán a Külügy régi emberei vajmi keveset értettek a csehszlovák ügyekhez, mint általában is a szomszéd országokkal való politizáláshoz. De a legnagyobb probléma persze az volt, hogy minden igyekezetünk kőkemény falakba ütközött. Sebestyén igazán tapasztalt diplomata volt és tudta a dolgát; amikor elkezdődtek a komplikációk, vele jártunk át Pozsonyba tárgyalni – de ő is teljességgel tehetetlen volt a szlovákokkal szemben: a szlovákok a végletekig merevek voltak, ez az igazság. Mi alaposan felkészültünk, előzőleg összehoztunk a Külügyben egy munkabizottságot, amely részletesen áttekintette a lakosságcsere kérdését, behoztunk a bizottságba két olyan felvidéki menekültet is, akik korábban odaát a Sarlós mozgalomban tevékenykedtek, meghívtuk az Akadémia alelnökét is, aki szintén sarlós volt, és összehoztunk velük egy ragyogóan részletes dokumentációt – a szlovákok meg sem akarták nézni a mi dokumentumainkat! Nekik nem is volt szükségük semmiféle felkészülésre – ők egyszerűen az erő pozíciójából akartak diktálni! Meg hát az általános viszonyok is szinte lehetetlenné tették a normális dialógust. Hát nem is volt közös nyelvünk! A csehszlovák vezetésben franciául csak néhányan beszéltek, csak a legmagasabb szintű vezetők némelyike; magyarul persze tudtak majdnem mind, de nem voltak hajlandók magyarul beszélni, és ugyanez volt a helyzet a némettel is – hát most akkor mi a csudát lehet itt kezdeni?

Valamikor ’45 végén mentünk át először Sebestyénnel, én vittem Ágit is – első este kettesben sétáltunk Ágival a pozsonyi

belvárosban, és csendesen beszélgettünk. És megállított minket a rendőr.

– Itt – azt mondja – nem lehet magyarul beszélni!

– Hogyhogy nem lehet magyarul beszélni?! – mondom. – Hát magyarok vagyunk, budapestiek, és én diplomata vagyok, hivatalos tárgyalásra jöttem át a Külügyminisztériumtól! Szlovákul véletlenül nem is tudunk, hát miféle nyelven beszéljünk akkor?!

Diplomaták vagy nem diplomaták, őt az nem érdekli, de magyarul itt nem lehet beszélni! És a magyarok innen TAKARODJANAK, mind egy szálig, velünk együtt!

És még szerencsénk volt, hogy simán megúsztuk és nem kísért be minket, amiért magyarul beszéltünk a pozsonyi utcán!

A másnapi tárgyaláson persze szóvá tettem a dolgot:

– Békés megegyezésről beszélünk és baráti közeledésről, és azt állítjátok, hogy nálatok nincs nemzetiségi elnyomás. És akkor közben nem szabad magyarul beszélni az utcán! Hát miféle baráti közeledés ez, hogy akartok így békés megegyezést?

– Ugyan, hogyhogy nem szabad magyarul beszélni?!

És akkor elmondtam az esetünket.

– Nem, ilyen nincs! Ha előfordult, akkor ez egy kivételes túlkapás volt csak, semmi egyéb! NÉMETÜL valóban nem szabad beszélni az utcán, ez igaz. Habár erre sincs RENDELET, ez is csak egy házi szabály. De hogy MAGYARUL?? Ezt senkinek sincs joga megakadályozni!

És ezzel el volt intézve a téma. De azért lehet, hogy Okáli belügyminiszter intézkedett, nehogy ez újra előforduljon, már

csak a tárgyalások légköre érdekében is, és hogy ne hozhassunk fel ellenük ilyen kínos vádakat.

Ment tovább a tárgyalás – szlovákul, tolmáccsal. Abszolút mereven és terméketlenül. Este már fehér asztal, de változatlanul ugyanez a szögletes, feszélyezett tónus – éjfélig. Éjfél körül a borocska meghozta az eredményt: kitört az általános magyarnótázás. Éjjel egykor a vad szlovákok már kórusban zengték, hogy „Deres már a határ” – –

De ez sem változtatott a helyzeten. Másnap csak annál jobban szégyellték magukat, és ha lehet, még ridegebbek, még elutasítóbbak voltak. De nem is volt szerencsénk. Egy fiatal kommunista volt a pozsonyi párttitkár: Dubček – de ő éppen pártiskolán volt, vagy Moszkvában, vagy nem tudom, hol, úgyhogy nem ő vezette a szlovák delegációt, hanem a szlovák belügyminiszter, Okáli. És egy tapodtat sem jutottunk előbbre. Az volt a maximum, hogy nagylelkűen felajánlották: legyen a lakosságcsere kétoldalú, telepítsünk át Magyarországról is annyi szlovákot, amennyi csak önként át akar menni, és akkor így majd lesz helyünk a Szlovákiából kiutasított magyaroknak – de ha nem menne a „kölcsönösség”, ha mi nem tudunk magyarországi szlovákokat adni nekik, az sem nagy baj, mert ők a felvidéki magyarokat MINDENKÉPP kizsuppolják!

És HÓNAPOKIG folyt a teljesen üres szócséplés. Minden héten volt egy ülés, vagy legalább kéthetente, akkoriban egyfolytában csak utaztunk. Mi azzal próbáltunk érvelni, hogy a Szlovákiában élő magyar szegényparasztok zöme baloldali, ez az elem éppen hogy a legjobb támasza lehetne a szocialista Csehszlovákiának – oda sem figyeltek. Hanem csak az

áttelepítési elképzeléseik aprólékos kidolgozásán vesződtek. A legapróbb részletekig: hogy mikor kiket fognak átdobni, milyen rétegeket, mely körzetekből, meg hogy költözhetnek-e további magyar csoportok a Szudéta-vidékre, a kiebrudalt németek helyére, vagy pedig inkább telepítsék át Magyarországra azokat is, akik addigra már odaköltöztek, aztán hogy miféle különleges múltbeli érdemek adhatnak kivételes felmentést a kényszer-kitelepítés alól, és így tovább. És akkor mindezeket az elgondolásokat cirkalmasan megszövegezni, jegyzőkönyvben rögzíteni – –

Szóval hát teljesen elakadtunk. Úgyhogy felhívtam Rákosit. Elmondtam neki, hogy a külügyi vonal egyáltalán nem működik, tehetetlenek vagyunk. Ezért szerintem most inkább pártvonalon kellene próbálkozni.

– Helyes – azt mondja Rákosi. – Keressen valakit a csehszlovák diplomaták között, aki pártvonalon is használható, és terelje a tárgyalást pártvonalra!

– Reménytelen – mondom –, nincs köztük erre alkalmas ember!

– KERESSEN alkalmas embert!

Ennyi.

Most mit csináljak, kit lehetne megkörnyékezni? Okáli belügyminiszter persze kommunista volt, amellett meg József Attila szlovák fordítója – hát ha más lehetőség nincs, meg kell próbálni őt! A másnapi tárgyalás szünetében odamentem hozzá.

– Okáli elvtárs, kérlek, beszéljünk most úgy, mint kommunista a kommunistával! – letegeztem. – Úgy látom, hogy

teljesen zátonyra futottunk, és nagyon rosszak az előérzeteim. Ti ki akartok ebrudalni Szlovákiából kétszázezer magyart, félmillió magyart, EGYMILLIÓ magyart! Hát ilyesmiről még Beneš kassai beszédében sem volt szó! Attól tartok, hogy ebből vér lesz, vagy még annál is rosszabb: világbotrány! Ez példátlanul súlyos konfliktushoz fog vezetni két kommunista szellemű ország között, meg az egész nemzetközi kommunista mozgalomban is! Próbáljunk meg végre kommunista módra viselkedni, és előzzük meg valahogy a tragédiát!

– Ugyan már – azt mondja Okáli –, ti soviniszták vagytok!

Így működött a „pártvonal" – –

– Nem hiszem, hogy azok volnánk. De ti se legyetek azok! Legyünk mindkét részről kommunisták! És tárgyaljunk pártvonalon!

– Sajnálom, de ebben nem tudok segíteni. Menjetek a pártbizottságra.

Elmentem akkor a pártszékházba. Dubček ugye nem volt. De más sem volt, komoly, tárgyalóképes embert nem találtam. Egy fiatal káderhez küldtek, végül az segített:

– Hát – azt mondja –, itt most nincs senki, akivel ezt megbeszélhetné. Legjobb lenne, ha Široký elvtárssal tudna tárgyalni! – és felhívta Prágát, beszélt Širokýval.

– Menjen át Prágába, Široký elvtárs holnap fogadja. De Široký elvtárs teljes titoktartást kér, a találkozásukról nem tudhat senki!

Nem sok időm volt tépelődni, csak Ágival beszéltem meg a dolgot. Nem szóltunk senkinek, kettesben felszálltunk a vonatra, és elutaztunk Prágába.

Egy óvárosi hotelben szálltunk meg, a manzárdszoba ablaka alatt a havas Prága, gyönyörű volt – –

Másnap elkutyagoltunk a miniszterelnökségre.

– Itt várj rám – mondom Áginak az épület előtt –, de sétálj közben, mert megfagysz, hát akár fél órát is eltarthat a kihallgatás! – és ott hagytam a parkban.

Široký először is levágott egy nagy elméleti előadást – magyarul. Hogy mi magyarok mennyire hibás állásponton vagyunk – persze a kommunista ideológia hittételeiből levezetve. Mert ahelyett, hogy a közös veszélyre, a fasizmusra koncentrálnánk a figyelmünket, nacionális részletkérdésekből kreálunk mesterséges problémákat. Sokkal jobban kellene igazodnunk Csehszlovákiához, hiszen nekik óriási tapasztalataik vannak a fasizmus elleni harcban. Másrészt pedig kommunista szellemben és minden lehető módon segítenünk kellene Csehszlovákiát, hogy simán és gyorsan megoldhassa a maga problémáit. Ha mi most ehelyett fasiszta-nacionalista elemeket építgetünk az új Magyarország politikájába is, azzal komoly gondokat fogunk okozni a baráti szomszédoknak, de ugyanúgy magunknak is, mert lehetetlenné tesszük a kibontakozást és a kommunista mozgalom kelet-európai győzelmét.

Most mit mondjak erre? Válaszul én is a kommunista ideológiával operáltam. A mozgalom nemzetköziségének tradíciójával és elméleti passzusaival – hát Sztálin első könyve éppen erről szól, a kis népek jogairól!

– Ej, ej, maguk magyarok! Most mit jön nekem itt a Sztálin könyvével? Én nem Sztálin KÖNYVÉHEZ folyamodtam, nem az

ideológiához, hanem az ideológia KÚTFEJÉHEZ, MAGÁHOZ SZTÁLINHOZ! Megbeszéltem a kérdést Sztálinnal. És Sztálin nekem adott igazat! Értse meg: szabad kezet kaptunk Sztálintól, azt csinálunk Szlovákiában, amit akarunk! EZ Sztálin szava!

Egyszerűen meg voltam rendülve. Mi a Širokýék moszkvai tárgyalásairól semmiféle információt nem kaptunk – –

Azért még megpróbáltam gyakorlati érvekkel is előhozakodni. Hogy ha ők most tisztán nacionális megkülönböztetés alapján átterelik a határon a magyarokat, akkor nagyon is számottevő baloldali tömegbázist dobnak ki az ablakon, éppen nem a fasisztáktól szabadulnak meg, hiszen tudott dolog, hogy a felvidéki magyarság a kommunista mozgalom kiemelkedően fontos alapzata – de Široký teljesen süketen reagált, ettől is csak én voltam „soviniszta" – –

Órákig tartott a kioktatásom – Ági közben odakinn a hóban halálra rémült. Eltelt már fél óra, egy óra, KÉT ÓRA, és én még sehol nem vagyok – akkor eszébe jutott, hogy a világon senki nem tudja, hogy mi Prágába utaztunk – – Csak nem fognak ezek a szörnyetegek most itt szó nélkül eltüntetni engem?? És akkor kinyílt egy nagy, kétszárnyú vaskapu, és a miniszterelnökség épületéből lassan kihajtott egy fekete furgon, benne egy koporsó – – Ági toporgó lábai a hóba gyökereztek, úgy nézte – – Igen, hát szóval engem tényleg eltettek láb alól! –, és a FRÁSZ jött rá. Amikor végül, úgy három óra eltelte után kisétáltam egy kis mellékkapun, Ági úgy reszketett, mint a kocsonya – nem a hidegtől: a rémülettől – –

Nevetséges, buta kis koincidencia volt ez a furgon – de Ágit ez most hozzásegítette, hogy felfogjon valamit a politika gyilkos

légköréből. Akkor, ott, abban a prágai parkban kapta az első nagy sokkot.

A teljes kudarc ronda élményével mentem haza Prágából. De utóbb kiderült, hogy furcsa módon mégis történt valami. Široký ugyan panaszkodott rám Rákosinak, ezt Rákosi is visszamondta, de Révai útján is visszajutott hozzám:

– Novotnýék nagyon prüszköltek, hogy mi egy sovinisztát küldtünk hozzájuk tárgyalni – azt mondja Révai –, aki még Širokýt is leckéztetni próbálta kommunista ideológiából! –

de közben mégis Široký volt az, aki a beszélgetésünket követően lépett egyet. Azt hiszem, tényleg Široký intézte el, hogy ezután már nem folytatták az erőszakos kitelepítést. Vagy legalábbis nem tömeges méretekben csinálták már. Továbbra is átdobtak százakat vagy ezreket – de nem százezreket. És inkább csak helyi kezdeményezésből már, nem az eredeti központi tervek alapján. A következő évben pedig már annyira javult a helyzet, hogy eljuthattunk egy viszonylag elviselhető megállapodásig. Szerződésben rögzítettük, hogy a kitelepítésre kijelölt magyarok mindenüket elhozhatják – amennyiben megfelelő számú magyarországi szlovákot küldünk értük cserébe, persze ugyancsak az ingóságaikkal együtt. Hamar el is indítottunk egy kampányt Békés megyében, az ottani szlovákoknak önként lehetett jelentkezni áttelepülésre – de a kutya sem jelentkezett. Földet ígértek nekik Szlovákiában, házat, mindent – és senki nem akart menni. A „kölcsönösség" elve tehát nem volt működtethető – viszont időt nyertünk, és közben a mélyponton túljutottunk valahogy. Folyamatosan tárgyaltunk, működött egy állandó bizottságunk is Pozsonyban,

de én is hetenként, kéthetenként szaladgáltam át, az útlevelem, a fogkefém, a pizsamám állandóan össze volt készítve, hogy bármikor ugorhassak – egyszer otthon felejtettem az útlevelemet, Rómaifürdőtől kellett visszahajtanunk érte, késtünk is miatta fél órát – –

Egyszer azért kellett Pozsonyba rohannom, mert kitört a gyalázat: a jó magyar parasztok „visszaélnek” a szlovák hatóságok „jóhiszeműségével”, a megállapodást betű szerint értelmezve csakugyan MINDENT elhoznak, kihúzgálják a kerítéskarókat, kitépik a falból a villanydrótot, van olyan család, amelyik ÖT vagont is telepakol – hát hallatlanul fel volt háborodva a szlovák delegáció. Most mi lesz, amikor majd Magyarországról megérkeznek a szlovák családok, hogy kezdik el ott az életet, a meztelen falak közt?!

Mi akkor már tudtuk, hogy ebből ugyan nem lesz gond, mert szlovák családok nemigen mennek át. Nem izgultunk, nyeregben éreztük már magunkat: most már csak az időt kell húznunk, és szép csendesen el fog halni az ügy. A tárgyaláson hosszú és kemény vitát vívtunk – de most már biztonságosabb pozícióból. Végül beiktattuk a megállapodásba, hogy majd egy magyar bizottság ellenőrzi, mi az, amit tényleg át kell hozni, és mi maradjon – jó, hát villanydrótot ideát is kapni, és talán kerítéskarókra sincs olyan égető szükség Magyarországon. És nagy nehezen meg is nyugodtak valamennyire a kedélyek.

Pár hónappal később pedig végre létrejött egy titkos találkozó. Erre már a szlovákok vittek át Pozsonyba, útlevél sem kellett, csak átrobogtunk a nyitott határon. És ezt a megbeszélést már előkészítették felső szinten, Rákosi és Apró

előzőleg megállapodtak Novotnýval, hogy a kitelepítési cirkusz körül végleges rendet csinálunk. Révai még a lelkemre kötötte, hogy türtőztessem magam, nehogy megint panasz legyen a sovinizmusomra, meg Rákosi szózatát is végig kellett hallgatnom a Politikai Főbizottságon:

– A csehszlovák elvtársak azt mondják, az volt a baj, hogy maga egy magyar nacionalista, és ilyen alapállásból velük nem lehet tárgyalni. Mi a főbb kérdésekben már megállapodtunk velük, most menjen, és dolgozzák ki a részleteket az Okálival; de legyen óvatos!

Nem mondta ő egy szóval sem, hogy ne legyek nacionalista! Csak legyek „óvatos”. Meg még akkor Apró is elismételte ugyanezt:

– Vigyázz, ne legyél NAGYON soviniszta! – ami majdnem úgy hangzott, hogy ő ugye a maga részéről nem bánná, ha egy KICSIT soviniszta lennék, csak hát azért vigyázzak.

De most már nem volt komolyabb baj, és sikerült egy elfogadható pártközi egyezményt összehoznunk. Lefektettünk egy lépcsőzetes tervet, amely szerint Szlovákiában lesz először egy magyar nyelvű újság, aztán majd szeptemberben megnyílnak a magyar iskolák, és később beindulnak a különféle magyar egyesületek is. Az egyoldalú áttelepítést pedig leállították. Ezután már csak annyi magyart dobtak át, amennyi szlovákot mi adtunk – jó, valójában valamivel többet küldtek, de nem SOKKAL többet. És ezzel ez a gyászos történet nagyjából nyugvópontra jutott.

’45-ben a románokkal nem volt olyan KIÁLTÓAN rossz a viszonyunk, mint a csehszlovákokkal – de azért elég rossz volt.

Egyrészt az Erdély körüli feszültségek miatt. Másrészt meg azért is, mert a románok rettentő féltékenyek voltak a magyar pártra. A felszabadulás idején a román párt úgyszólván nem is létezett, és ’45-ben a pár száz, vagy mondjuk maximum ezer romániai párttagnak több mint a fele magyar volt – miközben Magyarországon a felszabaduláskor kábé háromezer tagja volt a Magyar Kommunista Pártnak. És a román pártvezetést hallatlanul irritálta, hogy a párttagságuk állandóan Magyarország felé kacsingat. Úgyhogy azonnal nekiláttak a magyar intézmények felrobbantásának. Megszüntették a Magyar Népi Szövetséget meg egy tucat más szervet, elkezdték tervszerűen szétszórni Erdélyből a magyar értelmiségieket, elküldték őket Bukarestbe meg az ország keleti csücskeibe – egyszóval beindult a ma is ismert, azóta is működő erőszakos románosítás. Most akkor tessék ilyen helyzetben kapcsolatokat építeni, normális szomszédi viszonyt kialakítani!

Egyetlen ponton voltunk csak rendben: Jugoszláviával. Történelmi tény, hogy a jugók abszolút tisztességesen viselkedtek, talán az első zűrzavaros hónapokat nem számítva, semmilyen galádságot nem műveltek a magyar kisebbséggel – pedig Újvidék és más magyar disznóságok után nekik éppenséggel lett volna ürügyük hozzá. De ők tényleg komolyan vették a nemzetiségi politika kommunista elveit, erre még büszkék is voltak! Lehettek is büszkék rá. Őszintén szólva még az is számottevő mértékben a jugoszlávoknak volt köszönhető, hogy az én erőlködéseim eredményt hoztak a csehszlovákoknál: Tito közbelépett, interveniált Prágában – és lényegében sikerrel.

*

A béketárgyalások idején pár hétre ki kellett mennem Párizsba. Persze vittem magammal Ágit is – legalább legyen mit egyen addig is, mert itthon már mindenből kifogytunk.

Egy nagyon jó, elegáns kis szállodában volt a magyar delegáció – szerencsére nem a napidíjamból kellett fizetnem, a követségünk foglalta le és fizette. Velünk volt Nagy Ferenc is mint miniszterelnök – ő csak átutazóban, indult tovább egy külön kis delegációval Angliába és Amerikába, Szaki kísérte el, meg talán Ries, már nem emlékszem pontosan. Egyik este: megyünk be a szállodánkba – és tele a hall a Köztársasági Gárda díszőrségével, de még a lépcsőn is, egészen az első emeletig minden második lépcsőfokon egy pár pompás öltözetű, páncélos, tollas-sisakos, szobormerev alabárdos! A mindenit, hát ennyire komolyan veszik a franciák a magyar miniszterelnököt?!

Aztán persze kiderült, hogy egyáltalán nem nekünk szólt a pompa. Ho Si Minh lakott az első emeleten – –

Rákosi is kint volt. Ő nem velünk lakott, hanem a Crillonban, az amerikaiak rezidenciáján, de azért mindennap láttuk. Nem a béketárgyalásokon – azt mondta, ott úgyis nélkülünk döntenek, felesleges neki ott üldögélni. Hanem viszont rég nem látta Párizst, szívesen megnézné újra. Ha Ági délelőttönként elmenne vele, kalauzolná kicsit, az nem lenne rossz. Megígértem: Ági boldogan csavarog vele – és attól kezdve reggelente Ági ment érte a Crillonba. Ott először megettek egy elképzelhetetlen méretű reggelit, –

– Jaj, hát ENNYIVEL én képtelen vagyok megbirkózni! – azt mondja Rákosi.

– De én KÉPES vagyok!

Ági eltüntetett mindent – aztán nekivágtak a városnak.

– Tudja – azt mondja Rákosi –, szeretném látni ezeket a híres divatbemutatókat. Vagy ha arra nincs mód, akkor a divatszalonokat legalább!

– Miért, a feleségének akar vinni valamit?

– Esetleg igen, de leginkább kíváncsi vagyok, hogy milyen a divat, meg milyenek az árak!

Mentek akkor a szalonokba. Persze mesebeli árak – Európa totális nyomorának a közepén. Ott akkor tényleg csak amerikai milliomosok vásároltak.

– Hű, bennünket innen ki fognak rúgni! – hát Áginak nagyon idegen volt ez a világ.

– Maga sose aggódjon! – azt mondja Rákosi. – Ne féljen, amíg engem lát!

És leszedette, előhozatta a LEGDRÁGÁBB holmikat – egy köntöst: ÖTEZER dollár! Ami akkor egy mai MILLIÓT ért, dollárban! És alkudott rá, mint egy isztambuli kufár. Ott ugrált körülötte az egész üzlet, ő szidta a csodálatos árut, mint a bokrot, lealkudott ötszáz dollárt,

– De nem, mégsem, nem ér ez semmit, nem veszem meg! –

és mentek a következő szalonba, kezdte elölről a játékot. Fitt volt és fölényes – egy zsonglőr!

Volt persze egy fogadás is a magyar követségen. Auer volt a követünk, de ő nőtlen volt, úgyhogy Ágit kérte fel háziasszonynak mint rangidős magyar diplomatafeleséget. Ott

volt az egész békekonferencia, Bevin angol külügyminiszter, az amerikaiak, természetesen az oroszok is, Molotovval. Hatalmas kaja, mindenki buzgón eszik – hát mindenki farkaséhes volt! Párizsban éppenséggel nem éheztünk, de azért eléggé ki volt centizve az étel, a vendéglőkben mindenütt egyforma szabványmenü, sovány és ízetlen – hát itt aztán mindenki nekilátott. Kivéve Molotovot. Molotov csak állt a terem közepén, mosolygott – és hozzá sem nyúlt az ételhez. A végén már Ági sajnálta meg: szegény Molotov éhezik itt! – és megrakott két tányért csabai kolbásszal meg libamájjal, odament hozzá:

– Molotov elvtárs, mindenki eszik, egyen!

Arra kacsázott éppen Rákosi is, elővette a legnyájasabb mosolyát:

– Látja, Molotov elvtárs, ilyenek a magyar kommunista asszonyok!

Kezében a tányérral szépen kivárta Molotov, amíg Ági elkezdett enni – akkor végre hozzáfogott ő is.

A következő három napot a francia titkosrendőrség társaságában töltöttük. Ahová csak lépett Ági, két-három faképű alak mindenütt a nyomában! Akkor értettük meg, miért nem evett Molotov: félt, hogy megmérgezik. És ha kiderülne, hogy Ági csakugyan sztrichnint tett Molotov tányérjára, a franciák készen állnak, hogy lecsapjanak Ágira!

Rákosi ottléte alatt a párizsi magyar kolónia baloldala rendezett a Magyar Házban egy délelőtti összejövetelt, és felkérték Rákosit, hogy mondjon egy beszédet. Már az odaút is elég érdekes volt. A magyar követségről mentünk, a Rue de Berryről – onnan maximum húsz percre van a Magyar Ház.

Beültünk az autókba – Rákosival Ági volt, meg még valaki, nem emlékszem már, én Erős Jancsival mentem, aki akkor követségi tanácsos volt Párizsban. Megyünk, megyünk, követjük az első kocsit, megyünk már húsz perce, harminc perce, egy ÓRÁJA, még mindig nem vagyunk ott! Végre-valahára bonyolult vargabetűk, krimibe illő száguldozás után kikötünk, kiszállunk. Rákosi is ideges, mi a csuda történik itt –

hát kiderült, hogy a párizsi elvtársaink megőrültek, és eltökélték, hogy kijátsszák a nyomunkba szegődött francia rendőröket! Sikerült is szépen leráznunk őket.

– De elvtársak – azt mondja Rákosi –, hát ezek most NEM ELLENÜNK játszanak, nem ÜLDÖZNEK minket! Ezek a biztonságunkat védik!

Nem, ne szóljunk bele, ők ezt jobban tudják!

Bementünk akkor – és Rákosi levágott egy RAGYOGÓ beszédet. Ismertette a magyarországi politikai helyzetet. Előadta, hogy hol húzódnak most a barikádok, és kik vannak a barikád két oldalán. Mi, kommunisták BELÜL vagyunk, jöjjön, aki jönni akar, és kezdje meg az ostromot! – ez volt az alaptónus. Mély megvetéssel beszélt a hamis szocdem politikáról, enyhe malíciával a kisgazdák együttműködési igyekezetéről – egyszerre volt lezser, „őszintén” szókimondó, és félelmetesen agyafúrt. Zseniális volt! Erős Jancsi lázasan jegyzetelt, –

– Fantasztikus – azt mondja –, hát ezt én szeretném megírni valahová!

– Eszébe ne jusson! – azt mondja Rákosi. – Azonnal tépje össze, amit leírt! De komolyan! Ha ez innen kikerül, a fejemet

veszik érte! Én meg a magáét! Itt most elmondtam, amit elmondtam, de nyilvánosságról szó sem lehet! – és el is vette az Erős jegyzeteit.

Kivitt aztán minket Auer a városon kívülre, valahol Trianon környékén talált egy jó kis vendéglőt, felfedezte, hogy ott van homár, meghívta Szakasitsot, Tildynét, Riest, minket – kicsit zavarban voltunk: nem tudtuk, hogyan kell homárt enni. Hát sem Ági, sem én nem találkoztunk még soha homárral, addig még legfeljebb ha folyami rákkal volt dolgunk. Rákosi nevetett:

– Sebaj! Egyszer ezt is el kell kezdeni! Majd én megmutatom!

És szépen megtanított bennünket, hogyan kell homárt enni. Hogyan kell felnyitni az ollókat, mit kell megenni a potrohából, mit kell otthagyni – –

Közvetlen volt, oldott, vidám, RENDKÍVÜL nyájas – egy kedves, jóságos bácsi volt Rákosi!

De amúgy egy fura világ volt a moszkovitáké, engem nem különösebben vonzott. Révait igen nagyra becsültem, mert ragyogó intellektusnak tartottam, még szerettem is – de közel kerülni nem tudtam hozzá. Hidegek voltak mind, és cinikusak. Rajkot másért nem szerettem: Rajk hívő volt, elvakult hívő – no, a moszkoviták egyáltalán nem voltak hívők. Rajkot épp ezért eléggé felülről kezelték, Rákosi is, Révai is, mind a moszkoviták. Révaival a munkakörömből adódóan elég mindennapos volt az érintkezésem, vele sokat beszélgettem napi politikai kérdésekről – de nagyon jellemző, hogy ideológiai érvekkel őt nem lehetett meggyőzni semmiről. Nem, ha végiggondolom, soha szóba sem kerültek elvek!

Egyszer a Központi Vezetőség készült egy ülésre, valami Csehszlovákiával kapcsolatos kérdés volt napirenden, egyszóval külügyi probléma. Én voltam a párt Külügyi Bizottságának a titkára, a KV üléseire viszont nem voltam meghívva. Épp Révainál jártam, amikor befutott a telefon, hogy mindjárt kezdődik az ülés, a téma ez és ez –

– Révai elvtárs – mondom –, nem kellene nekem oda elmennem? Én nem vagyok tagja a Központi Vezetőségnek, de most nagyon szeretnék ott lenni, hiszen ez a kérdés a reszortomba tartozik, és fontos lenne tudnom, hogyan látja ezt az ügyet a Központi Vezetőség!

Révai rám mered, azt mondja:

– Maga akar odamenni, MAGA akar AZOKTÓL tanulni?? Viccel?! Hát a maga kisujjában több van, mint az egész Központi Vezetőség fejében!

Hát én szinte MEGIJEDTEM, szinte HÁTRAHŐKÖLTEM! Hát a PÁRT Központi VEZEtőségéről van szó, a legfelsőbb döntéshozó testületünkről! Amelyben persze lehet, hogy van egypár tanulatlan, egyszerű ember is – na de hát akkor is! Hát a Központi Vezetőség, az MAGA A PÁRT! És akkor Révai ÍGY beszél róla?!

Furcsa érzés volt ez: egy olyan meghökkenés, amelyről magamnak sem igen tudtam elszámolni. Hiszen addigra én már nagyjából tudtam, hogy a lényeges döntéseket nem a Központi Vezetőségben hozzák, hanem Révaiéknál, a párt belső apparátusában. Vagy még inkább a Rákosi fejében születnek a döntések. A Politikai Bizottságban néhány ember elmondja a véleményét, néha egy sor egymással ellentétes, ilyen-olyan

nézet is hangot kap, egyszer-egyszer még vita is kerekedik, aztán megszólal Rákosi, mond ő is valamit – és akár okosat szól, akár hülyeséget, a kérdés el van döntve! Attól kezdve teljes az egyetértés, tovább egy PISSZENÉS sincs! Rákosi ezt mondta – akkor kész, ez van! – akkorra én ezt már tudtam. És valahogy mégis: hogy ezt ilyen nyíltan, ilyen szemérmetlenül kimondani – –

Nehéz lett volna az én akkori helyzetemet, hovatartozásomat meghatározni. Nem tartoztam én sehová, egyik klikkhez sem. Rákosi mindig nagyon barátságos volt velem, de ez nem sokat jelentett. Révait szerettem, vele volt még leginkább valamilyen kapcsolatom – de lényegében azért ez is egy alárendeltségi viszony volt csak, soha nem tudott személyessé, barátivá melegedni. Igaz, hogy a moszkoviták között sem volt semmiféle emberi viszonylat. Nemcsak Rajk volt nekik távoli, de egymással sem barátkoztak. Soha nem láttam, hogy akár Rákosi és Révai közt, vagy akár az ő részükről Gerő vagy Farkas felé bármiféle bizalmas gesztusra sor került volna. Talán még Rákosi és Kovács István között lehetett valami, ez lehetséges – hát ők együtt ültek sokáig.[67] És talán, TALÁN még Révai és Rajk között éreztem néha valami kis meleget – nem tudom. De ezenkívül én soha egy emberi moccanást nem láttam. Ez is olyan idegen volt nekem – hát én mindig tele voltam barátokkal!

Nem tartoztam a moszkovitákhoz – ugyanakkor igazából más csoportok mellé sem tudtam rendeződni. Talán Pálffy? Talán Aczél Gyuri? De hát ők nem voltak „csoportok”. Vagy a svájci emigrációból hazatértek? Nekik meg nem volt tényleges súlyuk.

Ott lett volna például Donáth Feri, aki ráadásul közeli rokonom is volt, anyám unokatestvérének a fia; gyakran láttam Ferit, ha Rákosihoz mentem valamiért, mindig rajta keresztül vitt az utam, mert hosszú időn át ő vezette a titkárságot; én mindig meleg örömmel köszöntöttem – ő meg hűvös volt, távolságtartó.

– Feri, hogy vagy?! És édesanyád hogy van??

– és ettől mindig úgy hátrébb lépett egy kicsit. Hogy néha szinte már az volt az érzésem: nem akarja, hogy a mi családi kapcsolatunkról mások is tudjanak. Az ő imidzse a „baloldali dzsentri” volt – talán ezt a képet zavarta volna a zsidó rokonság? Hülyeség, sokkal valószínűbb, hogy az én egykori elutasításom hagyott benne tüskét, amikor nem akartam eljárni vele a mozgalmi kirándulásokra. De hát mindegy, a lényeg az, hogy nem tudott kialakulni köztünk melegebb kapcsolat.

Lehet, hogy a párt akkori szelleme tette lehetetlenné az emberi kapcsolatok kialakulását? Nem tudom. Tény, hogy ezekben az időkben a régi kommunista barátaimtól is inkább talán távolodtam egy kicsit ahelyett, hogy a sűrűbb együttlét közelebb hozott volna minket.

Donáth Ferit azért is említem, mert az ő hiányát különösen is fájlaltam. Mindenki nagyon sokra becsülte, a szellemi teljesítményei kiemelkedően imponálók voltak – habár igaz, hogy inkább talán később bontakozott ő ki igazán, a börtön után.

Egyébként meg kell mondjam: Rákosit egészen elsőrendű intellektusnak ismertem. A szellemi kapacitása kitűnő volt! Rendkívül olvasott volt, komoly mennyiségű újságot is fogyasztott, tekintélyes nyelvismerettel, és ráadásul JÓL olvasott

– hallatlan tájékozottsága volt a nemzetközi viszonyokat illetően! Politikai tapasztalatok dolgában is első helyen állt, óriási személyi ismeretséggel rendelkezett a nemzetközi kommunista mozgalomban, és briliáns ítélőképessége volt – MESSZE a többi magyar kommunista fölött állt! Révai, akivel nekem akkoriban még a legszorosabb nexusom volt, igazán ragyogó szellem volt, de Rákosinak a nyomába sem léphetett; Rákosi minden vonatkozásban TORONYMAGASAN állt mindenki fölött! Még ha a nemzetközi első vonalban keresem párját, akkor is neki kell adnom a babért, Dimitrov, Tito vagy akármelyik általam ismert orosz partner fölé kell helyeznem Rákosit!

És ez nem csak az én véleményem. Elég jól ismertem például az ifjabbik Seton-Watsont, a jó nevű újságírót és történészt, a londoni *Times* cikkíróját, aki sokat csavargott Kelet-Európában, a háború alatt ejtőernyővel dobták le a szerb partizánokhoz, hónapokat töltött Titónál mint brit összekötő, többszörösen megjárta Moszkvát, ismerte a lengyeleket, a cseheket, de tudott magyarul is. Már az apja is híres történész volt, az első világháború előtt és alatt nagy románbarát, a magyarok esküdt ellensége – de a fiának már egyáltalán nem voltak magyarellenes elfogultságai. Kint Angliában összejött Pálóczi-Horváth Gyuri barátommal, Pálóczi Bobi irányította hozzám – úgyhogy egy szép napon Hugh Seton-Watson megkeresett Pesten. És akkor nagyokat beszélgettünk.

És azt mondja nekem egyszer: ő már végigtalpalta egész Kelet-Európát, mindenkivel találkozott már, Masarykkal, Titóval, Clementisszel, Dimitrovval, boldog-boldogtalannal –

szeretne most találkozni Rákosival is! Legalább egy laza beszélgetésre. Amiből lehet, hogy interjú lesz, ha Rákosi beleegyezik, de ha nem, az se baj, hiszen ő nemcsak újságíró, hanem történész is, szeretné először is megismerni ezt az embert!

Mondtam neki, hogy azt hiszem, ezt meg lehet oldani. És sikerült is elintéznem Seton-Watsonnak egy randevút Rákosival és Révaival, mindjárt másnapra.

Akkor mi a Külügy melletti házban laktunk. És megbeszéltük Seton-Watsonnal, hogy amikor végez Rákosinál, felugrik még hozzánk egy teára.

Fel is jött. RÉVÜLETBEN. Leroskadt, és elkezdett belőle ömleni a szó:

– Végigutaztam Kelet-Európát Varsótól Szófiáig, Moszkvától Bécsig, jól ismerem a cseheket, a szerbeket, az oroszokat is; de ilyen HATALMAS képességű vezetővel én eddig még SEHOL nem találkoztam! Teljesen a hatása alatt vagyok! És az az érzésem, hogy ez az ember TÚL NAGY ehhez a kicsiny országhoz!

És ÖMLENGETT, megállíthatatlanul! Ez a hűvös, majdnem hideg angol!

Tavaly nyáron véletlenül viszontláttam Seton-Watsont – és nevetve a fejére olvastam, hogy miket mondott harmincöt éve Rákosiról.

– Te – azt mondja –, én ilyeneket nem mondtam. Talán Révaira mondtam! De Rákosira – –

Ugye: a szelektív emlékezet!

– Hehe – mondom –, nem-nem, RÁKOSIRA mondtad, nem Révaira! Tanúm is van rá: Ági! Teázgattunk, még arra is emlékszem, hogy a kályha mellett ültél, és – –

– Arra én is emlékszem, de hogy ezeket mondtam volna – –

– Mondtad!

Igen. Ilyen sármőr volt Rákosi! Ilyen varázsló!

*

1947, újra választások – na ez már gusztustalan volt.

A választás napjának reggelére berendeltek az Akadémia utcai Pártközpontba. Adtak mellém egy alezredest a katpolról, a kezünkbe nyomtak harminc-harminc szavazócédulát, megadták az útirányt – tessék, menjetek szavazni!

Szegény Mező Imre volt bent épp, indították őt is ugyanilyen megbízatással – próbált volna vitatkozni:

– De hát MIÉRT kell ilyet csinálni, megéri ez, HARMINC szavazatért?!

– Elvtársak, csinálni kell. Mert pártunknak erre most szüksége van! Ketten mentek, az már hatvan szavazat, és ha körbejár ezer ilyen pár, az már HATVANEZER szavazat! Induljatok!

Nem volt mese, menni kellett. Nagyon undorodtam. De csináltam. Ez az igazság: undorral, de csináltam. A katpolos alezredes is rühellte a dolgot, bár ő inkább csak unta, és terhesnek érezte. Végig dohogott:

– Egy ALEZREDESSEL ilyet csináltatni! Küldjenek HADNAGYOT ilyen munkára, vagy mit tudom én – –

– De – mondom – azért CSINÁLOD!

– CsinálJUK! Te is csinálod, nem?

– Persze, hát csinálom – –

Vác volt az első állomásunk, a váci huszárlaktanya. Egy fiatal kommunista őrnagy volt a laktanyaparancsnok, hozzá mentünk, mondtuk neki, hogy a szavazóhelyiséget keressük, le akarunk szavazni.

– Miért itt szavaztok?

– Hát – mondom savanyú képpel –, úton vagyunk. Nem jössz velünk Szobra szavazni?

– Nem. Én már itt leszavaztam. És NEM fogok két helyen szavazni.

Maléter Pálnak hívták az őrnagyot.

Mentünk akkor tovább, Kismarosra, Nagymarosra, Szobra, végigszavaztuk az egész környéket – –

Nehéz ma már rekonstruálni, hogy hogyan is gondoltam akkor én ezt. Azt hiszem, valahogy úgy, hogy – hát ez elég értelmetlen és roppantul gusztustalan dolog, de a PÁRT utasítása! Akkor pedig már nem az én felelősségem, hanem a párté. És a párt tudja, mit csinál!

Érdekes módon a gyanú először nem bennem kezdett ébredezni, hanem Ágiban. És még érdekesebb, hogy az első gyanúi merőben esztétikai természetűek voltak: hogy lehet, hogy minden olyan CSÚNYA körülöttünk?? – így kezdődött.

De akkor még én csitítottam Ágit. Sokáig, nagyon sokáig én fékeztem még!

Ha ma végiggondolom ezeket az éveket, magam is elképedek, hogy milyen lassan ébredtem fel.

Az is igaz persze, hogy nem nagyon segített senki. Például Czóbelék, akik akkor jöttek haza Moszkvából. Pontosabban:

először csak Czóbel felesége jött, Lányi Sarolta, Saska, Ági nagynénje, egyedül – Ernő akkor még valahol Szibériában volt, ’34 óta már. Összejöttünk Saskával, találkozgattunk vele – és igazán nem látszott rajta, hogy elvesztette volna a hitét! Igen, hát Ernőt elvitték, ez egy „szörnyű tévedés”; Ernő Szibériában van, mert „belekeveredett valamibe”. És nem volt kritikus a hangja! Ahogy ő beszélt, azt gondolhatta az ember, hogy Czóbel Ernő természetesen ártatlan, de az összes többi áldozat bűnös! Nagyon szerettük Saskát – hát Saskát mindenki szerette, mert egy áldott lélek volt. Ő nem volt politikus, egyszerűen csak egy jó ember volt – aki mellesleg makacsul hitt Sztálinban. Sztálinban, aki majd meg fogja menteni a világot! Elkezdődött körülötte a rabló–pandúr játék, potyogtak a fejek, elvitték a férjét is – de Saska hitét még ez sem tudta kikezdeni. Azóta megjelentek részletek a naplójából,[68] és ott ilyenek vannak, hogy „ha ezt Sztálin tudná!”, és hogy ő minden este imádkozik Sztálinhoz – ilyen volt, na.

Aztán később megjött Czóbel is. Megint összejöttünk velük, többször is. Ernő okos ember volt, mint a Marx–Lenin Intézet igazgatóhelyettesét tartóztatták le, és tizenöt évet töltött különféle lágerekben, hát ő nyilvánvalóan mindent tudott. Szomorú volt, nagyon rosszkedvű – de nem beszélt. Csak később, sokkal később bökte ki Áginak, amikor engem már lecsuktak:

– Hát mi féltünk, nagyon féltünk, hogy a moszkvai történet Budapesten is meg fog ismétlődni. Kezdettől fogva gyanús volt a dolog – –

Én nem ébredtem, vagy csak alig, csak nagyon-nagyon lassan ébredeztem – pedig hát egyre vadabb dolgok mentek már körülöttünk. De hát az ember, ha tele volt jó szándékkal, mint én is, szépen megpróbálta megmagyarázni magának a látottakat. A megmagyarázhatatlant is. Hogy ez meg az a sajnálatos jelenség miért is szükségszerű. És az ember nagyon hiszékeny lény, sokszor sajnos elég hosszú időre is el tudja altatni magát.

’46 végén már gőzerővel megindult a Kisgazda Párt feldarabolására és felszámolására irányuló akciósorozat. De én szépen meg tudtam indokolni magamnak a dolgot. És nem sok szimpátiám volt az akkori Kisgazda Párt iránt – nem az egyes emberekre gondolok, mert elég sok barátom volt ott is, de azzal a párttal mint politikai képződménnyel nem tudtam rokonszenvezni. Mert túlságosan heterogénnek találtam. Súlyos gondjai voltak a saját jobbszárnyával – szinte úgy nézett ki, hogy a Kisgazda Párt jobboldala el fogja söpörni a baloldalt, beleértve Nagy Ferencet is. Ezt én épp a baloldali kisgazdáktól tudtam. Szabó Tamás a kisgazdák embere volt a Külügyben, nagyon rokonszenves, tiszta ember – sokat panaszkodott ő is. Csicsery-Rónay Pista nemkülönben.

– Nektek, a kommunista pártvezetőségnek kellene segíteni nekünk, ahelyett hogy mindig csak támadjátok Nagy Ferencet! Ha minket is, őt is elsöpri a jobboldal, akkor mi lesz itt? Ha a kétoldali nyomás alatt összeroppan a többségi párt, mi lesz a koalícióval?!

Ez egy kicsit még mosolyogtató is volt nekem akkor, ahogy ők olyan nagyon komolyan vették, hogy ők a „többségi párt”. Pedig

hát tényleg többségi párt voltak! És eleinte még az oroszok is respektálták őket, mint egyenrangú féllel tárgyaltak a Kisgazda Párttal! Látszólag még komolyabban vették őket, mint Rákosit! Szóval a Jóisten tudott kiigazodni ebben a zűrzavarban – –

Valamikor ’47 tavaszán, amikor már minden a feje tetején állt, Nagy Ferenc éppen Svájcba készült. Ha a miniszterelnök utazott valahová, neki is kilépési engedélyt kellett kérni az oroszoktól – persze nem személyesen intézte a papírját, hanem én mentem a Külügyből Puskin nagykövethez. És Puskin, miközben aláfirkantotta a miniszterelnök kiutazási engedélyét, szórakozott társalgási hangon megkérdezte tőlem, hogy szerintem milyen ember ez a Nagy Ferenc.

– Egy derék, tanult paraszt – mondom. – Aki elhatározta, hogy tisztességes marad. És úgy látom, hogy ehhez tartja is magát. Feltétlenül becsületes ember!

Azt hiszem, ez stimmelt is.

– Igen – azt mondja Puskin –, nekem is ez a véleményem!

Nagy Ferenc kitette a lábát – és kitört a gyalázat. A miniszterelnök Svájcban kapta meg a híreket az újabb letartóztatásokról – erre hazatelefonált Rákosinak. Hogy furcsa híreket kapott, hogy állítólag az ő neve is felmerült – úgyhogy akkor ő most hazajön.

– Hazajössz? Jó. De akkor perbe fogunk! Rendben: gyere haza és védekezz!

– Nem érdekel. Megyek! – és letette a kagylót.

Aztán megint telefonált:

– Mi az, hogy perbe fogtok? Miféle bizonyítékok alapján?

– A letartóztatott barátaid vallomásai alapján – azt mondja Rákosi. – No? Mi a szándékod?

– Jó – azt mondja Nagy Ferenc –, akkor nem megyek haza. Lemondok.

– Bizony okosabb lenne – –

Egy kicsit most tömörítem a történetet, és talán önkéntelenül is frappírozom, hiszen ez a huzavona vagy két napig zajlott – Vida István megírta az egészet a *Históriá*ban,[69] részben a tőlem kapott adatokra támaszkodva, és az úgy hiteles is, de a lényege körülbelül ez.

– Jó, akkor nem megyek haza – azt mondja Nagy Ferenc. – De három feltételem van. Küldjétek utánam az új lovaglócsizmámat, az otthon maradt gyerekemet, meg a ZISZ autómat – ebben a sorrendben. – Amikor átadjátok, aláírom a lemondási nyilatkozatot!

– Rendben – azt mondja Rákosi –, meglesz, küldjük!

Na. Ez történt, talán két héttel azután, hogy Puskin nagykövet azt mondta nekem: ő is tisztességes embernek tartja Nagy Ferencet.

Kiküldtünk akkor valakit a Külügyből – Flórián Jancsit talán –, vitte a lovaglócsizmát, a gyereket meg a ZISZ-t, amit pár hónappal előbb kapott ajándékba a miniszterelnök Sztálintól. Nagy Ferenc egy svájci határállomáson átvette a küldeményt, és aláírta a lemondási nyilatkozatot – s ezzel nagyjából vége is volt a Kisgazda Pártnak. De lényegében a koalíciós korszaknak is.

Könnyű ma megkérdezni: hogyhogy nem fogtam gyanút? És nem könnyű válaszolni rá. Valahogy úgy voltam: kommunistának tartottam magam, ezért a Kisgazda Párt

politikai megsemmisítése olyan cél volt, amit úgy nagyjából én is el tudtam fogadni. Azt pedig, hogy milyen mértékben szerepeltek az akcióban politikán kívüli eszközök is, akkor természetesen nemigen tudtam még felmérni. Egypár embert persze sajnáltam, mert tisztességesnek ismertem őket – de hát mit lehetett erre mondani? Rossz lóra ültek, amelyről csak bukni lehetett! És sok hülyeséget csináltak, hibák egész sorát követték el – nem büntetőjogi értelemben vett hibákat, de súlyos POLITIKAI hibákat. Amelyekért a dolgok rendje szerint bűnhődni kell. Ha nem is Nagy Ferenc, de a környezetéből jó páran kapcsolatokat tartottak fenn disszidens körökkel, és szövögették a szálakat, hogy Nagy Ferencet át kell menteni a rendszer bukása utáni időkre – nem volt ez egy akció, talán még tervezgetés sem volt, inkább csak álmodozás, és egy normális államban az ilyesmi szépen elfér a politikai élet legális kereteiben. De ez az oroszok megszállta ország NEM volt egy normális állam, normális politikai élettel! Amit nekik is tudni illett volna! És akkor még én úgy láttam, hogy azért ez egy nagyon furcsa dolog, hogy egy koalíciós partnerpárt feje ilyen ötletekkel játszik!

És akkor a persorozat. A Magyar Közösség nevű titkos társaság nem az a fajta politikai alakzat volt, amely túl sok rokonszenvet váltott volna ki belőlem. Hogy „összeesküvés” lett volna, az nem bizonyos – de a programjában én nemigen láttam a progressziónak jeleit sem. És először úgy tűnt, hogy a vizsgálat, a perek előkészítése is normális módon indul, kulturáltan, európai stílusban. Például Saláta Kálmánt is, Csicsery-Rónayt is elengedték a tárgyalásig, szabadlábon

védekezhettek – na, és akkor erre Saláta, az állítólagos összeesküvés állítólagos feje a tárgyalás előtt Nyugatra szökött. Persze hogy konfliktust jelentett nekem is ez az ügy, hiszen Saláta történetesen nagyon jó barátunk is volt! Még az ellenállásból ismertem, pontosan tudtam róla, hogy az egész ellenállási mozgalom egyik legkeményebb alakja volt, egy baloldali, markánsan progresszív gondolkodású, nagyon karakán ember! Aztán együtt voltunk a külügyi igazolóbizottságban, ahol ő képviselte a kisgazdákat – és sokkal eredményesebben tudtam vele együttműködni, mint a szocdem Szalaival! Hát számomra egy teljesen hiteles figura volt a Saláta Kálmán! De másrészt meg: hát nem óriási hiba volt megszöknie? Hát nem maga igazolta ezzel az ellene felhozott vádakat? – Nem arról van szó: nem TETSZETT nekem ez az egész történet. De azért számomra nem is világlott ki teljes egyértelműséggel, hogy itt valami galádság történne Rákosiék részéről! Hihettem, hogy ezt az affért NEM MI kezdtük, ŐK kezdték! Ha aztán lebuktak – hát istenem! Normális körülmények között persze hogy nem így kellene elintézni a politikai ellentéteket – de hát itt nem voltak normális körülmények!

Nem, akkor még nem nyílt ki a szemem. Voltak időnként rossz érzéseim – de csak ennyi. Ott volt például Pálffy Gyuri – akkor már mint a katpol nevű katonai-politikai rendőrség vezetője. Akit én az ellenálló múltja alapján roppantul nagyra becsültem, és aki úgyszólván a legjobb barátom lett, legalább havonta egyszer összejöttünk családilag is. A katpol kezdetben a nyilasokat meg az úgynevezett nyilasbérenceket kezelte – hát jó,

mondjuk, rendben. De már úgy ’47-ben híre járt, hogy egyéb ügyekben is részük van – például épp a Magyar Közösség embereivel is részben ők foglalkoztak –, és azt suttogták, hogy bizony ez elég „kemény” munka. Addig-addig, hogy én meg is kérdeztem erről Pálffyt! Hogy hát igaz lenne, hogy ők –

És Pálffy Gyuri kereken tagadta!

– Nem-nem! – azt mondja. – Nálunk nincs verés! Ilyesmit ÉN nem tűrök!

Elképzelhető, hogy nem is tudta, mi folyik a saját portáján?? Fogalmam sincs – –

Pálffyval végig nagyon közeli és töretlenül meleg volt a barátságunk, egészen a letartóztatásáig – őt előttem fogták le. Aztán a börtönben bőségesen találkoztam olyanokkal, akik a katpolról kerültek be, és akiket bizony vertek, de rendesen. És bizony Pálffy évei alatt. „Én nem tűröm, hogy verjenek” – –

Nagy talány ez az egész, nekem máig nagy talány. Hogy például a Pálffy, ez a tetőtől talpig derék és hibátlanul pozitív figura, rövid pár év eltelte után – – Úgy valahogy működhetett ez a dolog, ahogy Décsi magyarázta nekem, sokkal-sokkal később. Hogy „amit A PÁRT csinált, az mindenképpen jó volt”. „Ha nem is értettem egyet valamivel, akkor is: az egy PÁRTHATÁROZAT volt – úgyhogy akkor nem volt mese.” És ez nemcsak Décsiről szól, hanem Pálffyról is, meg mindnyájunkról – persze hogy valamennyire rólam is.

Következett aztán a másik szép történet: ahogy Rákosi a Szociáldemokrata Pártot lenyelte. Hát én állítom: nem látszott ez akkor egyértelműnek, hogy ezt a sötét ügyet Rákosi akarta volna, Rákosi kezdte volna! Legalábbis így és akkor. Így ez

akkor Rákosinak is meglepetés volt, szinte kellemetlen meglepetés! Szakasitsnak persze még inkább, de én véletlenül tudom, hogy Rákosinak is!

Moszkvában voltunk mint kormánydelegáció,[70] ott volt Rákosi is, Szakasits is, meg a szocdemektől még Horváth Zoltán, aki a *Népszavá*t képviselte, meg még egy sor akkori figura. Már készen voltunk a tárgyalásokkal, indultunk haza, csak előtte még megvacsoráztunk – és vacsora közben jött a budapesti hír, a szállodából szaladt át vele épp Horváth Zoltán, meglehetősen döbbent képpel ő is, hogy Szalai telefonált: a két párt kimondta az egyesülést.

Hát Rákosinak FOGALMA sem volt róla, hogy ez csak így beüthet – ez pontosan látszott az arcán!

Szaki teljesen elváltozott. Pillanatokig dermedten ült, aztán felpattant, és rohant a telefonhoz.

Este nyolc körül indult a különvonatunk. Indulás után nem feküdtünk le mindjárt, a szalonkocsiban üldögélt a társaság – Szakasits magában, teljesen összetörve. De a többiek sem nagyon beszélgettek. Átmentem az étkezőrészbe, hogy igyak még valamit. Utánam jött be Rákosi. Kettesben voltunk.

– Rákosi elvtárs – mondom –, úgy láttam: meg volt lepve. Pedig hát erről már szó volt, nem?

– Szó volt róla, persze, szó volt róla. De hát hogy ennyire gyorsan, ilyen hirtelen – –

Nagyon gondterheltnek látszott. És nem tudom elhinni, hogy megjátszotta volna magát!

– Ez TÚL GYORS volt így. Sem a mi pártunk, sem a helyzet nem érett még meg arra, hogy ezeket lenyeljük – „lenyeljük”, ő

is ezt a kifejezést használta. – Most aztán mihez kezdünk velük? Ilyenekkel, mint ez a Szakasits! Tudja maga, hogy a Szakasits a Moszkva előtti hetet mivel töltötte? Hát azzal, hogy a pasaréti villát, amit a kormány utalt ki neki, a saját nevére próbálta íratni, hogy a MAGÁNTULAJDONA legyen! Hát most mit csináljak egy ilyen alakkal?!

Jó, később aztán rájött, hogy mit csináljon vele: börtönbe csukatta. Mint az összes többit. De akkor valóban meg volt lepve, és tanácstalan volt!

Igen, így lehetett ez: elő volt már vezetve az egyesülés – mint távlati terv. De Marosánék elébe szaladtak. Kihasználták, hogy Szaki távol van, és a kongresszusukon csináltak egy puccsot. Megfélemlítették a többséget, kizárattták Kéthlyéket – és kimondták az egyesülést.[71]

Kéthly Anna később az emigrációban nagyon jó barátunk lett – a részleteket ő sem tudta pontosan. De nagyon jellemzőnek tartom, hogy nem Rákosit gyűlölte ezért a sztoriért – Rákosi jóformán szóba sem került. Annuska Marosánnak, meg a Marosán mögött állóknak, Schiffernek, de főként Horváth Zoltánnak és Szalai Sándornak tulajdonította ezt az egész disznóságot. Ők voltak, akik moszkovita módszerekkel felszalámizták a Szocdem Pártot, Kéthlyt és a barátait eltávolították, aztán kimondták a csatlakozást a Kommunista Párthoz – „és senki nem mert nyikkanni, akkor már senki nem volt ellene!”, így mondta Kéthly Anna.

Élénken emlékszem: ’66-ban, a forradalom tizedik évfordulóján csináltunk New Yorkban egy házi ünnepélyt. Charles M. Haar professzortársam volt, ő a New York

Universityn tanított, én a Columbián, ő régtől fogva szimpatizált a magyar forradalommal, neki említettem, hogy csinálnánk egy nem hivatalos összejövetelt, csak nem tudom, hogy hol – mire ő egyből felajánlotta a lakását: „Gyertek hozzám, el tudok helyezni háromszáz embert!” Úgyhogy nála ünnepeltünk – nem éppen háromszázan, de nem sokkal kevesebben, ott volt az amerikai baloldalnak egy sor jeles képviselője, néhány régi spanyolos, egy sor New York-i professzor, meg hát magyarok, de tényleg egy nagyon kellemes társaság. Késhly Anna ettől teljesen függetlenül épp New Yorkban volt, őt George Meany hívta meg egy amerikai körútra, az AFL–CIO szakszervezet elnöke, régi tisztelője Annuskának – na persze őt is elcsábítottuk, ő lett az ünnepély első számú szónoka. Németül beszélt, mert angolul nem tudott, de Szász Kati, Béla felesége kitűnően fordította angolra. Aztán Haar is elmondta, hogy az amerikaiak hogyan látták a magyar forradalmat, meg én is mondtam pár szót – igazán szép és bensőséges volt az egész. – Kéthly utána pár napig New Yorkban maradt még, nálunk. És, történetesen, New Yorkban volt épp Szalai Sándor is. Egy étteremben volt vele találkozóm – én mindenek túlján is szerettem Sándort és rendes embernek tartottam – hát, kisebb hibákkal –, de tényleg szerettem. Olyannyira, hogy azonmód elfecsegtem neki, hogy milyen szép ünnepünk volt, meg hogy Annuska itt van még, és hogy szeretném összehozni Annuskát a Columbia Egyetem néhány fontosabb professzorával, Robertsszel, Brzezińskivel, Ericsonnal, szeretnék összerántani Kéthly tiszteletére még egy kis partit, –

– Hű de szívesen elmennék én is! – azt mondja Szalai.

– Hát – mondom – ne haragudj, de én nem hívhatlak meg, mivelhogy Annuskával nem vagytok valami felhőtlen viszonyban – –

– ÉPP EZÉRT szeretnék vele találkozni! – azt mondja. – Szeretnék végre beszélni vele!

– Nézd – mondom –, én egyet tehetek: megkérdezem Annát.

Megkérdeztem. Habozott kicsit – aztán azt felelte:

– Rendben van! Ugyan fogalmam sincs, mit tud mondani a mentségére, de hát épp ezért: meghallgatom!

Ott volt Annuskával a húga[72] is, akivel együtt laktak Brüsszelben – hát ő ODAVOLT!

– Ha EZZEL az ALAKKAL te SZÓBA ÁLLSZ, akkor ÉN nem állok többé szóba VELED! – ami persze elég nagy képtelenség volt, miután egy lakásban éltek.

– Nem SZÓBA ÁLLNI akarok vele – azt mondja Annuska –, hanem meg akarom hallgatni a mentségeit! Hát ennyivel magamnak is tartozom!

– Jó, de én nem leszek jelen! Felmegyek Ági hálószobájába, és alszom! Mert én LÁTNI sem akarom azt a csirkefogót!

De azért létrejött a történelmi találkozó. Én sem voltam jelen – csak utólag számolt be Annuska:

– A lényeget illetően nem változott a véleményem. De ettől még meghallgathattam a Szalai történetét, hogy miért is kezdték ők ezt a szerencsétlen játékot. A Szalai TUDTA, hogy tönkreteszi a Szocdem Pártot, és ezt SOHA nem fogom neki megbocsátani! De azért úgy látom, hogy nemcsak a karrierizmusuk mozgatta őket, hanem sajnos ők HITTEK is ebben a dologban.

Körülbelül ennyit mondott el Kéthly. Szóval így valahogy lehetett ez: sem Szalainak, sem Horváthnak nem volt DÖNTŐ szerepe az egyesülés lebonyolításában; az igazi sötét szerepet Marosán játszotta; de a puccs legfontosabb ELŐKÉSZÍTŐI mégis ők voltak: Szalai és Horváth. Ők munkálták meg a talajt. Ráadásul mindkettő ragyogó intellektus, és rendkívül tájékozottak – és akkor a többiek úgy vették: hát ha ez a két okos ember ennyire hisz ebben, akkor mi szükség van erre a huzavonára? csináljuk! – ez történhetett. Szakasits meg persze tétovázott, mert félt a pártja jobboldalától – „jobboldalától”, nyilván nem jó szó ez, de akkor így mondtuk. És Schiffer, aki szintén az egyesülésen dolgozott, akkor már erősen befolyásolhatta Szakit, hiszen a veje volt – így valahogy sikerülhetett leszerelni Szakasits ellenállását. Aki különben nem is volt jelen az egyesülést kimondó kongresszuson! Egyszóval: nem annyira közvetlenül Rákosi műve volt ez az egész, ő inkább csak a háttérből manipulált, és ügyes, apró mozdulatokkal működtette a bábjait! Aztán, amikor a színjáték befejeződött, és lehullt a függöny, akkor a szereplőket szépen összesöpörte, és bevágta őket a süllyesztőbe.

Szegény Szalai – – Nagyon kikészítette az ávó, rettenetesen megverték az Andrássy úton, odakötözték egy székhez, és addig ütötték a heréit, amíg el nem ájult – –

No, ennyit a szocdem-ügyről – –

Áginak előbb ébredeztek a gyanúi, jóval előttem. Ha először még nem is a párt általános vonalvezetésével kapcsolatban, de bizonyos emberek látványától. Hogy létezik az, hogy ilyen figurákat megtűr és használ a párt?! Hiszen ezek minden

tisztességes ember szemében kompromittálnak minket! Hát senki nem veszi ezt észre a vezetők közül? Vagy ha meg igen, akkor lehetséges lenne, hogy az EGÉSZ szekér rossz irányban halad?! – De én akkor még csak legyintettem erre. Hogy egypár rémes alak is ugrál itt, hát MIT SZÁMÍT az – –

Érdekes módon nekem nem a kisgazdák kinyírásakor, és nem is a szocdemek lenyelésekor nyílt ki a szemem. Hanem a Mindszenty-ügynél. Itt egészen más volt a helyzet, mint a Kisgazda Párt esetében: ott személyes jó barátaim voltak, ennek alapján adódhattak volna gyanúim – nem adódtak, mindössze egyes emberek vesztén keseregtem. Itt viszont személyes érzelmek nem játszottak szerepet, nem Mindszentyt sajnáltam – hanem az egész eljárásmód undorított. „Valutázás" volt a vád, és nem is biztos, hogy egyértelműen alaptalan vád volt ez, lehet, hogy a bizonyítékok nem is voltak hamisak! Csak éppen: méltatlan volt ez az egész egy bármilyen magyar igazságszolgáltatáshoz és kormányzáshoz. Egy bagatell, pár száz dolláros ügy, amely még ha valóban megtörtént, akkor is: ilyen kis stikliket nagyjából mindenki csinált, aki utazott, mert abban a gúzsba kötött valutagazdálkodási rendszerben egyszerűen nem is lehetett másképp mozogni a világban! De jó, rendben van, menjünk bele: mondjuk, meg kell érte büntetni – csak hát akkor is, az egy hónap, vagy maximum kettő, és bőven eleget tettünk az igazságszolgáltatás elveinek. De hogy EKKORA csinnadrattát csapni! Az az idiotikus propaganda-hadjárat, aztán az egész szégyenteljes bírósági komédia, és végül az átlátszóan orosz stílusú, mértéktelen ítélet – mondhatatlanul gusztustalan volt. Mellesleg: hatalmas öngólt is rúgtunk vele.

Rákosi azt hitte, szédületes nemzetközi szenzációt csinál, és rommá veri a katolikus egyházat – no, a nemzetközi szenzáció tényleg bejött. Csak ellenkező előjellel.

Furcsa talán, de én KOMOLYAN először a Mindszenty-ügyön akadtam fenn. Ez már TÖBB MINT NEM TETSZETT. Az egésznek a tónusa oly mértékben taszított, hogy szinte azt mondhatom: ez volt számomra a végpont. A naiv hitem túlélésének utolsó állomása.

*

Rajkkal nem voltam túlságosan jóban. Habár nem ismertem közelebbről, inkább csak futólagos, formális találkozásaink voltak. Amikor ’45-ben hazajött, ott voltam a pártaktíván, ahol Rákosi bemutatta, nagy-nagy lelkesedéssel és szeretettel, megölelte Rajkot – – Aztán később a Budapesti Párttitkárságon találkozgattam vele – de nemigen tudott megnyerni: számomra túlságosan merevnek és kellemetlenül balosnak tűnt Rajk.

Amikor aztán nem sokkal később belügyminiszter lett, többször is előfordult, hogy áthívatott a Külügyből. Többnyire azért, mert Péter Gábor panaszkodott rám. Hogy mi nem adunk elegendő külügyi információt az Államvédelmi Hatóságnak. Mert mindent Pálffyék kapnak, a katpol, merthogy én ugye a Pálffyval jóban vagyok – ezt kérte tőlem számon Rajk, több menetben is.

Én persze védekeztem. Hogy ez enyhe túlzás, torz beállítás. Pusztán csak arról van szó, hogy Pálffy értelmes embereket küld hozzánk, akiknek meg lehet magyarázni, hogy most éppen mik a külpolitikai problémáink, mi mindenre érdemes odafigyelniük a nyomozásaik során – ez pontosan így is volt,

minden héten átjött tőlük valaki, többnyire a matematikus Pataki Ernő, aki roppant intelligens ember volt, általában magával hozta valamelyik munkatársát, ugyancsak egy jófejű fickót, és soha nem apró kis pletykákat firtattak, hanem a külpolitikánk főbb vonalaival akartak ismerkedni, hát persze hogy jó kapcsolatunk alakult ki velük! Ezzel szemben a Péter Gábor kis senkiket küldözgetett, primitív bunkókat, akiket csakis a személyi titkocskák érdekeltek – jó, azt is megkapták, de persze hogy nem szerettük őket!

Pár hét múlva újra: a belügyminiszter. Menjek át. Mert Péter elvtárs panaszkodik, hogy abszolút semmi használható anyagot nem kap tőlünk!

– Nézd, Rajk elvtárs, én ezt az egész problémát nem értem. A Külügynek nincs hírszerző szolgálata. A Péter Gábornak van. Világos, hogy ők sokkal több bizalmas információt tudnak, mint mi, hiszen ez a dolguk. Nem NEKÜNK kellene inkább anyagot kapnunk TŐLÜK? Miért fordítja ezt a visszájára a Péter elvtárs?

– Jó – azt mondja Rajk –, mindjárt itt lesz a Péter elvtárs, meg Pálffy elvtárs is, megbeszéljük a dolgot négyesben!

Elmondtam akkor hármuk előtt is a véleményemet, vázoltam a helyzetet és az álláspontomat.

– Sajnos – mondom – mi nagyon kevés bizalmas információhoz jutunk hozzá. Ami mégis a birtokunkba jut, azt mindig elküldjük Rákosinak. Ha Rákosi úgy ítéli, hogy erről vagy arról az ügyről nektek is tudnotok kell, akkor továbbítsa a jelentésünket nektek ő. De annak nem látom lehetőségét, hogy mi közvetlenül nektek passzoljuk át a titkos irattárunkat! Hát végső soron ez TITKOS anyag, és nekem van egy erre vonatkozó

hivatali esküm! Van egy házirendünk, amely szigorúan előírja a hivatalos utat, ettől én nem térhetek el, mert – –

– De Pálffy mindent megkap! – csattant fel Péter Gábor.

– Ezt Pálffy sem kapja meg! – mondom. – Kérdezd meg Pálffyt! És tény, hogy mi Pálffyval elég sokat vagyunk együtt, de ez privát kapcsolat, hivatali kérdésekről mi nem is beszélünk!

– Miért is beszélnénk ilyesmiről? – azt mondja Pálffy. – Nekem is az a célom, hogy minél több bizalmas anyaghoz jussak, de természetesen nem a Külügyet nyaggatom érte! Ha ők véletlenül tudnak valamit, úgyis jelentik Rákosinak, tőle megtudhatom én is, ugyanúgy, ahogy te!

Péter Gábor fanyalgott – szemmel látható volt, hogy ez nem tetszik neki.

– Ez így nem lesz jó – azt mondja –, ez így NAGYON nem lesz jó!

Ezt a szisztémát, hogy én csak annyit kínálok az ávónak is, mint a katpolnak, Péter Gábor valahogy nem érezte pártszerűnek. A „pártszerv” a Péter Gábor szemében az ávó volt, és nem a katpol – az ávót tehát mindenkinek kutyakötelessége kézzel-lábbal támogatni!

– Figyelj ide – azt mondja Péter Gábor –, átküldöm én hozzátok az egyik megbízható emberemet állandó összekötőnek, és akkor ő ott lesz mindig a futárposta bontásánál, megnéz mindent, és tőle én azonnal megkapom a híreket!

És látom, hogy Rajknak is tetszik ez az ötlet!

– Nem – mondom –, ez nem megy. Ha Rákosi elrendeli, akkor persze rendben. De anélkül lehetetlen. Hogy a futárpostát egy

külső ember átnézze, és kivigye a bizalmas információkat: ez nonszensz! Értsétek meg, ebből emeletes botrány lenne!

– Nem kell hogy elvigye tőletek! Csak lemásolja!

– LEMÁSOLJA? A FUTÁRPOSTÁT??

Nem, természetesen nem mentem bele. De utána volt egy olyan sanda érzésem, hogy én bizony nem leszek hosszú életű.

Persze rosszul ítéltem meg az erőviszonyokat: elsősorban Rajktól tartottam. És az még akkor eszembe sem jutott, hogy esetleg TELJESEN eltüntetnek – nem; de esetleg eltesznek valahová, félreállítanak a perifériára.

És amikor ’48 nyarán Rajkot áthozták külügyminiszternek, úgy látszott, hogy igazolódnak az aggályaim. Rajk kezdettől fogva jelezte, hogy nem lelkesedik értem.

Azzal kezdte a külügyminiszteri pályáját, hogy különféle biztonsági, éberségi intézkedéseket vezetett be. Például hogy minden iratot el kell takarítani az asztalokról, esténként minden aktát páncélszekrénybe kell zárni – na ennek kapcsán sikerült is összezördülnünk.

– De hiszen erre semmi szükség nincsen! – mondom. – Az íróasztalomnak is vannak fiókjai, oda is tehetem, de még az asztalomon is jó helyen van az a vacak akta, hiszen éjjel az ajtó zárva van, és az osztály előtt a folyosón őrség áll! Most még akkor a páncélszekrénnyel is piszmogni – mondom –, és hát be se fér ez a kazalnyi papír a páncélszekrénybe! – Lehet, hogy nem pontosan ezeket a szavakat használtam, de mindenesetre magyarul megmondtam, hogy felesleges zaklatásnak tartom ezt az egészet.

De Rajk nem tűrte a vitát, és nem tágított a páncélszekrénytől – páncélszekrény pedig LESZ, és punktum!

Nem sokkal később szabadságra mentem, elutaztunk Ágival Svájcba. Ott ért utol a kollégák telefonja. Elmondták, hogy Rajk bement a szobámba, és a távollétemben, két tanú jelenlétében tartott egy razziát. Kinyitogatta a fiókjaimat – egyszerű szabványkulccsal simán kinyíltak –, és egy csomó aktát talált bennük. És rettenetesen fel volt háborodva!

Később az is kiderült, hogy meg sem állt a Politikai Bizottságig, ott is beszámolt az én szörnyű bűneimről.

A Politikai Bizottságban előzőleg olyan tervek formálódtak, hogy elküldenek követnek Varsóba. De Rajk jobban szeretett volna teljesen megszabadulni tőlem, és a PB elfogadta az álláspontját: úgy döntött, hogy áthelyeznek az Igazságügy-minisztériumba.

Hazaértem a svájci nyaralásból, behívatott Rajk, és barátságosan közölte, hogy megválunk egymástól. Nem bántott, nem ellenségeskedett, csak megmagyarázta, hogy nem tudnánk együtt dolgozni, mert neki más a stílusa – azt kell mondjam, most sokkal emberibb volt, mint a korábbi érintkezéseink során.

Szóval áthelyeztek az Igazságügybe. Osztályvezető lettem ott is, az Elnöki Osztály vezetője, de magasabb kategóriába kerültem – a baj csak az volt, hogy engem az Igazságügy abszolút nem érdekelt. A Külügyet szerettem, az ottani munkámat szenvedéllyel csináltam – erről a szenvedélyről kellett most lemondanom. Elég keserves volt.

Persze próbáltam jó képet vágni a dologhoz, magyarázgattam magamnak, hogy az én külügyi karrierem a lényeget tekintve már úgyis befejeződött. CÍMEKET esetleg még kaphatnék, de a dolgok érdekességét és fontosságát tekintve jobb beosztást már semmiképp – a címek meg nem túlságosan érdekeltek. Ráadásul nem tartozom egyik klikkhez sem, félő, hogy ha ott maradok, lassanként csak a perifériára sodródom – például éppen úgy, hogy elküldenek valahová követnek. Ami lehet egy nagyon KELLEMES életforma, de én nem tudtam igazán lelkesedni érte, hiszen bizonyos értelemben félreállítás – hát végignézhettem például a Bolgár Elek esetében is, hogy mennyire az! Azonkívül pedig: ha én nem vagyok itt, akkor ki csinálja a magyar külpolitikát? Ilyen naiv voltam: „mi lesz akkor az országgal?!" – hát ez egy olyan csapda, amibe sokan beleesnek, akik az érdeklődésüknek megfelelő, izgalmas munkát végezhetik. Egyszóval, ha már csak ez lehetne a folytatás, akkor az én külügyi pályámnak úgyis vége, mert ezután már csak egy zsákutca szűk folyosója jöhet – ahhoz pedig még fiatal vagyok!

És volt persze még egy érvem, amely segített beletörődni a változtathatatlanba: azt hihettem, hogy ezzel a váltással most mindazok a problémák, amelyek előzőleg a személyes biztonságérzetemet zavarták, egyszer s mindenkorra elrendeződtek.

Hát akkor rendben: Igazságügy – próbáljuk meg ezt is!

*

Aztán, hát elkezdődött a tánc.

'49. május végén letartóztatták Rajkot.

Aztán még egy sor embert, gyors egymásutánban.

Olyan volt ez, mint a villámcsapás, és tényleg a derült égből. Hát a RAJKOT??? Nem hittem el a vádakat, persze hogy nem hittem el. De azért, valljuk meg: az érzelmi helyzetemet valamennyire mégis megkönnyítette, hogy Rajkot én nemigen szerettem. Hideg, dogmatikus hívő, akivel ráadásul még személyes bajaim is voltak – –

Csak hát aztán ment tovább a lavina. Egyre több ember tűnt el, és valahogy szinte egytől egyig a személyes ismerőseim – –

Az igazi sokk az volt nekem, amikor Pálffyt letartóztatták. Hát a legjobb barátom, hát – –

Ahogy a hírt megkaptuk, azonnal felhívtuk a feleségét. Hogy jöjjön át hozzánk. Hát ha Pálffyval baj van is, a FELESÉGÉVEL nincs semmi baj! És nyilván holtra van rémülve szegény, hát azonnal jöjjön ide!

Zavaros napok voltak ezek, zavaros hetek, sőt hónapok – mert én csak augusztusban kerültem sorra. Először is NEM ÉRTETTEM az egészet. Ez volt az alapélményem. Csak bámultam magam elé, próbáltam volna felfogni a dolgok logikáját – és semmire nem mentem.

Másrészt meg: hát meg voltam rendülve. Szőnyit általában nem tartották egy különösebben kellemes embernek – de én történetesen szerettem Szőnyit, és tiszteltem is, mert okos embernek tudtam, és most képtelen voltam más megközelítésből gondolkodni a letartóztatásáról. És még jobban szerettem a helyettesét, Szalai Andrást, aki egy ABSZOLÚT tiszta rajongó volt, de azzal együtt egy mértéktartó, mindig higgadt ember, igazán a legjobbak közül való – hát most akkor mi az ördögöt gondoljak a letartóztatása hírére?

Harmadszorra pedig – hát volt egy elég rossz érzésem magam miatt is. Elég jól ki lehetett venni, hogy merre tart ez az egész. Csupa olyan emberről van szó, akik ha nem is a „legjobb barátaim”, de azért nem tudom másképp nevezni őket: A BARÁTAIM! Vagy minimum jó ismerőseim. Például lefogták mindazokat, de majdnem kivétel nélkül, akik a háború éveit Svájcban töltötték – hát történetesen ezek nekem elég közeli kapcsolataim voltak mind! Rajkhoz nem fűzött barátság – de viszont a főnököm volt, ha mégoly rövid ideig is! Egyszóval nem volt nehéz ráérezni, hogy holnap én is sorra kerülhetek. Próbáltam nem gondolni rá, de hát – –

Bénult napok. Kétségbeesett tornák, hogy megértsem valahogy a körülöttem zajló rémálmot – de nem értem. Úristen, kell hogy legyen ebben az egészben valami rendszer! Nézzük újra, próbáljuk! Szőnyi. Először hivatalos minőségében ismertem meg mint a Káderosztály vezetőjét. Aztán nem sokkal később társasági keretekben is összejöttünk – Aczél legjobb barátja volt a Demeter Gyuri, egy Svájcban tanult mérnök, mélyhűtési szakértő, és körülötte szerveződött egy kis társaság a Svájcból hazatért fiatal kommunistákból: Földi Iván, Hódos Gyuri, Somló – meg Szőnyi. Rokonszenves emberek voltak, többször összejöttem velük, és elég hamar megszerettem Szőnyit. Idegorvos volt, meglehetősen művelt ember, megalapozott karakter. Továbbra is intenzív hivatalos kapcsolatban voltunk, mert a Külügyben alig volt kommunista, égetően kellettek az emberek, rendszeresen Szőnyitől koldultam friss kádereket, mert a párt eleinte nem figyelt a Külügyre, Szőnyi viszont megértette a gondomat, sokszor

segített, és mindig kedvesen fogadott – – De hát hol rejtőzhet mindebben a rejtélyek kulcsa?! – Vagy Szalai! Őt is a Káderosztályról ismertem, azután meg a svájciak társaságában találkozgattunk, elég sűrűn, különösen miután már Ferenczi Edmond is hazajött Svájcból. Tiszta gondolkodású ember volt, akit soha nem befolyásoltak a mellékkörülmények, mindenben elvszerűen járt el és úgy is élt, persze éppen ezzel összefüggésben eléggé merev volt, igazi doktriner kommunista, mint a svájciak legtöbbje, hát ők mindent könyvekből tanultak – –

Nem, nem jutottam semmire. Akárhányszor forgattam át a fejemben az adatokat: sehol semmi rendszer, sehol egy értelmes szál. Körbe, körbe, körbe – és ez így ment hetekig, HÓNAPOKIG – –

Talán már hónapok is elmúltak a Szalaiék letartóztatása után, amikor egy napon berobbant a lakásomra Ferenczi Edmond. Ő is Svájcban élt, mert az apja, Ferenczi Imre a Népszövetség Munkaügyi Osztályának volt a vezetője, Edmond alig is beszélt magyarul, inkább csak a magyar kommunista barátaitól kezdett tanulni a háború alatt. ’46 körül mégis hazajött, még én hívtam meg, én ügyködtem a hazahozatala körül, és nagyon szerettem. Végül az UNESCO magyar képviselője lett, de ’49 nyarán éppen itthon volt. Jön, nagy izgatottan. Hogy meglátogatta a Földi Iván feleségét – ez egy svájci asszony volt, a férjét elvitték, de őt békén hagyták. Ferenczi elment hozzá, hogy felajánlja a segítségét. És az asszony odaadott neki egy noteszt. Amely a jelek szerint az egyik letartóztató ávós zsebéből pottyant ki, mert amikor a

férjét elhurcolták, ott hevert a szőnyegen. És szegény teremtés nem merte utánuk vinni, mert az idegei felmondták a szolgálatot, egyszerűen képtelen volt a rendőrség közelébe menni. Hanem odaadta a noteszt Ferenczinek, és – –

– De hát miféle noteszt??

– Egy majdnem üres noteszt. Csak a végén van egy sor név, lakáscímekkel és telefonszámokkal. Egy csomó ember címe, olyanoké, akik már le vannak tartóztatva. Meg egy csomó ember, aki MÉG NINCS letartóztatva. De mindnyájan vagy külkereskedelmi vezetők, vagy külügyi funkcionáriusok, vagy volt nyugati emigránsok. Mint például az államosított Péti Műtrágyagyár igazgatója, vagy például – –

Most mi ez? Valóban egy véletlen műhiba? Vagy egy titkos figyelmeztetés? Vagy provokáció? Vagy egyszerűen SEMMI??

Igyekeztem persze jó képet vágni a dologhoz.

– Nézd – mondom –, lehet, hogy ennek az egésznek semmi jelentősége – –

– Jó – azt mondja –, de ezen a listán a TE neved is szerepel!

Hallgattam.

És akkor most mit csináljak? Fáradt voltam már. Úgy éreztem, hogy ez az egész nem is igazán érdekel.

Védekeztem: nem akartam már végiggondolni a dolgot, NEM AKARTAM TUDATOSÍTANI! Ági persze azonnal értette, hogy miről van szó – úgyhogy inkább őt próbáltam nyugtatni. De én valahogy tényleg nem voltam ideges!

– És – azt mondja Ferenczi – mondd, ki az a két furcsa ember ott lenn az utcán? Már akkor is ott ácsorogtak, amikor jöttem – –

Gyuri, az istenért, ÉBREDJ FEL! Ez egy NAGYON KOMOLY NÉVSOR!!

Aztán – hát letartóztattak. Az aktus talán annyiban volt rendhagyó, hogy nem éjjel jöttek, hanem kora reggel, hat óra körül – egyébként az általánosan szokásos, szabványos eljárás. Négy, vagy talán öt ávós, roppant harciasan, egyikük Marci fiamra tartotta a kibiztosított pisztolyt, nehogy megtámadja őket a nyolc hónapos gyerek – –

– Öltözzön föl, velünk jön.

– Igen – mondom. – Azért még megreggelizhetek?

Nem tiltották meg – de hát étvágyam nemigen volt. Felöltöztem – és elvittek.

Utána pedig felforgatták a lakást, elvittek minden papírholmit – meg mellesleg a teljes könyvtárunkat. Gyönyörű, híres-szép művészettörténeti gyűjteményünk volt, az egyik legjobb kollekció az egész városban, valami kétezer kötet – egy szálig elvitték. De ezt szerencsére már nem nézhettem végig.

Ahogy így pont került a történet, vagy legalábbis a bekezdés végére, tán a letartóztatásom másnapján, anyósom[73] égnek emelte a szemét, és azt nyilatkozta:

– Majd egyszer még áldani fogjuk a Jóistent ezért! Hogy MOST vitték el a Gyurit!

Amitől Ági persze rémesen kiborult.

– Mert ha itt marad, hogy ússza meg, hogy bele ne keveredjen ebbe a disznóságba?!

Amiben anyósomnak MÉLYSÉGESEN igaza volt. Ági azt mondja, ő akkor rögtön átértette anyósom igazát – csak hát éppen túl hamar hangzott el ez a bölcs mondat, még túlságosan

a dráma közepén, akkor ez még túl durván hatott, nem volt könnyű rábólintani. De a lényeg pontosan ez volt. Ez a játszma úgy alakult, hogy a kényszerleszállás már lehetetlen, az ejtőernyő használata kizárt – itt már csak lezuhanni lehet, mielőtt még a semmibe jutnánk. És akkor már tényleg a legjobb lezuhanni! Azt esetleg még túl is lehet élni! De ha nem is éljük túl, valószínűleg még akkor is jobb megoldás, mint – –

Én különben szentül hittem, hogy túlélem, hogy visszajövök még. Nem tudom, hogy miért – nem volt ennek semmiféle racionalitása, hát racionálisan nem volt komoly esélyem. Szubjektív HIT volt ez csak. Hogy aztán bejött? Ez sem jelent semmit. Mert másoknak ugyanígy NEM jött be. Annyi viszont biztos, hogy nekem sokat segített a túlélésnek ez a teljességgel megalapozatlan hite.

*

Rettenetesen hosszú volt a vizsgálati időszak, majdnem másfél év. Én magam voltam az oka, hogy ilyen keservesen hosszúra nyúlt: megmakacsoltam magam, és nem akartam aláírni semmit. Lassan felfogtam, hogy mit akarnak tőlem – azt persze nem értettem, hogy milyen okból vagy milyen célból konstruálták ezt az ügyet, mert ez ép ésszel nem érthető; csak az derült ki, hogy mit akarnak kihozni belőle, hogy mi a vád, miféle bűnöket kellene vállalnom. Na de hát ezeket én nem követtem el – akkor pedig természetesen nem is fogom vállalni őket! Nem írom alá, és kész!

– De hát mi a fenét akar? Kinek jó ez, hogy itt kínlódik a pincében? Írja alá!

És sorra hivatkoztak emberekre, akik már aláírták – gyakran olyanokra is, akikről nem is tudtam, hogy hasonló vádak alapján szintén bent vannak – hát ez már vagy egy évvel a letartóztatásom után volt.

– Mit komédiázik? Itt fog elrohadni, ezt akarja? A többiek már RÉG aláírták! Mód Péter is aláírta, meg – és sorolták tovább a megdöbbentő neveket.

– Én ezt nem követtem el: nem írom alá.

Több mint egy évig nem írtam alá!

Décsi Gyula a Péter Gábor egyik közvetlen munkatársa volt akkoriban – előzőleg az egyik legjobb barátom, de hozzátehetem, hogy ma is annak tartom. Egy napon Décsi felvitetett az irodájába. Kiküldött mindenkit, ketten voltunk.

– Ne csináld ezt – azt mondja –, írd alá. Ha nem írod alá, agyonvernek.

– De – mondom – hát te is pontosan tudod, hogy ez az egész vád hazugság, ebből egy szó nem igaz!

– Nézd – azt mondja –, mi itt nem nyomozunk. Csak „ténymegállapítunk”. De a „tényeket” készen kapjuk. A Központi Vezetőség úgy döntött, hogy bűnös vagy. És ez idő szerint nincs az a hatalom, amely a Központi Vezetőségnek ellentmondhatna. Nekünk a bűneidet most már csak „bizonyítani” kell. Ha nem az aláírásoddal, akkor a haláloddal. Valami „baleset” történik veled a letartóztatásban, ez is egy megoldás. És ez így megy: ma te, holnap én. Csak ezt a tanácsot adhatom: írd alá. Hogy minél előbb léphessünk. A per után talán már nem lesz elviselhetetlen a helyzeted. A jelenlegi állapotot viszont nem bírhatod soká.

– De – mondom – magyarázd meg: hogy kerülök ebbe az egészbe ÉN?? Kis pont vagyok, se inge, se gatyája a Központi Vezetőségnek!

– Nem tudom én sem, hogy kerültél bele. De emlékezz vissza az összekoccanásaidra a Péter Gáborral. A Péter akkor figyelmeztetett téged, de te nem értetted a helyzetet. Én nem tudok semmit. De gondolkozz! És írd alá.

– Nem – mondom –, nem írom alá. Az EMBERI MÉLTÓSÁGOM nem engedi. És én hiszek a pártban. Nem csúfolhatom meg magamat és a pártot azzal, hogy egy ilyen gyerekes hazugságot aláírjak. Csináljatok, amit akartok, de én nem írom alá.

Aztán aláírtam.

Mert nem bírtam a magányt.

Egy különlegesen rémes zárkában voltam, egy pinceodúban, ahol feljött a víz; ha egy kis testmozgásra vágytam, a priccsen kellett sétálnom, ott állni egész nap a büdös szennylében, és napokig és hetekig és hónapokig a méretlen időben – – Csak egyetlen mocskos villanykörte ég, az viszont állandóan, örömöm nincs belőle, mert nincs mit látni, csak a szememet marja, ahogy bámulom, már szúr, éget, és nem tudok szabadulni tőle –

és akkor felfedeztem, hogy egy kereszt van bevésve az ajtóba. És a fejembe vettem, hogy ez volt Mindszentynek a zárkája. Mert hogy nyilván ez a legrosszabb zárka az egész rohadt börtönben – –

Aztán később, sokkal később többeknek elmeséltem, hogy én a Mindszenty zárkájában voltam – és kiderült: majdnem mindenki azt hitte, hogy a Mindszenty zárkájában van. Más-

más „legrosszabb” zárkákban! A kereszt persze nem sokat jelentett, hiszen tele volt a börtön papokkal. Meg különben is, az elején valószínűleg nem is a legrosszabb zárkát adták Mindszentynek, kezdetben inkább még talán kedveztek is neki – egyszóval tarthatatlanná vált a meggyőződésem, és még erről a pindurka kis dicsőségről is le kellett mondanom.

Ügyeltek rá, hogy semmi támpontom ne legyen az időben, ne mérhessem az órák múlását, az ennivalót is ötletszerűen hozták, délután reggelit kaptam, éjjel valami ebédszerűt, aztán fordítva, nehogy tájékozódni tudjak, a kihallgatás is hol hajnalban volt, hol éjjel, hol délután, a napszakok megszűntek, csak rohadtam ebben a folyamatos ködben, elveszve az időben – – A verés ehhez már úgyszólván felesleges, hiszen az szinte már valami emberi érintkezést jelent, majdnem jólesik, talán a két nagyobb verést kivéve felidézni sem tudom a veréseket, nem, nem a verés volt a legszörnyűbb fenyegetés – hanem a magány. Jól tudták, hogy a magányt senki sem tudja elviselni, a magánytól előbb-utóbb mindenki megpuhul! Amikor már egy rovarnak, egy pincebogárnak is örülni tud az ember – hát mégis, egy másik élőlény, társaság, TÁRS, nem vagyok egészen magam – –

Úgyhogy végül aláírtam, mindent aláírtam.

A kihallgatások tematikáját nemigen érdemes részletezni. Csak néhány apró pikantéria:

A vizsgálat során tudtam meg, hogy a rejtjelkulcsainkat az ávónak sem sikerült megfejteni. Soha nem fejtették meg egyiket sem! Ez nagyon fájt nekik. Én meg vigyoroghattam.

Megtudtam viszont, hogy a kedves ifjú hölgy, aki az utolsó időkben titkárnőm volt a Külügyben – jó munkaerő és „megbízható” lány –, az ávónak dolgozott. NEKIK volt megbízható. Bejárt a páncélszekrényembe, és szépen másolgatta a titkos anyagot. – Ha ez nem lett volna blaszfémia, nevettem volna Rajkon: az ávónak kulcsa volt a páncélszekrényemhez – –

Ugye, az ember egyfolytában csak azt találgatja, hogy miért is van itt, ezen jár a feje éjjel-nappal, megállíthatatlanul – tökéletesen terméketlenül. És akkor az egyik kihallgatáson elhangzik egy ilyen mondat:

– És maga összeköttetésben volt disszidensekkel!

Most ez mi? Ki van nekem egyáltalán disszidens ismerősöm? Talán Szegedy-Maszák?? Akit annak idején épp a mi igazolóbizottságunk igazolt, Szent-Iványival együtt – persze hogy igazoltuk őket, hát a külügyi ellenállócsoportot vezették! El is vitték a németek! Később meg a Külügyben is elég jóban voltam Aladárral, szerettem – talán ezt szedik most elő? De hát a disszidálása után már vele sem volt semmiféle kapcsolatom! Meg kell tébolyodni – –

Aztán, mintha elvágták volna: ez a vonal egyáltalán nem folytatódott, többé soha szóba sem jöttek a „disszidens kapcsolataim”. Szóval ezzel is teljesen feleslegesen tornáztattam az agyamat – –

Még amikor a Külügyben dolgoztam, támadt egy olyan vágyálmom, hogy majd egyszer, amikor már nyugdíjas leszek, megírom ezeknek az éveknek a történetét: „Magyar külpolitika a felszabadulás után”. És elkezdtem gyűjteni hozzá az anyagot.

Egyszerűen úgy, hogy az irodámban az érdekesebb, fontosabb iratokat fogtam, bevágtam az aktatáskámba, és szépen hazavittem. Letárgyalt akták voltak ezek, de hát attól még szigorúan titkos anyag – viszont a Külügyben soha senki nem kereste őket. ’49 nyarára ott álltam több mint egy mázsa titkos irattal! A pincében tartottam őket, a ház közös szenespincéjében – –

Pár héttel a letartóztatásom előtt elkezdett idegesíteni az én titkos archívumom. Ilyen dolgokban Ági volt a józanabb, jobbak voltak az ösztönei – amikor szóvá tettem a kérdést, nagyon amellett volt, hogy sürgősen szabaduljunk meg az iratoktól. Mire én megkértem a házmestert, hogy itt van ez a nagy halom ócska papír, haszontalan lom, ördög tudja, hogy került a pincébe, de most már tényleg útban van: kezdje eltüzelni őket. Hozzá is fogott a drága ember. De hát mennyit tudott két hét alatt elhasználni belőlük? Mindennap begyújtott a kazánba – az NAPI EGY akta. Két hét múlva még mindig ott volt majdnem az egész, több száz titkos külügyminisztériumi irat!

Amikor letartóztattak, ha semmi másért nem is izgultam, de ezért igen. Nagyjából tudtam, hogyan zajlik le egy ávó-házkutatás: a padlástól a pincéig mindent feltúrnak, az utolsó papírficniig mindent elvisznek – hát KIZÁRT, hogy pont ezt ne találják meg! Ha pedig megtalálják – hát az kötél, az simán kötél. Akkor TÉNYLEG megvan a bizonyítékuk, hogy hazahordtam a titkos aktákat – innen már csak egy lépés, hogy hamis bizonyítékokkal kimutassák: ennek meg annak a nyugati országnak adtam el az anyagot, ez már nem nagy kunszt az ávónak! És én ugyan hiába bizonygatom majd, hogy csak a

magyar külpolitika történetét akartam megírni! – Arra is gondoltam, hogy nyilván már eleve ezért tartóztattak le – mert MI MÁSÉRT tették volna? Talán feltűnt valakinek a Külügyben, hogy nincsenek meg a régi titkos akták, vagy talán a házmester – vagy hát én nem tudom, de csakis erről lehet szó!

Legalább egy évig, vagy még tovább is ezen izgultam odabenn. Hogy mikor jön elő az akták ügye. BeleŐSZÜLTEM a gondba!

Utóbb megtudtam: MINDENT megtaláltak, MINDENT elvittek, az utolsó szálig.

És senkinek nem tűnt fel, hogy mi a csuda lehet ez a tengernyi „TITKOS!” feliratú papír. SOHA egy SZÓ erről a kérdésről nem esett, sem a vizsgálat, sem a per során.

Mert már előre készen volt a koncepció, és a hozzá való „bizonyítékokat” is előre legyártották addigra. Ezen túl őket semmi nem érdekelte, még ilyen értelemben sem érintették őket a tények! A pincében talált titkos irattár nem illett a kész forgatókönyvbe, az ő menetrendjüket csak zavarhatta volna a valóság. És ha egyszer van egy koholt vád, akkor mi az ördögnek kellene egy igazi?

A koncepció az volt, hogy én JUGOSZLÁV kém voltam. Első naptól arra hajtottak, hogy írjam alá: a jugoszlávoknak dolgoztam. Aztán később, hogy cifrább legyen, jugoszláv–amerikai kémnek kellett lennem, aztán meg JUGOSZLÁV–ANGOL–AMERIKAI kémnek. Legvégül pedig, másfél év után, amikor már minden le volt zárva, már a tárgyalásra készültünk, már ment a feltáplálás, laktató kaják, hús, édesség, minden – váratlanul még egy apróság: legyek még mellékesen FRANCIA

kém is! Ez sem a bizonyítékok alapján, amelyek pedig MAJDNEM megvoltak a KEZÜKBEN – hanem CSAK ÚGY! Bejön az egyik nyomozó, azt mondja:

– Nézze, magának most már úgyis mindegy; nekünk viszont kellene valaki, aki francia kapcsolatokat tartott fenn. Vállalja el még ezt! Fontos lenne, mert nincs rá más emberünk!

Nem értettem a dolgot, és azóta sem értem, hiszen volt már egy komplett „francia csoport”-juk, a Mód Péter mint főkém, aztán Rosta Bandi, aki Franciaországban járt egyetemre, és aki aztán a börtön és ’56 után a Kultúrkapcsolatok Intézetét kapta meg, meg még egypáran, például egy fiatal vagány, aki igen derekasan részt vett a francia ellenállásban, Mód Péter sokat mesélt róla, a háború után hazajött, ifjúsági vezető lett a szocdemeknél, átvették még az egyesült pártba is, talán Egrinek hívták, már nem emlékszem a nevére – ilyenekből kreáltak egy népes francia kémbandát. Minek kellek akkor ehhez még én is? De mit érdekeltek engem akkorra már az ilyesféle elvont logikai talányok?!

– Jó – mondom –, igaza van, nekem most már tényleg mindegy. Vállalom.

– Helyes – azt mondja. – Ami a részleteket illeti: nincs vele semmi munkája, kidolgoztuk az egészet. Itt volt ez a Gachot, aki ugyebár francia kém volt, és aki magát is instruálta – –

– Egy pillanat – mondom –, várjunk csak. Ez így nagyon nem lesz jó! Mert azért Budapest kis város, mindenki mindenkit ismer, és a Gachot minden ismerőse, meg az én összes ismerősöm is jól tudja, hogy nekem a Gachot-val semmiféle

tényleges kapcsolatom nem volt! Őt is rengetegen ismerik, engem is rengetegen ismernek – –

Valóban így volt. A francia követség kultúrattaséja volt ez a Gachot, onnan ismertem futólag, ha jól emlékszem, valami fogadásról, Ági meg ismerte a lányát – de a megismerkedésünk után már alig láttam. Az is lehet, hogy tényleg francia kém volt, mert aztán a követség segítségével tűnt el. Kedves ember volt, de valahogy nem alakult ki nexusunk, mert a feleségét valamiért nemigen szerettem, a vejét, a Korolovszky Lajost még kevésbé – úgyhogy én szinte kerültem Gachot-t! Szóval hát ez a konstrukció inkább öngól lesz, annyira valószínűtlen!

– Áá, ne törődjön maga azzal! – azt mondja a nyomozóm. – Ki veszi ezt észre?! Írja alá, és kész!

– Jó, ahogy gondolja – és aláírtam.

Így lettem mindennek tetejébe még francia kém is.

A nyomozás lezárása előtti hónapokban már nagyon rossz állapotban voltam – átvittek akkor pár hétre a Markóba. Üdülni: hogy egy kicsit összeszedjem magam – úgy látszik, már az ávó is attól tartott, hogy idő előtt elpatkolok.

A Markó tényleg más volt, nagyon más. Először is: ott voltak zárkatársak – EMBERI KÖRNYEZET! Rendes fapriccsek voltak, emberi étel, fix napirend, lehetett tudni, hogy milyen napszak van – óriási szó volt ez is! Kihallgatás nem volt, viszont arcokat láthattam, emberi arcokat – ez már szinte TÁRSADALMI LÉTNEK tűnt nekem akkor! Rabok voltak a házimunkások is, velük is lehetett valamennyire érintkezni, az egyik ráadásul a mi utcánkban lakott, épp tőlünk lopott volt valamit, egyebek között ezért is került be – hát ez már egy valóságos emberi

nexus volt! Szemben velünk kurvák voltak, felmásztak az ablakba, és mutogatták nekünk a mellüket, hogy valami örömöt szerezzenek – kellemes, békebeli viszonyok!

A Markóban Horváth Ottó volt az egyik zárkatársam – egy jugoszláviai magyar, aki a háború alatt Tito összekötője volt a magyar pártnál, aztán ’45-ben Pesten maradt, „kék” rendőr alezredes lett, és a Péter Gábornak tolmácskodott a jugoszláv szakértők mellett. Mert az első években a jugók nagyon sokat segítettek a magyar ávó megszervezésében, azt hiszem, az oroszoknál is többet – na ehhez a segítséghez tolmácsolt Horváth. Aztán jött a szakadás, és a tolmácsot is el kellett tüntetni. Mint „Gestapo-ügynököt” fogták le, és bizonyítékul előszedték a Munkásmozgalmi Múzeumból a Horváth Ottó hamis Gestapo-igazolványát, amivel annak idején Budapest és a Tito-főhadiszállás között ingázott. Horváth igazán jól ismerte az ávót, de ez még az ő számára is mulatságos volt:

– Hát ezt, EZT hozzák fel ellenem?! Hát ez már tényleg röhej!

Kellemes zárkatárs volt Horváth Ottó, szép napokat töltöttünk együtt a Markóban – aztán nem sokkal később agyonlőtték.

Sajnos, hamar véget ért ez a kis ajándék nyaralás. Ahogy magamhoz tértem, megerősödtem egy kicsit, mehettem vissza az Andrássy útra, a magánzárkába, tovább rohadni. Folytatódott tovább a kihallgatás – –

De akkor már nem sokáig nyúztak: elérkezett végre a tárgyalás ideje.

Addigra már nagyjából előttem is kirajzolódott a koncepciójuk. Kreáltak egy „konspirációs csoportot”, ad hoc

összeválogatott emberekből. Egy részüket ismertem, másokat nem. Pálóczi-Horváth Bobi, aki a háború alatt Angliában élt, lett a csoport „vezetője”, az elsőrendű vádlott, mi, többiek alkémek: Szász Béla, Marton Jancsi, Ádám Gyuri, én. De hogy ez az egész MIRE VALÓ, arról fogalmam sem volt – –

A vádnak a leghalványabb köze sem volt a tényekhez, ezt természetesen ők ugyanúgy tudták, mint mi – de a leghatározottabban elvárták tőlünk, hogy a tárgyaláson komolyan vegyük ezt a maszlagot. Így aztán a tárgyalás teljesen komolytalan volt. A forgatókönyvet persze előre meg kellett tanulnunk: ez és ez a bíró végszava, erre én ezt meg ezt felelem, akkor a bíró azt mondja, hogy izé, én pedig azt válaszolom, hogy – és ettől a legcsekélyebb mértékben sem volt szabad eltérni!

– Akármi történjen, maga csak mondja a szövegét! Mást mondania nem szabad!

A tárgyalás állítólagosan „nyilvános” volt: a teremben ávós nyomozók ültek, és tölteléknek ávós legénység, ismerős egy szál sem, sajtó sehol. Jónás volt a bíró. A forgatókönyvet neki is meg kellett tanulnia – de Jónás hülye volt, vagy részeg, nem tudom, de mindent iszonyúan összekevert. Azt kellett volna mondania nekem: „Maga tehát befurakodott az ellenállásba, és mint az ellenállás állítólagos résztvevője az angoloknak dolgozott?” – ehelyett viszont teljes megdöbbenésemre azt kérdezte:

– Hány gyereke van?

Na. Most mi a csudát csináljak? „Beszélgetni”, csak úgy „cseverészni” nem volt szabad, nekem ragaszkodnom kellett a szövegemhez! Azt feleltem:

– Hát, mint a magyar ellenállás egyik tagja, felvettem a kapcsolatot az angol titkosszolgálattal, mivelhogy az angolok is érdeklődtek a magyar ellenállás iránt – –

Jónás következő kérdése az lett volna, hogy „És akkor a későbbiekben ebből a kapcsolatból alakult ki az állandó összeköttetés maga és az angol titkosszolgálat között? Magyarázza meg, hogy hogyan!” Ehelyett a szerencsétlen azt kérdezte:

– És hány évesek a gyerekek?

Jó, hát mit tegyek? Válaszoltam:

– Ez az összeköttetés a továbbiakban is fennmaradt, mert – –

Marton Janival ugyanez ment, Jónás teljesen ütődött kérdésekkel képesztette el Martont – akarom mondani: NORMÁLIS kérdésekkel! De ezekre nem volt szabad normális választ adnunk! Hát ott ültek mögöttünk az ávósaink – –

A védőügyvédeink – na ez volt talán a legszebb. Pálóczi védője egy idült alkoholista volt, várjunk, hogy is hívták – mindegy, teljesen mellékes ma már a neve. Martoné egy egészen hasonló figura – nem is volt még ítélet, szó sem volt még ítéletről, de Marton ügyvédje máris SÚLYOSABB ítélet kiszabását kérte! Nekem egy nagyon rendes ügyvédem volt, Csató Gyula, Aczél Gyuri apósa, tényleg nagyon derék ember. Eléggé meg volt rendülve. Óriási munkát végzett, lelkiismeretesen odafigyelt, és pontosan látta, hogy mire megy a játék, tudta, hogy tökéletesen reménytelen a helyzet – de azért legalább próbálkozott! Legalább nem ment bele TELJESEN ebbe a szégyentelen komédiába! De hát a többi – – Egyetlen gondjuk volt csak: hogy MÉG hithűbbek és MÉG szigorúbbak legyenek,

mint a vádlók és az ávósok. Gyönyörű védőbeszédek hangzottak el ott arról, hogy mi milyen aljas módon árultuk el a hazánkat – –

Nem részletezem. Hiszen Szász Béla megírta az egészet, hitelesen és irodalmi színvonalon megörökítette a perünk történetét.[74]

Pálóczi tizenöt évet kapott, Marton talán tizenkettőt, mi, többiek tíz-tíz évet.

*

Végig sűrű ködben tapogatódzva próbáltam felfogni ennek az egész gubancnak az értelmét és a természetét, vagy próbáltam volna megérteni legalább a kis részletösszefüggéseket – minden számottevő eredmény nélkül. Csak évek múlva kezdett valamennyire összeállni a mozaik. Máig már sok minden megjelent, dokumentumok, memoárok, ma már lényegesen többet tudunk, de még ma is akadnak újabb és újabb szilánkocskák, amelyeket igyekszem a helyükre illeszteni, mert a kép ma sem teljesen összefüggő még. Nem a Rajk-per politikai INDÍTÉKAI kérdésesek, a dolognak ez a része viszonylag világos, csak a történet konkrét lefolyása. De azért a főbb vonalakat ma már ebben a vonatkozásban is fel tudjuk rajzolni.

Volt nekünk a Külügyben egy ifjú kommunistánk, a Száll Jóska. Akit valamikor ’46-ban kiküldtünk Svájcba – és ’48-ban onnan küldött Jóska egy jelentést. Nem nekünk! Hanem az ávónak. Hogy ő az ellenállási mozgalom svájci szálait nyomozgatva nyomára jutott egy érdekes adatnak: a háború alatti svájci magyar emigráció jó kapcsolatot tartott fenn az amerikai hírszerzéssel, és személy szerint Allan Dullesszal.

Szőnyi volt a svájci magyar csoport vezetője, és az ő utazásait Dulles fizette, de ezen túl is komoly összegeket juttatott a Svájcban szervezkedő magyar kommunistáknak – akik el voltak vágva Magyarországtól, és így persze semmi pénzük nem volt.

Péter Gábort nagyon meglepte ez az adat – ezt Décsitől tudom. Mert az még mondjuk rendben lenne, hogy Dulles is támogatta Szőnyiéket – de miért nem szerepel ez a momentum a Szőnyi életrajzában? Szóval le akarta tagadni Szőnyi az amerikai kémszolgálattól kapott pénzt?! És Rákosi is „meg volt döbbenve": hát Szőnyi a Káderosztály vezetője, a párt ötödik legfontosabb embere, ez nem játék! Tessék feltárni az ügy minden részletét, és tessék felelősségre vonni Szőnyit!

Szőnyit bevitték – és ráhajtottak: sorolja fel, hogy kik voltak még benne a buliban. Neveket, neveket, NEVEKET mondjon, MINDENKIT! És akkor Szőnyi nekiült, és leírt egy meglehetősen terjedelmes névsort – KÉTSZÁZVALAHÁNY nevet! Tessék, ezek voltak a bűntársaim![75]

Talán úgy gondolta, hogy egy EKKORA névsor nevetségessé teszi a vádat? Hát ha odaírja RAJK nevét, odaírja PÁLFFY nevét, meg még melléjük mindenkit, aki csak él és mozog a pártban, ezt csak nem fogják elhinni! Nyilván így majd röhejbe fullad az egész, és mindenestül elejtik ezt a mondvacsinált ügyet! Valószínűleg azt akarta elérni Szőnyi, hogy egy szavát se higgyék!

Ez Décsi verziója. És akkor most nemrég: Pesten valaki előásta a pártlevéltárból a Szőnyi '45-ös önéletrajzát, és BENNE VAN, hogy Svájcban kapcsolatban volt Dullesszal – – Szóval, a jóisten se ismeri itt ki magát. Eszerint lehet, hogy Péter Gábor

szándékosan hazudta, hogy Szőnyi letagadta volna Dullest? Miért ne: Péter Gábor nem nagyon szerethette Szőnyit, mert Szőnyi nem volt egy ávós típus! Szőnyi egy elég merev kommunista volt, de közben azért egy nyugati gondolkodású ember. Az ilyen Péter Gábor-i stiklik, hogy ha valakinek nem tetszik a füle állása, akkor azt likvidáljuk, nagyon távol álltak Szőnyitől, ilyesmikbe ő biztos, hogy nem ment bele – lehet, hogy épp emiatt volt útban Péter Gábornak? Csak találgatok. Mert aki a Péter Gábor természetrajzán képes eligazodni, az ember legyen a talpán!

Péter Gábor megkapta a listát – és Décsi szerint ő is elszörnyedt. Felhozatta a pincéből Szőnyit:

– Most mondd meg, hogy MI IGAZ ebből a névsorból. Hogy kik azok, akik VALÓBAN be voltak szervezve, és kik azok, akiket csak te találtál ki. Van rá két órád, gondolkodj! De ŐSZINTE választ akarok, mert ÚGY megveretlek, hogy – –

Szőnyit levitték, néhány óra múlva visszahozták, –

– Nos?

– Semmi nem igaz. Egy név sem igaz!

– Most akkor megveretlek. Mert ne játssz itt velem! Olyan nincs, hogy SENKI nem volt beszervezve, hogy SEMMI nem igaz!

Szőnyit megverték, aztán asztalhoz ültették, kapott megint papírt, tollat – és leírta megint az előző listát, vagy HÁROMSZÁZ nevet – –

Akkoriban volt Prágában egy párttalálkozó, Budapestről Farkas utazott ki, meg Szücs Ernő – meg ott volt Moszkvából Belkin is, a szovjet elhárítás kelet-európai részlegének a

parancsnoka.[76] Farkasék részletesen tájékoztatták Belkint a „Szőnyi-vallomásról”, –

– Hát ez NAGYON érdekes, ez egy IGEN KOMOLY horderejű ügy! – mondta Belkin.

De ő akkor még nem volt benne a játszmában. Hanem kevéssel ezután Rákosi írt Sztálinnak, és kérte, hogy küldjenek egy komoly embert az NKVD-től, mert ez az új kémügy annyira kiterjedt és olyan súlyos, hogy ez már túlmegy a magyar párt kompetenciáján – és erre küldték Belkint Budapestre.

Valamikor június közepén érkezett Belkin, szétnézett, tájékozódott – de kezdettől fogva elég szkeptikus volt. Leült az ávó vezérkarával, Péter Gábor, Décsi, Szücs, meg még egypár ember volt jelen, –

– És maguk mennyit hisznek el ebből az egészből?

És akkor ott totózgattak. Volt, aki úgy vélte, hogy esetleg a névsor 70 százaléka, 80 százaléka reális – és volt, aki azt mondta: TALÁN ha a 10 százaléka – –

– Igen, hát nekem is kétségeim vannak – azt mondja Belkin. – De hát én nem ismerem ezeket az embereket, még nem tudok hozzászólni. Ki kell nyomozni mindent, lássunk neki!

És nekiláttak. Persze az ávó már addigra kialakult módszereivel. A nyomozóapparátus embereit már egyáltalán nem az a kérdés gyötörte, hogy mi igaz a vádakból és mi nem, hanem hát itt egy lista, meg itt egy vád, be kell BIZONYÍTANI a feltevéseket, hajrá! Úgyhogy az eredeti névsorral folytatták a munkát. Sőt, az eredeti lista még egyre csak nőtt! Mert menet közben Péter Gábor is hozzátett néhány nevet, az egyéni ellenszenvei alapján – de még többet Rákosi! Rákosi még jó

kiadósan megtoldotta a Szőnyi névsorát! A Központi Vezetőségtől egyre csak érkeztek az újabb és újabb kiegészítések a listához!

Olyannyira, hogy Belkin szemében már tényleg kezdte hitelét veszíteni az egész ügy. Hangot is adott a kételyeinek. Mire persze a Péter Gábor is sürgősen csatlakozott: nem, hát ENNYI név, ez semmiképp nem lehet igaz! Meg Décsi is, Szücs Ernő is. Nyilvánvaló: Rákosi megőrült, ki akarja irtani a pártot!

Na jó, de mit lehet itt tenni?

– Hát, talán egyet lehet – azt mondja Belkin. – Írjanak egy levelet Sztálinnak. Készítsék el, holnap elviszem Moszkvába!

Elkészült a levél. Szücs Ernő és Décsi Gyula írta. És – igen! – Péter Gábor is, ők hárman írták alá.[77] Arról szólt, hogy ami most Magyarországon történik, az egyszerűen Rákosi magánjátszmája, és hogy a kilátás teljesen ijesztő: Rákosi a legjobb úton van, hogy fizikailag megsemmisítse a pártot. Hát ha itt most minden megbízható kádert lemészárolnak, akkor nincs tovább!

Belkin elvitte a levelet – de Rákosi valahogy szagot kapott, és ő is rögtön elutazott Moszkvába.[78] És rendkívüli kihallgatást kért Sztálintól, és Sztálin azonnal fogadta. Belkin szépen várt a sorára – hát neki be kellett tartania a szolgálati utat! –, és csak két nappal Rákosi után jutott be Sztálinhoz. Amikor már kész helyzetet talált.

– Maga csak csinálja szépen Budapesten azt, amit Rákosi mond! – ezzel fogadta Sztálin. – Maga most Rákosi alá van rendelve, hallgasson mindenben rá!

Belkin nem volt kezdő, pontosan tudta, hogy ha vitatkozni próbál, ő is a kémbanda népes soraiban találhatja magát – visszament Budapestre, és jobb meggyőződése ellenére csinálta, „amit Rákosi mond”.

Rákosi még a Décsiék levelét is megkapta – ez talán Abakumov magánakciója volt? Vagy Sztálin utasította Abakumovot? Nem tudom, senki sem tudja. De Rákosi eltette Péter Gáborék levelét emlékbe. És nem felejtette el. ’52-ben jöttek az antiszemita orvosperek, és akkor Rákosi elérkezettnek látta az időt, hogy megszabaduljon Péter Gábortól. Cionizmus vádjával lecsukatta Pétert. És Décsit is, aki pedig akkor már nem is volt az ávón. Kérdeztem aztán Décsit, hogy a csudába került bele ebbe ő is, –

– Mi közöd volt neked a zsidóperhez? Hiszen te nem is vagy zsidó!

– Semmi köze nem volt ennek a zsidósághoz! A levél miatt kerültünk be.[79]

Az ő börtönük már sokkal elviselhetőbb volt, mint a miénk, nem kínozták őket, a kosztjuk is ehetőbb volt, havonta kaptak beszélőt is, és ráadásul ki-ki maga választhatta meg a zárkatársát, ami óriási szó – de Décsinek pechje volt: Péter Gábor őt kérte zárkatársnak, és ő nem tiltakozhatott, összezárták őket, Décsi kutyául szenvedett, –

– RRÉmes zárkatárs volt a Péter! – nem részletezte, hogy miért, de hát ezt ismerem: a primitív ember általában elviselhetetlen zárkatárs, nyűgös és önző.

Szóval össze voltak kasztnizva – és akkor persze előjött a kérdés, hogy ugyan miért is vannak ők börtönben. És hónapok

közös fejtörésével arra jutottak, hogy semmi másért, mint a levél miatt, amelyet még a Rajk-ügy nyomozásának idején hármasban írtak Sztálinnak.

Ennek a levélhistóriának óriási folklórja van, találkoztam egészen más változatokkal is – például olyannal, hogy a Szücs Ernő egyedül írta volna a levelet, a saját szakállára. De erről szó sincs. Szücs Ernőt valóban agyonverték az ávón, még Péter Gábor idejében, kevéssel a Rajk-per után – de nem a levél miatt, vagy nem KÖZVETLENÜL azért. Szücs NKVD-s volt. Valamilyen affférja támadt egy orosz NKVD-s tábornokkal – és persze ő húzta a rövidebbet. Ürügyül használták fel, hogy Szücs Ernőnek volt egy fivére,[80] aki előzőleg Angliában élt, és valami jelentéktelen, házmesterszintű szakszervezeti funkciót is betöltött Londonban – hát világos, hogy akkor csakis angol kém lehet! Lecsukták Szücs Miklóst, ott ült az Andrássy úton, ha nem is a pincében, mert egy viszonylag normális szobában tartották fogva – micsoda, hogy nem a pincébe csukták Szücs Miklóst, luxus-zárkát kapott?! mert Szücs Ernő nyilván kedvezni akart a kém öccsének! –, hát akkor egyértelmű, hogy a Szücs Ernő is angol ügynök! Décsi próbálta magyarázni, hogy szerinte azért kapott a Szücs Miklós jobb zárkát, mert hát képtelen helyzet lett volna, hogy a bátyja ott trónol ugyanabban az épületben egy hatalmas, gyönyörű irodában, az öcs meg a pincében, és hogy Miklós különben is egy beteg ember, meg hogy a „luxus-zárkát” nem is Ernő intézte el neki – de hát ez falra hányt borsó volt, úgyhogy agyonverték mind a kettőt, Miklóst is, Ernőt is.

Egyébként pedig nem kell a Szücs Ernőt idealizálni. NKVD-s volt, de vastagon, és a moszkvai magyar emigrációban veszett

híre volt a Szücs Ernőnek, mert kulcsszerepet vitt a sztálini tisztogatásokban, egész sor magyar kommunista eltüntetése az ő keze műve volt. Jól emlékszem: elég későn jött haza Szücs Moszkvából, tán valamikor ’46-ban, Lányi Saska akkor már itthon volt, és amikor híre járt, hogy megérkezett a Szücs Ernő, Saska – SASKA!, aki a végtelenségig naiv volt, szent hívő, és a legméltatlanabbak iránt is tele szeretettel! –, Saska szabályosan kétségbeesett, valósággal elvesztette a fejét:

– Jaj-jaj-jaj, megjött a Szücs Ernő, itt van Pesten a Szücs Ernő! Mindennek vége!! Kezdődik itt is a rémdráma!!

De hát ki tud eligazodni ezeken a sötét, paranoid lelkeken? EZ a Szücs Ernő, meg AZ a Péter Gábor ült le a Décsivel, hogy levelet írjanak Sztálinnak – –

Décsi Gyula, a barátom – hát ő csapdába esett: az ő irodájából már csak a pincezárkába vezetett út. Nem mondhatta, hogy ő ezt nem csinálja tovább! ABBAHAGYNI ezt nem lehetett! De amit lehetett, azt azért ő megpróbálta, tanúsíthatom, hogy megpróbálta. Tönkrement ember ő is. Pár éve sikerült vele találkoznom idekint – kezet szorítottunk.

– Többet nem tudtam tenni – azt mondja –, mint hogy figyelmeztettelek.

– Tudom – mondom. – És köszönöm.

Nagyon megrázta a találkozásunk – sírt.

Faggattam aztán, mert ellenállhatatlanul érdekel ez az egész – hát a Nagy Rejtély! –, hogy hogy is volt ez, miképpen jutottak a dolgok odáig, hogy ő lett az én kihallgatóm, –

– Nem lehet megállni – azt mondja –, nincs rá mód. Ha megtagadom, velem is végeznek. Van persze egy olyan

lehetőség, hogy az ember MAGÁVAL végez; de ehhez meg nem volt elég erőm – –

Mert a Pál Ákos, Décsi jó barátja ezt tette. Azt hiszem, annak idején még ő vitte be Gyulát az ávóra[81] – aztán valamikor a Rajkék kivégzése körüli napokban főbe lőtte magát.

– Meg volt még akkor az, hogy megjátsszam: „alkalmatlan” vagyok. Mesterkedni lehetett: ha nem felelek meg, talán elküldenek, kirúgnak, vagy átpasszolnak máshová. Aztán valahogy sikerült – –

Végül ez jött be Décsinek, így tudott lelépni, áthelyezték az Igazságügy-minisztériumba. Nem úszta meg így sem, ott is utolérték, lecsukták – –

Nagy férfizokogás – –

– Neked most el tudom mondani – De Pálffy Gyurinak nem mondhatom már el –

A legjobb barátja volt Pálffy – –

*

Az ítélethirdetésig még Pesten voltam, a Markóban. De a vége felé már a Markó sem volt egyértelműen az az üdülőhely, mint pár hónappal korábban. No de sebaj: tudtuk, hogy ott úgysem maradunk, visznek minket tovább valamelyik rendes börtönbe, és akkor kezdődik majd a „normális” börtönélet! Kényelmes szobák, tisztaság, séta, levegő, látogatók, lehet levelezni, aki dolgozni akar, dolgozik, aki olvasni akar, olvas, ha éppen írogatni van kedvem, ott a papír, toll, írhatok – valahogy így képzeltük el a börtönt.

Az ítélet után, ’51 őszén aztán összeszedtek egy transzportot: megyünk Vácra. Hát ez óriási! Tele voltunk izgatott várakozással!

A megérkezésünk után – meglepetésünkre – sorba állítottak minket. És kiosztották a komiszruhákat, meg a fűzőtlen bakancsokat – na ez már nem tetszett. Átöltöztünk, aztán ötösével betereltek minket egy-egy kis mocskos zárkába. Priccsek, öt vékony szalmazsák – de körülnézni sem nagyon volt időnk, mert villanyt eloltani, és CSENDET! Aztán a börtönparancsnok személyesen járta végig a zárkákat, és végigüvöltözte a folyosót:

– Duma nincs! Mozgás nincs! Megértették?! Maguk itt elítéltek, a büntetésüket töltik, és én gondoskodni fogok róla, hogy ez a büntetés tényleg BÜNTETÉS legyen!

Ádám Gyuri, a maga álmodozó stílusában, amúgy laza civilséggel, zsebre dugott kézzel:

– Igen, kérem, értem. Na de mi POLITIKAIAK vagyunk. És tudja, kérem, nekünk azt ígérték, hogy – –

– Ez MEGŐRÜLT!!! – de mint egy sakál! Hogy a dobhártyánk majd beszakadt! – Ha még egyszer vissza mer pofázni, VASRA VERETEM! Álljon vigyázzba!!

Először azt hittük, hogy ez egy buta vicc csak. Vagy hogy a pasas tényleg nem tudja, hogy mi kik vagyunk!

Aztán lassan felfogtuk: TUDJA, kik vagyunk – –

Majdnem végig Vácott voltam, az úgynevezett Kisfogházban – abban igazuk volt a markóbeli jósoknak, hogy a Kisfogház egy icipicit tán jobb volt, mint a Nagyfogház. A Nagyfogház volt az igazi ronda hely. Akik odakerültek, húszan voltak egy zárkában – HÚSZAN! Ami már tényleg elviselhetetlen! Ha akármilyen rendes ember is a másik tizenkilenc, az már TŰRHETETLEN! Olvasnivalót a nagyfogháziak nem kaptak, a bánásmód talán MÉG komiszabb volt, mint nálunk – de mondom, ezt én nem próbáltam, a Nagyfogházat csak hírből ismerem. A mi helyzetünk talán nem volt EGÉSZEN kibírhatatlan. Beszélő persze egyáltalán nem volt, levelezés sem, sétára először csak a következő tavasszal vittek le minket – és hát mit mondjak: unalmas volt.

A szalmazsákokból kihúzgált szalmaszálakból különböző formájú sakkfigurákat csináltunk, a padló betonjára rajzoltunk sakktáblát, porral vagy körömmel, vagy ha akadt szappan, azzal, és sakkozással próbáltuk elütni az időt – de ezzel mindig napok alatt lebuktunk, mert nem volt szabad sakkozni. Hát még az is tilos volt, hogy a cellában egymással beszélgessünk – de elég hamar rájöttünk, hogy ezt tényleg nem tudják ellenőrizni, és vígan beszélgettünk, legfeljebb amikor az őr elmozdította a kukucskáló-ablak fedelét, elhallgattunk, amikor továbbment,

beszélgettünk tovább. Ők is rájöttek, hogy hiába a tiltás, úgyhogy aztán a beszélgetési tilalmat fel is oldották, sőt később még a sétán is beszélgethettünk a szomszédunkkal. És persze kopogtunk a falon – ez is tilos volt, de nem törődtünk vele.

És hát ilyen úton megindult az ismerkedés. De ismerkedtünk még az őrök egy részével is – hát végeredményben az őrök is rabok! Nem volt szabad beszélgetnünk velük, de azért jó páran maguk is kezdeményeztek, már csak kíváncsiságból is:

– Maga miért van itt?

– Semmiért, én ártatlan vagyok.

– És mennyit kapott?

– Tizenkét évet.

És egyre-másra: tizenkét évvel meg tizenhárom évvel, egy sor egyszerű ember, parasztfiúk, munkások – akik mind ártatlannak tudták magukat! Ezen eleinte eléggé csodálkoztam – de aztán később a korabeli szovjet irodalomban, Szolzsenyicinnél és másoknál viszontláttam ugyanezt: a tökéletesen ártatlan elítélteket – csak a Szovjetunióban ártatlanság esetén nem tizenkét év volt a norma, hanem tizenöt.

Elég zsúfoltan voltunk – mit mondjak: telt ház volt. Nyilasok – habár belőlük akkor már nem sok volt bent. Kisgazdák, „jobboldal”, „baloldal”, vegyesen. Szocdemek, a renegátok ugyanúgy, mint a kollaboránsok. Papok. Meg hát kommunisták. Például a spanyolosok –

hát a magyar spanyolosok szinte kivétel nélkül mind börtönben voltak! Azt sem értették, hogy miért – mint például Csatári Jóska, egy nagyon derék, egyszerű ember, ékszerész volt Hollandiában, onnan ment el Spanyolországba harcolni, ’45

után meg hazajött, katonatiszt lett, és egy szép napon behozták – egy kukkot sem értett belőle, hogy miért van börtönben! Miért, miért – hát mert spanyolos volt!

Nekem különben végig óriási szerencsém volt: nekem csupa jó zárkatárs jutott. Pálóczi Bobival voltam, Marton Janival, Szász Bélával, Ádám Gyurival – azt mondhatom, hogy „az enyémekkel”. Ebben a döntő fontosságú dologban hihetetlen mázlim volt, ami rengeteget jelentett!

Tavaszra már pontosan tudtuk, hogy kik élnek a többi zárkában. A mi közvetlen szomszédunk Lukács Béla volt, a Magyar Élet Pártjának egykori elnöke, több ezer hold birtokosa, Horthy rokona. Hallatlanul izgalmas volt megtudni: a Horthy-korszak kormánypártjának a feje, hát „AZ ellenség”, itt, a fal túlsó oldalán! Kopogtatás útján már jól ismertük egymást, de persze égetett a kíváncsiság, hogy láthassam is már! Aztán húsvétkor, az első sétán: hát most itt van mindenki, láthatom őket – de nem tudom, hogy melyik kicsoda! Beszélgetni meg akkor még nem volt szabad! Egyes sor, három méter távolság, körbe, körbe – hát ez most tényleg tűrhetetlen volt! És összeomlott a fegyelem. Mindenki elkezdett hátraforogni, –

– Te ki vagy? Hogy kerülsz ide?

ŐŐRÜLT botrány volt!

– AZONNAL abbahagyni! AZONNAL abbahagyni! AZONNAL abbahagyni!

De egyszerűen nem boldogultak velünk!

Úgyhogy a harmadik vagy negyedik sétára már kerítettek valahonnan komondorokat. ISZONYÚ NAGY komondorokat! Be voltak tanítva, hogy a legkisebb pisszenésre ugorjanak – hát ha

egy ilyen hatalmas állat nyitott szájjal ugrik felém, az bizony elég dermesztő érzés. ÓRIÁSI nagyok voltak, piszkosak, büdösek, SZÖRNYŰEK – hát ez most kapásból leharapja a fejemet!

De az információéhség és a beszédkényszer az iszonyatnál is erősebb volt. Úgyhogy beszéltünk. Pár halk szót csak, és csak amíg az állatok meg nem mozdultak – akkor megfagytunk. De persze már későn. Az idomított komondor kitátja a száját, iramodik felém, minden hajszálam égnek mered – –

És akkor csoda történik. A fenevad tőlem másfél méterre lefékez, kidugja oldalt a nyelvét, elkezdi csóválni a farkát, MOSOLYOG – –

A komondorakció TELJES CSŐD volt. Rögtön az első alkalommal kiderült, hogy a komondorok minket szeretnek, nem az őröket. Melegen mosolyogtak ránk, megnyalták a kezünket – a komondorok velünk voltak! És amikor az őr üvöltve visszahívta, a borzalmas állat dühösen morgott az őrre, és a fogát vicsorgatta – –

Két hét múlva el is vitték a komondorokat.

Hiányoztak aztán.

Akkor én megfogadtam, hogy ha egyszer kiszabadulok, nekem lesz egy komondorom.

Be is váltottam a fogadalmamat, ha nem is azonnal, de beváltottam: mikor már New Yorkban éltünk, hozattam Magyarországról egy komondort. Később meg még egyet. Nagyon szeretem őket. És megvilágosodott előttem a komondorok gondolkodásmódja: ők pontosan megértették, hogy ott a börtönben az őrök az urak, és a rabok a kutyák – hát

persze hogy minket szerettek! Jó büdösek is voltunk, hetente vagy kéthetente egyszer volt fürdés, a darócruhánkból áradt a bűz, rokon szag – –

Szegény Lukács Béla a szomszéd zárkában – régi-régi rab volt már a kisöreg, de hiába próbáltuk tanítani, nem volt képes bevenni a morzét. Vele csak úgy lehetett beszélgetni, hogy A, az egy kopogás, B, az két kopogás, Z, az huszonnégy kopogás – ami ugye elég hosszadalmas dolog. De mindegy, hát időnk volt bőven! – Egyszer kopog Lukács Béla:

„Van-e fogkefétek?”

Visszakopogtam: „Nincs.” Hát honnan a csudából lenne?

Kopog az öreg: „Jó. Spájzolás után a sétán gyere mögém.”

Nekem Vácott nem volt „spájzolás”, legtöbbünknek nem volt – de akadtak páran, akiknek valamiért megengedték, és valami rejtélyes oknál fogva Lukács Béla is a kivételezettek közé tartozott: minden hónap első napján vásárolhatott magának valami apróságot. Pár nappal elseje után éppen séta volt. És ahogy séta után jövünk vissza a folyosónkon, látom: előttem Lukács Béla leejt valamit. Lehajolok – egy fogkefe.

Milyen hallatlan luxus volt ez, milyen földöntúli öröm! MEGMOSHATTAM A FOGAMAT! Ezt a boldogságot csak az értheti meg, aki már próbálta a börtönt.

És attól kezdve minden hónap elején: egy fogkefe, öt hónap alatt mind az ötünknek. Egyenként lepottyantva a folyosó kövére – –

Ilyen gyönyörű dolgokat hoz ki az emberekből a börtön! „A Nagy Főellenség”, akinek a szemében valaha mi, kommunisták lehettünk a pokol fekete ördögei! Nagyon-nagyon derék ember

volt Lukács Béla. Ahol csak tudott, segített, mindenkit csak biztatott, vigasztalt. Milyen csacsiság, és milyen nagy kár, hogy ismeretségünk hosszú évei alatt soha nem beszélhettük ki magunkat, mindig csak gyors félmondatok, információtöredékek – – Néha a fürdőben találkoztunk – de ott meg olyan zaj és kapkodás volt, hogy attól nem lehetett beszélgetni. Legfeljebb ennyit:

– Ha kiszabadulunk – azt mondja Lukács Béla –, királyt csinálunk az unokából!

Mármint a Horthy-unokából.[82]

– De Béla bácsi – mondja neki Marton –, hát az unoka protestáns! Magyar király csak katolikus lehet!

– Nem baj az – azt mondja az öregúr, miközben a mondhatatlanul retkes lábát sikálja –, majd át fog keresztelkedni!

– És mikor lesz az?

– Nem olyan sokára. Jönnek az angolok!

– Ezt honnan tudja??

Rejtélyesen mosolygott: – Nekem vannak értesüléseim!

Szegény öreg – – Nem jöttek az angolok. És nem lett király az unokából. Jó ember volt Lukács Béla. Kikerült még, de nem tudom, mi lett vele. Nem él, biztos hogy nem él, hát akkor is koros volt már – –

Vagy ott volt a ferences apát, Bernát atya[83] Pasarétről, akivel öröm volt három szót is váltani! Kellemes, finom, okos, meleg szavú öregember, megértés és derű sugárzott belőle mindig! Pasaréten közvetlen szomszédunk volt a ferences

templom, látásból ismerte is a családot a tisztelendő úr – és mondogatta nekem ott a börtönben:

– Jól vannak a gyerekek, jól vannak, hát látom, hogy jól vannak!

Tudtam, hogy ez kegyes hazugság csak – de akkor is mondhatatlanul jólesett! És akkor utóbb kiderült, hogy talán igaz is volt: láthatta őket. Mert jóval utánam került be az apát úr. És akkoriban a nagymama párszor elvitte a gyerekeket templomba. Marci fiam két- vagy hároméves lehetett, neki még csak annyi volt ez, hogy „nagyon érdekes volt, nagyon szép emberek jöttek fehér ruhában, aztán csöngettek és kezdődött a műsor” – ebből a beszámolóból tudta meg Ági, hogy hol jártak a gyerekek a nagymamával. Szóval tényleg láthatta őket az öreg – és akkor ragyogva jelentette nekem a börtön fürdőjében, hogy jól vannak, jó két évvel az eltűnésem után – –

Lukács Béla bácsi azt mondta mindig:

– Háát, igen, itt nem jó, itt egy kicsit rossz; de azért –

és mindig talált valami kibúvót, hogy azért miért is jó ez nekünk mégis! Például, hogy ITTHON vagyunk, nem Oroszországban – hát nem óriási dolog ez?!

És nagyon igaza volt Béla bácsinak. Mert nem volt azért OLYAN rossz ez a börtön, elviselhetetlen igazán nem volt! A nélkülözések, fizikai kínzások – hát volt, igen, ez is volt. A betonépület nyáron izzott a hőségtől, télen meg rettenetesen hideg volt, mert egyáltalán nem fűtötték, az emberek mind csonttá soványodtak, mert az ennivaló szörnyű volt, legtöbben még azt a keveset sem tudták megenni, így aztán persze majd megfagytunk télen – – Meg hát az unalom. Meg az elszigeteltség.

Mi örömmel beszéltünk volna az őrökkel is, csak hogy valami információhoz jussunk kintről – de az őrök komolyabban azért nem mertek szóba állni velünk. Egész idő alatt egyszer sem fordult elő, hogy valaki egy levelet ki tudott volna juttatni, és persze be sem jutott semmi, fogalmunk sem volt a külső világról – – Szóval igaz: szenvedtünk, persze hogy szenvedtünk. De talán nem ez a legmaradandóbb emlékem a börtönről. Sokkal inkább a néha mégis felhangzó emberi hang. Az a néhány emberi arc. Abban a környezetben ÓRIÁSI meleget adtak ezek az élmények, és ez FELEJTHETETLENÜL jó volt!

A Kisfogházban olvashattunk, kaptunk időnként könyveket – mégpedig nem is akárkinek a kezéből! Nyílik a cella ajtaja, látom, belép egy rab, jókora könyveszsákkal a vállán – de hiszen ez az Aczél Gyuri! Megörültem az ismerős arcnak, majdnem Aczél nyakába ugrottam, –

– Gyurikám!! Hát mi van?! Te vagy a könyvkihordó?!

Rám néz, azt mondja:

– Leszek én még Baranyában párttitkár!

Öten voltunk a zárkában – ötfelé dőltünk a röhögéstől. A hasunkat fogva fetrengtünk!

„Leszek én még Baranyában párttitkár” – igaza volt, lett aztán párttitkár. Még TÖBB is lett – –

Egyébként: rémes szeméttel látott el minket Aczél Gyuri, ISZONYÚ könyveket hozott. Ázsájev: *Távol Moszkvától,* Fagyejev: *Az Ifjú Gárda,* meg ilyesmik – ezzel etettek ott minket. Rendesen ki is borultam tőle: hát ezt elolvasni sem érdemes, meg ide-oda cipelni sem! Ilyen könyveket írni, az már BŰNTÉNY! Talán nem kellett volna ennyire felháborodnom, hát

egyszerűen rossz irodalom, vacak könyvek, és kész – igen, de ez a fajta olvasmány akkoriban nekem új volt. ’49-ben odakint én nemigen jutottam hozzá, hogy ilyeneket olvassak, és különben is, ez a bóvli főként csak a következő években árasztotta el az országot. Úgyhogy én MEGRENDÜLTEM. Mert ezek a könyvek nekem végig arról szóltak, hogy ez a párt meg ez a kommunizmus meg ez a Szovjetunió EGYÁLTALÁN nem az, aminek én régebben gondoltam és hittem!

De nem ez volt a lényeg. Hanem hogy – mikor nevettem én akár előtte, akár később ilyen HATALMASAT, ilyen IGAZIT, ilyen ÖNFELEDTEN, EGÉSZSÉGESEN, mint akkor ott, a börtönben, Aczél Gyurin?

Egyszer, egy éjszaka közepén, minden előzmény nélkül: ébresztő, sorakozó! És teherautókra pakolták az egész szerencsétlen társaságot – FOGALMUNK nem volt, hogy mi történik. Persze mindenkin végigfutott a vad rémület: megyünk Oroszországba – – Az észvesztett kapkodásban, ijedt botorkálásban mindenünnen csak ezt lehetett hallani, suttogva: „Oroszország!”

És soha nem fogom elfelejteni Lukács Béla bácsi hangját, a vaksötét teherautóban:

– Nem kell félni – darálja a kisöreg, kedvesen fontoskodva –, nem kell félni! Én voltam már a Lubjankában – mert ő akkorra már azt is megjárta. – Mindent összevéve elég jó hely. Egész tiszta zárkák vannak, és van munka, adnak olvasnivalót is, és nagyon udvariasak! Ott van Bethlen is, dolgozik, kap minden héten feladatot, valami külpolitikai analízist, és nagyon jól bánnak vele az oroszok! Igazán nincs rossz dolga Istvánnak!

Nem kell félni! Én voltam ott, és csakugyan nem rossz. Egyszer még nagyon jó pálinkát is adtak!

Drága kis öreg – – Tiszta zárka, munka, olvasnivaló, „udvarias” őrök, hozzá még egy kupica pálinka is – hát a börtönálmok karikatúrája! Vajon magát próbálta bátorítani? Vagy csak minket sajnált?

Persze nem a Lubjankába mentünk. Sose tudtam meg, milyen is a Lubjanka. Pestre vittek vissza minket, egészen pontosan a Gyűjtőbe.

*

’53 elején meghalt Sztálin.

Ezt elég hamar megtudtuk mi is – emlékezetem szerint valamelyik házimunkás hozta a hírt, tán Gát, vagy Kiss Feri, a színész? A házimunkások is elítéltek voltak, de elég szabadon mozoghattak, viszonylag nagy körzetben, bejárásuk volt a konyhába is, ahol viszont civil szállítómunkások is megfordultak – így valahogy csúszhatott be a hír.

Hát, mit mondjak: ÓRIÁSI volt az öröm. Ádám Gyurival, Pálóczival és Rosta Bandival voltam együtt, a szomszéd zárkában Szalai Sándor és Horváth Zoltán – persze izgatottan megvitattuk a dolgot. Először is, hogy vajon tényleg igaz-e a hír – de hát hogyan ellenőrizzük? Azt hiszem, Horváth Zoltán volt, aki rászánta magát, és megkörnyékezte valamelyik tisztességesebb őrt:

– Eljutott hozzánk egy szörnyű gyászhír – –

– Igen – azt mondja az őr, suttogva –, meghalt Sztálin elvtárs – –

Hát HATÁRTALANUL boldogok voltunk! Ezt meg kell ünnepelni! Vasárnap reggel mindig megkaptuk az egész napi élelmünket, kenyeret, meg egy darab lekvárszerű valamit, ilyen kemény ragacsot – később hallottam csak, hogy a háború alatt Hitler-szalonnának becézték ezt a kiváló gyártmányt, az ’50-es években meg Sztálin-kenőcs lett a neve –, na ebből csináltunk ünnepi tortát: egy szelet kenyér, rá egy réteg lekvár, megint kenyér, megint lekvár, a tetejére is kenyér, kicsit megvizeztük, hogy összeálljon, igazán pompás volt – pezsgőt nem bonthattunk hozzá, de azért csaptunk egy igen-igen vidám kis bankettet. Tyuhaj, hát előttünk az élet!!

’53 júliusa: Nagy Imre miniszterelnök lett – erről viszont mi semmit nem tudtunk odabent. Ha jól emlékszem, csak valamikor decemberben tudtuk meg. Hát elég lassan indultak be a dolgok: ’53 késő nyarán, talán augusztusban írhattunk haza először egy levelezőlapot – ez volt az első életjel, amit Ági kapott rólam, négy év után. Aztán valamikor ősszel kaphattunk először levelet, és ’53 vége felé engedélyezték az első látogatást – talán akkor tudtuk meg, hogy Nagy Imre a miniszterelnök? Nem, úgy emlékszem, hogy akkor már tudtuk. De nem emlékszem már a hír forrására sem – csak arra, hogy eléggé fel voltunk villanyozva tőle. Mert azt pontosan tudtuk, hogy Nagy Imre lényegében egy buharini vonalat képvisel, hogy élesen szemben áll Rákosival, ezt már előzőleg is jól tudtuk róla – úgyhogy amikor meghallottuk a nevét, kitört az általános optimizmus.

Ami nem is bizonyult alaptalannak, mert ’53 végén, vagy ’54 januárjában mifelénk is megindultak a változások, tényleg

komoly változások.

Mégpedig elég látványosan: csináltak egy alapos revíziót a koncepciós perek ügyei körül.

Áthoztak minket a Fő utcai központba – és újra ott ültem a nyomozók előtt. Eleinte ez még olyan idegesítő is volt: hát megint egy egészen olyan processzus, mint amilyen annak idején a „vizsgálat” volt – no de az előjelek most fordítottak voltak. És normális körülmények között csevegtünk: egy fűtött, civil módra berendezett szobában, és emberi hangon szóltak hozzám. Végigmentek a vádpontokon, és pontonként rákérdeztek:

– Ugye ez sem igaz?

– Nem – mondom –, nem igaz.

– És ugye ezt sem követte el?

– Nem – mondom –, ezt sem.

– Hogy került ez mégis a vádiratba?

– Hogy került bele?? Hát alá kellett írnom!

– Igen, hát nagyjából ismerjük a módszereket; de mégis, miért írta alá?

– Ha ismerik a módszereket, akkor miért kérdezik?

– És miért csak ilyen sokára írta alá?

– Mert egy marhaság volt, nem volt igaz, és vonakodtam a hazugságot aláírni. És én akkor még nem ismertem eléggé a módszereket, azt hittem, módom van vonakodni.

Ez így ment, pontról pontra, végig – unalmas is volt, de ugyanakkor fantasztikusan izgató is: hát nyilvánvaló, hogy itt most már lesz valami!

Volt akkor még egy bájos kis epizód. Már a vége felé, úgy a negyedik kihallgatási napon, azt mondja a kihallgatóm:

– Megkérném egy szívességre. Ismeri a Beck Jánost?

– Persze – mondom –, helyettesem volt a Külügyben. Most meg itt van, néhány zárkányira tőlem.

– Megtenné, hogy beszél vele?

– Attól függ – mondom –, hogy miről.

– Beszélje már rá: írja alá, hogy nem bűnös! Mert ő ragaszkodik a bűnösségéhez. Semmire nem megyünk vele – azt mondja –, mert az az álláspontja, hogy ha Rajk bűnös volt, akkor ő is bűnös.

– Hát – mondom – erről én nem tudok mit beszélni a Beckkel. Ebben csak maguk léphetnek: mondják meg neki, hogy Rajk sem volt bűnös!

– Na hát ez az: ezt nem mondhatjuk! Mert ilyen határozat nincsen!

– Hát pedig akkor lehet, hogy a Beck sem fogja bevallani az ártatlanságát! Sajnálom – mondom –, de ebben nem segíthetek!

Mulatságos helyzet volt: Beck természetesen jól tudta, hogy nem bűnös, én is tudtam, de pontosan tudták a revíziót lebonyolító nyomozók is – a Beck aláírása nélkül mégsem lehetett tenni semmit, Beck meg hajthatatlan volt! Nyilván azt akarta elérni, hogy nyilvánítsák ártatlannak Rajkot is – de hát ’54 nyarán erről még szó sem lehetett: hiába volt Nagy Imre miniszterelnök, Rákosi sokkal erősebb volt még annál, semhogy Rajkot rehabilitálni lehessen.

Nem is beszéltem Beckkel, meg nem is tudom, hogy pontosan mi történt, csak annyit tudok, hogy valahogy kiegyezhettek vele,

mert végül kiengedték, pár nappal előttem hazament. Lehet, hogy nagy nehezen mégis kiverték belőle a vallomást, megtört, és bevallotta, hogy ártatlan!

Lezajlott a revízió – aztán vissza, újra a Gyűjtőbe. Ahol szinte már emberi körülmények közé csöppentünk: nem is zárkákban voltunk, hanem rendes szobákban, négyesével. És dolgozhattunk: fordítottunk. Csináltak egy angol–francia fordítócsoportot, és akkor ott építgettük a szocializmust, Ádám, Szász, meg még egypáran. Ha valamelyikünk befejezett egy nagyobb adag fordítást, kapott száz cigarettát, amit persze elosztottunk a többiekkel, úgyhogy többnyire még cigarettánk is volt – hát ez már főúri élet!

Csak Ignotus Pál nem osztotta meg a cigarettáját, az újságíró, a nagy Ignotus fia. Őt külön szobában dolgoztatták, hogy senki ne lássa, mit fordít – aminek persze a világon semmi értelme nem volt. Amikor valamivel elkészült, megkapta a cigarettáját, és akkor a szabályok értelmében kérhette volna, hogy hozzák vissza a közös szobába – de Pali nem kérte, inkább vállalt azonnal új munkát, fordított tovább, amíg csak el nem szívta a száz cigarettát, minket csak akkor tisztelt meg a jelenlétével, amikor már az utolsó csikket is elnyomta. Akkor viszont már neki nem volt mit szívjon, nyálcsorogva nézte, hogy mi füstölünk. És akkor jött:

– Te Gyuri, figyelj! Szeretnék én is részt venni a kollektívában, vegyetek be engem is!

– Hogy érted ezt, Palikám?

– Hát – azt mondja – osszátok meg velem is a cigarettát!

– Nem gondolod, hogy kicsit későn szólsz? Hát hetekig NEKED volt cigarettád, és soha nem osztottad meg velünk! Én megkérdezhetem a többieket, de nem hinném, hogy lelkesednének az ötletért – –

Végül megkegyelmeztünk neki – de nem változott semmi. Legközelebb megint Ignotus kapott cigarettát, és elszívta egy szálig maga, még egy csikket sem hagyott nekünk, pedig tudta, hogy megDÖGLÜNK a csikkekért is – –

Nagyszerű volt, hogy most már séta közben teljesen szabadon kaszinózhattunk, de még spájzolni is lehetett – börtönéveim alatt most először spájzolhattam. Vehettünk szappant, cukorkát, kekszet – csak a keksz nagyon drága volt, mi inkább csak cukorkát vásároltunk. Voltak olyanok is, akik számottevő pénzeket kerestek börtönmunkával – például Tarján, aki ’45-ben Angliából jött haza és az Egyesült Izzó mérnöke lett, most meg a Svájcból hazatért Földivel gépeket terveztek, automatikus szerszámgépeket és gyalupadokat konstruáltak. És ez a két zseniális pasas ott a börtönben elkészítette az első magyar kompjutert! Fantasztikus pénzt csináltak vele – a magyar államnak. Amiből aztán kaptak ők is VALAMIT. Tudtak spájzolni. Nekik telt kekszre is.

A szemben lévő épületszárnyban őrizték Mindszentyt – ő kettős zárkában lakott, és fürdőszobája is volt, akkor fürdött, amikor akart, és az öregúr ÁLLANDÓAN fürdött. Próbáltunk odalátni a rácson át, meredten bámultuk: egy KARDINÁLIS, fürdőnadrágban – –

A Gyűjtőben már könnyebb volt azért, sokkal könnyebb. – Meg ugyanakkor sokkal nehezebb is. Mert az ember elkezdett

emlékezni. Vácott egyszerű volt: be voltunk zárva, meg voltunk semmisítve – kész, ezen nem volt semmi gondolkoznivaló. Itt viszont ezek az életszagok felszaggatták a sebeket. Kézzelfogható közelségbe hozták a már-már elfelejtett kinti világot, a normális életet – és ettől keservesen kínlódtunk.

És közben ez a hirtelen jött revíziós processzus valahogy furcsán abbamaradt, csendesen elaludt. Mi már a végsőkig felizgatott állapotban voltunk – és akkor most megint semmi. Nem értettük az egészet – –

Csak jóval később tudtam meg, már odakint, Nagy Imrétől: Rákosi közbelépett. Odáig jutott az olvadási folyamat, hogy az internálótáborokat megszüntették, az internáltak hazamehettek – de a börtönökre már nem került sor. Nagy Imre volt a miniszterelnök, de Rákosi maradt a párt feje – és a párt leállította a Nagy Imre kezdeményezte enyhülést. NEM, a politikai foglyok maradnak!

Akkor aztán Nagy Imre elment Moszkvába. – De hát ezekről a mozgásokról mi ott bent semmit nem tudtunk! Persze kint is csak nagyon kevesen tudtak valamit – –

Rákosi elég jól tudhatta, hogy milyen beláthatatlan következményeket szülhet, ha az ártatlan áldozatait kiengedik – de ugyanígy átlátta Nagy Imre és Vásárhelyi Miklós is. Rákosiék hamarosan elutaztak Moszkvába – és Moszkvában Nagy Imrének adtak igazat![84]

*

Elég furcsa érzés, amikor öt év után csak úgy, egyszerűen kisétál az ember a börtönből, és ott áll az utcán – meglehetősen jó érzés. Most valami egészen új dolog kezdődik!

Elővették a raktárból a régi civil ruhámat, amiben bevittek, meg amiben a tárgyalást is végigcsináltam, kicsit még rendbe is hozták, aztán odaadták, hogy öltözzek át, hozzam rendbe magamat – –

Picit lötyögött rajtam a ruhám – –

Aztán elkísértek a kapuig, nyitott kapu, ki lehet menni rajta – –

Még az utolsó kihallgatáson a lelkemre kötötték: – Kérjük, hogy odakint senkinek semmit ne mondjon! – nem válaszoltam rá. Most meg ott állt a kapuban a börtönparancsnok, Lehota, a kezembe nyomott egy darabka papírt:

– Tessék, a szabadulólevele. Tartsa a száját! –

Átvettem a ficnit, és kimentem az utcára.

Már odakint voltam, amikor megnéztem a papíromat. Az állt rajta, hogy „nyomozati őrizetbe vétel”, „őrizetbe vételének időpontja: 1954. szeptember 1.”, „szabadlábra helyezve: 1954. szeptember 4.” Szóval hát én mindössze HÁROM NAPOT töltöttem a Fő utcán! Hogy hol voltam az elmúlt ÖT ÉVBEN, arról néma csönd – –

És ez volt az EGYETLEN papírom! Nem volt se személyi igazolványom, se katonakönyvem, semmim nem volt ezen kívül – mert a vizsgálat idején mindent elszedtek, és semmit nem kaptam vissza! Ez a cinikus hazugság volt minden személyes dokumentumom!

Nem várt kint senki. Ági tudta, hogy szabadulok – hát Szász Béla meg Mód Péter már egy hete kint volt! –, de azt nem tudta, hogy mikor. Fogtam egy taxit, elindultam haza. Aztán szóltam a

sofőrnek, hogy álljon meg egy trafiknál – megálltunk, kiszálltam, vásároltam egy csomag cigarettát, rágyújtottam – –

És megpróbáltam a trafikból hazatelefonálni – de senki nem vette fel a kagylót. Akkor telefonáltam Ági anyjához – nincs semmi baj, minden rendben, a gyerekek is ott vannak, csak Ági épp Szász Bélát vitte el orvoshoz. Nem tudják, hogy hová, úgyhogy nem lehet utolérni, de hamarosan otthon lesz, menjek csak haza!

Hazataxiztam, bementem. Végigjártam a lakást, aztán leültem egy fotelba, vártam – –

Talán egy jó óra múlva ért haza Ági – –

A gyerekek persze nem ismertek meg, én se őket. Hát Zsófi már hétéves volt, én kétéves korában láttam utoljára, Marci is majdnem hatéves már – –

*

Nehéz volt a börtön – de a kintieknek sem volt sokkal könnyebb a soruk. Sok mindenben inkább még nehezebb volt nekik. A mindennapi rettegés a kiismerhetetlen fantomtól, hogy mit kell jelenteni, mit hogyan lehetne elhallgatni, a túlélni akarás és a tisztesség folyamatos konfliktusa – hát ezen mi már túl voltunk, ehhez képest nekünk odabenn nyugtunk volt. Igen, amikor kijöttem és szétnéztem, és felfogtam azt az iszonyú pusztítást, amit ezek az évek az emberek lelkében véghez vittek, határozottan az volt az érzésem, hogy nekem jutott a könnyebbik rész.

Amíg én bent voltam, Ági úgyszólván a teljes kiközösítettség állapotában élt. Nekünk sok barátunk volt, legtöbbjük hívő kommunista – és amikor én eltűntem, nyomtalanul eltűntek ők

is. Egy részük velem együtt börtönbe – a többiek meg felszívódtak, levegővé váltak. Ági ott állt egyedül, barátok nélkül.

És még munkát sem kapott, semmit! Még taxisofőrnek is jelentkezett – és még taxisofőr sem lehetett! Amikor a kérdőívre beírta a férje nevét, pár nap múlva közölték vele, hogy nem tudják alkalmazni. Ez így ment mindenütt, másfél vagy két évig! És nemcsak hogy Ági nem kapott munkát sehol, de még apósom sem! Az Operaház repertoárján szereplő operák nyolcvan százalékának a szövegét ő fordította magyarra – az operákat persze változatlanul játszották tovább, de apósom nevét még a színlapokról is levették! Zenekritikákat sem írhatott, mert sehol nem vállalták az írásait – mert én voltam a veje! Hát iszonyú volt az egész!

Kevés, nagyon kevés ember merte vállalni a barátság kockázatát – hát annál szebb, hogy végül mégis akadtak páran, akik nem törődtek a mumussal, és kitartottak és segítettek. Sőtér például, akit én igazán csak hivatalosan és egészen felületesen ismertem, a Kultuszminisztérium Nemzetközi Osztályát vezette akkoriban, soha nem tartozott a közeli barátok közé – és azt mondta:

– Engem nem érdekel, hogy Gyurival mi van: fordítás pedig lesz!

És apósom kapott fordítást, de Sőtér még el is járogatott Ágihoz, mintha csak gyerekkori pajtások lettek volna.

Vagy Hirschler Imre – ő gyerekkori cserkésztársam volt, de felnőttkorunkban már alig volt közelebbi nexusunk. Akkor viszont ő is betoppant Ágihoz:

– Mit csinálsz te itt?? Miért nem jársz emberek közé?! Na gyere! – és fülön fogta Ágit, és cipelte magával, és tartotta benne a lelket.

De még olyat is csinált, hogy kapta magát, és bement a Péter Gáborhoz! És reklamált Péter Gábornál – hát szinte példátlan eset! –, mert szerinte én ártatlan vagyok! Én úgy emlékszem, hogy még Rákosinál is járt, de abban már nem vagyok biztos, hogy az én érdekemben-e, vagy más ügyében. Nemrég megjelent Budapesten egy Hirschlerrel készült interjú, és ott elmondja, hogy ő nem hitt a Rajk-ügyben. Mert Pálffy is jó barátja volt, meg én is, engem gyerekkorom óta ismert, nagyon megrendítette a letartóztatásom, és gyanút keltett benne az egész Rajk-cirkusszal szemben. Egy barátunk elküldte Pestről az interjút, és kérdezte, hogy igaz-e mindez. Hát bizony igaz. Még TÖBB is igaz, mert Hirschler Imre KI IS MONDTA, hogy nem hiszi az egészet! Hihetetlenül bátor volt – nem, ez talán nem jó szó: ő szent vaksággal járkált a világban, egyszerűen nem is vette tudomásul az életveszélyt! Ilyen ember. Megvan még, hívő szent ma is – –

Úgy másfél év után Hirschler Imre bement a Pártközpontba is. Elmondta, hogy velem ez és ez történt, és ezért most a feleségemnek nincs állása, sehol semmilyen munkát nem kap.

– Hogyhogy nincs állása?! Hát elhelyezkedhet, ahová csak akar! Na várjon! – és felvette az illető a telefont –

és tényleg lett állás. Úgy látszik, a párton keresztül szabad volt munkához jutni. Akkor indult be a Szentkirályi utcában a Fogászati Klinika, egy szájsebész lett az igazgatója, kellett neki egy titkárnő – és felvette Ágit. Azért MÉG EGYSZER föltelefonált

a Pártközpontba, megkérdezte, hogy CSAKUGYAN felveheti-e, mondták neki, hogy CSAKUGYAN felveheti – és akkor felvette.

Igen, egy-két kivétel volt azért. De a történetek zöme bizony épp fordított előjelű. Beér Hanzi nagyon közeli barátunk volt, együtt csináltuk végig az ellenállást, sokat is köszönhetett Áginak – amikor én eltűntem, Hanzi nyomban kimutatkozott. Vagy Pulay Gábor, akit addig nyomorgattak, míg nem jelentette a pártban, hogy minden kapcsolatot megszakított Ágival – és valóban nem járt többé hozzá. De nem bírta ennek az egész iszonyatnak a feszültségét, elkezdett inni, és aztán nem is tudott megállni már, pár év alatt halálra itta magát.

Amikor már újra otthon voltam, volt, aki eljött, hogy bocsánatot kérjen.

– Ha te elhitted, hogy én kém vagyok, az a te dolgod, velem nincs mit tisztázz. Ha úgy érzed, hogy bocsánatot kell kérned, Ágitól kérjed, tőle tényleg van miért. Mert az nem volt benne semmilyen ítéletben, hogy a kém feleségével nem szabad szóba állni!

Pulay Gábort nagyon szerettem. Falusi jegyző volt az apja, egy rendkívül tisztességes családból jött, ragyogó képességű, jól képzett fiú volt, Rusznyák lányát vette el, még előttem került a Külügybe, de aztán az én osztályomon is dolgozott – annyira szerettem, hogy amikor Marci fiam megszületett, Gábor lett a keresztapja. Jelképes dolog volt ez csak, mert akkoriban senki nem tartott keresztelőt, de Gábor ezzel tényleg szinte családtag lett nálunk. ’49 nyarán aztán köddé vált ő is, soha többé nem nézett Ági felé. Csak ’54 végén került újra elő. Marci is ott ült

velünk, amikor Pulay beállított. Elöntött a keserűség, és azt találtam mondani Marcinak:

– Itt jön a volt keresztapád – –

És Pulay Gábor – sírva fakadt szegény.

– Te nem tudod, Gyuri, de én NAGYON tudom: nem volt ám könnyű kint sem – – Nem volt ez könnyű egyikünknek sem – –

És rázta a zokogás.

Igaza volt Gábornak, neki volt igaza.

A szabadulásom utáni hetekben persze elmentem én is orvoshoz, átestem egy alapos kivizsgáláson – de nem találtak semmi komoly dolgot, úgy látszik, megúsztam a kalandot jelentősebb károsodás nélkül. Egyetlen panaszom volt csak: egy makacsul visszatérő, kínzó fejfájás – de erre nem találtak magyarázatot.

– Nézzük: mit dolgozott az elmúlt öt évben?

– Az elmúlt öt évben? Börtönben voltam.

Hosszú csend.

– És verték?

– Hát – mondom –, verni vertek. De nem pont a fejemet – –

Szóval erre nincs megoldás – mindegy, meg kell tanulnom együtt élni vele. Nem is egyértelmű, hogy a börtönt kellene okolnom érte: már akkor is sejtettem, hogy ez egy családi örökség – ki kell bírni, és kész.

Aztán, hát a nagy aktus: a párttagságom visszaállítása. Egy mulatságos kis „elbeszélgetés” keretében.

– Nos, hát mit is kérdezzek – azt mondja a szerencsétlen, akire ezt az ostoba szerepet kiosztották –, hogy érzi magát?

– Hát – mondom – meg vagyok rendülve.

– Igen, persze, hát értem: nehéz időket élt át. De most? MOST hogy látja a dolgokat?

– Eléggé ellentmondásosan – mondom. – Sok érdekes dolog történik mostanában. Például ez is, hogy most itt ülök! De azért nem látok komoly jeleket arra vonatkozóan, hogy a párt megtisztult volna, hogy IGAZI változások lennének – –

– De igen, igen, a párt változik, a párt MINDIG változik –

és a kezembe adta a tagkönyvemet.

Anyagi kártérítés címén a kezembe nyomtak mellé még egy csomó pénzt is. Elég jelentős összeget, tán százezer forintot, vagy valami ilyesmit. Ami persze kevesebb volt, mint az öt év alatt elmaradt keresetem – de azért akkor is egy igen tekintélyes summa!

És roppant jókor jött: rendezhettük a képtelen lakáshelyzetünket. Mert amikor én eltűntem, persze beültettek a lakásunk nagyobbik részébe egy ávós családot – akik különben meg is mondták Áginak: – Te csak vigyázz magadra! Mert mi mindenre figyelünk, és mindent jelentünk! – na hát ebből a helyzetből mindenképp szabadulni kellett. És akkor valamennyi pénzzel, meg egy lehetetlenül bonyolult csereberéléssel, amelyben mindenki mozgott, az ávósék is, mi is, még apósomék is, akik feladták a Katona József utcai lakásukat, meg anyósomék egykori takarítónője a családjával, sikerült is kialakítani egy elfogadható lakást a régi helyünkön, az Orsó utcai villában. És még maradt is pénzünk!

De ez sem volt elég, akkor még: hogy most menjünk el üdülni. Hogy van a pártnak egy gyönyörű üdülője Galyatetőn, oda adnak nekem egy háromhetes beutalót! Mondtam, hogy

nem, hagyjuk ezt, én nem megyek, örülök, hogy végre itthon vagyok, nem vágyom én most pártüdülőbe!

– De higgye el, magának most nagyon is szüksége van erre! Ez is hozzátartozik a testi-lelki rehabilitációhoz!

– Nem – mondom –, köszönöm, de Galyatető nem érdekel. Egy helyre hajlandó lennék elmenni: Hévízre. A hévízi gyógyfürdő tényleg jót tenne most a fejfájásomnak, ha oda tudnának adni egy kétszemélyes beutalót a Vasas Üdülőbe, azt éppen nem bánnám – –

Semmi köze nem volt Hévíznek a fejfájásomhoz – hanem hát ott volt szanatóriumi főorvos a barátom, Kun Miki, akit nagyon szerettem. Nemcsak azért, amiért azon kevesek közé tartozott, akik már első pillanattól egy szót sem hittek el a fejemre halmozott vádakból, hanem mert egy aranyos pofa úgy mindenestül, és vágytam a társaságára. Megvan még, a Lipóton lett igazgató később. Régi kommunista – de soha nem volt sztálinista, szeretem máig is.

És a Vasas Üdülőt kértem – egyszerűen mert normális emberek környezetére vágytam. Meg őszintén szólva azért is, mert tudtam, hogy az jó hely, ott a legjobb a koszt – nem szégyellem: akkor nekem ez is egy szempont volt.

– Meglesz! Elintézzük!

El is intézték. Mielőtt indultunk, újra behívtak az előbbi pofához, de még a KEB-től is lejött valaki, nagy lelkizés, hogy ők is csak most értesültek részleteiben az én sajnálatos ügyem hátteréről, meg így, meg úgy – és hogy NAGYON vigyázzunk majd a Vasas Üdülőben, nehogy véletlenül eláruljuk magunkat, mert hát ugye azok ott MUNKÁSOK, nemigen értik a dolgokat,

és ha megtudják az én börtönömet, még „félreértik”, és kellemetlenségeink adódhatnak – –

Szóval hogy fogjam be a számat, mert ha a melósok fülébe jut, hogy nekem politikai ügyem volt, még képesek lesznek és a néphatalom nevében agyonvernek!

Megérkeztünk a hévízi Vasas Üdülőbe. Első este egy külön kis asztalnál terítettek nekünk, nehogy feltűnők legyünk – ez persze azonnal szemet szúrt mindenkinek:

– Elvtársak, miért ültök külön? Gyertek át ide a nagy asztalhoz! Kik vagytok, hol dolgoztok?

– Én – mondom szerényen – sehol.

– Hogyhogy sehol?!

– Hát – mondom –, most szabadultam a börtönből, a Rajk-perben ítéltek el. Szabadulási ajándék, hogy most itt lehetek a feleségemmel.

Abban a PILLANATBAN olyan lett a légkör, mintha egy ÁLLAMFŐ érkezett volna! Azt se tudták, hogy mivel kedveskedjenek, süteményt, bort, gyümölcsöt, pálinkát, amijük csak volt, MINDENT hordtak elénk!

– Egyetek! Igyatok! És MESÉLJETEK!

Másnap be akartunk menni Keszthelyre, beálltunk a megállóba, vártuk a buszt, –

– Nem, nem! Van az üdülőnek egy kocsija, majd mi megszerezzük! Csak mondjátok, hogy hová szeretnétek menni, majd mi – –

És bent Keszthelyen:

– Csak sétálgassatok, járjatok körbe, mi itt várunk rátok a kocsival!

Valóságos ünneplés volt ez, egy kéthetes diadalünnep! Két hét csak, mert eljöttünk korábban – hát direkt kínos volt már a helyzet! Egy lépést nem tehettünk egyedül, az utcán is kísértek minket, jöttek velünk vagy mögöttünk, nehogy valami bajunk történjen! A melósok, a vasasok – akiktől úgy féltett engem a párt!

Még valamikor szeptemberben behívtak a Káderosztályra, hogy az elhelyezkedésem kérdését megbeszéljük. De végtelenül előzékeny hangnemben:

– Mihez volna kedve? Szeretne visszamenni a Külügybe? Vagy inkább az Igazságügybe?

De hát egyikre sem vágytam. Nem, ebben a tisztázatlan helyzetben nem.

Úgyhogy a munkahelyem gondja egyelőre maradt függőben. De nekem nem volt sürgős a dolog: dolgozgattam inkább a Fordítóirodának, mint a börtönből jöttek legtöbbje – ráérek még állást keresni! A Fordítóiroda igazgatója elég tartózkodó és hűvös volt velem – de hát kit érdekel, alig is látom, csak épp átveszem a munkámat és megyek vele haza! Ideiglenes megoldásnak ez igazán nem a legrosszabb!

De kaptam közben a Szépirodalmi Kiadótól is fordítást, ráadásul JÓ munkát, érdekes anyagot – Róna Ilus révén, aki apósomnak volt régi nexusa, akkoriban meg a Szépirodalminál lektorkodott. Például adott egyszer egy Arnold Zweig-könyvet, a *Grisa őrmester*t. ’56 után jelent csak meg a fordítás, én már idekinn voltam – de furcsa módon nem vették le róla a nevemet. Talán hanyagságból – mert Szász Béla, aki már a börtönben is nagy Cervantes-rajongó volt, csinált egy új

fordítást a *Don Quijoté*ból, azt is csak a forradalom után adták ki, de Béla neve nem szerepel rajta. Csak Benyhe neve, aki befejezte Béla munkáját.

Még amikor Hévízen voltunk, megnéztük a keszthelyi Festetics-kastélyt, láttam a Helikon Könyvtárat – hát végtelenül tetszett ez a nagyszerű gyűjtemény, és körülötte az az egész békebeli világ. És nagyon felcsigázta a fantáziámat, hogy a könyvtárnak éppen nem volt igazgatója. Komolyan belelovaltam magamat az ötletbe – és megpályáztam az igazgatói állást. Mint utólag kiderült, Losonczy Géza fejében ugyanez járt, ő is pont a Helikon Könyvtárra startolt – mindegy, mert egyikünk sem kapta meg.

Úgyhogy akkor szépen fordítgattam tovább.

Mígnem aztán behívtak a Pártközpontba, és barátságosan értésemre adták, hogy most már azért jó lenne valamilyen állást találnom. Mert ugye akinek Magyarországon nincs állami állása, az legalábbis gyanús elem.

Jó, hát én nem vagyok ellene, persze hogy nekem is jobb lenne egy fix állás – és akkor megint elkezdtem tájékozódni, keresgélni.

És Sőtérnél kötöttem ki, aki már akkor is az akadémiai Irodalomtörténeti Intézet igazgatója volt.

– Tudod, mit? – azt mondja Sőtér Pista. – Gyere hozzánk kutatni!

– Jó – mondom –, de hát mit kutassak?

– Majd találunk valami témát. Például – azt mondja – mit szólnál a következőhöz: Van nekem egy olyan sejtésem, hogy a múlt századi magyar irodalomnak lehetett valami halvány

kapcsolata az utópisztikus szocialistákkal. Petőfiben is érzek erre utaló nyomokat. Nem érdekelne ez a kérdés? Nincs kedved ezt kutatni?

– De igen! – és pacsit adtunk egymásnak, megvolt az állásom. – Menyit kell bent lennem?

– Hetente egyszer van ülésünk, ahol általában bent van mindenki, de egyébként azt csinálsz, amit akarsz. Kutathatsz itt is, vagy beülhetsz az Akadémiai Könyvtárba, de akár otthon is lehetsz!

Szinekúra állás volt ez, bevallottan az volt. És ráadásul egy valóban kellemes környezetben lehettem. Kutatgattam azért, mert nem is volt egészen érdektelen ez a téma, kutattam én – de hát azért nem szakadtam meg a munkától.

És közben, mint az Intézet munkatársát, beosztottak az egyik pártszervezethez: az egyetem Bölcsészkarának a szervezetébe. Egész érdekes társaság volt ott akkoriban, főleg az egyetemi tanszemélyzet, fiatal értelmiségiek, elég sok frissen végzett szovjet ösztöndíjas is – többségükben elég értelmes emberek. Nagyszerű, ide el fogok járni – hát mégiscsak egy fórum, ahol lehet beszélni, és érteni is fogják a szót!

’55-ben jártunk – ez már olyan időszak volt, amikor komolyan kezdett oldódni a szájzár. Amikor már kezdett dagadni a felháborodás, és ömleni a panasz. Emlékszem például, egyszer egy moszkvai ösztöndíjas – fura helyzet volt ez: akkoriban a Szovjetunióban sokkal erőteljesebb volt az olvadás, mint nálunk; nem is tett rosszat az a pár kinti év ezeknek a magyar gyerekeknek, hithű komszomolecként jöttek vissza, de ezzel együtt szabadabbak voltak, mint az itthon nőtt

pártfiatalok! –, szóval felállt egy ilyen volt ösztöndíjas fiú, és kipakolt, de kegyetlenül:

– Elvtársak – azt mondja –, nálunk valami NAGY bajnak kell lenni. Hazamegyek a falumba a szüleimhez, és azt látom, hogy a parasztoknak nincs mit enniük. Én ilyet nem láttam még soha, sem a háború alatt, sem a háború előtt, sem a háború után, hogy a falusi emberek tíz kilométereket gyalogoljanak naponta, hogy a szomszéd nagyközség boltjában EGY KENYÉRHEZ hozzájussanak! Ma, amikor a szovjet elvtársak tényleg komolyan megpróbálnak emberi életet teremteni a dolgozóknak, és elszántan keresik a kibontakozás útjait, nálunk semmi nem mozdul? A szívem szakad meg az öreg szüleimért, ahogy látom őket a nyári hőségben, téli hóviharban az országúton gyalogolni a betevő falatjukért! Hát milyen szocializmus ez, micsoda rendszer, miféle vezetés?!

Ebben a hirtelen felszakadt panaszáradatban először mindig a kis helyi gondok jöttek elő – persze, hát nehezen találták az emberek az arányokat. De ez nem volt baj, mert ilyen módon a többiek szépen adták nekem a lapot – és nem volt olyan pártnap, hogy valamilyen alkalmam ne adódott volna kinyitni a szájamat, előhozni a nagyobb súlyú bajokat is: a felelősség kérdését. Amikor ilyen hülyeségekkel jöttek, hogy miért fűtetlen a pártiroda, vagy miért nincsenek rendesen takarítva a tantermek, akkor én éppenséggel hogy védelmembe vettem az alsó szintű apparátust: hát megálljunk csak, nem ezzel a szerencsétlen kis párttitkárral van nekünk bajunk!

– Elvtársak – mondom –, okos dolog ez, hogy szegény Sárkány elvtársat maceráljátok? Aki a TÜDEJÉT kidolgozza itt értünk!

Képesek lennétek jegyzőkönyvbe venni, hogy eldugult a vécé, és a párttitkárotok nem intézkedett a kitisztításáról – hát jó dolog az, ha ilyen bagatell ügyecskékre fecséreljük az energiánkat? Én azt hiszem, hogy vannak ennél sokkal keményebb problémáink is, és vannak ebben az országban párttitkárok, akiknek lényegesen súlyosabb dolgok nyomják a lelkiismeretét! Miért nem azokat vonjuk felelősségre?! Egy eldugult klozeton vitatkozunk, amikor ezrek pusztultak el ártatlanul a börtönökben?! – és mondtam a magamét: mondtam a börtönt. Ami nem az én magánsirámom, hanem tényleg égető közügy volt akkor, hiszen a Rákosi-korszak törvénytelen letartóztatásai, a kitelepítések, az internálások SZÁZEZREKET érintettek az országban! És nagyon is ez a kérdés volt a kulcsa minden egyéb gondnak is!

Így ment ez, hétről hétre – elég szórakoztató volt. Végül aztán behívatott az egyetem párttitkárnője.

– Heltai elvtárs! – azt mondja. – Nem lenne jobb, ha te most egy ideig inkább pihennél? Nem fontos eljárnod a taggyűlésekre sem! Tudjuk, hogy nehéz éveid voltak, és igazán nem fogjuk rossz néven venni, ha most egy kicsit lazítasz – –

– De – mondom, adva az értetlent – ez nekem tényleg nem megterhelés! Szívesen járok én taggyűlésre! Jól érzem magam az elvtársak közt!

Nem boldogult velem. Úgyhogy akkor elküldte rólam a jelentést a Pártközpontba.

Oda is behívtak. Jaj de mulatságos volt ez is: egy kedves, tényleg nagyon derék nő ült le beszélgetni velem, azzal a komoly ambícióval, hogy ő most engem, a méltatlanul

meghurcolt, jó szándékú, de zavart lelkű elvtársat visszatereljen a párt meleg kebelébe – jaj de stupid volt!

– Heltai elvtárs, gondolkozz el: miért csinálod ezt? Hát forrong már az egész bölcsészkari pártszervezet, de már a Jogi Karon is a te szólamaidat terjesztik! Nem okosabb lenne abbahagynod? Hiszen ezzel ártasz a pártnak!

– Nézd, elvtársnő – mondom –, gondoljuk végig a kérdést: KI árt a pártnak?

– Ejnye, Heltai elvtárs, nem a te feladatod, hogy ellenőrizd a párt tisztaságát!

– Hanem kinek a feladata? Valaki másé? Nézzünk ennek utána, mert akkor valaki itt komoly felelősségmulasztást követ el! Vagy, elvtársnő, szerinted még nincs itt az ideje, hogy felkutassuk és megnevezzük a felelősöket?

– Tudod jól te is, hogy letartóztattuk a Péter Gábort!

– Először is a Péter Gábort már évekkel ezelőtt letartóztattáTOK, elvtársnő – mondom. – Én ugyan nem voltam ott, de te biztosan. Másrészt meg: a Péter Gábort nem azért tartóztattáTOK le, amit csinált, azért bizony nem tartóztatta le senki; hanem azért tűnt el Péter Gábor, mert ő is része lett egy sémának.

– Mért kell ezt így komplikálni? Felelős volt, és most börtönben van, kész. Nem?

– Péter Gábor részlegesen volt felelős – mondom. – Aki nála is felelősebb, az most is a helyén van!

Nagyon meg volt ijedve szegény nő. Nem is csinált semmit. Rémült képpel utamra engedett.

Szépen ment tovább ez a mókás játék a taggyűléseken – –

Senkinek nem volt könnyű helyretenni a dolgokat. Én is sokat kínlódtam ezzel a börtönben, de tulajdonképpen még utána is. Rákosi keservesen nagy csalódás volt. Hogy úgy mondjam, személyesen is. Ha egy buta ember csinál ilyesmiket – hát istenem. Egy fajankótól ez soha nem olyan meglepő, nem olyan érthetetlen. Ha egy SENKI, akinek sem intellektuális, sem erkölcsi judíciuma nincsen, gyilkossá válik, az szinte magától értetődő történet. De hát Rákosi kifejezetten okos ember volt! És ’49 előtt én az erkölcsi judíciumát sem vitattam el! Hogy soha nem voltak skrupulusai, azt nem mondanám; de én ezt akkor meg tudtam magyarázni magamnak: a nehéz helyzet kemény módszereket kívánt, az adott történelmi szituációban a pártnak szüksége volt erőteljes fellépésre, és Rákosi megtalálta magának azt a politikai indítékot, amely kíméletlenségre késztette. De hogy aztán GYILKOSSÁGOKIG menjen, szennyes politikai gyilkosságok HOSSZÚ SOROZATÁIG – –

Voltak, akiket a történtek élménye a teljes politikai passzivitásba lökött – ez volt a reagálás egyik típusa. Gát vezérőrnagy Pálffy beosztottja volt a katpolon, régi kémelhárító tiszt, Pálffy jó barátja, ismertem is – ’49-ben én még szabadlábon voltam, amikor az újságokban megjelent a hír: Gátot hazaárulásért halálra ítélték és kivégezték. Aztán bent a börtönben: már három vagy négy éve ültem, amikor egy szép napon benyit a zárkámba egy házimunkás – nem akartam hinni a szememnek: ez a Gát!

– Te TÉNYLEG a Gát vagy?!

– Igen – azt mondja. – Mért csodálkozol?

– De hát téged kivégeztek!

– Nem végeztek ki. Tévedés volt a hír.

– És a családod ezt tudja??

– Tudja. Kaptam aztán levélengedélyt, megírhattam.

Találkoztam Gáttal a szabadulásunk után is, meg is látogatott, és mesélt.

– És mit csinálsz most – kérdezem –, hol dolgozol?

– Nézd – azt mondja –, én nem töröm magam a rehabilitációért sem, engem már nem érdekel ez az egész. Engem már csak egy dolog érdekel: jól akarok élni!

– Jól akarsz élni – és ezt hogy csinálod?

– Szállítómunkás vagyok, maszek. Jó pénzt keresek – a többi meg engem már EGYÁLTALÁN nem érdekel!

És voltak aztán megint mások, akik teljesen másképp dolgozták fel az elmúlt éveket: SEHOGY. Mint, teszem azt, Zsigmondiék.

A Salgó Éva egy gazdag zsidó kereskedő lánya volt, elég régtől ismertem, Molnár Erik titkárnője lett a Népjólétiben, aztán amikor Molnár külügyminiszter lett, áthozta magával Évát. Épp akkortájt, vagy kevéssel később ment hozzá a Zsigmondi Bandihoz, akit távolról szintén ismertem – és távolról nem szerettem. Valamikor velem egy időben kerültek börtönbe ők is, és Éva egy ideig a zárkaszomszédom volt. És persze kopogtattunk – megtanítottuk a morzéra, és beszélgettünk. Így tudtam meg, kopogtatás útján, hogy Évának napokkal előtte gyereke született. Benn a börtönben.

Hát ez elég emlékezetes kis történet, akkoriban nagy hatással volt rám – úgyhogy amikor ’81-ben pár napot Párizsban töltöttem, és meghallottam, hogy a Zsigmondiék börtönben

született lánya[85] ott él, mindenáron találkozni akartam vele. Emlékszem a nevére is, Áginak hívják, és emlékszem, hogy telefonon többször is beszéltem vele Párizsban – de képtelen vagyok már visszaemlékezni, hogy a találkozás végül is létrejött-e.

De nem is ez az érdekes. Hanem hogy ’54 őszén kijöttek a börtönből Zsigmondiék is. Persze a régi lakásukat közben elvették, csak egyetlen szoba maradt belőle, az is üresen. És a szabadulásuk másnapján – még a gyereket sem találták meg, csak valamikor később került elő Ági – valamelyik volt rabtársunk felszaladt hozzájuk. És ott találta őket, Évát és Bandit, kettesben, az üres szobában: mozgalmi dalokat énekeltek – –

De azt hiszem, gyakoribb volt az a fajta reagálás, amelyet a lelkiismeret rohamszerű felébredése határozott meg. Ezt gyakran olyanoknál is megfigyeltem, akiknek pedig nem volt túl sok okuk rá, hogy személyes bűnökkel vádolják magukat, legfeljebb csak annyi, hogy nem ismerték fel időben a kezdődő bajokat, vagy nem emelték fel a szavukat ellenük nyomban, amint felismerték őket.

A szabadulásom utáni első vagy második napon séta közben, a buszmegállóban találkoztunk Déry Tiborral. Elbeszélgettünk kicsit ott az utcán – és néhány mondat után, egyből: hogy átjöhetne-e este.

– Természetesen! Örömmel várunk.

És attól kezdve hetekig vagy hónapokig majdnem minden este ott ült nálunk Déry. Hogy MESÉLJEK. És még, még, MÉG meséljek!

És itta a szót, falta a történeteimet. És össze volt törve. És valóságos láz ütött ki rajta – a tevékenység láza.

Hogy is álltunk ’54 őszén? Már Nagy Imre kezében volt az államapparátus – de hát a párt továbbra is Rákosié, és ebben a helyzetben az állami vonal teljesen másodlagosnak számított. Én azért úgy gondoltam, hogy ha most a beindult politikai mozgások eredményeként Nagy Imre kézbe vehetné az államapparátus mellett a pártot is, akkor már komolyabban tovább lehetne lépni, csakugyan lehetne csinálni valamit. Nem szerettem a gondolatot, hogy egy ilyen új hatalomkoncentráció legyen a végleges megoldás – de talán ebből nőhet ki valamilyen véglegesebb megoldás. Én ennek a tendenciának drukkoltam – mert más utat nem láttam. És segítség sehol!

Az én új időszámításom kezdetétől, ’54 őszétől aztán – szemben a várakozásaimmal – inkább csak romlott a helyzet: ’55-ben jött Rákosi sikeres ellentámadása, Nagy Imre ismét süllyesztőbe került. ’56 elején viszont beütött a moszkvai XX. kongresszus! És Rákosi azzal, hogy a homokba dugta a fejét, hogy nem volt hajlandó felismerni az idők változását, és makacsul ragaszkodott a hatalmához, amely pedig már a külpolitikai konstellációt tekintve végképp időszerűtlenné vált, csak tovább feszítette a lázadás indulatait – bonyolult helyzet volt ez, és izgalmas játék kilátásait hordozta.

A XX. kongresszus látványosan reflektorfénybe helyezte a reagálásnak egy további típusát: a naivak megkésett, és épp ezért oly drámai kiborulását. Ezek az emberek egyszerűen össze voltak törve, agyon voltak csapva, ott fetrengtek az összetört hitük gusztustalan törmelékében, szemetjében. Nem

annyira az én korosztályom, inkább a fiatalabb kommunisták. Például a nemrég hazatért szovjet ösztöndíjasok. Vagy a Pártközpont egy sor ifjú kádere. De még a Bölcsészkar fiatal oktatói közül is nem egy. Akik valahogy úgy élték meg most a fejleményeket, hogy hát jó, ez a Rákosi persze csinált egy csomó disznóságot, de hát ezt nagyjából már eddig is sejtettük, és ez igazából nem is túl érdekes: Rákosi az csak Rákosi; na de hát hogy SZTÁLIN?! Hát VELE hogy történhetett ilyesmi?! És ha ez tényleg mind így van – márpedig így kell legyen, hiszen ezek a dokumentumok Moszkvában hangzottak el, a szovjet párt legfelső fórumán! –, akkor egyáltalán mi marad épségben a hittételekből?! – Számukra ez egy igazi és mélységes tragédia volt. Mintha egy hithű katolikus egyszer csak biztos forrásból megtudná, hogy Mária nem szűzen szülte Jézust, vagy hogy a pápa, amikor kinyilatkoztatta, hogy kétszer kettő öt, alkoholos befolyásoltság állapotában beszélt, és tévedett! Hát ez ISZONYÚ volt! Ez felért egy tízes erősségű földrengéssel! A létük teljes szemléleti alapja omlott össze, rövid napok alatt! Jól emlékszem a zavarba ejtő látványra: SÍRVA hallgatták a Hruscsov-beszédet a pártaktíván – nem OLVASTÁK, mert a kezükbe nem kapták a szöveget, csak hallgatták a felolvasott részleteket –, és ZOKOGVA mesélték egymásnak a Moszkvában történt szörnyűségeket!

Ez némileg persze humoros látvány volt – de azért igaz, ami igaz: a XX. kongresszustól én is meg voltam rendülve. Ha nem is pont attól, amitől ők. Hanem: hogy én is, aki már tudtam nagyjából mindent, miért nem TETTEM valamit? Miért értem be vénasszonyos pletykálkodással ahelyett, hogy komolyan, férfi módjára kiálljak, és – – Igen, megrázó élmény volt ez: hogy

odakinn, az OROSZOKNÁL kell valakinek előállni és kipakolni! Miközben mi itt békésen tollászkodunk! Hát ennyire elaludt már a lelkiismeretünk?!

Ezt érezte Déry is, ettől volt ő is úgy letaglózva. Az elmúlt években elég baja volt neki is, amiért – talán a legelejét nem számítva – nem csaholt a többiekkel. De viszont nem is állt ki. És ezért most nagyon rossz volt a lelkiismerete. Hogy amit ő eddig is GYANÍTOTT, az most BIZONYOSSÁGGÁ válik – de nem ő mondta ki. Hát ő MIÉRT hallgatott?! Ugyan mi vesztenivalója volt neki?!

Akkoriban kezdett el Déry komolyan írni. És jókat írni. Tele volt belső sürgetéssel, türelmetlen tettvággyal, végigaludt éveket akart most bepótolni, gyorsan, gyorsan – –

Mindig amikor elkészült valamivel, este áthozta és felolvasta. Ági gyakran már nem bírta ébren kivárni a végét, elaludt, csak arra riadt fel, hogy Tibor hangja elhallgatott – de Déry észre sem vette, annyira csak magára figyelt. Végigolvasta – aztán izgatottan firtatta a véleményemet:

– Mondd, ez már AZ, ez már AZ?? Ahol KIMONDOM, hogy mi megy itt??

– AZ, igen – –

Akkoriban írta a legszebb novelláit. Ági épp mostanában olvasta újra az egész Déryt – és csapnivalónak találja. De hát akkor más akusztikai rendszerbe kerültek ezek az írások, akkor más volt a mi aktuális értékrendünk. És azért szerintem a *Szerelem* ma is egy nagyon szép novella. Bár persze lehet, hogy elfogult vagyok: akiről szól, a rabtársam volt, együtt ültünk

Hódos Gyurival, most meg itt él Los Angeles közelében, tavaly meg is látogatott – –

A letartóztatásom előtti időkben Nagy Imrével csak egészen laza kapcsolatban voltam, inkább csak hivatalos érintkezésben, és igazán csak alkalomszerűen találkoztunk. Egy időben ő volt a Parlament elnöke. És emlékszem, volt egyszer valami eléggé sürgős külpolitikai ügyünk, amelyhez parlamenti hozzájárulás kellett, egy nemzetközi szerződés, vagy ilyesvalami, a dolog nem tűrt halasztást – bementem Révaihoz, hogy ezt valamiképpen rövid úton el kellene intézni, mert nincs időnk végigjárni a szokásos procedúrát.

– Persze – azt mondja Révai –, vigye át Nagy Imréhez, ő a Parlament elnöke, majd ő elintézi soron kívül.

Átmentem Nagy Imréhez – ismertem valamennyire, mert Moszkvában ő is jó barátja volt Lányi Saroltának, úgyhogy Saskáéknál találkoztunk már. Elmondtam neki, hogy miről volna szó, és hogy Révai kéri –

– Sajnos – azt mondja –, ezt most nem tudjuk soron kívül napirendre tűzni. Van egy sereg fontos belpolitikai törvényjavaslatunk, azok is várják a sorukat, nem boríthatom fel a sorrendet emiatt, ezt Révainak is meg kell értenie. Amilyen gyorsan csak lehet, sorra vesszük az ügyeteket, de nem holnap. Talán a jövő héten!

Révai felhívott aztán:

– Nos, mi van? Elintézi Nagy Imre?

– Hát – mondom –, nem, mert van egy szoros napirendjük, a következő napokra van egy sor fontos ügyük. Azt mondta Nagy Imre, hogy várni kell, amíg – –

– Nocsak – azt mondja Révai –, szóval ez a Nagy Imre ilyen komolyan veszi, hogy ő a Parlament elnöke?!

Ilyesféle találkozásaim gyakran adódtak Nagy Imrével, mert sokszor előfordult, hogy valami külügyi szerződéshez a Parlament kellett – de hát az efféle érintkezések nemigen adtak alkalmat személyes kapcsolat kialakulásához. Tartalmas, meleg nexus csak akkor kezdett szövődni köztünk – de akkor sem velem, hanem Ágival! –, amikor engem letartóztattak.

Amikor kialakult Ági körül a teljes zárlat. Amikor egyszerre senki nem állt vele szóba. Amikor a „legjobb barátok”, ha meglátták Ágit a buszon, leszálltak, ha szembejött az utcán, elfordultak, átmentek a másik oldalra, NEM KÖSZÖNTEK VISSZA Áginak!

Akkor, talán egy héttel az eltűnésem után: váratlanul betoppant a lakásunkra Nagy Imre. Ott lakott a szomszédban, három házzal feljebb – egyszerűen csak átjött, benyitott:

– Semmi – azt mondja –, csak épp átugrottam. Sétálni indulok, szokásomhoz híven; nem tart velem? Csak lemegyünk a Pasaréti úton, és iszunk valahol egy kávét. Jöjjön!

– De hát Nagy elvtárs – azt mondja Ági –, hát tudja biztosan, hogy Gyurit – –

– De MAGÁT nem vitték el! Na, menjünk!

Amikor pedig tényleg semmiféle előzmény nem kötelezte erre a gesztusra!

És attól kezdve hetente, kéthetente, de legalább havonta egyszer megjelent – csak egy sétára! Hallatlanul szép dolog volt ez, és páratlanul nagy dolog. Pláne egy „moszkovitától”!

Aztán amikor kiszabadultam, megint átjött hozzánk. És attól kezdve hetenként legalább egyszer együtt sétáltunk. Amikor meg beteg volt, vagy állítólag beteg volt, én mentem át hozzá beszélgetni.

Nagyon érdekelte a külpolitika. Ezekben az időkben is megkapta a miniszterelnökségi bizalmas jelentéseket, amelyekben nagyon jó sajtószemle volt, de ha akart, hozzájutott angol és francia lapokhoz is. És sok mindent elolvasott, és minden külpolitikai vonatkozású olvasmányát meg akarta beszélni velem. Az érdeklődésének legfőbb célpontja akkor éppen India volt, „az indiai kísérlet". Hogy miképpen lehet Indiában egyidejűleg pótolni a kapitalista fejlődés kiesését, és lerakni egy szocializmus alapjait, mindezt egy nyugati mintájú demokrácia talaján állva – tehát hogy hogyan lehet EGYSZERRE kapitalizmust és szocializmust építeni, ez izgatta Nagy Imrét. Úgy érezte, hogy ez a XX. század második felének legjelentősebb történelmi vállalkozása. Még miniszterelnök korában megismerkedett Krishna Menonnal, az indiai követtel, és végtelenül sokra becsülte, okos és bátor embernek tartotta, aki pontosan tisztában van a kísérlet hallatlan nehézségeivel, de vállalja a kockázatot, mert tudja, hogy nincs más értelmes lehetőség. És Nagy Imre világviszonylatban is helyesnek tartotta Menonék elgondolásait. Meg volt győződve róla, hogy a Szovjetunióban is az okozta a torzulásokat, hogy az oroszok ÁT AKARTÁK UGRANI a kapitalista fejlődést – ezt nem lehet csinálni! És ez nálunk sem fog menni! Nem fog menni például a mezőgazdaságban a kollektivizálás útján – és ehhez a témához már kitűnően értett Nagy Imre. Ő a szabad kisparaszti

üzemekre szerette volna építeni a mezőgazdaságot. Mindig azt mondta, hogy ő egy vén buharinista – ezt persze baráti körben hangoztatta csak. Nálunk akkoriban halk hangon meg lehetett már kockáztatni egy ilyen vallomást, de bizony ugyanez a Szovjetunióban még akkor is azonnali fejvesztéssel járt volna.

Én Indiához persze nem sokat értettem, ebben a témában az Öreg volt a tanárom. Meg a honi gazdaságpolitika tárgyában is. Engem leginkább a magyar külpolitika érdekelt volna – csakhogy addigra már TÉNYLEG ott tartottunk, hogy magyar külpolitika nem létezett. Amit én nem értettem. És az Öreg értette, hogy én miért nem értem! Mert ő is jól tudta, hogy LÉTEZHETNE egy viszonylagosan önálló magyar külpolitika! Pontosan tudta, hogy az oroszok nem avatkoznának bele minden apró ügyecskébe, de különösen nem Hruscsov új garnitúrája! Lehet persze, hogy aztán odacsapnának, amint valami nem tetszik nekik – UTÓLAG! De előre NEM! Nagy Imre világosan látta, hogy ez a helyzet elég előnyös játéklehetőséget biztosítana nekünk – ha akarnánk élni vele. És hogy tragédia, hogy ezt a lehetőséget nem is próbáljuk kihasználni!

Nem szerette Rákosit, nagyon nem szerette. De azt hiszem, egyik moszkovitát sem szerette. Egészen másfajta embereket szeretett Nagy Imre. Losonczyt szerette. Meg Vásárhelyi Miklóst szerette. Azt hiszem, Vásárhelyi volt a kedvence, „Mikulás”, így hívta. Meg volt egy győri fiú, Szigethy Attila, tanítványa, nagy tudású agrárszakember, akkoriban épp egy állami gazdaság igazgatója, de gyakran feljárt az Öreghez – na őt nagyon szerette. Más világ volt ez, egészen más világ, mint a

moszkoviták klubja: csupa TISZTESSÉGES ember volt Nagy Imre körül.

*

’56 nyarán, talán valamikor júniusban volt az Öreg lakásán egy születésnapi összejövetel – az szép volt. Balázs fiam első partija volt ez! Féléves volt Balázs, és éppen nem volt kire hagyjuk – hát átvittük magunkkal őt is Nagy Imre születésnapjára.

Nagyon szép volt az egész. Népes társaság, és a középpontban az Öreg, akit mindnyájan nagyon szerettünk – – Nem emlékszem már mindenkire, de nem is ismertem mindenkit – például egy csomó munkásember is eljött, ez fel is tűnt, hogy milyen sok a munkás, Csepelről, Diósgyőrből, munkásigazgatók és egyéb kiemelt kommunista melósok, többet közülük a forradalom alatt is viszontláttam azután – szóval az Öregnek végig megvoltak a munkáskapcsolatai! Ami senki más kommunista vezetőről nem mondható el! Hát ’53-tól kezdődően Nagy Imre igen széles körökben ismert volt, és hallatlanul népszerű! Ugyanakkor egyáltalán nem úgy látszott, mintha ez csak egy egyoldalú tiszteletadás lenne most, mert Nagy Imre nagyon is tényleges és tartalmas, kétoldalú kommunikációban volt ezekkel az emberekkel! Mondom, nem ismertem mindenkit, de itt is azonnal feltűnt: csupa jó arc, csupa tiszta ember. Nekem először Vásárhelyi telefonált, aztán Jánosi is felhívott, ők szervezték az összejövetelt, persze ők is ott voltak, aztán Gimesre emlékszem még, Donáthra, meg a győri Szigethy Attilára – – Meg Újhelyi Szilárdra, Losonczy Gézára – ők azért is maradtak meg az emlékezetemben, mert utána még

átvittük őket egy italra hozzánk. Valami nagyon meleg jóérzést adott nekem ez a nap. Ahogy így „magunk között” voltunk Nagy Imre körül, csupa olyan ember, aki egyetért –

miben is? Érdekes ezt a mai fejemmel végiggondolni. Azt hiszem, egy olyanfajta reformpolitika szükségességében és lehetőségében értettünk egyet, amely a LÉNYEGÉT tekintve a későbbi Kádár-rendszerben részben meg is valósult. Szocialista bázis, a nemzetközi status quo és az összes kötelezettségek fenntartásával, de a működőképesség érdekében jelentős gazdasági és társadalmi reformokkal, erőteljes demokratizálással – igen, azt hiszem, ’56 nyarának elején ezen a ponton Nagy Imre is elégedetten kiegyezett volna. Nem az járt ott a fejekben, hogy valami TELJESEN ÚJAT kellene kezdeni – nem, csak annyi, hogy ezt a minimális reformprogramot Nagy Imrével végre lehet és kell hajtani. Parasztgazdaságokra alapozott mezőgazdaság, és az iparban is visszaállítani a kisüzemek valamekkora szerepét, a nélkülözhetetlen magánszektort, mert tíz-húsz alkalmazottig marhaság államosítani – szóval körülbelül ugyanaz, amit aztán Kádárék minden szándékuk ellenére évtizedek alatt kiizzadtak. Voltak az Öreg környezetében olyanok is, akiknek a fantáziája ennél lényegesen tovább terjedt – nevezetesen a pluralizmusig és a függetlenségig –, persze hogy voltak ilyenek. Például Gimes Miklós. Vagy Szilágyi Jóska. De az adott helyzetben ők sem ítélték reálisnak a minimális reformprogram túllépését. Igen, azt hiszem, ha Nagy Imre akkor zöld utat kap, nagyjából azt a reformrendszert valósítja meg, amely a ’60-as évektől meg is valósult. Legfeljebb több és igazibb demokratizmussal. Tehát mi

valószínűleg TISZTÁBBAN csináltuk volna. És vér meg országos pusztulás nélkül.

Nagy Imre akkoriban szépen papírra is vetette a reformelképzeléseit, egyre-másra írta a memorandumokat. Amikor valamelyikkel elkészült, rendszerint áthozta hozzánk, és felolvasta. Vagy ott hagyta, hogy olvassam el. Gyakran előfordult, hogy az egész paksaméta CSAK nálunk volt – azt hiszem, házkutatástól is tartott az Öreg. De valamikor ősszel, a forradalom előtti hetekben hazavitt mindent. Egy példány akkor is maradt valahol – talán Losonczy lakásán? nem emlékszem már –, amely aztán kijutott Nyugatra. Abból készült utóbb a párizsi kiadás.[86]

Gimessel voltam még jóban ezekben a hónapokban. Ő is közel lakott, gyakran átjárt, sokat beszélgettünk. Ragyogó elme volt Miklós, és nagyon következetes ember. Hallatlanul tevékeny is volt ebben az időszakban, mindenütt érvelt és agitált, például Horváth Marcit is ő „térítette meg”, hogy ne álljon félre, hanem tessék, meneteljen most velünk, akik csatasorba álltunk egy tisztességes kibontakozásért – de nyilván nagyon sok más emberre is hatással volt a Gimes lobogása. Pedig magának sem volt könnyű útja: meglehetősen ortodox szemléletű újságíróként indult a *Szabad Nép*nél – rövid pár év alatt hatalmas ívet futott be. Emlékszem egy beszélgetésünkre – ez már úgy augusztusban lehetett, vagy szeptemberben –, azt fejtegettem Gimesnek, hogy ezen az elfuserált helyzeten már képtelenség javítgatni, ez most már reménytelen igyekezet. Itt most már csak egy lehetőség van: mindent elölről kezdeni. Nem volt ez vita, hiszen Gimes nagyon is egyetértett velem – hát épp

ő volt az, aki a legmesszebb ment közülünk, és aki nyíltan levont minden lehetséges következtetést!

– Én úgy látom – mondom neki –, hogy ennek most már mindenestül vége. Itt most már nem lehet foltozgatni, mert ez a rendszer összedőlt. Politikailag, erkölcsileg, mindenhogyan – –

Gimes bólogatott:

– Így van. De mondd el ezt Jucának! – Juca Miklós húga volt, aki a pártiskolán tanított. És aki MÉG MINDIG kötötte az ebet a karóhoz! – Juca még mindig nem érti, hogy ennek vége!

Ahogy ma visszagondolok ’56 első felére, tavaszára, nyarára, kora őszére, azt látom, hogy volt bennem egy bizonyos kellemes izgalom. Feszült kíváncsiság elsősorban, hogy mi is sülhet ki ezekből az egyre élénkülő mozgásokból. Veszélyérzetem egyáltalán nem volt – mert nem tudtam semmi olyat elképzelni, ami rosszabb lenne, mint a létező helyzet. De azért az optimizmus sem dühöngött bennem. Nem egészen bíztam ebben a nagy néphangulatban – amely először is nem volt NÉP-hangulat: éppen a „nép” szintjén nem sok látszott belőle, még a Hruscsov-beszéd után sem. Az egyszerű embereket nemigen foglalkoztatták ezek a dolgok – ugye, a legtöbb embert az érdekli, ami őt személyesen és közvetlenül érinti, szimplán a léte felszínén: hogy lesz-e nekem ebből több, jobb ennivalóm, végre lakásom, vagy maximum hogy lehet-e majd többet, szabadabban pofázni. Bizony, még ’56 nyarán sem látszott, hogy a közérdeklődés ezen a vonalon túllépett volna!

És akiket én ismertem vagy láttam, azok közül úgyszólván senki nem gondolta, hogy a rendszer alapjában megváltozhat – még magát Nagy Imrét is ide értem: meggyőződésem, hogy még

ő sem álmodott gyökeres változásokról. Nézzük meg például a Kuczka Péter írásait, amelyek olyan újnak és jelentősnek hatottak akkor: ezek a vidéki beszámolók jobbára arról szóltak, hogy falun nem kielégítő az ellátás, meg hogy a holdankénti búzatermés alacsonyabb, mint a háború előtt – ilyen szintű panaszcsomagok voltak ezek csak. Vagy ahol akkoriban a sűrű élet zajlott, ahol a vélemények alakultak és a legélesebben kifejeződtek, a Petőfi Körben, meg még néhány egyetemi klubban – hát meddig mentek el ott is? Szilágyi Jóskával voltam még jóban, tőle hallottam sokat ezekről a mocorgásokról – nekem az egyetemi fiatalokról mesélt Jóska, a Műegyetemen meg rólam mesélt, rólunk, börtönből jöttekről. Szép, szép – de hát ezek is eléggé szűk körű gyülekezetek voltak, kis intellektuális beltenyészetek. Nemigen volt hihető, hogy ennek a lehatárolt lármának valami komoly hatása lehet az országos politikára. És végeredményben ezekben a klubokban is miről volt szó? Arról csak, hogy csinálni kellene egy kicsit értelmesebb gazdasági életet, hogy legyen valamivel nagyobb sajtószabadság, meg hogy valahogyan jelezzük már a lengyelek felé a szimpátiánkat – nagyjából ennyi volt az egész. VISZONYLAGOS ENGEDMÉNYEKRE spekuláltak az emberek, még azok is, akik relatíve a legmesszebbre mentek. És sehol semmilyen végiggondolása a dolgoknak, sehol semmiféle tudatos, célratörő tervezés – ilyesmit én még október közepén sem tapasztaltam sehol! A fokozatosan artikulálódó szöveg mögött is csak kimondatlanul kísértett az az elég általános vágy, hogy jaj de jó lenne, ha Nagy Imre visszajönne és rendet csinálna, mert nagyon is szükség volna egy alapos

rendcsinálásra, és erre a munkára csak Nagy Imre tiszta keze alkalmas. De már hogy RENDSZERVÁLTOZÁS legyen – –

Annak én egészen októberig nem láttam semmilyen jelét, hogy ez az ország VALAHA is FELKEL, FELLÁZAD, és lerázza magáról a sztálinizmus bilincseit. Nekem az volt az érzésem, hogy az elmúlt évek tisztogatásai TÉNYLEG lefejezték és nagyon hosszú időre megbénították ezt a társadalmat. Nemcsak a börtönök és az internálótáborok, de a mindennapi életre rátelepedett terror is – az talán még eredményesebben, mint a bitófák. És úgy ítéltem, hogy a döntő években gyalázatosan rosszul vizsgázott ez a társadalom. Hogy az emberek túlnyomó többsége nagyon szépen megtalálta az alkalmazkodás módozatait, megtanulta elszenvedni a terrort. Sőt, igen-igen sokan még túl is teljesítették a kollaboráció előírt normáit. Nemcsak az ávósokra és a smasszerekre gondolok, hanem például arra, ahogyan a parasztok bántak a kitelepítettekkel: mint az ellenséggel, vagy mint a rühes kutyával! Hogy nem egy esetben éhen haltak a nyomorultak! És sorolhatnám bőségesen a tapasztalatokat, amelyek bizony nagyon nem arról győztek meg, hogy a lelkek mélyén élne még valamiféle morális igény, vagy netán a lázadáshoz szükséges hősi ethosz. ’56 nyarán képtelenségnek tűnt azt hinni, hogy ez a megnyomorított és morálisan is teljesen lezüllesztett társadalom most majd egy varázsütésre megváltozik, átlényegül, megtisztul, és kiáll magáért!

Meg még valami. Amennyire én tudom, és amennyire ez egyáltalán tudható, a Szovjetunióban már ’17-től kezdődően jó néhányszor elindult ilyesféle erjedési folyamat – és soha nem

vezetett sehová. A hatalom mindig szervezettebb és stabilabb volt, semhogy bármi ilyesmi megingathatta volna. ’56 nyarán, kora őszén nálunk sem volt tapasztalható szélesebb és mélyebb népmozgalom, mint amilyen odakint sokszor volt már – és nem hozott változást.

Nem volt nekem túlságosan jó véleményem a helyzetről, és nem láttam különösebben biztatónak a jövőt. Hogy közben miért pofáztam mégis állandóan? Nemigen tudnám megmondani. Valószínűleg nem a gyökeres változtatás reális reményében. Hanem csak mert nem nagyon tehettem mást. Talán egy kicsit azt is hihettem, hogy én most már elszenvedtem, ami csak belém fért, most egy darabig valamennyire védett vagyok. De főként mégis a morális kényszer hajtott. Úgy éreztem, hogy LEGALÁBB annyival tartozom a morális világrendnek, hogy most aztán BESZÉLJEK, BESZÉLJEK és BESZÉLJEK.

Hogy HOL éreztem magamat ezekben a hónapokban, MINEK is véltem-vallottam magam, arról megint csak elég nehéz számot adnom. Mifelénk „kommunistának lenni”, az a párttal való azonosulást jelentette. Én a szabadulásom után visszakaptam a tagkönyvemet, ismét párttagnak tudhattam magamat – de azért ez most már nagyon más volt, mint a börtön előtti állapotom: egy formális kapcsolat, majdnem vicc csak. A régi kommunista voltomtól én most már valahol nagyon messzire voltam. Lebegtem a semmiben. Talán valamiféle ideális és idealista szocialistának éreztem magam – aminek azonban gyakorlati konklúziói nemigen voltak, mert nem lehettek. Talán ez a talajvesztett helyzetem is kényszerített,

hogy most már tárgyszerűbben, címkék és hitkategóriák nélkül kezdjek gondolkodni a világról.

Volt egy kis véletlen élményem, ami mélyen elgondolkoztatott. Ugye, kaptam ezt a kárpótláspénzt, ami akkor hirtelenjében olyan mesebelien nagy összegnek tűnt – de hát most mit csináljunk vele? Egyértelmű volt, hogy be kell fektetni valamibe. Mert hát fordítok, meg hozzá már állásom is van, annyit biztos megkeresek, amennyiből megélünk, ez a pénz most nem arra kell, hanem hogy előbbre lépjünk vele. És felmerült az ötlet, hogy vegyünk egy autót. Nagy luxus, az igaz – de nagyszerű dolog! Valami jó nagy kocsira gondoltunk, egy ilyen „station wagon"-szerű járműre, amivel kirándulni vihetjük a gyerekeket – hát vágjunk bele! Igen ám, de honnan vegyük? Nyilván nem úgy kell, hogy megrendeljük, aztán évekig sorban állunk érte, hanem próbáljunk inkább használt kocsit venni, például valamelyik nyugati követségtől! Végigzongoráztam a követségeket – és az angoloknak tényleg volt is egy eladó kocsijuk. Egy hatalmas Austin – egy temetési kocsi. Egy behemót furgon, piros plüssülésekkel – emlékszem rá jól, mert többször is elvittük kipróbálni. Én nem vezettem, de Áginak volt vizsgája, még taxisofőr-jogosítványa is – háromszor vagy négyszer is kimentünk a Hármashatárhegyre ezzel a csatahajóval. Nem vettük meg végül, nem, hát túlzás lett volna ez azért, minden fillérünk ráment volna – nem is a kocsi az érdekes.

Hanem az angolok. A kocsival kapcsolatos huzavona során elég jól megismerkedtem az angol diplomatákkal. A próbautak után mindig felmentünk a követség klubjába egy italra, ebből

persze mindig beszélgetés lett – nem a régi garnitúra volt ez már, csupa új embert találtam, akiket nem ismertem még, de kedvesek voltak, barátkozók –

csak éppen: SOHA, egy SZÓVAL nem érintettek politikai témát, EGYIKÜK sem! Természetesen tudták, ki vagyok, honnan jöttem, hová tartozom, mert az angolok archiválási munkája kitűnő – hát jellemző: amikor ’82-ben Andropov színpadra került, a Reuters azonnal megkeresett engem Londonból, mert megvolt az adatuk, hogy én ’56-ban találkoztam Andropovval! Ennyire számontartanak mindent és mindenkit! De ezek – követségi titkárok, tanácsosok, egy sor művelt, tájékozott úriember – a leghalványabb célzással sem utaltak előttem politikai kérdésekre! Kizárólag neutrális témákról beszélgettek velem!

Mert NEM ÉRDEKELTE ŐKET a magyar politika. Magyarország NEM LÉTEZETT számukra. Leírták, elkönyvelték – kész!

Bizonyos, hogy ez a tapasztalat is befolyásolta az akkori helyzetmegítélésemet. Belém fészkelte magát a tudat, a TUDÁS, hogy a Nyugattól mi semmire nem számíthatunk. Igen, persze, lehet Magyarországon változásokat csinálni, kierőszakolni valami keveset, vagy szerencsés esetben a kevésnél kicsit többet is – a magunk erejéből, és a magunk kockázatára. De bárminémű érdemleges nyugati reagálás kizárt! – így láttam ezt már ’56 elején is. És sajnos ez a megérzésem a későbbiekben százszázalékosan igazolódott.

Közben a dolgok gyorsan haladtak – meg ugyanígy azt is mondhatom, hogy elég lassan. Valamikor a nyáron

végérvényesen eltűnt Rákosi – de jött helyette Gerő, és ’56 őszének elején még mindig nem látszott, hogy komolyabb előrelépések történnének a kézenfekvő irányban. Időnként egy-egy pozitív moccanás, nem is olyan ritkán – de ugyanilyen gyakran dördültek el az ellentámadás fegyverei is. Például Molnár Eriknek volt egy rendkívül irritáló, provokatív megnyilatkozása, talán a Parlament valamelyik ülésén[87] –

na ez már tényleg sok volt; írtam rá egy terjedelmes cikket, „Válasz Molnár Eriknek” – és elvittem a kéziratot az *Irodalmi Újság*nak.[88]

Ha jól emlékszem, Hámos György volt épp a szerkesztő – elolvasta a cikkemet, és hümmögött.

– Szívesen lehoznám. Mert tetszik. De azért gondold meg jól. Én nem félek az életveszélytől, de hát neked sem lenne különösebben egészséges, ha ez most megjelenne. Beszélj előbb a barátaiddal! Tudd meg Kardos Laci véleményét, kérdezd meg Losonczyt – –

Losonczy Gézát sikerült elérnem telefonon, megbeszéltünk egy azonnali randevút, egy autóbusz-megállóban – ott rögtön a kezébe nyomtam egy példányt, átfutotta.

– Tudod mit? – azt mondja Géza. – Én ezt megmutatnám Kádárnak. Ő nem tartozik szorosan közénk, de azért talán nem túl nagy köztünk a távolság, és ő nagyjából ismerheti az apparátus tűréshatárait, ki tudja számítani a lehetséges reagálásokat. Próbáljuk ki Kádárt, aztán dönts annak alapján!

Másnap jött Géza a kéziratommal: Kádár elolvasta. És ragyogónak találta. Ezt le kell hozni!

Mentem akkor vissza Hámoshoz. És a cikk megjelent.

Így ment ez – MÉG MINDIG csak így. Szó volt a cikkben a Rákosi-korszak vérengzéseiről, megpendítettem a vezetők felelősségének a kérdését is – végül megjelenhetett. „Győzelem!” De hát nem kiábrándító, hogy még mindig csak MAXIMUM idáig lehet elmenni? Hát ekkorka tyúklépésekkel mikorra jutunk el VALAHOVÁ?! Talán egy-két tisztességes kommunista fejében világosság gyúl ettől az írástól is – de hát elég most ennyi nekünk?!

És egészen hasonló érzéseket keltett bennem a Rajk-temetés körüli előzetes huzavona, ez a hetekig, HÓNAPOKIG tartó, majdhogynem terméketlen játék. Rajk Júlia kezdeményezett – a Párközpont meg hárított. A pártvezetés mereven ellenszegült: ők szűk körű, csendes temetést szerettek volna, maximum családi keretek között, ha már mindenhogyan le kell nyelni a békát. Júlia viszont ennél tovább akart menni. Kiss Károly volt a párt Ellenőrző Bizottságának az embere, Júliának vele kellett tárgyalni – de minduntalan zsákutcába jutottak, és az állóháború az istennek sem akart kimozdulni a holtpontról.

– Erről bizony meg kell kérdezni Rákosi elvtársat! – minden felvetésre ez volt a válasz. Ez még nyár elején volt – aztán végre letűnt a színről Rákosi, de akkor meg: – Hát, ebben csak Gerő elvtárs dönthet!

Akkor beszálltunk mi is. Összehoztunk egy nem hivatalos rendezőbizottságot. Vermes Miklós börtöntársunk volt, a szabadulása után valahol az Izabella utca környékén kapott lakást – ott találkozgattunk: Szász Béla, Kardos Laci, meg Laci révén még néhány volt nékoszos, később Tánczos is – nem emlékszem már mindenkire. Ott tartott a játszma, hogy már

beleegyeztek volna, hogy Júlia a családon túl is meghívjon néhány embert, közvetlen barátokat – de nyilvános temetésről hallani sem akartak. Ezen viszont mi már túl voltunk, mi meg akartuk mozgatni az egész várost! De hát velünk nem is tárgyaltak, csakis Júliával. Eljutottak odáig, hogy jó, legyen akkor nyilvános temetés – de meghívókat kiküldeni nem lehet, a „nyilvános" temetést nyilvánosan meghirdetni nem szabad! Ami hát merő képtelenség – úgyhogy akkor Júlia eljött hozzánk, hogy próbáljunk kitalálni valami megoldást.

És nekem támadt egy ötletem. Hozzunk le a *Szabad Nép*ben egy szimpla kis közleményt, „Rajk László egykori harcostársainak és börtöntársainak" címezve: ekkor és ekkor, itt és itt lesz a temetés – ennyi. Aki ebből ért, az majd eljön! És én Gimes Miklós útján nyilván el tudom intézni, hogy ezt az apró betűs rövidhírt kinyomtassák!

Megkerestem Gimest – és ő töredelmesen bevallotta, hogy ő ezt nem tudja betenni a lapba, ez messze meghaladja a hatáskörét. Az akciót csak Horváth Márton engedélyezheti mint főszerkesztő. Ő majd beszél vele, de előbb telefonáljak neki én.

Felhívtam akkor Horváth Marcit.

– Nem – azt mondja –, ezt sajnos nem lehet. Ehhez a Pártközpont engedélye kell.

Szóval megint, ugye: „meg kell kérdezni Rákosi elvtársat!"

– Marci! – mondom. – Hogyhogy a PÁRTKÖZPONT ENGEDÉLYE?? Ahhoz, hogy a volt börtöntársak megtudhassák, hogy mikor lesz a temetés?! Annak a Rajk Lászlónak a temetése, aki a te jó barátod volt! Hát EZT nem tudod megcsinálni a saját főszerkesztői hatáskörödben?!

– Hát, igazad van, gondolkozom majd rajta – –

Mire Gimes felment hozzá, már döntött:

– Beszéltem már Heltaival, lehozzuk a közleményt![89]

Végül NEM kért hozzá felső jóváhagyást. Marci okos ember volt, és már rettenetesen szégyellte magát – hát elpattant benne is a húr. Gimes szerint egyébként ez volt a döntő lépés Horváth Márton végleges átállásában.

Ezzel persze még mindig nem ért véget a meccs. Kiss Károlyék még mindig ragaszkodtak hozzá, hogy beszédek nem lehetnek a temetésen! Aztán: na rendben van, legyen beszéd is; de csak a párt szónoka beszélhet! Ha jól emlékszem, Csébyt akarták – de hát Cséby nem is egy szónok, azonkívül meg nem is vállalta! Nekünk Szász Béla kellett!

Mennyi, de mennyi kilincselésbe került ez az egész! Emlékszem, egyszer még Fodor Zoltánt is megkörnyékeztem egy kis támogatásért, nyomásért – –

Fodor eredetileg a Zsidó Kórházban volt ortopédműszerész, aztán kiment Spanyolországba, végigharcolta a polgárháborút, ’45 után meg a Rákosi közvetlen telefonkapcsolatát bonyolította egy ideig – egyike volt azon igen ritka spanyolosoknak, akik kimaradtak a szórásból, őt mindössze kirakták a titkárságról. Rendes ember volt Fodor, és nagyon szerette Rajkot, szerette Júliát is, ugyanakkor persze ismerte az egész apparátust. Meg is ígérte a segítségét, valószínűleg segített is, –

a lényeg az, hogy a kimerítő kötélhúzás végére megtörtek Gerőék, és megállapodtunk a szónokokban is: sikerült kiverekedni, hogy a párt szónokai mellett legyen egy szónok a vádlott-társak köréből is. Szász Béla is ott lakott a

szomszédunkban, egy megbeszélés végén Júlia átment hozzá, felkérte, Béla vállalta a szerepet – és végre-valahára minden együtt volt.

És október 6-án lezajlott a temetés, nyilvánosan –

igen, azért ez egy kicsit visszaadta a hitemet az emberekben.

Utoljára, közvetlenül az aktus előtt Ádám Gyuri lakásán tartottunk még egy kis privát értekezletet, arról tárgyaltunk, hogy kiket lehetne behozni a temetésre – „behozni", ugye, már maga ez is mennyire a régi fogalmi rendszerben fogalmazódott, még bennünk is! Kardos Laci volt ott, Tánczos Gábor, talán még ketten-hárman, és azt latolgattuk, hogy hogyan lehetne mozgósítani a csepeli munkásokat. Mert még az utolsó pillanatban is: kijött egy szigorú ukáz, hogy délután öt óráig senki nem hagyhatja el a gyár területét – hát úgy látszott, teljesen tehetetlenek vagyunk –

és akkor: HÚSZEZER csepeli munkás hagyta ott a gyárat kora délután, és bejöttek a városba, a temetésre!

HIHETETLEN tömeg jött össze! „A nép" megmozdult, és ott volt – ez gyönyörű volt, és ez sokunknak visszaadta az optimizmust.

Na de másrészről meg: hát így sem történt semmi! Ettől sem tört ki a FORRADALOM!

Emlékszem, ahogy elindultunk a temetésről hazafelé Szász Bélával, gyalogoltunk befelé az Andrássy úton – azt mondja Béla:

– NÉZD ezt a tömeget! Nézd A NÉPET! Ha most egy kis kurázsi lenne bennünk, átvehetnénk az országot! Itt most EGY SZÓ kellene, és ezek szétSZAGGATNÁK a rendszert, RONGGYÁ!

MIÉRT nem állunk ki és mondjuk ki ezt a szót?! Gyávák vagyunk – –

Így is volt. Csak egyetlen szikra hiányzott akkor a forradalomhoz, és kitört volna, megállíthatatlanul. Meg kellett volna csinálni – ha lett volna, aki megcsinálja. Még a természet is nekünk dolgozott, az a szél, azok a drámaian rohanó fekete felhők – –

De – ez az igazság – nem volt közöttünk egyetlen igazi forradalmi vezető sem. Aki tudta volna, hogy MOST kell lépni, és hogy MIT kell lépni, és aki eltökélten és kemény akarattal tényleg AKARTA volna ezt a lépést!

Valahogy úgy gondolkoztunk mindnyájan: lám, most már világos, hogy ez a rendszer el fog múlni, össze fog dőlni – jaj de jó!

De már hogy MITŐL is fog összedőlni – ezt már senki sem gondolta végig – nem akarta, nem merte végiggondolni. Nem voltunk forradalmárok, na, ez az igazság!

És ez az élmény nagyon bennem maradt. A következő hetekben – de még október 23-án is! – én úgy éreztem, hogy a döntő pillanat, a forradalom nagy lehetősége elszalasztódott. Mert nincs a placcon egy forradalmár. És ezért most már nem is fog történni semmi érdekes.

*

Október 23-án estére volt kitűzve a Petőfi Kör gólyavári orvosvitája. Délután szól a telefon – Ági.

Hogy javában zajlik a tüntetés.

Hát jó: zajlik a tüntetés – – Nem hittem, hogy ez egy igazán jelentős dolog lenne. Még mindig úgy gondoltam, hogy A Nagy

Alkalom október 6-án volt; ha akkor nem csináltunk semmit, most már akkor nem is fogunk semmit csinálni. Kizárt, hogy az a tömeg még egyszer összejöjjön, az a hangulat és lendület még egyszer megteremtődjön! Lesz egy valamekkora felvonulás, elhangzik majd egypár kicentizett szónoklat – és kész, nem fog történni semmi érdekes.

És Ági: hogy mi legyen este, ki maradjon a gyerekekkel.

– Majd én itthon maradok velük – mondom –, nem megyek sehová. A gólyavári műsor elég érdekesnek ígérkezik, de téged érdekel jobban, menj el te!

Áá, gondoltam, unalmas az egész, nem lesz itt már semmi se. Hacsak nem történik valami komolyabb provokáció – de miért történne? Gerő nem hülye, és igazán nem érdeke, hogy felrobbanjon a puskaporos hordó! Az azért megfordult a fejemben, hogy Gerő esetleg elveszti a fejét, és – régi szokása szerint – rendez egy kis öldöklést, ettől egy kicsit tartottam – de aztán elhessegettem magamtól ezt a gondolatot is.

Közben este lett. Bekapcsoltam a rádiót – és meghallgattam a Gerő-beszédet.[90] Ejha, hát ez érdekes! Mert most aztán a provokáció megtörtént – na, ez új helyzet! Ráadásul az emberek kint vannak az utcán – hát azért ezt a szöveget a tömeg nem fogja simán lenyelni!

Talán MÉGIS??

Akkor valaki telefonált – de ki volt az? már nem emlékszem –, hogy a tömeg ledöntötte a Sztálin-szobrot. Hát igen, ez már komoly dolognak látszik!

De azt még mindig nem tartottam valószínűnek, hogy orosz beavatkozáshoz vezetne a dolog. Nekem inkább az volt az

érzésem, hogy ezt talán nem is olyan nagyon bánják az oroszok! Hiszen ha a budapesti mozgolódás antisztálinista irányt vesz, az Hruscsovéknak inkább csak segít!

Akkor megint Ági telefonált. Hogy a gólyavári társaság úgy határozott: mindnyájan átmennek a Rádióhoz, mert a tüntető tömeg oda vonult, és a Rádiónál, úgy látszik, valami lesz.

Aztán utána már szinte tízpercenként telefonált, utcai fülkékből, hogy a Rádiónál ez történik, az történik – –

Akkor, akkor végre felfogtam, hogy itt mégiscsak megmozdult a föld. Most már TALÁN csakugyan megmozdult.

Még ha nem is bontakozik ki egy ORSZÁGOS méretű megmozdulás – mert erre még mindig nem gondoltam –, vagy még egy Budapest egészére kiterjedő felkelés sem, annyi mégis elképzelhető, hogy a tömegnyomás hatására Gerőék ijedtükben visszahívják Nagy Imrét. Igen, ha egyéb nem is, de ennyi talán elérhető lesz! Tárcsáztam az Öreg számát – de Nagy Imre nem volt otthon.

Tizenegy körül, vagy inkább még később Losonczy telefonált. A Pártközpontból. Izgatott volt és dühös. Elmondta, hogy kibővítették a Központi Vezetőséget, őt is, meg Kádárt, meg még valakit – talán Donáth Ferit? – beválasztották a KV-be. És visszahívták Nagy Imrét is – arról még nem volt szó, hogy miniszterelnöknek kineveznék, de visszakapta a párttagságát, és behívták a KV-be.

Ez azért némi optimizmussal töltött el.

De Géza hangja nagyon ingerült volt. Elmondta, hogy a Központi Vezetőség nagyon gyáván és hallatlan ocsmányul viselkedett, visszahívták ugyan az Öreget, de adtak az egésznek

egy olyan beállítást, hogy ezért a felfordulásért egyedül Nagy Imre felelős, akkor tehát most az ő dolga az is, hogy rendbe hozza az ügyeket.

Fenn voltam egész éjjel. Géza megígérte, hogy ha van valami fejlemény, megint telefonál – ha jól emlékszem, nem telefonált. Túlságosan izgatott voltam, alig tudom felidézni, mikor mi történt, ki mikor telefonált, mit mondott, és a dolgok sorrendjére egyáltalán nem emlékszem. Arra sem tudok rájönni, kitől és mikor tudtam meg, hogy Nagy Imrét kinevezték miniszterelnöknek – fogalmam sincs róla. Talán másnap reggel mondta Nagyné??

Valamikor Szilágyi Jóska is telefonált – ő többször is. Először a Rádiótól hívott. Hogy lőnek. Ő LÁTTA, amikor először elkezdtek lőni, bentről, ávósok. De már a kintiek is szereztek fegyvert, a Fegyver- és Gépgyár munkásai teherautókon hoztak puskákat, szétosztották a tömegnek, és folyik a tűzharc. Kivezényeltek egy rendőralakulatot is, de a rendőrök nem voltak hajlandók fellépni a tömeggel szemben. Akkor katonaságot hoztak, de a katonák nagy része is átadta a fegyverét a civileknek – –

Végre hazaért Ági is. Hozott ő is híreket az utcáról – –

Aztán ki telefonált még? Összefolyik minden. Persze: Déry telefonált, hogy tudunk-e valamit – – Meg Gimes, igen! Ő is többször jelentkezett. Hogy átvették a Szabad Nép Nyomdát. És hogy ő ott van egyedül, próbálná összeállítani a másnapi számot, de közben kint a tömeg, és egyre-másra jönnek be a küldöttségek, különféle követelésekkel, és ő elég nehéz helyzetben van, mert a felbőszült emberek össze akarják törni a

Szabad Nép átkozott gépeit, és ki akarnak dobálni minden kommunistát – és persze Miklóst a nyomdászok felismerték. Úgyhogy először azért hívott, hogy honnan kaphatna valami segítséget. Aztán eltartott egy ideig, míg valahogy tisztázódott, hogy ez a Gimes Miklós már nem a pár évvel azelőtti Gimes Miklós, és nagy nehezen összehangolódtak az indulatok – nagyon homályosan emlékszem erre az egészre. De mintha az utolsó éjszakai telefonjában már azt mondta volna Gimes, hogy szerencsésen megoldódott minden, és nyomják már a lapot, az új hangú *Szabad Nép*et – –

Valamikor úgy éjfél körül telefonált valaki, hogy a Körúton az orosz könyvesbolt előtt égetik a könyveket – –

És hogy megérkeztek az orosz katonák. Hogy már többen is láttak orosz egységeket a város különböző részein – ez már jó késő éjszaka lehetett.

Nem tudok már emlékezni, hogy volt-e erről valami hiteles adatunk, de adatok nélkül is elég világos, hogy Gerő hívta be őket. Mégpedig még a tüntetés előtt, vagy legkésőbb a tüntetés alatt, délután. Mert nem a Budapest körüli laktanyákból jöttek, vagy nem csak azokból. Reggelre kiderült, hogy még Romániából is hoztak be csapattesteket. Nagyjából biztos, hogy Gerő már ELŐRE kérte a szovjet támogatást – a „HIVATALOS” kérést csak másnap kreálták, vagy éjszaka, UTÓLAG. Hegedüs András később el is mondta vagy meg is írta,[91] hogy hogy volt ez – bár nem tudom, hogy ő mennyire szavahihető ezekben a kérdésekben. Az orosz beavatkozást kérő „okmányra” Nagy Imre aláírását is ráhamisították – így lehetett, mert az Öreg azt mondta, hogy ő semmi ilyesmit nem írt alá.

Őt egyébként akkor még hermetikusan szeparálták. Információkhoz sem jutott, azt sem igen tudta, hogy mi folyik a városban. Másnap, 24-én reggel átjött hozzánk Nagyné meg az Öreg lánya, Zsóka, hogy képtelenek elérni Nagy Imrét, de még Jánosi Ferivel, Zsóka férjével sem tudnak kapcsolatot teremteni – Feri is bent volt Nagy Imre mellett a Pártközpontban. Hogy nem tudnám-e megpróbálni én, hátha nekem kapcsolnák valamelyiküket. Mert ha ők telefonálnak, a Pártközpont telefonosa azt mondja, nem kapcsolhatja egyiküket sem: tárgyalnak. Rettentő ijedt volt a két asszony. És jól emlékszem: Nagyné az ATYAÚRISTENNEK nem akarta, hogy az Öreg funkciót vállaljon! Teljesen kétségbe volt esve ettől a gondolattól!

Megpróbáltam akkor én – és nekem sikerült. Az Öreget nem kapcsolták, de Jánosit igen.

– Mind a ketten jól vagyunk! Nagyon szeretnénk tudni, hogy mi van a városban, meg tudjátok mondani?

Hamar elmondtunk minden lényegeset. Jánosi nagyon meg volt lepve:

– Oroszok?? ÚJ orosz csapatok?!

– Igen, sajnos, ez hiteles tény. Többen látták őket, akció közben!

Jánosinak minden hír új volt, jóformán SEMMIT nem tudott! Elmondta, hogy telefonhoz sem tudnak jutni, hívás is csak akkor jöhet be, ha a központjuk hajlandó kapcsolni.

Késő délelőtt, vagy talán már délután újra átjött a két nő, hogy változatlanul nincs összeköttetésük, nem próbálnám-e meg még egyszer. Megint megpróbáltam, és MEGINT sikerült –

sokkal rövidebb időre, mint első alkalommal, de azért beszélhettek Ferivel. Jánosi megint csak híreket kért – de akkor megszakították a vonalat.

Aznap, 24-én a rádió útján hivatalosan is bejelentették, hogy Nagy Imre a miniszterelnök. De persze senki nem tudta, hogy Nagy Imre lényegében rab.

Mi történt még 24-én? Igen: Losonczy újra telefonált. Otthonról. Hogy ő most azonnal be akar menni megint a Pártközpontba. Meg Déry is: hogy valahonnan szerzett egy autót, és be akar menni vele az Akadémia utcába, mert beszélni akar Nagy Imrével. És mind a ketten: hogy menjek én is velük.

Most mit csináljak? Próbáljak én is bejutni? Hogy legalább Nagy Imre közelében legyek! De valószínűleg nem sikerülne úgysem. És talán okosabb a telefon mellett maradni, így legalább kontaktusban vagyok az eseményekkel, telefonon még a Pártközpontot is könnyebben érhetem el, mint személyesen – úgyhogy én maradtam szépen otthon.

Aztán visszajött Déry. Anélkül, hogy beszélni tudott volna az Öreggel.

Ha jól emlékszem, a kapuig jutott, vagy egy előszobáig – nem engedték be.

Losonczy bejutott ugyan, de Nagy Imréhez őt sem engedték. Csak a Központi Vezetőség néhány tagjával tudott beszélni, azokat gyúrta, hogy álljanak Nagy Imre mellé – de „nyitott kapukat” döngetett, mert ezek a hétpróbás sztálinisták sorban biztosították, hogy ők már régtől „szívvel-lélekkel” Nagy Imre mellett állnak – miközben jóformán fogva tartották!

– Mondtam neked az éjjel, hogy ez egy ocsmány banda; hát ez most HÁROMSZÁZ SZÁZALÉKOSAN érvényes! Ahogy ezek most kivétel nélkül „Nagy Imre mögött állnak”, „Nagy Imre rendíthetetlen hívei”, mintha mindig is azok lettek volna! Hát UNDORÍTÓ! Ezek, akik tegnap még gorombán üvöltöztek vele! HÁNYTATÓ! És közben HOL VAN az Öreg?! És ki áll valóban mellette?!

Szegény Gézának szörnyű csalódás volt ez a nap – –

De valaki mégis bejutott Nagy Imréhez – ki volt az? Fantasztikus volt ez az állandó nyomás az idegeken, nyilván ettől van, hogy arra a napra alig emlékszem! Persze: Szilágyi Jóska jutott be! Beszélt is az Öreggel. Aztán ott is maradt mellette.

Csak később tudtam meg Jóskától, hogy mit beszéltek ők 24-én. Jóska tájékoztatta Nagy Imrét, hogy minden intézkedés az ő neve alatt történik, és megkérdezte, hogy tud-e egyáltalán ezekről az intézkedésekről. És kiderült, hogy Nagy Imre ebben is majdnem teljesen tájékozatlan. De kiderült az is, hogy egy dolgot mégis aláírt: a statáriumot. Mert azt mondták neki, hogy polgárháború van, az utcán ölik egymást az emberek – és eléje tették a megszövegezett rendeletet. Akkor ő előbb részletes jelentést kért a helyzetről – mire produkáltak is egy rendőrségi összefoglalót, hogy hol mennyi ember esett el; és erre Nagy Imre mint miniszterelnök aláírta a statáriális rendeletet. Ezt nekem napokkal később mondta el Szilágyi Jóska – de erre is csak úgy emlékszem, mintha álmodtam volna, a részletek teljesen homályosak. Nagyjából így történhetett a dolog.

Sajnos, ami ezeket a döntő napokat illeti, a memóriám teljesen felmondja a szolgálatot. Alig tudom már szétválasztani, hogy mi a korabeli élményem, és mi a későbbi információ, amit valahol olvastam vagy valakitől hallottam. Akkor egyszerűen nem olyan volt a helyzet, hogy naplót vezessek, abban a feszültségben ez eszembe sem jutott.

Talán még 24-én, vagy inkább már 25-én Szilágyi Jóska felesége telefonált. Hogy Jóska bent van, ő beszélt is vele. És hogy Jóska szerint nagyon fontos lenne, hogy én is bemenjek.

– Én nem hiszem, hogy fontos lenne – mondom. – Mert sajnos nem hiszem, hogy bármit is tudnék bent segíteni. Ahogy a hivatalos közleményekből próbálom megítélni, nemigen valószínű, hogy a jelenlegi helyzet bármiféle lehetőséget kínálna Nagy Imrének. Nem hihető, hogy ő most cselekvőképes

pozícióban lenne! Ha a dolog odáig fejlődhetne, hogy az Öreg kilépjen a közvélemény elé, vagy ha legalább a rádió útján egy kiáltványt tudna közzétenni, TÉNYLEG a saját elképzeléseivel, az már egészen más lenne, akkor valóban szükség lenne nemcsak rám, hanem nagyon sokakra; de hát így? Látja – mondom –, Jóska ott van, és mit tud csinálni?

– Hát – azt mondja –, legalább tartja az Öreg fejét – –

Nem nagyon akartam bemenni. Attól is tartottam, hogy az én jelenlétem – ugyanúgy, mint Losonczyé – inkább csak kompromittálná Nagy Imrét. Amíg ő a jelenlegi pártvezetőséget KÉNYTELEN megtartani, addig én inkább csak árthatok, de hasznomat semmiképp nem venné. Nagyné közben továbbra sem érte el az Öreget, csak Losonczyval tudott beszélni, és Losonczy is csak annyit tudott mondani neki, hogy „izolálnak!" – hát akkor most azért menjek be, hogy engem is izoláljanak?

– Nem – mondom –, nem tartom jó ötletnek, hogy bemenjek. Én sokkal jobban ismerem ezt az apparátust annál, semhogy bármilyen tényleges lehetőségeket reméljek tőle. Úgyhogy nem látom értelmét a dolognak.

Jóskának ugyanígy kellett volna ismernie ezt a gyülekezetet – de hát ő bejutott, ettől aztán eufóriába esett, mintha bármi is sikerült volna – na ezt már nem mondtam Szilágyinénak. De nem mozdultam, maradtam otthon.

Aztán Déry jött újra. Hogy próbáljuk meg együtt.

– Persze – mondom –, tényleg elég ÉRDEKES lenne bemenni. Már maga az út is: szívesen megnézném a várost. De hát EZÉRT BEMENNI? Mert más célját tényleg nem látom a dolognak!

– Jó – azt mondja Tibor –, akkor én bemegyek az Írószövetségbe. Szétnézek, hogy mi újság ott, és hogy mihez lehetne kezdeni az Írószövetségen keresztül!

– Az semmiképp nem árthat – mondom. – Bár azt hiszem, túl vagyunk már az írószövetségi és Petőfi köri viták fázisán: most már itt VÉRRE megy a játszma. De persze azért szétnézni nem árt, hátha van ott valakinek épkézláb ötlete – –

A kép fokozatosan tisztult, lassan már fogalmat tudtunk alkotni az orosz beavatkozás hozzávetőleges mértékéről, kirajzolódtak az ellenállás főbb gócai, a Széna tér, Dudásék a Blaha Lujza téren, a Corvin köz, a Kilián – de hogy mi mikor történt, azt képtelen vagyok rekonstruálni. Október 25-e elég jó támpont: akkor csinálták az ávósok a Parlament előtt a nagy vérfürdőt, aztán 28-án jelent meg az első *Pravda*-cikk,[92] amely elítélte, ellenforradalomnak bélyegezte a budapesti megmozdulást. És aznap vette át Nagy Imre TÉNYLEGESEN is a kormány irányítását – ez volt a fordulat napja. Eszerint én 29-én mentem be, majdnem biztos, hogy 29-én. Nagy Imre telefonált, most már a Parlamentből, kérte, hogy menjek, mert szüksége van rám. És akkor bementem.

*

Először Losonczy Gézát kerestem meg.

– Na végre itt vagy! Már nagyon vártunk! Tudod, hogy az Öreg eddig nem volt szabad – –

– Persze – mondom –, tudom.

– De most már ténylegesen is az ő kezében vannak a dolgok. És azt akarja, hogy vedd át a Külügyet. Hivatalosan ő tartja meg

a külügyi tárcát, te leszel az első helyettese, de valójában neked kell operálnod. Vállalod?

– Igen – mondom –, vállalom.

Vállaltam – hát világos volt, hogy a magam szembeköpése nélkül nem mondhatok nemet. Vállalnom kellett, nem mintha bármiféle siker lehetőségét láttam volna a vállalkozásunkban, de hát ugye erről beszéltünk végig – akkor most itt van, tessék: csináljuk!

Ági úgy emlékszik, hogy aznap én is, de Losonczy Géza is egyformán úgy láttuk: veszett ügy mellett állunk. Én erre nem emlékszem ilyen világosan, de azért valószínűleg Áginak van igaza. Aztán a következő napokban valamennyire visszatért az optimizmusom, de hát bizony amikor bementem – –

Gézától átmentem az Öreghez.

Először azt kérdezte, hogy láttam-e a *Pravda*-cikket.

Mondtam, hogy láttam.

Megkérdezte, hogy mennyire vagyok tájékozva az általános helyzetről.

Elmondtam, hogy eddig minden időmet a tájékozódásra fordítottam, és azt hiszem, minden lényeges dologról tudok.

Akkor rátért a tárgyra. Emlékeztetett az egyik tanulmányára, amelyben kifejtette, hogy Magyarország számára az lenne a legelőnyösebb megoldás, ha a szocialista rendszer fenntartása mellett egy osztrák típusú semlegesség modellje szerint rendezkedhetne be. Normális jó viszony valamennyi nagyhatalommal, de következetes semlegesség: kívül maradni minden csoportosuláson – az előző hónapokban sokat

beszélgettünk erről, megvitattuk, hogy lehetséges lenne-e mindez, és milyen feltételek szükségesek hozzá.

– Nos – azt mondja az Öreg –, nem kizárt, hogy MOST adatnak meg hozzá a feltételek. Kezdjünk el tapogatózni ebben az irányban! Talán a legfontosabb első lépés az lenne, hogy Andropovval megértessük: nem ellenük irányul a dolog, nem a másik oldalhoz akarunk csatlakozni, hanem valóban SZIGORÚ semlegességet szeretnénk. Beszélni kell Andropovval, le kell csitítani a kedélyeket Moszkvában.

Nem tudom szó szerint visszaadni az elhangzottakat, de nagyjából ezt mondta Nagy Imre.

– Nem tudjuk BIZTOSAN, hogy ez most valóban reális lehetőség-e, de más lehetőségünk nincsen, ezt kell megpróbálni. Kérem, szedje össze az embereit, amilyen gyorsan csak lehet. És kezdjék el kidolgozni az elképzelést.

Azonnal munkához láttam.

Először tehát össze kellett kapkodni egy külügyi stábot. Hamar előrángattam mindenkit, aki a szétszéledt régi gárdából elérhető volt. Behívtam például Félix Palit – az én letartóztatásom után őt is kibillentették a Külügyből, azóta kallódott; Félix nagyon fontos volt, mert Angliában járt középiskolába, tökéletes volt az angolja – be is jött azonnal, és felvette a munkát. De nemcsak kommunistákat hívtam, hanem például kisgazdákat is – Sebestyén Pált az elsők közt, őt nagyon szerettem volna újból bekapcsolni, de kedvesen elhárította az invitációt:

– Sajnos én már öreg vagyok ehhez. Ha tanácsra van szükségetek, örömmel állok a rendelkezésetekre, de a

folyamatos munkát már nem tudom vállalni!

Meg behoztam Vájlok Sándort, a szlovák referenst, ő is kisgazda volt – néhány óra alatt jó pár embert sikerült összeteremteni. A volt rabtársaimat nem kellett hívni, mert ők általában mindjárt a börtön után visszamentek a Külügybe, például Mód Péter – odaát a minisztériumban ő vezette az apparátust, ő lett a Forradalmi Bizottság elnöke is. Vagy ott volt Beck János, ugyancsak külügyi státuszban, épp Berlinben, de a forradalom hírére hazajött ő is – egyelőre foghíjas gárda volt még ez, de többségében használható emberekből állt. Én a minisztérium épületébe egész idő alatt alig is jutottam el, végig a Parlamentben voltam, ott tartottuk a frontot Félix Palival, egy, az Öregével szomszédos szobában.

Együtt a gárda – és hát akkor most próbáljuk megtalálni a módját, hogy a nagyhatalmakkal megértessük, mit is akarunk voltaképpen, felkelteni az érdeklődésüket, lehetőség szerint a támogatásukat is megszerezni, pozitív és hatékony diplomáciai lépésekre bírni őket. Méghozzá gyorsan, nagyon gyorsan!

Mert a helyzet eléggé drámai volt. Talán elsősorban gazdasági téren. A harcok addigra lényegében befejeződtek – de a termelés állt, készletek nem voltak, úgy nézett ki, hogy Budapesten pár napon belül nem lesz mit enni. Konszolidálni kell tehát az elért politikai helyzetet, a forradalmi országgal el kell fogadtatni a kormányt, és beindítani a termelést, de azonnal.

A nyugati követségekkel lehetőleg személyesen próbáltunk kapcsolatot tartani. Ha valami fontos dolog történt, rendszerint Mód Péter járta végig őket. A kisebb súlyú híreket meg Félix Pali

mondta el nekik telefonon. Legnehezebb dolgunk az amerikaiakkal volt, mert épp nem is volt követük, mindössze egy ügyvivő tehetetlenkedett a követségen. De például a francia követre sem tudok emlékezni. Olyan is volt, hogy egy-egy lényeges aktus esetén behívtuk a külképviseletek embereit a Parlamentbe – legtöbben el is jöttek. Módszeres tárgyalásokra ugyanakkor nemigen került sor. Nem volt rá időnk. Inkább csak az informálásra korlátozódtunk.

Ugyanilyen fontosnak látszott, hogy a nyugati sajtót folyamatosan tájékoztassuk – és az újságírók aktívabbak is voltak a diplomatáknál, jöttek maguktól is. Emlékszem például Basil Davidsonra – ő már a háború alatt is az angol sajtónak dolgozott, Pálóczinak jó barátja volt, Bobi egyszer engem is összehozott vele Londonban; kitűnő Afrika-szakértő volt, de ezen túl is mindenütt ott volt, ahol csak valami disznóság történt a világban – a budapesti ribillió hírére azonnal itt termett. És nyüzsgött, és járt be hozzánk is – ha tehettem, leültem vele egy italra, elmondtam neki a lényegesebb híreket, vázoltam az elképzeléseinket, ő meg szorgalmasan küldte haza a tudósításait.

De persze nemcsak a nyugatiakkal kellett foglalkoznunk, hanem a szomszédokkal is. A csehek és a románok nagyon ellenségesen viselkedtek. Mi nem nagyon hívtuk őket, de ők jöttek – hát a románok roppant izgatottan. Hogy mi „megszegjük az államközi kötelezettségeinket” – szóval hát féltek, hogy ragadós lesz a példa, náluk is megindul a bomlás, meg még külön is féltek, hogy a romániai magyarok is megmozdulnak. Amire voltak is jelek – de hát hogy ki milyen

kötelezettséget szegett meg, arról éppen beszélhetnénk – – A román követ magyar származású volt, perfekt magyar, a csehszlovák követ szlovák volt, de az is jól beszélt magyarul – csak hát ez a körülmény sem eredményezett szemernyi megértést sem. Hisztérikusak voltak, vadul támadók – hát komolyan meg voltak ijedve, féltették a maguk ócska kis sztálinista rendszerét.

Ezzel szemben a lengyelektől elég pozitív jelzések jöttek. A függetlenségi törekvéseink láttán azonnal meghívtak minket, hogy menjünk át Varsóba, meg fogják hívni az oroszokat is, és majd ők megpróbálnak közvetíteni – és azt hiszem, őszinte volt a rokonszenvük, nem csak megjátszott. Legalábbis november elsejéig. Elsején járt Gomułkánál Hruscsov – de erről mi semmit nem tudtunk, mert erről már nem tájékoztattak minket a lengyelek sem, pedig november elsejétől harmadikáig mindennap beszéltünk velük telefonon.

A napi munkában megoldhatatlan nehézséget jelentett, hogy minden percben érkezett egy delegáció, ÖZÖNLÖTTEK az emberek a Parlamentbe. Mindenki Nagy Imrét követelte. Teljesen érthető volt ez: az ország évekig Nagy Imrét várta vissza, de nem kapta meg, előbb Rákosi, aztán ugyanúgy Gerő is eldugta, elsüllyesztette Nagy Imrét; akkor a forradalom kicsikarta, hogy a legendává szellemült alakból miniszterelnök legyen, de Nagy Imre továbbra sem volt látható, tapintható, mert a pokoli manipuláció szépen tovább folyt, a miniszterelnök Nagy Imre is szinte rab volt, Gerőék foglya, teljes izolálással akarták kikapcsolni és lejáratni; és akkor most mindezek után ténylegesen is a színre lépett, a Pártközpontból

átment a Parlamentbe, saját személyében és igazi valóságában elfoglalta a helyét az ország élén – hát persze hogy egyszerre mindenki látni akarta, beszélni akart vele! És ez elől mereven elzárkózni képtelenség lett volna, már csak azért is, mert az esélyeink jelentős részben azon is múltak, hogy realizálni tudjuk-e most a Nagy Imre-legendát! Másrészről viszont: a delegációk állandó ostroma közben egyszerűen lehetetlen volt dolgozni. Ilyen viszonyok közepette tervező, alapozó, államszervező munkát végezni úgyszólván egyáltalán nem lehetett.

Az Öreg, ha tudta, fogadta a delegációkat, ha végképp nem tudta, nem fogadta őket. Ilyenkor persze annak kellett állni az ostromot, aki ott volt a közelben. Szerencsétlenségemre az én szobám épp Nagy Imréé mellett volt. Szilágyi Jóska is ott volt kéznél, az ő energiáját is főként a delegációk kötötték le – de hát ketten sem győztük ezt a forgalmat. Ahogy visszaállt a többpártrendszer, Tildy is bejött a Parlamentbe, kapott ő is egy szobát – de néhány pozíciókereső kisgazdán kívül senki nem ment hozzá, senki nem Tildyt kereste, mindenkinek Nagy Imre kellett! Még a püspökök küldöttsége is csak Nagy Imrével akart beszélni!

Érdekes volt különben: leginkább munkások jöttek – megint ők. Számottevő részben olyanok, akik személyesen is ismerték az Öreget az előző évekből. Emlékszem például egy diósgyőri melósra, akivel már júniusban találkoztam a születésnapon, talán a vasgyár munkásigazgatója volt, vagy a párttitkára, már nem emlékszem pontosan. Nem tudott bejutni Nagy Imréhez,

egy darabig nálam várt a sorára, de aztán mennie kellett vissza Diósgyőrbe, úgyhogy csak üzenetet hagyott:

– Mondd meg neki, hogy Diósgyőr mögötte áll, nálunk nem lesz semmi probléma!

Általában csak ilyesféle hűségnyilatkozatokkal keresték – de azért nagyon is megvolt ennek a jelentősége akkor! Így vált most kézzelfoghatóvá Nagy Imre óriási népszerűsége és hallatlanul széles tömegbázisa, amely eleven személyes kapcsolatokon is nyugodott – és így vált hatékony tényezővé ez a tőke. – Kapok egy telefonüzenetet, felírom, aztán később sikerül elérnem az Öreget, mondom neki, hogy Csepelről kereste egy munkás, olvasom a nevét a céduláról, ez és ez, –

– Ismerem – azt mondja –, járt hozzám. Okos és derék ember!

Máskor meg ő számolt be nekem, hogy most ebből az üzemből keresték, most amabból, most Angyalföldről, most Kispestről, és sorolta a neveket – amelyek nekem semmit nem mondtak. De nagyon becsültem ezért az aprólékos, komoly odafigyelésért az Öreget!

Mi bent a Parlamentben viszonylagos védettségben létezhettünk – máshol viszont ez már nem egészen volt így: hát a városban még elég labilis volt a helyzet, javában ténykedtek még a különféle színárnyalatú forradalmi csoportok, eléggé ötletszerűen, mindegyik a maga szakállára. Az elején ez is számottevő akadálya volt a kormányszervek zavartalan működésének. Emlékszem egy jelenetre: bejött egyszer Maléter. Ő is Nagy Imrét kereste. Az Öreg akkor is foglalt volt, Maléternek várni kellett – persze nálam várt ő is. És elbeszélgettünk, hogy legalább így is tájékozódjak arról, hogy

milyen is ez a hadsereg, amelyet ő most átvesz, milyen a morális állapota, milyen a politikai beállítódása, –

amikor megszólalt a telefon. Mód Péter a Külügyből. Hogy behatolt az épületbe egy fegyveres csoport, föl-alá rohangásznak a folyosókon és lövöldöznek, ő nem is érti az egészet, mert kommunistáknak mondják magukat, de közben meg kommunisták után kutatnak, –

– Egy asztal alatt ülök, onnan hívlak, mert már nem bírom idegekkel, hogy a fülem mellett fütyülnek a golyók! Nem tudnátok valamit csinálni?!

– Várj – mondom –, épp itt van Maléter! Adom Malétert!

Maléter kikapta a kezemből a kagylót – Mód Péter szövegét persze nem hallottam tovább, csak amit Maléter mondott:

– Nem megijedni! Nem megijedni! Próbáld a telefonhoz hívni a vezetőjüket!

És akkor jelentkezett a fegyveresek vezetője. Nyilván tábornok úrnak szólította Malétert, mert Pali keményen felcsattant:

– A magyar forradalmi hadseregben nincsenek URAK! Nálunk csak BAJTÁRSAK vannak!

Ami egy kicsikét mulatságos volt ebben a helyzetben – de valahogy jellemző volt Maléterre. Ugyanakkor viszont hallatlanul tetszett, ahogy katonás határozottsággal lekapta a pofát, és pusztán a fellépésével – TELEFONON keresztül! – percek alatt elérte, hogy a felkelők rendben elhagyják a Külügyminisztériumot! Beszéltem utána is Mód Péterrel, elmondta, hogy Maléter szavára azonnal és simán vége szakadt ennek az incidensnek.

Ha már Maléternél tartunk: kellemes, kedves ember volt, nagyon jó megjelenésű katona – én kimondottan szerettem. És tiszteltem – egyrészt még a ’47-es találkozásunk alapján, amikor igazán imponálóan viselkedett, de ugyanúgy a forradalom alatti magatartásáért is. Hogy mennyire volt alkalmas Maléter az államférfi szerepére, azt nem tudom megítélni, mert annyira nem ismertem; Nagy Imre a katonák világában teljességgel járatlan volt, ez a terület terra incognita volt neki, mégsem gondolom, hogy vaktában, tájékozódás nélkül választotta volna ki a katonai vezetőit, akár Király Béla, akár Maléter esetében. Nem tudom, hogy mennyire volt OKOS ember Maléter – de lehet, hogy ebben a vonatkozásban minden ok nélkül is túlságosan gyanakvó vagyok, merthogy én igazán okos katonával ritkán találkoztam. Viszont Maléter TISZTESSÉGÉHEZ nem hiszem, hogy kétség férhetne. És úgy gondolom, hogy a Kilián laktanyában nagyon is józanul és helyesen viselkedett, és ütőképes fegyveres egységet formált abból a tarkabarka, mindenhonnan összesereglett gyülekezetből; fegyelmezett, de forradalmi stílusú, demokratikus szellemet alakított ki a környezetében – ami azért valami!

Sokkal később hallottam olyasmiket pusmogni, hogy Maléter „karrierista” volt – nem tudom, de elég szerencsétlen dolognak tartom, hogy egy mártírunk emlékét piszkoljuk. Pláne alaptalan vádaskodással! Mert számomra Maléter története épp a karrierizmus ellenkezőjét bizonyítja: az ő partizán múltja nagyon komoly tőkét jelenthetett volna egy csillogó karrierhez, ha ’45 után úgy dönt, hogy szívvel-lélekkel és teljes önfeladással a pártot szolgálja, Rákosiékat, és akkor meg nem áll a plafonig!

– de Maléter egyáltalán nem ezt az utat választotta. És az is egyértelműen biztos, hogy a forradalomban óriási szükség volt erre a markáns katonára. Aki hitt Nagy Imrében, és megértette, hogy mit tehet egy tisztességes katona ebben a helyzetben – és azt következetesen és keményen véghez is vitte.

Közben – hát igen: közben megtörtént a CSODA: október utolsó napjaiban fokozatosan kezdett csitulni a fegyverzaj, az orosz egységek visszavonultak, elhagyták a várost. Mi ez?? Meghátráltak a felkelőktől?! KATONAI GYŐZELMET arattunk a szovjet hadsereg felett?! Így valahogy: nemigen lehet ezt másképp nevezni. Ma is így látom: az oroszok olyan helyzetbe kerültek, hogy végül is kénytelenek voltak feladni ezt az intervenciós kalandot. Kikaptak!

Fontos tényezőnek tartom ugyanakkor, hogy az orosz katonák nem akartak harcolni. Ezt elég jól ki lehetett venni, sok érdekes epizód jelezte ezt. Olyan híreket kaptunk, hogy számos szovjet katona megszökött az egységétől, sőt néhol egész egységek léptek le – emlékszem, egyszer Magos Gábor jött be a Parlamentbe, aki akkor valamelyik Pest környéki állami gazdaságnak volt az igazgatója, és ő mesélte, hogy náluk egy teljes páncéloskülönítmény hagyta ott a harckocsikat, a kiskatonák kérték, hogy bújtassák el őket – a parasztok szalmakazlakban rejtegették egy darabig az oroszokat, aztán pedig sikerült kiszöktetni valamennyit Ausztriába. A szerencsétlenek először azt hitték, hogy Szueznél vannak, meg hogy Berlinben – aztán amikor megtudták, hogy Budapesten vetették be őket, akkor bizony már nem nagyon lobogott bennük a harci szellem.

Vagy ott volt például az október 25-i eset. Bölcsészkari tanársegédek, akik Moszkvából jöttek haza, jól beszéltek oroszul, az Astoriánál szóba elegyedtek az oroszokkal. A katonák elpanaszolták, hogy holt fáradtak, egész éjjel úton voltak, Romániából jöttek „ide Berlinbe” –

– HOVÁ jöttetek?! Hát ez Budapest!

– Budapest??

– Mit akartok itt, miért jöttetek ide?

– Hogy megsemmisítsük a fasisztákat!

– ÉN vagyok neked FASISZTA?! Szegény parasztfiú vagyok, és két évig tanultam a Lomonoszov Egyetemen! Azok a fasiszták, akik lövetik a népet, minket!

Addig-addig, hogy pacsi-puszi lett a vége.

– Jó, akkor veletek vagyunk! – azt mondja az orosz. – Most mit akartok csinálni?

– Elmegyünk a Parlament elé, hogy megmondjuk az igazat!

– Elmegyünk veletek!

És orosz tankok kíséretével ment a tömeg a Parlament elé, tüntetni!

És akkor az ávósok tüzet nyitottak rájuk. Lemészárolták a fegyvertelen tüntetők jó részét, az egyetemi küldöttséggel együtt. Az orosz tankok meg visszalőttek az ávósokra. Én olyan szemtanúval is beszéltem, aki állította, hogy a tűzharc éppen hogy az ávósok és az oroszok között kezdődött – hát rém zavaros helyzet volt ez, képtelenség hitelesen rekonstruálni a történteket. De annyi mindenképp bizonyos, hogy a magyar civilek és az orosz katonák között komolyan megindult a fraternizálás.

És ezt az orosz tábornokok is jól tudták. Ők is felmérték, hogy alapvető bajok vannak a harci morál körül. Ezért is halogatták a végsőkig, hogy a páncélosegységek mellett a gyalogságot is bevessék. Ennek a kínos körülménynek elég lényeges szerepe lehetett a katonai helyzet alakulásában is, abban, hogy október végén az oroszok a megvert és demoralizált csapataikat kivonták Budapestről. Alighanem KÉNYTELENEK voltak visszavonulni: komolyan ki voltak téve annak, hogy az egységeik átállnak a forradalom oldalára.

Sajnos, sajnos, ezeknek a napoknak az iszonyatos zsúfoltsága azt is szinte lehetetlenné tette, hogy akár csak kimozduljak a Parlamentből, úgyhogy én a forradalom natúrájából, az akkori pesti utcából fájdalmasan keveset láttam. Kétszer vagy háromszor tudtam csak kiszabadulni, nagyon rövid időre, angol újságírók voltak valamelyik hotelben, velük próbáltam találkozni – az a kevéske, amit ezeken a pár perces utakon tapasztaltam, hallatlanul szívmelegítő élményt adott. Azt a fegyelmet, azt az emberi tartást, azt a megtisztult szépséget, amit akkor az embereken láttam, lehetetlen felejteni! Mondom, sajnos én magam elég keveset láttam, inkább másoktól hallottam a történeteket, amelyek akkor olyan jellemzően közszájon forogtak. Hogy valaki a romokból akart volna kihalászni két széket, idegen holmit, szóval hát lopni próbált, és akkor a többiek, az utcán lődörgő akárkik elkapták, valaki még meg is pofozta, hogy „te disznó, mi itt egy új világot akarunk csinálni, te meg SZÉKEKEN töröd a mocskos fejedet?!” Meg ahogy ott álltak tárva-nyitva a betört kirakatok, és SENKI az áruhoz nem nyúlt, vagy ha valakinek nagyon kellett egy

fogkefe, kivette, és odatett a helyére két forintot, és a többi holmi ottmaradt, meg a fogkefe ára is ott várta az üzlet személyzetét a szétlőtt kirakatban – na, hát ilyen, ilyen volt ez a forradalom, megrendítően szép és nemes. Minden kishitű, méricskélő, sanda várakozásunkat megcsúfolta!

És hogy „jobboldali” hangok és tendenciák, ami ugye később, a Kádár-időkben annyi formában elhangzott, vádaskodva, mocskolódva – nem JOBBoldali hangok voltak ezek, hanem leginkább PÁRTELLENES megnyilatkozások. És ez azért kettő! Hogy előkerültek volna régi „jobboldali politikusok”, „a kapitalista restauráció hívei”, már Nagy Imre felé is „nyújtogatták a csápjaikat” – hát én nem tudom. Történetesen eléggé végignézhettem, hogy kik kerültek ott elő, kik ostromolták Nagy Imrét a Parlamentben – azoknak a szájából én „jobboldali hangokat” egyáltalán nem hallottam. Épp ellenkezőleg! Hiszen pont az volt a meglepő és felemelő, hogy valamennyi delegáció, és mindazok, akik azokban a napokban a Parlamentben megjelentek, éppenséggel a szocialista vívmányok mellett léptek fel! Mind azt firtatták, hogy voltaképpen mit is akar Nagy Imre; „mert ha újra kapitalizmust akarna, akkor ellene is fordítjuk a fegyvert!” „Nem kell sem a kapitalizmus, sem a sztálinista diktatúra!” – ez volt ott az általános hangütés.

– Tulajdonképpen mit akartok?

– Munkástanácsot!

Engedtessék meg nekem: én EZT láttam és hallottam – és elég közelről!

Jó, feltűnt egyszer-egyszer egy-egy lézengő magánember, gondolom, tényleg minden háttér nélkül, hogy ő is pártot akar alapítani – ezek általában Tildyt keresték, de néha Nagy Imrét is, hogy engedélyezzék az ő pártjukat is. De nem volt ennek a világon semmi jelentősége. Istenem, hát helyezkedtek, keresték a helyüket, szerepüket! A kutya sem törődött velük – aztán ahogy jöttek, úgy el is oldalogtak.

Ádám Gyuri a közgáz egyetemen tanított, és ő lett az egyetemi Forradalmi Bizottság elnöke. És kitalálta, hogy összeszedi az egyetemi gárdát, menjek át hozzájuk, és tartsak egy kis tájékoztatót arról, hogy miképpen is áll most a helyzet – ez úgy elsején vagy másodikán lehetett. Én épp haza tudtam szaladni, hogy átöltözzek, oda jött értem a kocsi – az egyetemé? vagy Ádám Gyurié? nem tudom már, csak arra emlékszem, hogy egy nagy zászló volt rajta –, és ahogy szálltunk volna be az autóba, előállt egy kis öreg, gondolom, valami Orsó utcai szomszéd, és elkezdett ott handabandázni. Hogy miféle autó ez!? Mert ha ez állami autó, akkor igazoljuk magunkat, hiszen ez „a MAGYAR NÉP VAGYONA”, akkor pedig neki joga és kötelessége számonkérni rajtunk, hogy mire használjuk. Itt most ő vigyáz, nehogy haszonlesők kezébe kerüljön a népvagyon! – Jellemző, hogy már azt sem tudom felidézni: valóban a Közgázra mentünk-e, vagy pedig nem jutott rá időm és csak a Parlamentbe vitt vissza Ádám Gyuri, fogalmam sincs, hogy megtörtént-e végül ez az egyetemi beszélgetés, vagy csak hívtak oda – roppant tömény napokat éltünk, súlyosan túl voltunk terhelve mind, néha a legegyszerűbb dolgok is szőrén-szálán kiestek a fejemből, minden emlék nélkül! De erre a

kellemetlenkedő figurára jól emlékszem, mert jól megnéztem magamnak. A külalakja és a stílusa szerint egy régi vágású miniszteriális egzisztencia lehetett, afféle deklasszált „reakciós”. Mindenesetre ő az egyetlen arc, akit „a jobboldal fellépése” kategóriában fel tudok idézni a forradalom napjaiból. De hát ez is: semmi; ott akadékoskodott pár percig – fontoskodott csak, „szórakozott” egy sort, aztán szépen kiegyeztünk, és mentünk a dolgunkra. Még akár azt is mondhatnám, hogy voltaképpen igaza volt! Csak éppen feleslegesen feltartott, meg a modora irritált. És ez volt a kirívó maximum! Egy abszolút ártalmatlan kis öregúr!

Vagy egy másik, már eléggé túltárgyalt kérdés: hogy jelentkezett-e az antiszemitizmus a forradalom alatt. Amire csak azt a sommás választ tudom adni, hogy NEM. Pedig valljuk meg: ez is egy gyönyörű dolog, és egy CSODA, hogy nem jelentkezett! Ugye, a zsidóságot az antifasiszta alapállása szépen belesodorta a kommunizmusba – és aztán később a dolgok természetes rendje szerint a sztálinizmusba is; ’49 körül élt is egy ilyen leegyszerűsítő népi szlogen, hogy „a zsidó párt”; és gondoljuk meg: a Rákosi-féle „négyesfogat” négy tagjából NÉGY volt zsidó! Hogy aztán ezek után ’56-ban MÉGSEM jelentkezett a bokros tradíciókkal rendelkező magyar antiszemitizmus, az talán a forradalom gondolati tisztaságát bizonyító tények egyik legszebbike. A későbbi hivatalos história minden igyekezete dacára egyetlen antiszemita kilengést sem tudott felmutatni. Talán, állítólag Miskolcon volt VALAMI – nem tudom, nem voltam ott; de Pesten biztosan SEMMI. És hát az egész LÉGKÖR olyan volt, hogy pontosan lehetett tudni, sőt ÉREZNI, hogy nem,

itt ilyesmiről egyáltalán nincs szó – itt most EGÉSZEN MÁSRÓL VAN SZÓ!

KOMMUNISTAELLENES kilengés persze volt, hát olyan előfordult. Elég szerencsétlen módon – habár némileg érthetően. Szegény Mező Imre halála eléggé megrendített. Ismertem régről, szerettem nagyon – tiszta, hívő ember volt. Egyébként a mi oldalunkon állt – hát éppen ez volt a tragédia duplacsavarja, hogy Mező az előző hónapokban határozottan Nagy Imre hívei közé tartozott! A felkelők persze nem is őt akarták megölni, csak tűz alá vették az épületet, amely ugye tele volt ávósokkal, és belőttek az ablakon – és őt találták el. Mert Mező ott volt, „a helyén”, a Budapesti Pártbizottságon. Én így tudom a történetet – nem pedig, ahogy a későbbi hivatalos változat állította, hogy a felkelők lerohanták a pártházat, és „válogatás nélkül mindenkit lemészároltak”. Véletlen áldozata volt ő a forradalomnak – és éppen hogy a MI halottunk!

Nehéz visszaadni ezeknek a fantasztikusan zsúfolt napoknak az eseménytörténetét. Este lett, sőt késő éjszaka, mire az egész napi lótás-futás után nagy nehezen én is hozzá tudtam férni az Öreghez, hogy legalább a legfontosabb dolgokat megbeszélhessük.

A belső helyzet megszilárdításának gondján túl a legfőbb probléma persze az volt, hogy az oroszok láthatóan képtelenek voltak belenyugodni a fejleményekbe. Szuszlovék az első látogatásuk során nagyon ellenségesen viselkedtek. 29-én este sikerült egy-két órát lopnunk, és akkor Nagy Imre főként erről beszélt. Még mindig bízott az oroszokban, de roppantul fájlalta Mikojanék értetlenségét, és nem is értette a dolgot: hát ő épp

elég memorandumot juttatott el Andropovon keresztül Moszkvába, mindent részletesen elmagyarázott, ha azokat elolvasták, akkor azért ennél értelmesebben kellene látniuk a magyarországi viszonyokat! De hiába: Mikojan is, Szuszlov is Gerőt ismerte, vele voltak nexusban, Gerő befolyása alatt álltak – és egyre csak Gerőt ismételgették: „Ezt maga kezdte, maga csinálta, a maga felelőssége az egész! Akkor most maga álljon ki, és maga csináljon rendet! Mert ez most már egy fasiszta ellenforradalom!” Nagyon nyomott volt az Öreg, úgy látta, hogy amíg Moszkvában Mikojan és Szuszlov a két főtanácsadó, addig aligha remélhetjük, hogy az oroszok viselkedése megváltozzon. Igen, mindenhogyan meg kell próbálnunk a semlegességet, de sok esélyünk nincs ebben a játszmában – –

Ez volt október 29-én. És akkor másnap: TELJES fordulat! Megjelent a *Pravdá*ban a második cikk – pontosan az ellenkezője annak, ami az első *Pravda*-cikkben állt: Magyarországon az elmúlt években súlyos hibák történtek, ezek a hibák vezettek a jelenlegi sajnálatos eseményekhez, de a kommunista Nagy Imre meg fogja találni a kibontakozás lehetőségét; Magyarországnak joga van egyéni utakat keresni a szocializmushoz, és így tovább – szóval egy teljesen toleráns, méltányos hang![93]

Csak találgattuk, hogyan is történhetett ez a pálfordulás. Talán úgy, hogy amikor Szuszlov és Mikojan megérkeztek, szokásuknak megfelelően egyenesen Gerőhöz mentek, előtte nem tájékozódtak Andropovnál sem. Csak utána, már a visszautazásuk előtt. Akkor aztán Andropov egészen más

megvilágításba helyezte a helyzetet – így állhatott elő ez a csodálatos változás! – De hát ez puszta találgatás volt csak.

A második *Pravda*-cikk után megint beállítottak Szuszlovék. Két kicserélődött ember! Teljesen új hangon beszéltek, emberi nyelven! És mindenbe belementek! A sima visszavonulásba: hogy kivonják a szovjet csapatokat. Hogy mi kilépünk a Varsói Szerződésből. Hogy visszaállítjuk a többpártrendszert – csak arra kértek biztosítékokat, hogy a Kommunista Párt a többpártrendszerben is szerepet kap és politikai erő marad. Nagy Imre megmagyarázta nekik: ha feladjuk a párt hegemóniáját, amely immár úgyis elveszett, a párt mint tényleges politikai tényező csak erősödni fog, ez a katarzis csak jót tehet a pártnak, mert utána megtisztulva léphet tovább. Ne legyenek illúzióink: az új párt tagsága nem lesz több 5-10 százaléknál – de ennek a megújhodott pártnak TÉNYLEG presztízse lesz Magyarországon! – És Mikojanék ebbe is belenyugodtak!

Mikojanék első látogatása idején én még otthon voltam, csak Nagy Imre beszámolójából ismerem a tárgyalás részleteit. De nem voltam jelen a második látogatásuk tárgyalásain sem. Nem is a Parlamentbe jöttek, hanem a Pártközpontba, oda ment át hozzájuk Nagy Imre – és senki nem volt jelen a beszélgetésükön. De közvetlen utána az Öreg apróra elmondott nekem mindent. És kifejezetten optimista volt!

– Hát ez TELJES FORDULAT! Nyilván az hozta, hogy közben alaposabban tájékozódtak, de mindenképpen tény, hogy a pártvonal tökéletesen megváltozott! Feloldódott a merevségük, megszűnt az ellenséges hang! MINDENT persze még most sem

értenek, de az elképzeléseink lényegét láthatóan érteni AKARJÁK! És felfogták, hogy a kibontakozás ezen az úton lehetséges! A többpártrendszert persze nem szeretik, de megértették a helyzetet, és ha én úgy látom, hogy ez tényleg nem más, mint a korábbi koalíció, akkor ők nem utasítják el a gondolatot. Hát a Varsói Szerződésből való kilépés az egy kínos dolog, de azért arra is azt mondták, hogy miután a lépés már úgyis megtörtént, ők most már nem a visszacsinálásához ragaszkodnak, hanem talán egy új szerződésen kellene gondolkozni, térjünk vissza a kérdésre majd később, nyugodtabb körülmények között –

nagyjából ilyen fogalmazásban és ezekkel a hangsúlyokkal ismertette Nagy Imre a történteket, csak persze sokkal aprólékosabban.

November 1-jén elküldtük a táviratokat a követségeknek a semlegességi nyilatkozattal és a Varsói Szerződés felmondásával. Utána, délután volt a Minisztertanácsnak egy ülése, erre meghívtuk Andropovot is. Andropov fel is szólalt, és egyebek között valami olyasmit is mondott, hogy Magyarországon a kialakult helyzetben fennáll az ellenforradalom veszélye –

és akkor erre válaszul következett Kádár emlékezetes kitörése.

– ELLENFORRADALOM?! Ha itt ellenforradalom lesz, azt kizárólag a maguk katonái csinálják! Fáj, hogy ezt kell mondjam, hiszen a Vörös Hadsereget én mindig a magaménak is éreztem; de ha most még egyszer bejönnének, akkor nekem, mint magyar kommunistának, csak egyetlen választásom lenne:

hogy fogjam a pisztolyomat, kimenjek az utcára és LŐJEK, hogy védjem a hazámat, a forradalmunkat!

Körülbelül így. De elemi indulattal! Kádárt igazán nem egy érzelgős embernek ismertük – annál megrendítőbb volt most ez az elragadtatott pátosz. És mindnyájunk számára ABSZOLÚT HITELES volt a jelenet!

Kádár mondott egy beszédet is, ugyanaznap este, november 1-jén, a vasasoknál, szépen kiállt a forradalom mellett, elítélte az orosz beavatkozást, –

másnap meg eltűnt. Reggel vártuk – és nem jött.

Emlékszem, Kállai jött, meg Haraszti Sándor, hogy nincs sehol a Kádár, és hogy ők rosszat sejtenek. Hát ez tényleg elég baljós jel volt, próbáltuk is titokban tartani, nehogy kiszivárogjon és zavart keltsen. Aztán úgy dél körül sikerült előkeríteni a sofőrjét, aki utoljára látta. Elmesélte, hogy kimentek a Hősök terére, ott várta őket egy másik autó. Kádár kiszállt, a másik autóból meg kiszállt Münnich – és akkor ott beszélgettek a két autó között. Aztán egy idő múlva Kádár azt mondta a sofőrjének, hogy elmehet haza, és beszállt a másik autóba, Münnich mellé – az már valószínűleg egy orosz katonai kocsi volt. A sofőr elindult haza – és Kádárék is elhajtattak, nem tudni, hová.

Az előzményeket tekintve mindez teljesen értelmetlen és érthetetlen volt – de hát a lényeget nagyjából megértettük: Kádár bevonult az oroszokhoz. Bevonták. Elég ijesztő volt az egész –

de valahogy próbáltunk nem gondolni rá.

Volt akkor még egy kis tragikomikus epizód. Amikor már megtörtént a döntés, hogy felmondjuk a Varsói Szerződést, sőt szóban már be is jelentettük, hogy kilépünk, már csak írásban kellett dokumentálnunk az aktust: – Na, hát akkor most vegyük elő a szerződés egyik példányát, és nézzük meg, hogy egyáltalán MIT is mondunk fel! – És persze gyanítottuk, hogy nyilván van benne egy olyan kitétel, amely idegen csapatok behozását a magyar kormány kéréséhez köti – mert ha így van, akkor ezt most az oroszok megszegték, és akkor erre is hivatkoznunk kell. Vagy talán van a szerződésnek valamilyen titkos záradéka is? Nosza, olvassuk el – mert közülünk még soha SENKI nem látta a Varsói Szerződést, beleértve Nagy Imrét is!

Átkutattuk a Külügyminisztérium házi irattárát – Varsói Szerződés sehol. A Miniszterelnökség irattárában volt a Külügyi Irattár, a fontosabb államközi szerződésekből ott is rendelkezésre állt egy példány – megnéztük ott is: semmi. Hát akkor hol a csudában lehet?! Talán a katonáknál?? Átszóltunk a HM-be is, ők is tűvé tettek mindent – nincs ott se! Önálló irattára volt még a Pénzügynek is – hátha ott bújik! Széthányattuk azt is – és nincs, ott sem tudnak róla. Lázas, fejvesztett kapkodás az egész vonalon, hát HOL A VARSÓI SZERZŐDÉS?!

Aztán egyszer Szilágyi Jóska a fejéhez kap:

– Hátha az ávón van!!

Telefonált az ávóra – és ott volt a szerződés egyetlen példánya.

És hozta a küldönc az ávóról a Varsói Szerződést – –

Egyébként: nem volt semmiféle titkos záradéka. És jól sejtettük: fehéren-feketén ott állt benne, hogy bármely szerződő állam területére csakis az illető kormány plusz a honvédelmi miniszter írásbeli kérelme alapján léphetnek be a többi aláíró ország csapatai – –[94]

Bejelentettük a semlegességet – nagyon nehéz volt felmérni a hatását, képtelenség volt kiszámítani, hogy Moszkvában ez most milyen visszhangot kelt. De azért úgy tűnt, hogy Andropovot végül is megnyugtatta ez a lépés. Lehet, hogy Andropov csak szerepet játszott, csak az időt akarta húzni? Nem tudom, de akkor engem meggyőzött: úgy viselkedett, mint aki megérti a döntésünk szükségszerűségét, és garanciának tekinti arra nézve, hogy Magyarország nem akar csatlakozni a másik hatalmi tömbhöz.

Én egyébként Andropovval sem tárgyaltam. Csak amikor Nagy Imre behívta a Parlamentbe, „magához kérette” és ő bejött, akkor én fogadtam, leültettem az előszobában – és akkor beszélgettünk pár percig. Semmi lényegesről – csak udvariasságból. Andropov csevegve előadta, hogy miféle gyakorlati nehézségeik vannak, például a követség élelmezése körül, meg ilyesmik – a tolmács fordította. Ez csak annyi volt, mintha az időjárásról fecsegtünk volna. Vagy még annyi sem – hiszen közben pontosan tudtam, hogy szó sincs élelmezési nehézségekről, hát dugig vannak a katonai raktáraik! Legfeljebb a melegházi paradicsom és a déligyümölcs beszerzésében támadhattak zavarok a forradalom miatt – –

Közben Nagy Imre végzett az előző látogatójával, kikísérte az előszobáig, betessékelte Andropovot, odabent elmondta neki,

hogy kilépünk a Varsói Szerződésből – én ezen az aktuson már nem voltam jelen.

Kapkodás és ISZONYÚ fáradtság – te jó isten, hol van közben Ági?? Hol itt van, hol ott van, néha telefonon kutatom, találom vagy nem találom, őrjöngök vagy eszembe sem jut, néha meg ott van mellettem – – Közben Ági a Rádió titkára lett – idézőjelben, mert nem volt alkalma elfoglalni a posztját, egyszerűen nem is jutott el a Rádióig – –

Azoknak a napoknak a képtelen kialvatlansága és ólmos fáradtsága álomfoszlányokká tépi az emlékeket. Elseje: Varsói Szerződés, semlegességi memorandum – valaki jön a Rádiótól, hogy tudósítson, leül, hogy fogalmazzon pár sort – igen, ez Boldizsár Iván, látom a képet, öt perc alatt összeüt egy RAGYOGÓ bevezetőt a semlegességi nyilatkozathoz, aztán tartja a mikrofont, valaki beolvassa a szöveget – – Kész vagyunk, épp kijön Nagy Imre is a szobájából, valaki ugrik, hogy fölsegítse a kabátját – álmodom csak, vagy tényleg megtörtént? hogy utána HÁROMSZOR is boldog áradozás a telefonban, hogy ŐŐŐ segítette föl Nagy Imrére a kabátot? Ez is Boldizsár volt? Csak rémlik, hogy ő volt, de félek, hogy csak utólag rekonstruálok, és csak azért mondom őt, amiért annyira illik hozzá, annyira LEHETETT VOLNA ő! Aki mindig akart is, nem is, aztán persze elkésett mindig, és akkor aztán kezét-lábát törte az igyekezettől, nehogy kimaradjon! De mindegy, majd megtudjuk úgyis: ha tényleg ő volt, az emlékiratai következő kötetében BIZTOS, hogy megírja – majd Nagy Imre rehabilitációja UTÁN! Hogy Nagy Imre hogyan kacsintott rá, miközben ő felsegítette a kabátját. Ahogy annak idején Rajk is „rákacsintott” a tárgyaláson. „Én

ANNYIRA a forradalom oldalán álltam, hogy november elsején délben ÉÉN segítettem fel Nagy Imrére a kabátját" – – Rosszmájú vagyok. De valószínűleg főként azért, mert kicsit féltem a történelmünket ezektől az UTÓLAGOS kacsintásoktól – –

De próbálok inkább nem elveszni az emlékfoszlányokban – –

Összeállítottunk egy delegációt, hogy Varsóba utazzon, és kidolgozza a blokkból való zökkenőmentes kilépés részleteit, –

november 3-án pedig megkezdődtek a tárgyalások az oroszokkal a Parlamentben a csapatkivonások részletkérdéseiről. Az első forduló már harmadikán délelőtt lezárult – Maléter is, Kovács tábornok is úgy számolt be róla, hogy egyértelműen sikeres volt.

– Ez egy teljesen normális társaság – azt mondja Maléter –, méltányosak és engedékenyek! Ezek most tényleg vissza akarnak lépni!

– De akkor miért jönnek be közben új csapatok??

– Hát talán tényleg azért, hogy a visszavonulást biztosítsák – –

Bizonytalanul hangzott – de hát ez volt a katonák véleménye.

Azt hiszem, Nagy Imre ezt most már nem hitte el.

És a jelen volt politikusok is tele voltak szkepszissel. Mégis hát hogy van ez: EZERÖTSZÁZ TANK a visszavonulás biztosítására??

De azért harmadikán, szombaton este úgy látszott, hogy nyugalom van, és hogy hétfőn kezdődik a munka, a normális élet – a győztes forradalom utáni ország első hétköznapját vártuk hétfőre. Maléter a delegációval elindult Tökölre, hogy

befejezze a tárgyalást, tisztázza az utolsó részleteket is, és pontot tegyenek az egyezmény végére – –

November első napjaiban sokat aggódtunk a közellátási helyzet miatt. Nem emlékszem már, ki volt a közellátási miniszter, de eléggé meg volt rémülve, le akart mondani – és akkor felvetődött, hogy vegye át a közellátást Vas Zoltán. Hát ő arról volt híres, hogy ’45-ben milyen bravúrosan megszervezte Budapest élelmezését, egy igazán drámai helyzetben! Be is hívtuk Vast, és ő vállalta:

– Nincs a városban ennivaló? Jó, majd én szerzek! Semmi baj, megcsinálom újra! Persze, vállalom!

Arra sem emlékszem, hogy megkapta-e már a miniszteri kinevezését, vagy még csak a döntés született meg erről, de az tisztán előttem van, hogy harmadikán este bent volt Vas is, és nagyon jó hangulatban beszélgettünk. Mert Vas Zoltán tele volt optimizmussal.

Aztán Nagy Imre hazament – hosszú idő után először: hazament aludni. Meg Vásárhelyi Miki is hazament, és úgy emlékszem, Szilágyi Jóska is – hát rettenetesen kimerült volt mindenki. De velük akkor nem beszéltem. Én azt sem tudtam, hogy az Öreg már harmadikán este magnóra mondta azt a szózatot, amely aztán hajnalban el is hangzott a rádióban – tulajdonképpen máig sem vagyok biztos benne, hogy valóban így történt-e, vagy pedig csak hajnalban rögtönözték a szöveget, és csak a későbbi per konstrukciója volt ez a verzió.[95] Én mindenesetre nyugodt voltam és derűs. Vas Zoltán bizakodása is szépen átragadt rám – na, rendben, hát gyerünk akkor végre

haza, aludni! Egy hét után először mentem haza, hogy rendesen kialudjam magam, ágyban – –

*

November 4-én hajnalban aztán otthon ért a bomba.

Hát mégis megtörtént – –

Bizonyos értelemben nem volt meglepetés. TUDTAM, hogy itt vannak az oroszok. Hát Pest határában álltak, a ferihegyi repülőtérig jöttek már! Szolnokon már előző nap délben komoly egységek haladtak át – nem emlékszem a pontos adatokra, de hát nagyjából ismertük a mozgásuk irányát és méreteit.

És másrészről mégis megdöbbentő volt, szinte hihetetlen. Mert én valahogy minden józan helyzetismeretem mellett is azt hittem, hogy ez azért NEM történhet meg. Mégis, hát a XX. században vagyunk! Hogy egy magát komolyan vevő állam, egy modern nagyhatalom MA képes legyen egy az egyben megismételni a Török Bálint-történetet – – Most, amikor már olyan szépen kialakultak a kibontakozás és a megegyezés módozatai, minden lényeges pontba beleegyeztek ők is, akkor ÍGY, ilyen brutális, középkori, ázsiai módon – – Ilyesféle illúziók, hogy „a testvéri, szocialista Szovjetunió”, már réges-rég nem voltak bennem – de hát akkor is, hogy egy racionális nagyhatalom, hogy egy felelős, de legalábbis a történelem előtt felelős, felnőtt emberekből álló kormány EZT tegye, hát ez egyszerűen képtelenség! És mi szükség volt erre?! Ilyen óriási presztízsveszteséget, ilyen végzetes politikai kudarcot vállalni, ennyire feleslegesen! És ilyen RONDÁN, ilyen UNDORÍTÓ AMORALITÁSSAL, a békés szándékú tárgyalópartnert tőrbe csalva – nem, NEM HITTEM, hogy ezt képesek legyenek

megtenni! – Ennyiben volt nekem mégis meglepetés november 4-e reggele.

Mindezt persze abban a fejbe vert állapotomban nem gondoltam végig, ezek az érzések csak órákkal később formálódtak bennem gondolattá. Akkor csak ültünk, görcsben, egymásba kapaszkodva – – Hallgattuk a rádióban Nagy Imre szózatát, másodszor is, harmadszor is, egymás után, ahányszor csak elhangzott, hallgattuk, gondolatok nélkül – –

Aztán Rajk Júlia telefonált.

Hogy ő bemegy a jugoszláv követségre. És Nagy Imre kéri, hogy menjünk be mi is.

– Júlia – mondom –, ne menj be te se! EZEK UTÁN bemenni egy ZÁRT HELYRE – –

De hát hogy a jugók biztosan nem adnak el minket, merthogy a jugók így, a jugók úgy – –

– Nem a jugókról van szó! De ha egyszerűen felrobban az egész követség?! Vagy bejönnek az épületbe, és minden teketória nélkül lemészárolnak mindenkit?! Hát a történtek után mit számít az most már az oroszoknak?!

– Jó – azt mondja Rajkné –, hát ha nem akartok velünk jönni, akkor menjetek az osztrák követségre!

– MÉRT PONT AZ OSZTRÁK KÖVETSÉGRE??

– Hát mert az közel van hozzátok!

Ugyan nem a követség, de a követ lakása tényleg ott volt fölöttünk.

– Én most nem szeretnék sehol bezárva lenni – mondom. – És semmiféle olyan helyen nem akarok lenni, amire majd azt mondhatják, hogy „rejtekhely”. Ezzel csak kellemetlenséget

okoznék másoknak. Mi maradunk. Majd meglátjuk, hogy mi lesz.

Bement az egész csapat a jugoszlávokhoz. Asszonyostul, gyerekestül, mindnyájan bementek. Vásárhelyi volt még kint egy darabig, meg Gimes – Gimes teljesen eltűnt, nem is tudtuk megtalálni. Mi mindenesetre maradtunk.

Másnap vagy harmadnap beállított a jugoszláv követség ügyvivője.[96] Nagy Imre levelét hozta. Rövid pár sort: hogy nem tudnánk-e mégis bemenni. Zsúfoltan vannak, de jól vannak, és nincs ok aggodalomra. És hogy továbbra is keresi a kibontakozás lehetőségeit, hajlandó tárgyalni is.

Hát én nem sok esélyét láttam már bármiféle épeszű kibontakozásnak. A város még harcban áll, de egy pillanatig sem lehet kétséges ennek a harcnak a kimenetele. És teljesen világos, hogy az oroszok Kádár mellett döntöttek – akkor pedig puskaport és vért nem kímélve hatalmon fogják tartani Kádárt, akinek ilyenformán nem lesz szüksége rá, hogy Nagy Imrével egyezkedjen.

Úgyhogy én megint csak a kint maradás mellett döntöttem. Egyébként idekint még az ügynek is többet tudok használni, mint ha bent csücsülnék a követségen: így legalább megőriztem a mozgáslehetőségemet.

Másnap megint ott volt a jugoszláv ügyvivő. Megint Nagy Imre üzenetével. Kérte az Öreg, hogy menjek el a lakására, szedjem össze az iratait, és juttassam be az egészet a követségre. Meg pakoljak össze fehérneműt, ágyneműt, valamennyi gyerekholmit az unokáinak, mindent, amiről gondolom, hogy

szükségük lehet rá odabent, majd a jugó érte jön, és beviszi. Az ügyvivő elhozta a lakáskulcsot is.

Este, sötétedés után Ágival átmentünk. Őrség nem volt, a házba akadály nélkül bejutottunk – a szomszéd épületben persze ott posztoltak az ávós őrszemek, mi láttuk is őket a kivilágított ablakokban, de úgy tűnt, hogy ők nem látnak minket. Bementünk. Villanyt nem gyújtottunk, a sötétben tapogatózva szedtük össze a holmit. Megtömtünk két nagy bőröndöt, egyet a kéziratokkal, egyet a ruhaneművel –

na, és most hogyan tovább? Hogy jussunk ki, két ekkora kofferral, az ávósok orra előtt? Kitaláltuk, hogy Ági kimegy a rendes úton üres kézzel, én pedig felcipelem a csomagokat a kert végébe. Ági addigra odaér, én a kerítésen át kiadogatom neki a bőröndöket a Bimbó útra, átmászom én is, aztán átmászunk a mi kertünk kerítésén is, és úgy haza.

Simán le is bonyolítottuk a dolgot, nem találkoztunk senkivel.

Még aznap este jött a jugoszláv, elvitte a szállítmányt. Elment az emlékiratok valamennyi példánya, meg még jó pár kézirat, memorandumok, alkalmi feljegyzések, firkák – lényegében minden: az Öreg írásbeli életműve.

Néhány nappal később jelentkezett Gimes.

Nem jött fel hozzánk, csak telefonált, kérte, hogy találkozzunk valahol. Megadtam neki egy címet a Hajós utcában, egy idős nagynéném lakását.

Kiderült, hogy közben már megjárta Ausztriát: kivitte a nejét és a gyereket,[97] meg Magos Gábor feleségét[98] is – aztán visszajött.

– Most menjetek ti is – azt mondja.

– És te? – mondom.

– Én maradok.

– De hát mégis: hogy gondolod?

– Végig akarom csinálni – azt mondja.

Így volt: Gimes Miklós vezekelni akart, meg akart halni. Tele volt bűntudattal, rettenetesen kínozta a lelkiismeret-furdalás. Nemcsak most, hanem már a forradalom előtti hetekben és hónapokban is állandóan ez foglalkoztatta. Úgy érezte, hogy az ő írásai annak idején komolyan hozzájárultak a magyarországi sztálinizmus létrejöttéhez, a terrorrendszer kialakulásához. Nem tudom, mennyire volt ebben igaza, hiszen én azokban az években nem olvashattam újságot, de van egy olyan gyanúm, hogy a kutya sem figyelt azokra a cikkekre – szóval túlságosan nagy jelentőséget tulajdonított Gimes az írott szónak, és némileg eltúlozta egykori vétkei súlyát. De hát erről nem lehetett vele vitatkozni. A forradalmat megelőző évben gyakran küldték ki Párizsba, bőven lett volna alkalma kint maradni – akkor is mindig hazajött, mert itthon akarta jóvátenni a korábbi korszakát. Ez az ambíció állította mellénk, ezért szolgálta Gimes Miklós minden energiájával Nagy Imre eszméit: a „bűnbocsánatért”. Aztán most, hogy bukni látta az ügyet, amelynek szolgálatában bűnös lelkének megváltását is remélhette, mindent feladott. Nem akart élni tovább. Legyen, ami lesz!

A jugoszláv ügyvivő közben továbbra is naponta jelentkezett. Elmondta, hogy ki hogy van, hogyan telnek a napok odabenn, és tele volt apró üzenetekkel, ennek ezt mondjuk meg, azt arról

értesítsük – túlbuzgó fontoskodásnak éreztem ezt már. Mindig: hogy most ő siet tovább, mert rengeteg címet kell még végigjárnia – nem tudom, kikhez ment még, mert nem kérdeztem. De mindig nagyon barátságos volt és készséges. Néha komoly dolgokról is szó esett köztünk, megvitattuk az általános helyzetet – és ráadásul bizonyos halvány optimizmussal. Hogy igen, Nagy Imréék jó helyen vannak náluk, a jövő pedig talán mégsem egészen reménytelen, hiszen Kádárnak láthatóan komoly nehézségei vannak, könnyen elképzelhető, hogy mégis rá lesz szorulva Nagy Imrére, egy idő után tárgyalásokat fog ajánlani, az oroszok pedig megfelelő garanciák mellett ki fogják engedni a követségről Nagy Imrééket – mert természetesen minden továbbinak ez volt az alapfeltétele. Aztán majd valamilyen NEP-stílusú megoldásban talán ki lehet egyezni – így.

Aztán, körülbelül olyan egy hét után: kezdett kicsit furán viselkedni a jugoszláv. Mindenféle konfúzus tervekkel jött, hogy hol és hogyan találkozzunk egy rejtélyes másik jugoszlávval – amiből aztán soha semmi nem lett. És egyre-másra azzal állt elő, hogy nem lehetne-e „VALAMIT" csinálni annak érdekében, hogy Nagy Imréék kijöhessenek tőlük. Mert hogy azért ez egy elég groteszk helyzet, hogy a városban és az országban javában folyik a hajsza a forradalom vezetői és közkatonái után, ezek meg közben ott ülnek a követségen! Hogy az ő személyes megítélése szerint sem túl előnyös ott várakozniuk tétlenül, hiszen így teljesen elszigetelődnek, gondolni kellene a jövőre – ilyenek!

– Én sem tartom ezt különösebben szerencsés megoldásnak – mondom. – De világos, hogy az adott helyzetben sehová nem mozdulhatnak, pillanatnyilag ez az egyetlen lehetőség! Persze hogy az lenne az ideális, ha Kádárral ki lehetne egyezni, ha Kádár, mondjuk, a miniszterelnöki posztot felkínálná Nagy Imrének, és egy teljes amnesztia mellett el lehetne kezdeni egy kompromisszumos, félliberális játékot, a későbbi korrekciók reményében. De hát ahogy én elnézem a helyzetet és Kádár mozgását, éppenséggel nem ilyen irányban alakulnak a dolgok. Jelenleg minderre igen-igen kevés remény van! Mégis mit gondol, hogy én itt mi a csudát tehetnék ebben az ügyben?

De a következő napokban a pofa csak egyre idegesebben és türelmetlenebbül: mit lehetne csinálni, hogy Nagy Imréék kijöhessenek?

Először nem tudtam mire vélni a dolgot. Aztán az a határozott benyomás alakult ki bennem, hogy Belgrádban valami történt. Változott a vonal! Nem a pesti jugoszláv követségen, hanem Belgrádban változott a helyzet, és ezek új instrukciókat kaptak otthonról: lehetőleg simán, de minél gyorsabban szabaduljanak meg a vendégektől.

Csak sokkal később tisztázódott a fejemben ez a zűrzavaros ügy. Egészen tisztán tulajdonképpen csak sok évvel később állt össze a kép, amikor az egykori moszkvai jugoszláv követ, a Mićunović könyvét[99] elolvastam – ő jelen volt Tito és Hruscsov november 2-i brioni találkozóján is, ahol Tito a beleegyezését adta az újabb szovjet invázióhoz. És leírja, hogy Hruscsov elsején végigrepülte az egész blokkot, járt Varsóban is – a lengyelek az utolsó pillanatig mellettünk álltak, de elsején aztán

Gomułka is szép csendesen belement a magyar forradalom kivégzésébe. Minderről mi akkor persze semmit nem tudtunk. Mert a jugoszlávok nem tájékoztattak minket. A csehekről nem is beszélve. De még a lengyelek sem árultak el semmit – persze lehet, hogy akikkel mi tárgyaltunk, azok nem is tudták, mi újság. Persze ugyanígy az is lehet, hogy pontosan ismerték a fejleményeket, csak nem mertek árulkodni. Mint ahogy az is elképzelhető, hogy a budapesti jugoszláv követség is csak késve kapott tájékoztatást Belgrádból a brioni megállapodásról. Mindenképpen valamikor úgy november 10-e körül új instrukciókat kaptak otthonról – és ettől változott meg a hangnem.

Aztán, úgy november közepe körül, a jugoszláv ügyvivő el is tűnt a látókörömből, nem jelentkezett többé.

Volt nekem egy régi barátom – finommechanikus volt ő tulajdonképpen és feltaláló, mindenféle műszereket barkácsolt házilag, szóval semmilyen tényleges kapcsolata nem volt a politikával –, aki úgy cirka november közepén megkeresett egy ötlettel. Hogy neki adódott egy kapcsolati lehetősége Grebennyikhez, Budapest szovjet városparancsnokához. És hogy ez a magas rangú tiszt a jelek szerint egy értelmes ember lehet – mi lenne, ha letennénk az asztalára egy memorandumot, egy kibontakozási tervet?

El is mentünk a városparancsnokhoz, be is engedtek hozzá, elbeszélgettünk vele, egész rokonszenvesen viselkedett, –

aztán a barátommal megírtuk a tervezetet, amelyben megint csak egy ilyen NEP-szerű elképzelést vázoltunk fel. Először is egy gazdasági reformkoncepciót, az alapvető szocialista

vívmányok megőrzésével, ugyanakkor a magánvállalkozás bizonyos mértékű felelevenítésével – tehát lényegében Nagy Imre gondolatait fogalmaztuk meg. Hozzátéve, hogy mindez természetesen csak Nagy Imre visszahozásával valósítható meg, mert egyedül ő élvez egy olyan fokú bizalmat a társadalom részéről, amelynek talaján eséllyel hozzá lehet kezdeni ehhez az átalakításhoz. És amelynek persze része egy, a jelen lehetőségekhez mérten minél erőteljesebb demokratizálás is – és így tovább.

Az én barátom el is vitte ezt a tanulmányt a szovjet városparancsnoknak, aztán beszámolt róla, hogy a tábornok nagyon készséges volt és érdeklődő, azt mondta, hogy feltétlenül elolvassa, és továbbítja felsőbb helyre.

Aztán persze nem történt semmi az égvilágon. A történelemben semmi nyoma, hogy bárki is a kezébe vette volna a mi memorandumunkat. Példány sem maradt belőle, mert amikor eljöttünk, az egyetlen másolatot a lakásunkban hagytam. Hát abszolút gyerekes erőlködés volt ez már csak, tökéletesen esélytelen kapkodás – –

Mindjárt az első napokban, talán már november 6-án Apró Antal üzent. Hogy menjek be hozzá. Feri Sándor telefonált, Apró jó embere:

– Az Apró elvtárs itt van mellettem, ő üzeni, hogy az a kívánsága: gyere be. Itt a helyed, vár az állásod – –

– Hát – mondom – azért ez nem ilyen egyszerű – –

– Ha a közlekedéssel kapcsolatos nehézségekre gondolsz, tudunk küldeni érted egy tankot!

Na, gondoltam, ez lenne csak a gyönyörű, hogy a mi kis békés utcánkban megjelenjen egy szovjet tank, megálljon a ház előtt, én kisétálnék a kapun, beszállnék a tankba – –

De hát nem is ez, csudát, nem EZÉRT nem mentem! Hanem hát – –

– Nem – mondom –, köszönöm, de hagyjuk ezt – –

Különben Apróval nekem soha semmi bajom nem volt, inkább elég jó emlékeim voltak róla. Az ellenállásban egész rendesen működött, próbált embereket menteni, miegymás, meg utána is összetalálkoztunk néha, hivatalosan, félhivatalosan is, és mindig normális volt a hangnem köztünk – egyáltalán nem is gondolom, hogy ez csapda lett volna. Nem – hanem hát rettenetes káderhiányban szenvedtek Kádárék, egyszerűen nem volt emberük! A november 4-e utáni hetekben kétségbeesetten udvaroltak, majdnem mindenkinek! Egész sor emberről tudok, akiket megkörnyékeztek. És nem is mindenkit eredménytelenül – például Mód Péter egyből bement. Mert hívták. Pedig hát ő alaposan benne volt mindenben a forradalom alatt! A Külügyből ő tartotta a kapcsolatot a nyugati követségekkel, ő kézbesítette a Varsói Szerződés felmondásáról tájékoztató jegyzéket is, de még az Andropovval való összezördülésnél is jelen volt! Mégis hívták – és ő ment! Vagy például Aczél, akit még sokkal később is hívtak, november végén – és végül be is szippantották! Teljesen biztos vagyok benne, hogy ha kapható vagyok, engem is boldogan elfogadtak volna. „Elvi győzelemnek” könyvelték volna el, ha én, aki hát meglehetős szerepet vállaltam ebben az egész semlegességi és kiugrási történetben, kötélnek állok. Apró ráadásul pontosan

ismerte a szerepemet, mert tagja volt a PB-nek is, és végig jelen volt! Ha én most átállok melléjük, az egy használható adu a kezükben, ettől még azt is remélhetik, hogy majd mások is utánam jönnek!

De hát ez a próbálkozás nekem csak egy olyan impulzust adott, hogy itt bizony csomagolni kell, és lassacskán indulni.

Vermes Miklós rabtársamat még a szabadulása után rehabilitálták és a Földművelési Minisztérium jogtanácsosa lett, de ott maradt november 4-e után is, amikor Tömpe István kapta meg a földművelési tárcát; Vermes a Tömpe titkárságára került – valamikor még eléggé a hónap elején Vermes keresett meg a Tömpe üzenetével. Be is mentem akkor Tömpe Pistához – hát ő tényleg jó barát volt, nagyon derék ember, egyáltalán nem az a fajta vak kommunista, mint a bátyja: Tömpe Bandi NKVD-s volt, ha jól emlékszem, a görögök körül kapott szerepet, sokkal később meg a Corvinának lett az igazgatója, végül pedig valami becsületbeli ügyből kifolyólag katonásan főbe lőtte magát – de Pista valóban egészen más volt, értelmes, gondolkodó, tisztességes szándékú ember, Donáth Ferinek is jó barátja.

– Nyugodtan maradjatok – azt mondja Tömpe Pista. – Megtorlásról itt szó sem lehet, nincs mitől tartani. Ha valami baj lenne, én úgyis szólok időben.

Aztán, hát november vége felé már egyre egyértelműbben látszott, hogy itt nincs kibontakozás, a helyzet teljességgel kilátástalan. Kádárék egyre jobban belelendültek, egymás után jöttek a hírek: ezt is, azt is letartóztatták, Gimes Miklóst körözik – –

November vége: Nagy Imréék elrablása a jugoszláv követségről – őszintén szólva, nem NAGYON voltam már meglepve. Mert még rosszabbra is gondoltam. Már a negyedike utáni napokban sem tartottam kizártnak, hogy az oroszok egyszerűen behatolnak, és kirámolják őket. Vagy be sem mennek, hanem például „véletlenül” levegőbe repül az épület, „mert rossz volt a gázvezeték”, vagy mit tudom én. November végén meg már semmiféle ábrándjaim nem voltak az oroszokkal kapcsolatban. Szinte még szép volt tőlük, hogy betartották a diplomáciai életben bevett formákat!

És persze Kádárral kapcsolatban sem voltak illúzióim. Ha valamin meglepődtem, akkor az még leginkább a jugoszlávok viselkedése volt. A jugoszlávok befogadták a magyar forradalom vezetőgárdáját, vállalták, hogy biztosítják a személyes védelmüket – aztán egyszer csak feladták a vállalt kötelezettségeiket. Ezt mindenképp árulásnak éreztem. Persze hogy terhes volt nekik a kialakult helyzet – de hát ez nem lehet mentség. Vagy ők talán hittek Kádár szavában és aláírásában? Kádár végül is az ő jelöltjük volt, hiszen az oroszok eredetileg Münnichet akarták, csak Tito kardoskodott, hogy Kádár jobb lesz, így került a trónra Kádár; hogy aztán ezek után kínos lett volna épp nekik szembekerülniük Kádárral? Nem tudom. De hát ez sem adhat felmentést arra, amit tettek!

„Nem voltam meglepve”, „rosszabbra is számítottam” – mindezzel együtt persze mélyen meg voltam rendülve.

És természetesen ez a fejlemény is közrejátszott az elhatározásunk kiérlelődésében: elmegyünk.

Egyik reggel Vermes Miklós újra felszaladt hozzánk:

– Pista üzeni, hogy most menjetek.

– Igen – mondom –, köszönöm. Én is így gondolom.

Úgy volt, hogy Aczél Gyuriék is jönnek. Mégpedig Magosékkal, akikkel akkoriban jóban voltak. De aztán Magosék indulása körül valami zavar támadt – és november 23-án vagy 24-én este átjöttek hozzánk Aczélék.

– Megyünk mi is veletek – azt mondja Gyuri. – Nem lesz könnyű dolgom, mert mihez kezdek odakinn két gyerekkel, nyelvtudás nélkül? De mindegy, azt hiszem, nincs más választásom!

Főként a nyelvismeret hiánya aggasztotta Aczélt – viszont a felesége, Csató Zsuzsi orvos volt, talán majd az asszony el tud helyezkedni – – Pedig pompás kőműves volt Aczél Gyuri – de hát nem tudhatta, hogy Nyugat-Európában akkoriban kőművesként kétszer annyit kereshetett volna, mint az orvos felesége, vagy mint én a nyelvtudásommal.

Már minden meg volt beszélve, kitűztük az indulást is – utolsó este megint beállít Aczél.

– Nem tudunk menni mégse – –

Mert torokgyulladást kapott a gyerek.

Ilyen apróságokon múlt ez!

Meg hát persze: hívták Kádárék. És Aczél Gyuri úgy gondolta, hogy talán inkább mégis – –

– Megpróbálom: maradok. Lesz, ami lesz!

És lett, ami lett.

Mi meg nekiindultunk.

Egy vöröskeresztes autón.

Indulás előtt még beszaladtam az Irodalomtörténeti Intézetbe, írtam magamnak egy utasítást, hogy sürgősen utazzak Mosonmagyaróvárra, vizsgáljam át a magyaróvári állami könyvtárat, hogy az események során nem szenvedtek-e kárt a pótolhatatlan irodalmi emlékeink, ráütöttem az intézeti pecsétet, Klaniczay készségesen aláírta – ha oroszokkal találkozunk, ez jól jöhet, az oroszok szeretik a pecsétes papírt. És – hát akkor gyerünk.

Győrben még megálltunk. Beültünk valami csehóba a színház közelében, és Ági még felszaladt a színházba, hogy találkozzon a főrendezővel, régi barátjával, Földes Gáborral. Földes adott is egy címet, egy határközeli tanyát, ahol majd találunk egy megbízható parasztembert, aki átvezet minket – végül nem használtuk a Földes címét, de megnyugtató volt, hogy ott van a zsebemben.

A színházból még lejöttek egypáran, Ági régi ismerősei, valaki telefonált Szigethy Attilának, előkerült ő is, üldögéltünk egy kicsit, csendes, majdnem néma búcsú volt – –

Földes különben maradt, nem jött ki Nyugatra. Nem sokkal később letartóztatták, perbe fogták – és felakasztották Földes Gábort.

Az első őrjárattal már Mosonmagyaróvár előtt összeakadtunk – ez egy vegyes magyar-szovjet tiszti járőr volt. Előbb az orosz: megnézte a pecsétes papíromat – rendben. Aztán a magyar, mikor az orosz már pár lépésre eltávolodott:

– Na, és hová?

– Mosonmagyaróvárra.

– És onnan tovább, nem?

– Hát – mondom –, igen – –

De világos volt, hogy a magyar nem az orosszal kooperál, hanem a menekülőkkel. Simán el is engedett minket.

Magos Gábortól is volt egy részletes útvonalleírásunk, mert ő már egyszer megjárta ezt az utat oda-vissza, egy kis térképvázlat, meg egy mosonszentjánosi cím, a falu utolsó háza, ahonnan már csak egy-két órás gyalogséta a határ. Ezt a házat akartuk megkeresni, de túl korán értünk a faluba, még alig sötétedett. Muszáj várni kicsit, ott tébláboltunk a főutcán – és jött egy dzsip, egy magyar járőr.

– Hová mennek? – egy őrmester.

Mit mondjak erre? Gondoltam, most már mindegy – vagy-vagy!

– Hát – mondom – Ausztriába.

Csak néz a katona, elég gondterhelten.

– Ezzel a pici gyerekkel? Ne csináljanak bolondságot! Ismerik legalább az utat?

Bevallottam, hogy még sosem jártam erre.

– Figyeljen ide – azt mondja az őrmester. – Most még túl korán van. Menjenek ki a vasútállomásra, üljenek be a váróterembe. Nyolc órakor ott leszek, és átviszem magukat.

A váróterem persze nem volt fűtve, a gyerekek fáztak, úgyhogy bezörgettünk egy parasztháznál, hogy legalább melegben várakozzunk. Nagyon kedves emberekre találtunk, leültettek minket, csináltak rögtön teát – látszott, hogy nem először látnak menekülőket, hát komoly forgalom lehetett ott azokban a hetekben. Nyolc előtt átmentünk a váróterembe,

vártunk. Nyolc óra – senki. Nyomasztó volt az egész, és gyülekeztek a fekete felhők, rövidesen itt a hóvihar – –

Negyed kilenckor: két katona. Zöld parolis határ-ávósok. De nagyon barátságosan:

– Az X. őrmester nem tud jönni, minket küldött, hogy vigyük át magukat a határon.

Elindultunk akkor a két katonával.

Nem lett volna ez hosszú út, hat vagy nyolc kilométer mindössze – de csakugyan kitört a hóvihar. Töksötét és vad havazás – percek múlva már semmit nem láttunk magunk körül, csak botorkáltunk. Már egy órája mentünk, amikor nekem feltűnt, hogy már NEGYEDSZER kerüljük meg ugyanazt a szénakazlat – itt valami nem stimmel – –

– Igen, igen – azt mondja a katona –, kicsit elkevertünk. Hát nem látni semmit! De ne aggódjanak, nem lesz baj. Inkább adja ide a gyereket, mert nem fogja bírni végig! – hát tényleg, mintha ólomból lett volna Balázs, a karom majd leszakadt már!

Mentünk tovább, a két katona meredten figyelt előre. Végre valami fények villognak előttünk – rendben, megvan a határ. Álljunk meg!

– Várni kell – azt mondja a határőr –, ezek orosz dzsipek, a határon cirkálnak – –

Vártunk akkor, ácsorogtunk a szántóföldön, a hóviharban – –

Valami gazdasági épületek voltak a közelben, egy állami gazdaság tehenészete, oda vittek be akkor a katonáink, egy istállóba. Jó meleg volt, és kellemes szag – épp fejtek.

– Üljenek le a szalmára! Na gyerekek, ittatok-e már friss, tőgy-meleg tejet?

Na ugyan hol ittak volna, az Orsó utcában? Hoztak akkor a tehenészek egy zománcos bögrét, meg egy sajtár meleg tejet, kerítettek valahonnan kolbászt is, meg fehér házi kenyeret – most is a szájamban van még az íze – –

Két-három órát vártunk az istállóban, míg visszajött a két katona. Már pirkadt.

– Minden rendben, az oroszok elmentek. Siessünk, mert mindjárt reggel lesz!

De onnan már nem kellett messzire menni. Elértünk egy kerítéshez, a szögesdrót le volt már nyomva a földig, –

– Na itt lépjenek át! A túlsó oldal már Ausztria!

Volt nálam egy csomó pénz, még a végkielégítésem maradéka, benyúltam a zsebembe, –

– Nem, nem – azt mondja a katona –, semmit!

– Nézze – mondom –, magyar pénz, odaát úgysem tudjuk semmire használni!

– Jó, hát ha nem tudják hasznát venni, akkor köszönjük.

A kezébe nyomtam a köteget – minden vagyonunkat, körülbelül húszezer forintot –, és átléptünk a dróton.

Annyink volt, amennyi a testünket takarta, a ruhánk, meg két kis csomag a gyerekek holmijával. Papírfélét sem mertem hozni – egyedül a semlegességi nyilatkozat szövegét tettem zsebre, de amikor a hóviharban keveregtünk, elővettem, összetéptem azt is apró ficnikre és szétszórtam a szántóföldön – –

Ez volt november 27-én.

És – hát kész, vége a történetnek!

*

Ausztria – –

Csak pár napig voltunk lágerben.

Régi barátunk volt Potoczky Mária, még a külügyes időkből, akkoriban Nógrádi Sándornak a barátnője. Többször dolgozott velem, amikor külföldi vendégek körül volt valami cécó, Grozát fogadtuk, Titót kísértük haza – aztán a perek idején persze őt is le akarták fogni. Számomra ez már úgy derült ki, hogy engem is kihallgattak odabenn: Potoczky Máriáról faggattak. Na, gondoltam magamban, itt már tényleg komoly baj lehet, ha a Nógrádi barátnőjéhez is hozzá mernek nyúlni! Hát Nógrádi NKVD-s volt, nagyon komoly rangban, szovjet külügyi futár meg egyebek! Ki is derült aztán, hogy egy-két napig volt csak bent Potoczky Mária, aztán nagy bocsánatkérésekkel elengedték – nyilván közbeléptek az oroszok. De azért a Mária bátyját bevitték, Mária MAMÁJÁT is bevitték, mind a ketten évekig ültek, egészen a Nagy Imre-korszakig. Így aztán csak erősödött a barátságunk, amelyet még Rajk Júlia is erősített mint közös kapcsolat, a forradalom előtt elég sűrűn találkoztunk. – Majd pedig beütött Mária sorsában egy érdekes fordulat. A forradalom alatt éppen Pesten volt egy osztrák parlamenti küldöttség, egyebek között Strasserral, a nagy Strasser fiával, aki az osztrák szocdem párt egyik alapítója volt – nem tudok már pontosan visszaemlékezni, de úgy hiszem, én is találkoztam a Parlamentben a fiatal Strasserral. Aki mellé Potoczky Mária volt beosztva tolmácsnak – és ezek ketten annak rendje s módja szerint egymásba szerettek. Ott a forradalom kellős közepén – de rendesen! Úgyhogy amikor aztán az osztrák képviselők hazautaztak, vitték magukkal Máriát.

Amikor meg november végén mi is mentünk, ott volt a zsebemben Strasser telefonszáma, amit még Potoczky Máriától kaptam. A lágerből felhívtam Máriát, és beszéltem Strasserral is, aki azt ígérte, hogy intézkedik az ügyünkben, várakozzunk csak nyugodtan. Másnap pedig megjelent egy másik fiatal osztrák szocdem képviselő: Kreisky.

– Bruno Kreisky vagyok, Strasser barátja. Strasser nem tudott szabadulni a munkájától, engem kért meg, hogy vigyem be önöket –

és bevitt minket a kocsiján Bécsbe, Strasserék lakására. Ott táboroztunk hetekig.

Kéthly Annát persze rögtön megkerestem. Tulajdonképpen Annuskával ketten maradtunk a kormányból – –

Előkerült akkor valahonnan egy Szabó Miklós nevű, meglehetősen gyanús alak, egy állítólagos volt kisgazda képviselő, akire azonban senki nem emlékezett. Valahogy kinyomozta a hollétemet, és felkeresett. Azzal, hogy ő járt már Kéthlynél, és szeretne összehozni egy találkozót, „Kéthly üzeni" nekem, hogy jó lenne, ha én is elmennék, Kővágó Jóska is befutott Budapestről, ő is ott lesz.

Valahogy nem szerettem ezt az egészet: ki ez a pofa egyáltalán, miért pont ezzel üzen nekem Annuska, amikor ott a telefon?? De azért elmentem.

És ennek a Szabónak a bécsi lakásán találkoztunk négyesben: Annuska, Kővágó, a házigazda meg én. És akkor a Szabó Miklós előadott egy roppant zavaros tervet. Hogy mi lépjünk fel mint „ellenkormány". Ő majd beszél az amerikaiakkal, hátha hajlandók lennének elfogadni minket!

Hát nekem NAGYON nem tetszett a dolog. Ahhoz, hogy az amerikaiakkal kapcsolatba kerüljünk, miért kell nekünk közvetítő? És pont ez az ismeretlen linkóci? És különben is, ha az amerikaiak olyan nagyon lelkesek lennének, ők maguk keresnének meg minket, nem várnák meg, hogy mi menjünk koldulni! Meg egyáltalán: hát KETTEN mint KORMÁNY? Persze ki lehetne egészíteni ezt az enyhén szólva foghíjas csapatot néhány alkalmas emberrel, például épp Kővágóval, aki csatlakozott volna lelkesen – de hát MIRE VALÓ ez az egész? Pár hónapig talán felszínen tudnánk maradni, és csaphatnánk egy kis lármát – viszont sokat árthatnánk is otthon: nagyon súlyos nehézségeket okozhatnánk mindazoknak, akik az oroszok kezében vannak. – Úgyhogy én meg is mondtam rögtön: komolytalannak tartom az ötletet, és ellenzem.

És ezt Kéthly is megértette. Annuska nagyon szerette Nagy Imrét, jó barátságban voltak már azóta, hogy az Öreg volt a Parlament elnöke és Annuska az alelnök – és komolyan féltette Nagy Imrét. Úgyhogy Kéthly sem foglalkozott egy fél óráig sem ezzel a gondolattal – és szépen faképnél hagytuk Szabót.

Később, talán valamikor ’57-ben a budapesti újságok hírül adták, hogy Szabó Miklós visszament Magyarországra – akkor már szinte biztos voltam benne, hogy ávós ügynök volt, és az egész „ellenkormány”-ötletet valahol Budapesten találták ki, provokatív szándékkal. A ’80-as évek elején pedig megjelent otthon a Szabó Miklós barátunk könyve,[100] Berecz János ékesszóló előszavával – egy elképesztő iromány, elejétől végéig szemenszedett hazugság, de arra mégis kiválóan alkalmas, hogy

végképp leleplezze a szerző gusztustalan személyét. Mindegy – –

Később aztán volt még egy hasonló ellenkormány-próbálkozás. Nagy Balázs Párizsban volt, onnan jött át egyszer, felkeresett és előadta, hogy ő Jónás Palival rágódik egy ilyesféle ötleten. Tárgyaltak már amerikai magyarokkal is, akik örömmel támogatnák a dolgot – mit szólnék hozzá?

Mondtam, hogy nem sok jót. Mert mit lehetne ilyen módon megváltoztatni?

Hát hogy talán az Egyesült Nemzeteket így lehetne jobb belátásra bírni!

Az Egyesült Nemzeteket?? Hát minek?? Még ha az ENSZ-ből ki is lehetne nyomni egy magyar szempontból kedvező határozatot, az a határozat úgysem lenne keresztülvihető, mert az oroszok kapásból elutasítják, és a végsőkig ellenállnak!

De hogy valamit mégis kellene csinálni. Merthogy Jónás Pali készül Amerikába, Kiss Sándor már ott is van, és sok embert ismer, jól mozog, a rendelkezésünkre áll – hát ilyen lehetőségeket nem szabad kihagyni!

Mondtam, hogy sajnos én semmilyen érdemleges lehetőséget nem látok, nem hiszem el, hogy Kiss Sándorék a legjobb igyekezetük mellett is el tudnának érni bármit.

Aztán kaptam egy levelet Balázstól, hogy „mi felvetettük az ötletet illetékes helyen” – „ILLETÉKES HELY”, milyen szép otthoni fogalom ez is! –, és hogy mindenkinek nagyon tetszett a gondolat, tényleg lehetne vele foglalkozni. De hogy bizony azt is hozzátették, hogy véleményük szerint „sajnos a Heltaival nem lehet mit kezdeni”. Válaszoltam Balázsnak. Hogy ha velem nem

lehet mit kezdeni, akkor meg mit akar tőlem? Hát ilyenformán én már eleve kiestem a játékból – akkor viszont miről beszélünk?! Nem, hát világos volt, hogy ez járhatatlan út. Az amerikaiak nyilvánvalóan nemigen törik magukat, ha kellenénk nekik, szólnának maguktól – és akkor még mindig ráérnénk megfontolni, hogy értelmes dolog-e szóba állni velük. Hát most mit csináljak, kezdjek el ugrálni, én?? Ha valaki túlságosan szenzitív, abban az amerikaiak már eleve nem bíznak – szóval ez egy értelmetlen circulus vitiosus, és a probléma teljességgel megoldhatatlan!

Meg még egy próbálkozás volt – ha nem is éppen külön kormány létrehozására, mert elég gyorsan nyilvánvalóvá vált, hogy azt úgysem ismernék el sehol; de a New York-i Magyar Nemzeti Bizottmány kibővítésére és átalakítására. Kiss Sanyi írt, meg üzent Nagy Balázs útján, hogy benne érlelődik egy ilyen elképzelés, és kérte, hogy csatlakozzak. Valami komolyabb és hivatalosan is elismert intézményt, egy magyar érdekképviseleti szervet szeretett volna ő csinálni ebből az eléggé megcsontosodott és elporosodott Nemzeti Bizottmányból – de hát én nem láttam túl sok esélyét a dolognak. Nagy Ferenc és Varga Béla ügyködtek ott akkoriban, de már tíz éve – eléggé várható volt, hogy az ő féltékenységüket fel fogja kelteni ez a terv, meg fognak ijedni, hogy ők majd kiszorulnak onnan, és ellenakcióba lépnek – szóval ebből csak belháború lehet. De azt sem tudtam elhinni, hogy az amerikaiaknak valami nagyon tetszene ez a gondolat. Végül is nekik megvoltak a régi, megszokott embereik, kialakult már ez a csendes üresjáratra beállt mechanizmus – nemigen volt valószínű, hogy ehelyett

most valami újat, mozgékonyat, hatékonyat akarnának, és pláne hogy a forradalom generációja vegye át ott a vezetést, és diktálja a hangsúlyokat – nem, nem, ez elképzelhetetlen!

Úgyhogy én azt válaszoltam Kiss Sanyinak, hogy nem tudok bízni a vállalkozás sikerében, ezért kérem, hogy engem hagyjanak ki a terveikből. Persze ha mégis megpróbálkoznak, sok szerencsét kívánok hozzá.

Igazam lett: nem történtek ezen a fronton sem komoly változások.

És az ’56-ban felkorbácsolódott hullámok az emigráció vizein ezzel lényegében el is ültek. Tudtommal több kísérlet nem történt már, hogy az emigrációban intézményes módon képviseljük a forradalmi Magyarországot.

Na most, hát itt állunk, idegenben, földönfutóként – mihez kezdjünk, hol próbáljunk letelepedni? Választhattunk, mert akkor tényleg bármelyik országba mehettünk volna – de hol lenne valami értelme is a létünknek?

Németországba nem akartunk menni. Franciaországba nem akartunk, de valahogy még Olaszországba sem. Svájcon gondolkoztunk. Magos Gáborék már ott voltak, Gimes Luca[101] is – ez vonzott is, meg nem is. Dánia került még komolyabban szóba. Ági egyik barátnője is oda készült a férjével, a háború alatti dán ellenállás egyik vezetője hívta meg őket, hogy legyenek a vendégeik meghatározatlan időre, nézzenek szét, próbáljanak gyökeret verni, ő mindenben támogatja őket – – Rokonszenves ország, kétségtelenül vonzó – de hát mit akarjunk mi Dániában??

Meg Írországról is szó volt. Még a lágerben járt nálunk az ír kormány megbízottja, egy igen szimpatikus ezredes – Balázs fiam egyéves volt és nagyon helyes kölyök, felcsimpaszkodott az írre és kíméletlenül pofozta, amitől ez az öreg katona teljesen beleszeretett Balázsba, és nagyon azon volt, hogy menjünk Írországba. Én gondolkoztam is rajta, tetszett az ötlet. Vonzott, hogy ugye egy másik kis nép, eléggé rokon mentalitással – de aztán valahogy ezt is elvetettük.

Felmerült akkor, hogy menjünk Brüsszelbe. Egyszer, egy hivatalos utam során napokig vesztegeltem ott, és roppantul megszerettem a várost: szép, nyugodt, kellemes hely – lakjunk hát Brüsszelben! Egy másodunokahúgom élt akkoriban ott. Bécsből felhívtuk, és ő lelkesen támogatta az ötletet: csakis Brüsszelbe menjünk, sehová máshová! Úgyhogy akkor Brüsszel mellett döntöttünk. Elég mindegynek látszott: ha már úgyis menekültek vagyunk, ha Budapesten nem lakhatunk – –

Csak egészen rövid ideig voltunk Bécsben, talán három hétig. December 22-én már utaztunk is tovább.

Jól választottunk: mind a ketten szerettük aztán Brüsszelt.

Én akkor már kimondottan valami békés, civil létre vágytam. Nem, ezekben a politikai vállalkozásokban egyáltalán nem bíztam, és ez a fajta nyüzsgés egy szikrányit sem vonzott – viszont kezdettől fogva, már az osztrák láger óta volt egy elképzelésem, szinte már RÖGESZMÉM: hogy nekünk el kell mesélnünk a magyar forradalmat! Az ellenkormány, meg ezek a dolgok, hát az gyerekség – viszont létre kellene hozni egy szolid kis intézményt, egy központot, valami kutatóintézetet vagy tájékoztatóiroda-félét, amelynek az a feladata, hogy

összegyűjtse a forradalom kallódó és egyre jobban szétszóródó dokumentumait, és mindenkinek ELMONDJA, hogy mi történt Magyarországon ’56-ban!

Na, ebből a gondolatból lett a brüsszeli Nagy Imre Intézet. És a hozzá kapcsolódó kiadványok.

Először Nagy Balázzsal próbálkoztam.

– Nézd – mondom Balázsnak –, én nem ellenzem a ti terveiteket, csak éppen nem szeretnék részt venni bennük, mert én inkább EZT csinálnám. De ebben ti is tudnátok segíteni nekem! Te úgyis történész vagy, hát gyere, és csináljuk együtt! És szálljanak be az amerikai magyarok is!

Balázs jött is, segített, együtt kezdtük a vállalkozást. De az amerikai magyarok nem reagáltak, Kiss Sándortól nem jött válasz.

És akkor elkezdtük a koldulást.

Volt egy párizsi székhelyű európai alapítvány, „American Committee for Cultural Freedom”, ők finanszíroztak egy londoni lengyel lapot is, a vezetőjük is egy nagyon rokonszenves, értelmes lengyel volt – átmentem Párizsba, és felkerestem. És ő biztatott, hogy ha eltartani nem is tudnának minket, de egy kisebb összeget be tudnának dobni az indulásunkhoz.

– És – mondom – ti honnan veszitek a pénzt?

– Hát – azt mondja – amerikai magánemberek adják össze – –

De nagyon éreztem a válaszában az idézőjelet: „magánemberek” – –

– Nézd – mondom –, én a CIA-től nem fogadhatok el pénzt. Mert mégis, hogy nézne az ki – –

– Ne aggódj: formailag teljesen rendben van a dolog, hibátlanul magánjellegű az alapítvány!

Jó, belementem. És tényleg: nem emlékszem már az összegre, de el tudtunk indulni vele. Kibéreltünk egy helyiséget, Brüsszel akkor még jóval olcsóbb volt, mint manapság – –

A folyóiratunk első számát angolul és franciául adtuk ki, amikor kijött a nyomdából, azzal koldulhattam tovább. Azt reméltem, hogy a második szám után már el tudjuk tartani magunkat – de hát addig persze még nem. Ilyen alapítvány, olyan kiadó, Ford Foundation, Feltrinelli, szakszervezetek, egyebek, néhol adtak is valamit, máshol csak udvarias szerencsekívánatokat kaptunk, de végül egy német szakszervezettől sikerült két- vagy háromezer dollárt szereznem – Európában akkor az még elég komoly pénz volt –, és ezzel egyelőre túl is voltunk a nehezén, és ’57 nyarán már lázasan dolgoztunk a második számon. A cím körül volt még egy kis bonyodalom, mert *Etudes*-nek neveztük el a gyermeket – ki tudta, hogy ilyen címen fut a dominikánus rend folyóirata is? És az elsőség persze az övék volt. De hát már kint volt az első számunk *Etudes* címmel, most menet közben hogyan változtassunk? Kínos ügy volt, de aztán valahogy rendeződött ez is –

és végül, úgy a harmadik évtől, már tényleg egyensúlyban voltunk. És komoly erkölcsi sikereink voltak – gratulációkban és drukkerekben valóban nem volt hiány. Olyan évek voltak ezek, amikor például a francia baloldali értelmiség szépen kivonult a Kommunista Pártból, és érzelmileg átállt a magyar forradalom oldalára, és szerte Nyugat-Európában tényleg számos

szimpatizánsa volt a magyar ügynek – hát nem volt csoda, hogy sokan szerették a folyóiratunkat, buzgón olvasták, szívesen küldtek cikkeket is, de még valamennyi előfizetésre is futotta a lelkesedésből.

A második évben Sztáray Zoli csatlakozott hozzánk, aztán amikor Nagy Balázs kivált, akkor Kende Péter jött át Párizsból, ő szerkesztette a folyóirat magyar változatát. Időnként átjött Szász Béla is, meg Pálóczi-Horváth, kezdetben Méray Tiborral is együttműködtünk – csak amikor megjelent Méray Nagy Imre-könyve, hoztunk róla egy ledorongoló kritikát, és ezzel tönkre is ment a kapcsolatunk. Jött viszont Molnár Miklós, aki nagyon sokat dolgozott az Intézetnek – a második-harmadik évtől egész jó gárdánk volt!

Szerencsére mindjárt kezdettől szilárdan eltökéltem, hogy én ebbe az egész úgynevezett emigrációs politikai életbe nem fogok belemászni. Mert „emigrációs politizálás”, azt hiszem, ez egy fából vaskarika, ilyesmi valójában nem is létezik. Hát MILYEN ALAPON politizálhatna egy emigráció? Kit, mit képvisel? Mit akarhat, és mit érhet el? Kiszakadva a nemzetből – hát ez csak egy komolytalan játék! Politizálni „egy nemzet érdekében”, amely nemzet valahol máshol van, tőlünk teljesen függetlenül éli a maga akármilyen életét, miközben én már jóvátehetetlenül eltávolodtam a napi valóságától – mi ennek a realitása? Vagy politizálni az illető nemzet ellenében, ELLEN?? Ez mindenképp merő képtelenség! Az ilyesmi csak egyet szolgálhat: a játékosok személyes érdekeit. A gyakorlatban pedig csak egy kicsinyes gyilkolózáshoz vezet. Az ember persze kielégítheti az egyéni bosszúvágyát, ami bizonyos fokig biztosan

nagyon jó érzés lehet – de hát erről okosabb inkább lemondani. Mert ennek nemzeti jelentősége nincs, és nem is lehet.

Sokat vitatkoztunk erről Brüsszelben. Hogy közben mindezen megfontolások dacára is csináltuk a Nagy Imre Intézetet és a folyóiratot, az más kérdés. Azt nem lehetett NEM CSINÁLNI. Ha ez is politizálás, akkor mondjuk politizáltam mégis. De úgy véltük, hogy ennek igenis megvan a jelentősége: haza tudunk juttatni olyan információkat, amelyekhez az otthoniak másképp nem jutnának hozzá! Ez főként Kende koncepciója volt, de én is csak helyeselni tudtam. Kezdetben – amíg még bíztunk benne, hogy csakugyan haza tudjuk juttatni a folyóiratot. Ezért is szorgalmaztuk, hogy magyar nyelven adjuk ki – nem az emigráció miatt! Két-három példányt mindig elküldtünk a fontosabb nyugati magyar gócokba – de eléggé tudtuk, hogy ez semmit nem számít. Mert a magyar emigrációt igazából nem nagyon érdekelte ez az ügy. És körülbelül azt is tudtuk, hogy a francia meg az angol változat sem túl fontos, mert hát az európai intelligenciát felrázni, ez sem egy komoly cél. Hogy Camus minden évben szorgalmasan megújítja az előfizetést, az persze nagyon szép – de mindez elsősorban csak ESZKÖZ: ha az így befolyó pénzből fenn tudjuk tartani magunkat, akkor csinálhatjuk azt, ami a LÉNYEG: a magyar nyelvű, otthoni terjesztést!

El is indítottunk minden számból ötszáz példányt Magyarországra – csak hát aztán elég hamar kiderült, hogy nem jut el a címzettekhez. Egy példány talán bekerült a Széchényi Könyvtár zárolt anyagába, hogy ott várja türelemmel az utókort – és kész. Hát ezért dolgozni – –

Elkövettük azt a hibát is, hogy az első évek sikerein felbuzdulva túlburjánzottunk. Egyre vastagabb számokat csináltunk, hatvan oldalról feltornáztuk magunkat SZÁZHÚSZ oldalra – amitől persze a költségek is rémesen megugrottak. Az előfizetések száma viszont egy idő után nem nőtt már. Még Amerikában reménykedtünk egy darabig, ha az amerikai előfizetéseket kétezer példány fölé emelhetjük, mondjuk ötezerre, az 12 dolláros évi előfizetés mellett már elég komoly pénz – de hát az erkölcsi sikerek dacára sem sikerült továbblépnünk ezen a fronton. Nehézkes is volt ez így, Brüsszelből, levelezgetéssel – – Az ismert nevű íróknak persze nem fizettünk a cikkekért, mert nem voltak rászorulva, de a szerzőink legtöbbje szegény magyar emigráns volt, aki az írásaiból próbált volna megélni, nekik muszáj volt fizetni – amikor volt miből, fizettünk is. De egyre világosabb volt, hogy ez így nem fog menni. Mit csináljunk, kolduljunk tovább? A támogatások végig szépen jövögettek, főleg a németek elég folyamatosan fizettek, és tényleg nem kértek semmilyen ellenszolgáltatást a pénzükért, legfeljebb ilyesmiket, hogy például csináljunk egy spanyol számot – de hát ez nem is volt rossz ötlet, meg is csináltuk a spanyol számot! És valahogy azért mindig „egyensúlyban" voltunk – csak hát ez azért kevés. A munkatársainkat sem köthettük le a végtelenségig egy tengődő vállalkozás mellé, egy idő után már mindenkinek valami komoly és véglegesebb megélhetés után kellett néznie – Molnár Miklós például egy zeneműboltban volt kisegítő, mellette egyetemre járt, és még AZON FELÜL dolgozott nekünk, de hát

ennek nincs perspektívája, ha ledoktorál, nyilván el kell mennie egy normális állásba! És a többieknek ugyanígy!

Elég fájdalmas volt belátni, hogy fel kell adnunk a játszmát, de pár év után már lehetetlen volt tovább halogatni a döntést. Kende Péter mindenáron folytatni akarta volna. Hogy jó, menjenek el a munkatársak állásba, és akkor majd úgy támogathatnak minket – de hát ez sem ígért semmi jót: aki el is helyezkedett, jó ideig kezdő volt még, képtelen arra, hogy az Intézetet is támogassa!

’64-ig bírtuk – és akkor rosszkedvűen bedobtuk a törölközőt.

És én egyben Brüsszelnek is búcsút mondtam.

Ennek főként családi okai voltak. A gyerekek megnőttek – és kellett volna már nekik egy haza. És Belgium ezt képtelen volt nyújtani: Belgium nagyon kellemes LAKÓHELY, de egy idegennek NEM HAZA. Márpedig egy gyerek számára alapvető szükséglet, hogy legyen valamilyen bázisa és ragaszkodása, meg respektusa a tágabb környezete iránt – végül is egy tarthatatlan állapot, hogy a gyerekeink a belga–magyar futballmeccsen a magyaroknak drukkoljanak! Egyszer egy belga barátomnak panaszkodtam erről. Hát hogy van ez: a gyerekeink belga állampolgárok, úgy beszélik a vallon-franciát, mint akármelyik osztálytársuk – miért nem találják mégsem a helyüket? És akkor ez a derék brüsszeli szépen elmagyarázta:

– Persze hogy nem találják a helyüket: mert NEM BELGÁK! Belga az, akinek már a dédapja is fűszeres volt egy belga városkában, vagy felcser, vagy tanácsnok. Ez egy családias nemzet, itt ez így megy! A belga nem idegengyűlölő, inkább még szereti is az idegent – MINT IDEGENT! De hogy elfogadja

belgának? Soha! Majd talán a gyerekeid dédunokái lehetnek belgák!

Ezen aztán mélyen elgondolkoztunk – –

Áginak volt egy kiállítása Brüsszelben, komoly sikere volt, még anyagiakban is, eladott jó pár képet. És akkor valaki felvetette, hogy át kéne vinni a kiállítást Amerikába, hátha beütne a dolog – így adódott az ötlet, hogy menjünk át szétnézni. Amerikában élt Ági unokahúga, meg az én öcsém is, a szállással sem lenne gondunk – ’62-ben neki is vágtunk, áthajókáztunk.

Olyan jól sikerült a dolog, hogy Balázs fiam rögtön ott akart maradni. Jó, hát ez nem ilyen egyszerű, de azért ha mindenki akarja, elkezdhetünk rajta dolgozni – –

Béreltünk egy autót, vettünk egy sátrat, nyakunkba vettük az országot – gyerünk, ismerjük meg egy kicsit Amerikát! És tényleg nekem is nagyon tetszett az egész: csodálatos tájak és mindenütt végtelenül barátságos emberek, közlékenyek, nyitottak, segítőkészek – ez még a kempingek virágkorában volt, tele volt minden sátorozó pedagógusokkal és diákokkal, hatalmasakat beszélgettünk velük a tábortüzek mellett. És azonnal látszott, hogy itt a mi magyarságunk semmiféle tartózkodást nem ébreszt az emberekben – igen, hát ez nem Belgium, úgy látszik, ez egészen más világ!

Aztán két év alatt sikerült is megszerveznünk a váltást, és ’64-ben átjöttünk.

Nem volt azért ez könnyű lépés. Mert én Brüsszelt szerettem, nagyon szerettem. Meg Ági is nagyon szerette. Nagyszerű város Brüsszel, máig is igazán a legjobb emlékeim vannak róla. Nem

azt mondom, hogy nincs honvágyam Budapest után – de hát ott már harminchárom éve nem voltam, és a képek valamennyire azért persze hogy halványodnak. És, ez érdekes: ha álmodom egy városról, akkor az nem Budapest. Az mindig Brüsszel – –

Amikor a nagy lépést elkövettük, úgy látszott, hogy lesz állás is. Először Kaliforniába hívtak, Santa Monicába, a RAND Corporation európai osztályára – egy ragyogóan felszerelt, szupermodern tudományos intézetbe, egy igazán imponáló kvalitású gárdába, kiváló történészek, politológusok, egyebek, és igazán optimális lehetőségek a kutatáshoz; nem is macerálnak, csak félévente le kell adnom egy tanulmányt a témámból, de a témát is szabadon választom, egyszóval minden gyönyörű. Tartottam két előadást, utána elém tették a szerződést, kábé kétszer akkora fizetéssel, mint amekkorára számítottam –

és nem írtam alá. Mert a környezet tökéletesen elviselhetetlen volt. A várost egyszerűen nem bírtam: az a végletes európaiatlanság, az a hamis spanyol építészet mindenütt – hát Hollywood széle, a legtalmibb Amerika! Az intézet légköre meg még jobban taszított: a bejáratnál fegyveres őrség, rám raknak egy cédulát, csak azzal léphetek be – hát mint egy pártház! Mint Moszkva! Teljesen ijesztő! Hogy én itt éljek?! LEVEGŐT nem kapnék! Nem, ezt azért nem – –

Volt Washingtonban is egy részlegük, szerettem volna oda átcsúszni inkább – de kisült, hogy azt épp most akarják megszüntetni. Na nem baj, hát akkor keresgélünk tovább!

Még évekkel előbb, Brüsszelben megismerkedtem egy amerikaival, a Library of Congress egyik emberével, akit Mosely

professzor küldött hozzám – épp az ’56-os munkástanácsok dokumentumain dolgoztunk, és Moselyt nagyon izgatta ez a téma. Meg ezt a washingtoni embert is – hogy nekik milyen jól jönne ez a kutatás a Library of Congressben, van is már egy kelet-európai részlegük, nem volna-e kedvem ott folytatni ezt a munkát? Szabályszerűen meghívott – de akkor persze még nem perfektuáltuk a dolgot, majd térjünk vissza rá, amikor rászántam magam Amerikára! – Most eszembe jutott ez is, és felkerestem az emberemet Washingtonban.

Persze, hogyne, örömmel látnak! Máris beléphetek – mindössze csak a formalitásokon kell túlesni! – És akkor nekiláttunk a „formalitások” rendezésének:

– Állampolgárságod?

– Állampolgárságom? – mondom. – Az nincs.

– Hogyhogy nincs állampolgárságod??

– Hát – mondom –, úgy, hogy nincs. Az Egyesült Nemzetek menekültútlevelével utazom.

– Ez baj – azt mondja. – Mert a Library of Congressben csak amerikai állampolgár kaphat állást.

– És – mondom – meddig tart az állampolgárság megszerzése?

– Hát, ha a tartózkodási engedélyt most rögtön megkapod, akkor még öt év – –

– Öt év?? Annyit azért nemigen várhatok – –

– Sebaj – azt mondja –, van még egy megoldás: lehet kérni felmentést a Congresstől!

– Rendben – mondom. – Ha most megírom a kérvényt, mikorra várható a kongresszusi felmentés?

– Nos – azt mondja –, ez a felmentés tulajdonképpen egy törvény; ehhez előbb egy törvényjavaslat kell; aztán keresned kell egy szenátort, aki benyújtja a törvényjavaslatot; akkor aztán a Congress napirendre tűzi a kérdést, majd megvitatják, és így tovább; szóval olyan két-három év. De szerencsés esetben akár nyolc hónap alatt is lefuthat az egész!

Na, hát szóval felejtsük el ezt is – –

Volt még egy kevés megtakarított pénzünk a brüsszeli évekből, abból éldegéltünk szerényen, különféle New York-i ismerősöknél húztuk meg magunkat, pihengettünk, én írogattam, meg leveleztem tovább valami állásért, vártunk – de hát egyre idegesítőbb volt az idő múlása – –

Végül aztán a Columbia Egyetemről kaptam egy levelet, Brzezińskitől. Hogy volna-e kedvem a Columbián kutatni. Meg esetleg mellette még tanítani is.

Nem túl sok pénzt kínáltak, kénytelen voltam a tanítást is vállalni. Viszont kitűnő társaságba kerültem: Brzezińskin kívül ott volt Henry Roberts, aki főleg román történelemmel foglalkozott – a háború alatt ő is az OSS-nek dolgozott, a CIA elődjének, ejtőernyővel dobták le Romániába, hónapokra ott maradt, úgyhogy nagyszerűen ismerte a román viszonyokat –, és ott volt Mosely professzor, az egykori diplomata, aki már vagy harminc éve tanított, és az egyik legkomolyabb Kelet-Európa-szakértő volt, akivel valaha is találkoztam. Bementem hozzá, nagyon kedvesen fogadott, de –

nem értettem az egészet: idegesen szaladgált föl-alá, ide nyúlt, oda kapott – hát én ismertem Moselyt még Brüsszelből, nyugodt, magabiztos embernek tudtam, mi lelte most?

– Bocsáss meg, de tíz perc múlva kezdődik az órám, és még nem szedtem össze magamat!

Így sem értettem. Hát csak nem kell az órájára KÉSZÜLNIE, csak nem IZGUL az órája előtt, harmincéves egyetemi múlttal?!

Aztán nemsokára megértettem mindent. A Columbia bizony kemény hely volt, ahol a diákok rendesen megizzasztották a tanárokat. A Columbia nem volt egy könnyed játék: tudni kellett, és készülni, alaposan fel kellett kötni a gatyát még egy ilyen öreg rókának is!

De ez persze inkább tetszett, örültem, hogy komoly helyre kerültem – más volt az én bajom. A város nyomasztott, ez az őrületesen túldimenzionált, durva lelkű metropolisz: New Yorkot nem tudtam szeretni. A lakáshelyzet már akkor is szörnyű volt – a Columbia ugyan felajánlott egy kis lakást, de a campuson, a harmincezres egyetemi gyárnegyed kellős közepén! Olyan érzés volt ez, mintha éjszaka is az irodámban lennék, bármikor berángathatnak, meg különben is, az egésznek az a sivár uniformizmusa – nem, ez a helyzet engem valósággal sokkolt, úgyhogy sürgősen elmenekültünk a folyón túlra. Nem túl messzire, csak harmincöt percre az egyetemtől, ami kocsival nem a világ, és sokkal kellemesebb, vidékies környezetben vagyunk. Egy New York-i szenátor házát béreltük –

na ez is érdekes volt: kimentem megnézni a házat, tetszett is, nem is volt nagyon drága, és a tulaj leültetett, kedvesen kínált, elbeszélgettünk, –

– Jó – azt mondja –, akár meg is egyezhetnénk; de előbb még szeretném megismerni a feleségét. Hozza ki a feleségét, és majd

akkor döntsünk!

Hát ebből sem értettem egy kukkot sem. Aztán egy kolléga felvilágosított: arra volt kíváncsi a pofa, hogy vajon nem fekete-e a feleségem. Mert ha az, akkor nincs alku: elveszítené miattunk a ház az értékét! Persze egy szenátor nem kérdezheti tőlem csak úgy, egyenesben, hogy „ugyan mondd már, nem néger-e véletlenül a kedves feleséged?”. Azt viszont kikötheti, hogy előbb vigyem ki Ágit, mutassam be neki – –

Évekig voltam a Columbián – de nem igazán tudtam szeretni. Fárasztott, túl súlyosnak éreztem: az állandó nyomás, hogy tessék publikálni, publikálni, PUBLIKÁLNI, két évre három tanulmány volt a norma, plusz még egy könyv is kétévente – ez nekem már sok volt. De nem is tűnt értelmes dolognak ez a hajsza. Meg hozzá még a tanítás is – –

És elkövettem egy buta hibát: ha nem is éltünk a campuson, de a lakásunk folyamatosan nyitva állt a diákjaim előtt – és rövid időn belül teljes megszállás alá kerültünk. Valamiért érdekesek voltunk a fiataloknak, talán az európai szagunk izgatta őket, vagy az új emberre haraptak, nem tudom, de a vége felé már minden kis csacsi személyes gondjukkal hozzánk jöttek. Abortuszproblémákkal például, hogy miképpen is történhetett, hogy becsúszott a baleset, és hogy most kivel csináltassák a küretet, meg hogy vajon nem sérül-e majd tőle a kislány lelke, meg mit tudom én. Meg egy lány: hogy elment egy fiúval egy víkendre, és nagyon jó lenne folytatni a dolgot, csakhogy a fiú Princetonban tanul, neki meg nincs kedve hetente Princetonba ingázni, mit csináljon akkor – hú, hát ehhez én már egy kicsikét fáradt voltam. De hát most zárjam be

az ajtót, és húzzam ki a telefont? Ezekben a dolgokban én soha nem tudtam elég kemény lenni!

Úgyhogy inkább megszöktünk.

A forradalom utáni nagy magyardivat addigra lefutott már, nem lehetett olyan könnyedén válogatni az állásokban, de azért egy idő után sikerült találni valamit – és akkor ’67-ben leköltöztünk délre, Charlestonba.

Békebeli városka, kicsi egyetem, áttekinthető viszonyok, csend – –

És ezzel most már csakugyan vége a történetnek. Nyugdíjban vagyok már, csak néha adok egy-egy előadást, nyugdíj-kiegészítésnek jól jön. A gyerekek is messzire repültek, kettesben élünk, öregesen, majdnem unalmasan – –

*

’58 nyarán Brüsszelben voltunk, júniusban ott ért a hír: Nagy Imre kivégzése. Meg Losonczy Géza. Meg Maléter. Meg Gimes Miki. Meg Szilágyi Jóska kivégzése – –

Dermesztő élmény volt. Alaposan mellbe vágott.

Akkor ez ott Brüsszelben teljesen váratlanul ért – derült égből a villámcsapás!

És a legiszonyúbb talán az volt az egészben, hogy egy tökéletesen felesleges lépés volt ez Kádárék részéről! Meg az oroszok részéről is. Amit ’58 nyarán már a világon semmi nem indokolt! Az aljasság a politikában soha nem indokolt – de ha legalább az ő céljaik szempontjából lett volna valami célszerűsége ennek a mutatványnak! – de onnan nézve sem volt. Ez szimplán CSAK aljasság volt, mindennemű mentőkörülmény nélkül. Előzetesen ők maguk is hosszan

vitatkoztak róla, ez azóta kiderült, de már az akkor kiszivárgott híranyagból is megfejthető volt, hogy Budapesten is, meg az orosz Politbüróban is voltak ellenvélemények – vitatkoztak, de aztán megtörtént a dolog. Nincs rá semmilyen mentség!

A kivégzés időpontjában Vorosilov éppen Brüsszelben volt a Világkiállításon, az újságírók persze megrohanták, és a pillanat indulatával elég keményen nekimentek, egyszerűen úgy fogalmazván meg a kérdést, hogy „MIÉRT ÖLTÉK MEG NAGY IMRÉT?!" – amire Vorosilov, ha egy csepp esze van, azt felelhette volna, hogy „mi közöm hozzá?, ez egy magyar belügy, én is csak az újságban olvastam a hírt!" Ehelyett viszont valami olyasmit hebegett, hogy „hát nem volt más kiút". „Mi mást lehetett volna tenni?" – valahogy így. Amivel lényegében vállalta a történtek ódiumát: nem is próbálta cáfolni, hogy ők adták az ukázt. Miközben a világon senkivel nem tudta elfogadtatni, hogy ne lett volna más kiút! Mert teljesen világos, hogy EZ nem volt kiút, semmiből és sehová.

Sok hosszú év telt el '56 óta, bőségesen volt időm gondolkodni – hát nekem '56. november 4-e óta most már leginkább az a dolgom, hogy gondolkodjak a magyar forradalomról. Gondolkodom – és azt gondolom, hogy ha a magyar forradalom valóban egy olyan jobboldali megmozdulás lett volna, mint amilyennek később és máig is próbálták, próbálják beállítani, akkor az oroszok valószínűleg nem léptek volna olyan gyorsan és olyan vadul. Mert az nem is jött volna olyan rosszul nekik: „na tessék, íme, a fasiszták! megsemmisítik a szocializmust, öldösik a kommunistákat!" – és inkább szépen hagyják kialakulni a dolgot, mert így csak egy ragyogó

bizonyíték kerül a kezükbe, hogy ugye kemény éberséggel kell őrizni a szocializmust, mert lám, a jobboldal ilyen galádul veszélyezteti! Ezt a nemzetközi spektákulumot ők legalább néhány hónapra hagyták volna, hadd díszelegjen csak! Aztán később persze mozdultak volna, amikor már a világ kigyönyörködte magát a jobboldal rémtetteiben – de csak akkor! Nem, amitől ők megrémültek, az éppenséggel nem a jobboldali veszély volt, hanem az ellenkezője: az a nyilvánvaló tény, hogy a magyar forradalom nem nyúl a szocialista vívmányokhoz, hogy láthatóan a szocialista szisztéma keretei közt marad – de a világbirodalomból kiválva, nemzeti függetlenséget és demokráciát teremtve marad szocialista! ETTŐL az oroszok rettenetesen megijedtek. Annál is inkább, mert nagyon is reális volt a lehetőség, hogy a független és demokratikus szocializmus magyar példája hónapok alatt lavinát indít el Kelet-Európában, a lengyeleknél, a cseheknél, a németeknél, de még Oroszországban is, Romániában is – és ettől kiverte őket a hideg veríték. Az igazi nagy fenyegetés az volt nekik, hogy a Nagy Imre-kormány napok alatt konszolidálni fogja a helyzetet, stabilizálja a forradalom eredményeit, és felmutat egy békés, rendezett, független, demokratikus és boldog szocialista államot – hát ezt semmiképp nem merték megvárni. Ezért léptek azonnal. És teljes brutalitással.

A másik meg: hát az amerikaiak – –

A forradalom napjaiban nekem komoly illúzióim voltak az amerikaiakkal kapcsolatban. Én valóban bíztam benne, hogy az Egyesült Államok diplomáciai úton közbe fog lépni, nyomást fog

gyakorolni az oroszokra – mert a külpolitikai konstellációt végiggondolva határozottan úgy láttam, hogy Amerikának nagyon is ez az érdeke! Úgy okoskodtam, hogy a szuezi válság ebben az összefüggésben nekünk még kimondottan jól is jön. Hiszen világos, hogy Afrika nagyon fontos az amerikaiaknak; ennek megfelelően nekik az az érdekük, hogy az angolok és a franciák teret veszítsenek Afrikában, hogy aztán a megürült térségekben biztosíthassák a saját jelenlétüket. Fel is léptek annak érdekében, hogy a szuezi konfliktusban visszafogják a szövetségeseiket – aminek az oroszok is csak örülhettek! Kitűnő alkalom lett volna ez arra, hogy „cserébe" ők is kérjenek valamit az oroszoktól! „Én leállítom az angolokat és a franciákat – ellenszolgáltatásként ti is álljatok le Magyarországon!" És bizonyos, hogy az oroszok kapva kaptak volna egy ilyen alku lehetőségén, mert eszük ágában sem volt belesodródni egy szuezi háborúba, ilyesmire akkor ők még egyáltalán nem voltak felkészülve! Ha simán kimászhatnak ebből a kutyaszorítóból, örömmel fizettek volna Amerikának, például azzal, hogy szép csendben engedik kisiklani a kezükből Magyarországot –

de hát az amerikaiak nem kértek tőlük semmi ilyesmit. Ellenkezőleg: még kacsintottak is az oroszoknak, hogy csak tessék, nyugodtan! Szokás emlegetni egy bizonyos táviratot, amelyet november legelején Eisenhower küldött volna Hruscsovnak, s amelyben az Egyesült Államok biztosította Moszkvát, hogy nem fog beavatkozni Magyarország érdekében, szabad kezet ad az oroszoknak a magyar forradalom leveréséhez. Én ezt a dokumentumot nem láttam, de ma már

nagyon is el tudom képzelni, hogy tényleg létezett. Mert Eisenhower valamikor a november 4-e utáni napokban mondott egy beszédet – ugyanebben a szellemben. „Mi soha nem bátorítottunk kis népeket, hogy öngyilkos módon szálljanak szembe egy nagyhatalom túlerejével” – valahogy így. Ez már a forradalom eltiprása után történt, túl sok gyakorlati jelentősége nem volt már – utólag mégis megnyugtatta az oroszokat, majdnem hogy igazolta a beavatkozásukat. Amellett pedig valószínűsíti, hogy amikor még lett volna rá mód, hogy közbeavatkozzanak, akkor sem jelezték egy moccanással, egy homlokráncolással sem a tiltakozásukat, sőt – –

Az adott helyzetben igazán lett volna árujuk az oroszok számára, egy nekünk oly létfontosságú üzlethez, és meg sem próbálták felkínálni – akkor sem értettem, hogy miért, és azóta is hiába töröm rajta a fejemet: nincs rá válasz. Mi volt ez, külpolitikai dilettantizmus? Vagy egyszerűen a Kelet-Európa iránti tökéletes érdektelenség egyik jele? Nyilván mind a kettő egyszerre. Ma már azért többet tudok Amerikáról, annyit legalább megértettem azóta, hogy „amerikai külpolitika”, ilyen lényegében nincsen. Ehhez még túl fiatal ez az ország. Az európai nagyhatalmaknak is hosszú évszázadokra volt szükségük az önálló külpolitikai koncepcióik kialakításához, a középkorban egyiknek sem volt még következetes külpolitikája, az angoloknak is csak a XVII. századtól, az oroszoknak is csak a XVIII. századtól vannak karakteres elképzeléseik a külkapcsolatokat illetően – azóta viszont VANNAK. Az oroszoknak Nagy Péter óta – dacára a közben lezajlott világformáló háborúknak, viharos belső átalakulásoknak,

bolsevik forradalomnak és egyebeknek – folyamatosan és töretlenül működő külpolitikai vonaluk van! Amerikában ezt még nem találták fel. Erre még pár száz évet várhatunk. Ma még az egész amerikai politikai szisztéma sem tesz lehetővé ilyesmit: itt négy- vagy nyolcévenként nemcsak az elnök személye változik, és nemcsak a politika vezető figurái cserélődnek ki, hanem – szöges ellentétben például az angol rendszerrel – még azokat az osztályvezetőket is leváltják, akik a külpolitikát ténylegesen csinálják! Hát akkor hogyan létezhetne egy kicsit is állandó külpolitikai vonal?! „Amerikai külpolitika" – –

’57-ben már teljesen világos volt, hogy a Nyugat részéről UTÓLAG semmiféle érdemleges lépés nem fog történni a magyar ügyért. Hát miért lépnének MOST MÁR, ha egyszer ’56-ban a csodálatos lehetőséget kihagyták? A magyar forradalom október végén realizálódott győzelme optimális alkalmat kínált volna nekik a határozott és eredményes fellépéshez, elsőrendű tárgyalási pozíciót! De hát hiába: Eisenhowert akkor kizárólag az afrikai pozíciói érdekelték; a magyarországi ügyeket egyszerűen nem értette, de nem is próbálta komolyan megérteni. Mereven ragaszkodott a szuezi elképzeléseihez, a magyar ügyben meg lefeküdt, anélkül, hogy bármiféle feltételt szabott volna – nagyjából így történt. Szerintem ÓRIÁSI hiba volt ez. Amikor ’64-ben Amerikába jöttem, még mindig találkoztam olyan politikusokkal, akik egyetértettek velem, akik tudták, hogy milyen hatalmas súlyú és mennyire becsületbe vágó mulasztás történt itt amerikai részről, akik felmérték, hogy milyen fantasztikus lehetőség lett volna ’56,

megváltoztathatta volna nemcsak Magyarország sorsát, de egész Kelet-Európa helyzetét, esetleg az egész világtörténelmi szituációt! És hogy mindössze józan helyzetfelismerésre és egyszerű, békés diplomáciai operációra lett volna szükség hozzá! De hát akkor már, post festa, semmiféle gyakorlati jelentősége nem volt ennek a visszamenőleges felismerésnek.

Amely egyébként nem is mondható általánosnak. ’57-ben én azt gondoltam: most az a dolgom, hogy Nyugaton mindenkit tájékoztassak, elmondjam a magyar forradalom igaz történetét, propagáljam az ügyünket, próbáljam legalább az érdeklődést ébren tartani. Valljuk be: minimális eredménnyel járt az igyekezetem. A nyugati politikai életben, vagy annak is inkább a perifériáján és az alacsonyabb szféráiban akadtak ugyan olyanok, akikben érdeklődő és jóindulatú szimpatizánsra találtunk – de ez volt a maximum. Megrendülten hallgatták, hogy a pesti srácok hogyan támadták meg az orosz hadsereget, őszinte meghatottsággal élték át a forradalmunk tisztaságát, igaz könnyeket hullattak – ennyi. De már prókátorként ezek az emberek is teljesen tehetetlenek voltak. Nekem néha már kimondottan az volt az érzésem, hogy a Nyugat mérvadó körei bennem és bennünk, menekült politikusokban inkább vádlottakat szeretne látni, semmint tanúkat. Hogy mi miért provokáltuk ki ezt a kellemetlen históriát! Amellyel csak összezavartuk az ő bölcs elképzeléseiket!

Úgyhogy egy idő után belefáradtam – és félreálltam, lényegében feladtam a játszmát.

Charleston: kicsi, kedves város, béke, csend, itt tényleg nem történik semmi – –

Azért a régi börtöntársakat néha látom, egyik-másik megkeres itt is. Hódos Gyuri, akiről a Déry *Szerelem* című novellája szól, itt lakik a közelben – „közelben”, hát Kaliforniában, kétezer-hétszáz mérföldre, de ez itt közelnek számít. Rex Jóska is Amerikában él, ő csakugyan közel, kétszáz mérföldre csak. Épp tavaly eljöttek mind a ketten, hozták az asszonyokat is. Két napig tanyáztak nálunk – az első nap délutánján leültünk beszélgetni, aztán jött a vacsora, egy kis szünet, utána vissza, és késő éjszakáig: MEGÁLLÁS NÉLKÜL a börtönélmények – –

Hát Jóskának van mit felemlegetni: őt rettenetesen megkínozták. A fél karját még a partizánháborúban elvesztette – aztán pár évre rá jött az Andrássy út. Egyszer felvitték egy kihallgatásra, egy orosz őrnagy vezette a cirkuszt; és sehogy sem boldogultak Rex Jóskával: valamit alá kellett volna írnia, de nem volt hajlandó. Addigra már rengeteg hülyeséget aláírattak vele, de Jóska egyszer csak megbicsaklott: nem, elég volt, ő ezt most már nem írja alá!

– Most mi az ördög van magával? – azt mondja neki az őrnagy. – Eddig olyan szépen ment minden, most akkor egyszerre mi baj van?! Írja alá ezt is, mit számít már: Titóéknak is kémkedett! Tessék, a toll!

– Nem – azt mondja Jóska. – Lehet, hogy ez most csak egy futó hangulat, de ez van: NEM írom alá!

– Jó, ahogy gondolja! – És behívott két pribéket. – Kenjék be a karja csonkját zsírral! És vegyék le róla az inget, kenjék be a hasát is zsírral!

Bekenték Jóskát. És kimentek. És beengedtek két vérebet. A két kiéheztetett vadállat egyenesen neki Jóskának – és elkezdték nyalni róla a zsírt.

– Hogy mikor fogy el a zsír, és hogy megáll-e a két dög, amikor elfogy, vagy mennek tovább – –

Hódos Gyuri Svájcban élt a háború alatt, a *Zürcher Zeitung*nak volt a közgazdasági tudósítója, a hazatérése után is írta tovább Budapestről a cikkeket a lapjának – ez volt az egyik ürügy, amivel ’49-ben letartóztatták. Vékony fiú volt, törékeny, érzékeny. Amikor ’49 őszén engem először vittek át az Andrássy útról a Markóba, Hódos Gyuri volt az, aki a zárkafalon lekopogta, hogy megvolt a tárgyalás, és hogy kiket ítéltek halálra.

Visszakopogtam: „És te hogy vagy?"

„Mindig sírok" – kopogta Gyuri.

Ez a mondat nagyon emlékezetes: „mindig sírok" – –

Valahogy nem tudták abbahagyni a sztorizást, késő éjszaka nagy nehezen lefeküdtünk, aztán másnap délelőtt tovább, csak tovább – először az asszonyok menekültek el egy másik szobába, aztán egy idő után én is szöktem utánuk:

– Én ezt nem bírom tovább – mondom. – Hogy ezek, szegények mit szenvedtek abban a rohadt börtönben! Hát én ezt hallgatni is képtelen vagyok!

– De hát Gyuri – azt mondja Ági –, TE nem voltál ott??

– Ott voltam, ott voltam, de valahogy én ezekre a dolgokra nem emlékszem! Velem is ezek a borzalmak történtek volna?

Néha tényleg így vagyok, sokszor hosszú ideig nem gondolok az egészre, vagy legalábbis a börtönbeli szenvedések emléke

nem zavar – a szépre, a szívet melegítő élményekre sokkal élénkebbben emlékszem. De aztán történik valami apróság, adódik egy kis jelentéktelen apropó – és akkor bennem is feljön ez az egész rémálom. Olyan ez, mint egy rosszullét, egy hányinger – de napokig nem tudok szabadulni tőle – –

Meg hát persze azon járatom a fejemet, hogy mit kellett volna másképpen csinálnunk – ezen ÁLLANDÓAN muszáj gondolkoznom, hát már a határ átlépése óta ez a mindennapi fő foglalkozásom. Mint Hódos Gyurinak, aki „mindig sírt” – –

Hogy mit kellett volna másképp csinálnunk – néha talán tudom is rá a választ. Csak hát ezzel a válasszal nem jutunk előbbre.

Mi a világtörténelem legszelídebb, legvértelenebb forradalmát csináltuk. És elég nyilvánvaló, hogy – a külső tényezők mellett – ez volt a hiba, ebbe is buktunk bele. Mert ez nonszensz, ez fából vaskarika: ha egyszer FORRADALOM, akkor az nem lehet erőszakmentes. Egy forradalom tekintélyét csak a vér teremtheti meg – nem az elveszített, hanem a kiontott vér: az ellenség vére. Ez egy alapvető történelmi tanulság.

Egy forradalmat humánus módszerekkel nem lehet győzelemre vinni. Ilyesmit megpróbálni is szamárság. Egy forradalomban másodrendű kérdés, hogy hány ember pusztul el; a lényeg az, hogy a hatalmat meg kell ragadni, és keményen kézben kell tartani. És a forradalmi hatalmat nem lehet „a nép támogatására” alapozni, ez merő illúzió – hanem villámgyorsan meg kell teremtenünk a saját erőszakszervezetünket. Az adott helyzetben leginkább úgy, hogy a már létező erőszakszervezetet át kell állítani: mostantól legyen az ávó a MI ávónk! Mindenki

marad a helyén, de mától kezdve ezt és ezt csináljátok! Miért ne lett volna ez lehetséges? Ahogy ugyanez az ávó néhány évvel korábban letartóztatta és elpusztította a saját vezetőit, most ugyanúgy szépen dolgozott volna nekünk! Ha akartuk volna – –

De ez az igazság: a mi köreinkben egyszerűen SENKI nem volt a szó eredeti, szigorú értelmében forradalmár. Szelíd humanisták voltunk mindannyian, pusztán csak reformerek. A magyar forradalom vezetőiben a fennmaradási ösztön egyenlő volt a nullával. Amint arról lett volna szó, hogy már nemcsak tárgyalni kell, hanem keményen gyakorolni a hatalmat, és ennek érdekében ÖLNI, abszolút nem működtek az ösztönök. Egyetlen keménykezű, számító, könyörtelen figura nem volt ebben a társaságban, aki Lenin vagy Trockij módján tudott volna a dolgokhoz nyúlni! Kádár, igen, talán ő lehetett volna ilyen – de hát ő nem a mi oldalunkon állt. Ahhoz épp a moralitás hiányzott belőle. Szóval, fából vaskarika ez az egész! Mert ’56 egy morális mozgalomból indult – ennek megfelelően moralisták lettek a vezetőivé. És moralistáktól várni, hogy vaskézzel sikerre vigyenek egy forradalmat, ez merő badarság. Hát egy Nagy Imrétől várni, hogy vérfürdőt rendezzen az ellenségei sorában? Vagy egy Losonczy Gézától? Vagy melyiktől?! Hát nálunk mindenki azon drukkolt, hogy jaj, csak TISZTA maradjon a forradalmunk, ne szennyezze be vér! És mind kétségbe voltunk esve, amikor valamilyen lokális kilengés híréről értesültünk, a Köztársaság téri ügyről, vagy néhány ávós utcai meglincseléséről, ilyesmikről, egy forradalom súlyához képest tényleg súlytalan dolgokról – nekünk akkor szívet-lelket bénító gyászt jelentettek ezek az esetek! Nem, hát így nem lehet

forradalmat csinálni! Mi nem voltunk alkalmasak a forradalomcsinálás szerepére. És ezért rossz kérdés, hogy „mit hibáztunk”, „mit kellett volna másképp csinálnunk” – mert mi eljátszottuk a HOZZÁNK MAGUNKHOZ illő szerepeket, hát tőlünk idegen szerepeket nyilván nem játszhattunk. Hogy aztán az adott helyzetben ebbe belebuktunk, és hogy velünk bukott az ország ügye is, merthogy az alkalom megkívánta forradalmár-politikusokat nem tudott kiállítani ez az ország – hát az más kérdés.

Filozófiai értelemben tekintve: ez a forradalom paradoxonja. Az egyik – mert ott van a másik paradoxon is: a forradalom tekintélyét és győzelmét csakis a vér teremtheti meg, amelyet kiont. De utána a forradalom bele is bukik ebbe a keménységbe. Először morálisan, aztán ebből adódóan ténylegesen is – majdnem mindig ténylegesen is.

Hát mi ÍGY legalább nem buktunk – –

Úgyhogy végül is nem tudom, hogyan kell forradalmat csinálni. Csak az a mentségem, hogy én soha nem is akartam ilyesmiben jeleskedni. Amit csináltam, azért csináltam, mert az adott helyzetben vállalni KELLETT – tehát akkor vállaltam és csináltam. Biztosan rosszul – de a magam hajlamaihoz és szándékaihoz hűen. Elbuktunk vagy nem buktunk el, ezért vállalok ma is mindent.

(1983–1989)

FÜGGELÉK

Heltai György

JOGÁSZOK FELELŐSSÉGE

Nyílt levél az igazságügy-miniszterhez[102]

Kedves Molnár Elvtárs!

Nem szívesen írok. Hosszú ideig munkatársa voltam, tiszteltem, becsültem Önt. Szerettem tárgyilagosságát, rendíthetetlen nyugalmát, hűvös tisztánlátását. Megvallom azt is, sokáig vártam – vártuk –, hogy előbb-utóbb kitör önmaga bástyái közül, hogy a történelmi igazság szeretete végül is széttöri a célszerűségi korlátokat, s az elfojtott „elég volt!" követelésének engedve egyszer csak az asztalra csap. Nem egészen így történt, de ezért még nem írnék. Hanem a minap sajtóértekezletet tartott Miniszter Elvtárs, s ott elhangzott néhány mondata nem hagy nyugton, válaszra késztet.

Azt állította Miniszter Elvtárs, hogy – idézem a *Szabad Nép*et – „Azokat a bírákat, akik az ismeretes politikai perekben eljártak, leváltották. Ezek a bírák persze kész anyagot kaptak, amelyek formailag teljesen megfelelőnek látszottak. Ráadásul a vádlottak is beismerő vallomásokat tettek a tárgyaláson."

Így az igazságügy-miniszter.

Vajon leváltották-e valójában ezeket a bírákat, vajon leváltás-e, hogy az egyik tanács éléről a másik elnökévé nevezték ki őket? Vajon megnyugtató-e, hogy kezük, amelyhez ártatlanok szenvedése és kiontott vére tapad, most büntetőperek helyett a polgári eljárásban méri az igazságot?

Nem vagyok skalpvadász, ezek a fejek amúgy is értéktelenek. De már nem is az értelmem, a gyomrom tiltakozik az

önmagukat tudatos cinizmussal befeketítő szerecsenek tisztára mosása ellen.

Tudja, Molnár Elvtárs, mi volt az a bizonyos „formailag teljesen megfelelőnek látszó anyag”? Forgatókönyv. Kérdés–felelet-játék, párbeszédre bontott „vallomás”. Pontos rendezői utasításokkal, végszavakkal kapták készen az ÁVH-tól s fújták a szerepüket, mint a jó diákok, ezek az „érintett” bírák, akikkel szemben, Ön szerint, „nem egyszerű dolog eljárni”.

Szocialista erkölcsünk elemi követelménye diktálja, hogy tűnjenek el a szemünk elől bírói gyakorlatunk, féltett jogrendszerünk beszennyezői. Találhatunk talán mentséget egyes húsz-egynéhány éves államvédelmi tisztek számára, akik parancsra, elvakult hittel követtek el embertelen cselekményeket. De még csak nem is kereshetünk mentséget a jog cinikus tudorainak védelmére.

Ismeri Miniszter Elvtárs az ügyészt,[103] aki nyegle mosollyal, zsebre vágott kézzel, szinte fütyörészve – sohasem felejtem a képet – kért halált fejünkre? Tudja-e, hogy ez az ügyész az úgynevezett ügyészi jegyzőkönyvet minden esetben az ÁVH helyiségeiben, az ÁVH irányító beosztásban működő tisztjei jelenlétében, és általában szinte a gyanúsítottak megkérdezése nélkül vette föl? Igaz, legutóbb felmentették tiszte alól. Felmentették, de külön kriminalisztikai intézetet kreált számára – talán e téren kifejtett érdemeiért? – államunk. Helyesli ezt Molnár Elvtárs? És helyesli azt, hogy vértanúink temetésének előestéjén az a bíró[104] tart előadást a szocialista törvényességről, aki másodfokon jogerőre emelte például éppen a Rajk-per ítéletét?

Helyesli-e azt, hogy hallgatunk a védők szerepéről, akik – tisztelet a kivételnek, mint Bárd Imre vagy Halász Pál – hivatásukat megcsúfolva vettek részt az ördögi színjátékban? Hogy a Jogászszövetség és Ügyvédi Kamara egyes vezető funkcionáriusai olyan ügyvédek, akik védői minőségükben arcpirító perfídiával igyekeztek túlszárnyalni az ügyész piszkolódásait, s hogy nemzetközi konferenciákon, mint legutóbb is Brüsszelben, éppen egyikük képviseli a magyar jogászokat?

Folytathatnám. De nem az én tisztem, hogy őrködjem jogi életünk tisztasága fölött.

Csak még egyet. Legyilkolt elvtársaink sírján még el sem fonnyadtak a koszorúk, amikor elhangzottak az Ön elébb idézett mondatai. Lángba borul az arcom, ahogy ismétlem: „Ráadásul a vádlottak is beismerő vallomást tettek."

Minő pokoli inszinuáció *ezekre* a vallomásokra hivatkozni! Hogy lehet egymás mellé állítani a perekben szerepet vállaló jogászok elszánt cinizmusát s a vádlottak rendíthetetlen meggyőződését, hitét? Hiszen ma már nyílt titok, hogy nem elsősorban a testi-lelki tortúrák, nem a felmérhetetlen szenvedések hatására, nem a Sztálin–Rákosi-apparátus fizikai kényszerének engedve jöttek létre ezek a „vallomások", hanem oly módon, hogy a szocializmus eszméiben rendíthetetlenül hívő vádlottakkal sikerült galád módon elhitetni, hogy a párt érdeke, népünk jövője kívánja meg a hazug „beismeréseket", hogy nyíltan megmondották: aki pedig ennek ellene szegül, azt a párt ellenségnek ítéli, és aszerint bánik el vele. És ebben a színjátékban nemcsak a nyomozó szervek vettek részt, hanem

bírák, ügyészek és védők is. Nem is csoda. Hitelt érdemlő értesülések szerint az Igazságügy-minisztérium nemrégiben kiderítette, hogy a perekben részt vevő ügyészek, bírák és a védők egy része szervezetileg is az ÁVH kötelékébe tartozott. Így válik érthetővé, hogy a bírák, cinkosmód lehunyt szemmel, észre sem akarták venni, hogy az 1949 nyarán letartóztatott vádlottak 1950 végén vagy még később kerültek elő a nyomozóhatóságok pincéiből vagy egyéb börtöneiből. Pedig maguk is bejártak ezekbe a börtönökbe, még a vádiratokat is ott ismertették, megint csak a nyomozók jelenlétében. Felrúgták a bűnvádi eljárás minden szabályát, a periratokba, vallomásokba senki nem tekinthetett bele, védővel soha egyik vádlott sem találkozhatott. Ily módon érthető az is, hogy ezek a jogászok nem tűnődtek el a sajátos tényálladéki elemeken sem, pedig azokon – a felülvizsgálatok bizonyítják – tisztességes és épeszű ember kínjában már csak nevetni tud. Elvetemült és rosszhiszemű volt mindahány, ne mentegessük őket, Miniszter Elvtárs!

És most már ne maradjon semmi kimondatlan, 1950–1951-ben, amikor a perek jó része lefolyt, Ön volt az igazságügy-miniszter. Nem hiszem, hogy belenézett volna a periratokba – talán nem is tehette. Pedig régi barátaink, harcostársaink sorsa rejlett bennük, elevenen is holt elvtársaké, akik eltűntek rejtélyes kapuk mögött, hogy évekig egyetlen szavuk, egyetlen betűjük se jusson el a külvilágba. Az vesse Önre az első követ, aki nem ment át, börtönfalakon kívül és belül, az álfegyelem lelkiismeret-őrlő poklán. Azon a poklon, ahol a belső

meggyőződést elnyomta, a valót valótlansággá torzította a szörnyű muszáj.

De most 1956-ot írunk. Miniszter Elvtárs, mint a Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának volt elnöke, ebbéli minőségében megismerte a rosszemlékezetű perek teljes valóságát, sötét hátterét, az ügyekben eljáró személyek szomorú szerepét. Semmi sem indokolja tehát – és ez mondanivalóm lényege –, hogy az igazság védelme helyett az igazságszolgáltatás tekintélyének vélt érdekében emeljen szót. Tudom magamról is, hogy nem könnyű szakítani a múlt terhes emlékeivel, gyakorlatával. De bízom abban, hogy a régi Molnár Erik önmagára talál, és józanul, emberségesen, mindig az objektív igazság szem előtt tartásával, tevékeny szerepet vállal a törvénytelenségek leküzdésében.

Sajnálom, hogy éppen Önhöz kellett címeznem ezt a levelet. Nem tehettem másként.

Budapest, 1956. október 17.

JEGYZETEK

1 Az írás a Krassó György által tervezett, de soha meg nem valósult ’56-os emlékkötet számára készült; itt jelenik meg először. Lelőhelye: OSZK Kt. Fond 445/379/3. Gépiratból sajtó alá rendezte a kötet szerkesztője.

2 WHITE, 1978, 91. – Az idegen nyelvű szövegeket, ha másképp nem jelölöm, saját fordításomban adom meg.

3 „A külügyminisztérium igazolóbizottsága megkezdte működését – írja a *Szabad Nép*. – Felkéri mindazokat, akik a külügyminisztérium alkalmazottairól olyan adatokat tudnak, amelyek politikai megbízhatóságuk és külügyi szolgálatra való alkalmasságuk szempontjából terhelőek, juttassák el ezeket szóban vagy írásban a bizottság elnökéhez, dr. Heltai Györgyhöz, Szabadság tér 15. II. em. 3.” (Név nélkül, 1945. Itt és a továbbiakban az ismeretlen szerzők tollából származó cikkeket lásd a kötet végén a Bibliográfiában.)

4 Heltainak a Külügyminisztérium béke-előkészítő munkájában való részvételéről nem találtam megbízható adatokat. A hivatal 1946. február 1-jei ügybeosztása szerint már nem szerepel sem a Kertész István vezette Békeelőkészítő Osztály, sem a Sebestyén Pál vezette Békeelőkészítő Bizottság tagjainak sorában (SÁRINGER, 2013, 133–135).

5 Egyes – Heltai visszaemlékezéseire támaszkodó – források szerint 1950. október 23-án (KENEDI, 2015; SOLTÉSZ, 2017).

6 ZINNER, 2013–2014, I, 544.

7 „Abban az időben [1949] a miniszternek egyetlen helyettese volt, akit államtitkárnak neveztek, a mai [1970] tizenkét politikai osztály helyét egyetlen Politikai Osztály foglalta el, egyetlen vezetővel.” (SÍK, 1970, 9.)

8 Lásd KOZÁK, 1992.

9 CSALOG, 1989d.

10 CSALOG, 1983.

11 CSALOG, 1990.

12 *Former College of Charleston Professor Recounts War Experience,* lásd [Külső hivatkozás – videó] (letöltve 2018. január 29.).

13 CSALOG, 1989a; 1992; 1995.

14 *Hogyan kell forradalmat csinálni?* HELTAI György emlékezéseit följegyezte CSALOG Zsolt. Elmondja CSALOG Zsolt és GERA Zoltán. Zenei szerkesztő KAKÓ Gyula, szerkesztő SZEBÉNYI Cecília, rendező DÁNIEL Ferenc, 1995. A 18-20 perces részek sorrendben: *1. Hogyan kell homárt enni?; 2. Minden olyan csúnya; 3. A komondorok velünk voltak; 4. A párt mindig változik; 5. Nem voltunk forradalmárok; 6. Akkor bementem az Öreghez; 7. Hol a Varsói Szerződés?; 8. Összetéptem apró ficnikre; 9. Mindig sírok.*

15 SOLTÉSZ, 2015b.

16 RÉVÉSZ, 1997, 61–62.

17 Tegyük hozzá: a neolitikum sírleleteit, a honfoglaláskori temetkezést vagy a XIX–XX. századi tanyasi életet és kosárfonási technikákat érintő korai kutatásai nem sokban segítették az emigrációs körökben végzett leletmentő munkáját. Lásd SOLTÉSZ, 2015a, 447–454.

18 „Most Heltai György (Charleston, Carolina, Nagy Imre külügyminiszter-helyettese volt) portréján dolgozom, gyönyörű lesz, és bizonyára hozzá fog járulni [a közléshez].” – Csalog Zsolt levele Krassó Györgynek, New York, 1987. február 23., OSZK Kt. Fond 445/1102/3.

CSALOG, 1987.

220 A végleges változatot lásd MÁRVÁNYI, 2017, 39–135.

221 SOLTÉSZ, 2015a, 157–255, 340–353.

222 CSALOG, 1990, hátsó borító.

223 A *Csendet akarok!* dramatizált változatát (a darab 1996-os ősbemutatóját követően) Zsámbéki Gábor felújításában 2010 decemberében ismét műsorára tűzte a Katona József Színház. Etelka figuráját – miként a másfél évtizeddel korábbi premier alkalmával – ezúttal is Fullajtár Andrea idézte meg. 2015-ben Kari Györgyi a *Keserű boldogság* című Jancsó Lívia-portrét, 2016-ban Szamosi Zsófi a *Doku 56* másik közkedvelt darabját, özvegy Maléter Pálné monológját adta elő a Sufniban. Mindhárom előadás nagy sikert aratott.

224 A *Doku 56* Erdei Sándor-portréján és a *Fel a kezekkel!* kötet *Utóirat*án kívül csupán folyóiratban jelentek meg szabályos (kérdés–felelet formájú) interjúk – köztük a Lőcsei Pállal készült beszélgetés (CSALOG, 2010).

225 A Gachot–Krassó-tévedésen kívül (OSZK Kt. Fond 445/269.) a többi itt: CSALOG, 1989a.

226 „Menet közben véletlenül azt is megtudtam, hogy Pestről is fúrtak. Forrásaim egyike maga [Litván] Gyuri volt: budapesti történész kollégák kifejezték előtte aggályukat: én sajnos nem értek a históriához, jobb lenne, ha ezt a munkát Amerikában is inkább ők csinálnák. Azért írom meg mindezt Neked, mert 1. rohamszerű elkeseredés tört rám. Egyrészt: valamiből meg kellene élnem; másrészt: tényleg azt gondolom, hogy ezt a munkát csinálni kellene, minél gyorsabban, és úgy érzem, hogy tudnám is csinálni, hiszen ezt csináltam már, amikor még senkit nem érdekelt, és eredményesen csináltam.”

– Csalog Zsolt levele Vásárhelyi Miklósnak, New York, 1986. szeptember 26., OSZK Kt. Fond 445/1166.

2 CSALOG, 1989b.

7 2 A név és dátum nélkül lektori jelentést lásd OSZK
8 Kt. Fond 445/263.

2 KENEDI, 1988, 25.

9 3 KENEDI, 1988, 45.

0 3 KENEDI, 1988, 59. (Lásd még *Feljegyzés Heltai*
1 *György elítélt vallomásáról, Bp., 1954. július 9.*, ÁBTL 2. 1. I/23. *Vizsgálati dosszié dr. Gyöngyösi János ügyében*, 25–26. fóliók.)

3 HELTAI, 1947; 1949; 1956; 1959a; 1959b; 1960a; 1960b;
2 1963a; 1963b; 1966a; 1966b; 1978; 1986.

3 SOLTÉSZ, 2015b, 175–176.

3 3 A *historical narrative* – amint arra Hayden White
4 találóan rámutatott – „nem *lefesti* a benne szereplő dolgokat, hanem *felidézi* a megmutatott dolgok képét, pontosan úgy, ahogy azt a metafora teszi." (WHITE, 1978, 91.)

3 SOLTÉSZ, 2017.

5 3 Lásd még Heltai 1947-es, a béketárgyalások
6 eseményeit összegző cikkét (HELTAI, 1947), valamint Molotov*A külpolitika kérdései* című könyvéről írott 1949-es recenzióját (HELTAI, 1949).

3 AUER, 1971, 305.

7 3 VÁLI, 1961.

8 3 HELTAI, 1962, 97.

9 4 Károlyi Mihály levele Rákosi Mátyásnak,
0 Párizs, 1948. május 31. = HAJDU, 2003, 533. (Lásd még KÁROLYI, 2013, 451–454.)

HELTAI, 1962, 97–98.

4 4 BOTKA, 2010, 226.

1 2 4 Standeisky Éva szóbeli közlése.

3 4 Amikor Illyés Gyula 1966-ban a PEN Club
4 New York-i kongresszusára utazik, értesíti Király Bélát, hogy feleségével együtt szeretné meglátogatni őt. „A cél – írja Király – egy New Yorktól tíz-egynéhány mérföldnyire északra fekvő falucska volt, ahol Heltai György és felesége – vendégeim és barátaim – laktak, akiket szintén látni akartak Illyésék.” (KIRÁLY, 2004, 311.)

4 1957-ben a Péterrel és társaival szemben lefolytatott
5 büntetőeljárás során kiderült, hogy Décsi Gyula „közvetlenül foglalkozott” mások mellett Heltaival is. Az egykori államvédelmis a vele folytatott utolsó beszélgetése alkalmával mondta el Zinner Tibornak, miszerint azért beszélte rá nevezetteket a fogdahálózati munkára, hogy kedvezőbb megítélés alá essenek saját büntetőeljárásuk során a későbbiekben. – ZINNER, 2013–2014, II, 28–29.

4 KENDE, 2010.

6 4 Lásd még SZŐNYEI, 2012, I, 201–202, 232, 640.

7 4 ÁBTL 3. 1. 5. O-16783.

8 4 ÁBTL 3. 1. 5. O-16782.

9 5 „Garzon Júlia”, *Jelentés Heltai*
0 *Györgyről és a Nagy Imre Intézetről*, 1960. október 15. – ÁBTL 3. 2. 3. Mt-664/2., 63–66.

5 Nagy Péter, *Jelentés Gál Ferenc főhadnagynak*, 1960.
1 március 18. – ÁBTL 3. 1. 2. – M-18523, 124–125. („Borisz” korábbi tevékenységéről lásd KATONA, 2014.)

5 Heltai Ferenc.

2 5 Heltai Ferencné Váradi Berta.

3 A KENEDI-interjú (1988) szerint Szerencs közelében.

5 5 Heltai Tibor.

4 5 5 HARASZTI, 2016; FREY, 2011.

6 5 Gergely György.

7 5 A Gergely–Pallavicini-barátságról, a 8 munkaszolgálatosok felfegyverzésével kapcsolatos tervekről, valamint Heltainak és Beérnek a szervezkedésben játszott szerepéről lásd KRAMER, 2000, 225–269 (kül. 242–245, 265).

5 Lányi Viktor.

9 6 1950-ig IV. kerület.

0 6 Heltai vagy Czikann-Zichy Móricra, vagy 1 nagybátyjára, Rubido-Zichy Ivánra utal. Utóbbi a valószínűbb, mivel Rubido-Zichy Ivánnak a Somogy megyei Nágocson híresen szép birtoka volt.

6 Az aláírás dátuma: 1948. február 18.

2 6 SCHECTER–LUCHKOV, 1971.

3 6 1946. április 9–18.

4 6 1946. április 26.

5 6 Jugoszlávia vajdasági területein – így 6 Bácskában és Bánátban – 1944. október 17. és 1945. február 15. között katonai közigazgatás volt. Bizonyíthatóan több ezer magyar, német és más etnikai, illetve nemzeti kisebbséghez tartozó lakost gyilkoltak meg és üldöztek el lakóhelyükről a megtorlásban részt vevő kommunista partizánok és csatlósaik. (Lásd CSERES, 1991.)

6 Rákosi Mátyás Szegeden, a Csillag börtönben 7 raboskodott, Kovács István pedig a Margit körúti fegyházban. (Lásd még KOVÁCS, 2014.)

6 LÁNYI, 1981; 1982.

8 VIDA, 1981.

6 7 1948. február 13–23.

9 0 7 Az MSZDP kongresszusára csupán 1948.
1 március 8-án került sor. Amire Heltai utal, az a Szociáldemokrata Párt február 18-i nagy-budapesti összvezetőségi ülése, amelyen Marosán György bejelentette a párt jobbszárnya összes vezető személyiségének kizárását (köztük Kéthly Annáét is). A két párt egyesülését kimondó kongresszusra június 12-én került sor, s azon már Szakasits is részt vett.

7 Kéthly Erzsébet.

2 7 Lányi Viktorné Fodor Erzsébet.

3 7 SZÁSZ, 1963; 1989.

4 7 A korabeli kihallgatási jegyzőkönyv szerint
5 Szőnyi – a súlyos fizikai bántalmazások hatására – következetlenül beszélt, maga is belezavarodott a kikényszerített történetbe, de nem írt névlistát (HAJDU, 1993; ZINNER, 2013–2014, I, 288–290, 303). Décsi Gyula ellenben, 1953-ban – immáron lefogatása után – írt egy hosszabb listát a Rajk–Brankov-ügyben közreműködött ügyvédekről, ügyészekről és bírákról, minek következtében el is bocsátottak több mint kétszáz személyt az Igazságügy kötelékéből. Heltai valószínűleg ez utóbbi esetet „olvasta bele” utólag Szőnyi sorstörténetébe.

7 1949. május 25. és 29. között zajlott Prágában a CSKP IX.
6 kongresszusa. Lásd még ZINNER, 2013–2014, I, 283, ill. 306–310.

7 A levelet Belkin utasítására Szücs Ernő írta, majd
7 aláíratta az oroszul nem tudó Péter Gáborral – Décsi mindössze elmesélhette az esetet Heltainak. (Lásd FARKAS,

1990, 214–216; ZINNER, 2013–2014, I, 433–434; MÜLLER, 2017, 154–155.)

7 Valójában mind a mai napig nem tudjuk pontosan, hogy
8 hol került sor az ominózus Rákosi–Sztálin-találkozóra.

7 Müller Rolf 2017-es könyve szerint Péter Gábor fixa
9 ideája volt, hogy azért került börtönbe, mert Berija visszaküldte az általa aláírt feljelentő levelet Rákosinak (MÜLLER, 2017, 190). Gerő Ernő cáfolta ezt a koncepciót (lásd ZINNER, 2013–2014, II, 387). Zinner Tibornak Péter utóbb rendre Molotovot tette felelőssé a vele folytatott beszélgetések során, miként Décsinek is közös cellájukban.

8 Szücs Miklós.
0 8 Valójában Fehér Lajos.
1 8 Ifj. Horthy István.
2 8 Károlyi Bernát.
3 8 1954. május 5-én Rákosi Mátyás, Nagy
4 Imre, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Hegedüs András és Hidas István Moszkvába utazott. „Alapjában véve Hruscsov tényleg úgy gondolta, hogy az ártatlanul elítélteket szabadon kell engedni” – összegezte a tárgyaláson elhangzottakat RAINER M. János (1999, 62–63.).

8 Zsigmondi Ágnes.
5 8 NAGY, 1957.
6 8 Az Igazságügyi Minisztériumban (lásd Név
7 nélkül, 1956c).

8 HELTAI, 1956. (Lásd kötetünk függelékében.)
8 8 Név nélkül, 1956a.
9 9 „Pártszervezeteink fegyelmezetten, teljes
0 egységben lépjenek fel minden rendbontó

kísérlettel, nacionalista kútmérgezéssel, provokációval szemben” – dörögte az MDP első titkára. (KENEDI, 1989, 25.)

9 HEGEDÜS, 1988, 290–292.

1 9 TISCHLER, 2006, 122–126.

2 9 TISCHLER, 2006, 186.

3 9 A szerződés többször, több helyütt

4 újraközölt szövegében (SERFŐZŐ, 1975, 105–109; ROSKA, 1986, 9–14; MASTNY–BYRNE, 2005, 77–79) ilyen kitétel nem szerepel. (Lásd még BRZEZIŃSKI, 1960, 226–227; KOVRIG, 2006, 60; HORVÁTH–KOVÁCS, 2016, 43–46)

9 A nyilatkozatot Nagy Imre és munkatársai 1956.

5 november 4-e hajnalban rögtönözték, majd a Parlament stúdiójában rögzítették. A felvétel öt óra húsz perckor hangzott el – a háttérből behallatszott a fegyverropogás (lásd RAINER M., 1999, 330).

9 Valószínűleg Milan Georgiević.

6 9 Földes Alice-t és ifj. Gimes Miklóst.

7 9 Gimes Juditot.

8 9 MIĆUNOVIĆ, 1977; 1982.

9 1 SZABÓ, 1984.

00 1 Földes Alice.

01 1 HELTAI, 1956.

02 1 Alapy Gyula.

03 1 Lakatos Imre.

04 1 A KÜM

05 bennfentes elnevezése.

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

Az életrajzok elkészítésénél használt alapvető források: ZINNER, 2001; 2005; 2013–2014; SZAKÁCS–ZINNER, 1997; HORVÁTH–ZINNER, 2008; SOMORJAI–ZINNER, 2008, valamint a BARÁTH–GECSÉNYI-szerzőpáros *Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990* című kötetében található életrajzi adattár.

A követségi munkát ellátó személyeknél „éééé-hh-nn" formátumban megadott adatok a nagyköveti megbízatás, a megbízólevél átadásának, illetve a megbízatás visszavonásának időpontját jelzik.

A szakirodalmi szerzőket, szerkesztőket, műfordítókat stb. *dőlt betűvel* adjuk meg.

A családtagok és más személyek számos esetben keresztnevükön, becenevükön fordulnak elő a szövegben; ezeket – a mutatóban elhelyezett utalásokon túl – alább is fölsoroljuk:

Ági lásd **Heltai Györgyné Lányi Ágnes**
Annuska lásd **Kéthly Anna**
Balázs lásd **Heltai Balázs**
Bobi lásd **Pálóczi-Horváth György**
Hanzi lásd **Beér János**
Juca lásd **Gimes Judit**
Marci lásd **Heltai Márton**
az Öreg lásd **Nagy Imre**
Saska lásd **Lányi Sarolta**
Szaki lásd **Szakasits Árpád**
Zsófi lásd **Heltai Zsófia**

Zsóka lásd **Nagy Erzsébet**

Abakumov, Viktor Szemjonovics (1894–1954) szovjet kommunista politikus. Előbb az állambiztonsági népbiztos helyettese, majd a második világháborúban a katonai elhárítás, a SZMERS vezetője. A Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériumának élén állt (1946–1951); 1951. júniusban letartóztatták, a hadbíróság 1954. december 19-én halálra ítélte, kivégezték 1

Aczél György (1917–1991) kommunista állami- és pártvezető, a Kádár-kori kultúrpolitika meghatározó alakja. A Hasomér Hacair cionista ifjúsági mozgalom tagja; illegális kommunistaként részt vett az ellenállás zsidómentő munkájában. Az MSZMP KB titkára (1964–1974; 1982–1985), a minisztertanács elnökhelyettese (1974. március 21.–1982. június 25.). Az MDP Baranya Megyei Pártbizottságának titkára volt, amikor 1949. július 6-án letartóztatták. A Budapesti Büntetőtörvényszék életfogytiglan tartó fegyházbüntetésre ítélte 1950. március 27-én. A Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta elmarasztalását 1950. május 20-án. 1954. augusztus 25-én szabadult. A Legfelsőbb Bíróság felmentette a vádak alól 1954. szeptember 1-jén 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11

Aczél Györgyné Csató Zsuzsa (1923–1986) orvos 1

Ádám György (1911–1974) közgazdász, Heltai vádlott-társa. 1946-ban tért haza Dél-Amerikából. Vezető újságíró és külpolitikai szakértő a *Szabad Nép*nél, a rádió, majd az MTI munkatársa. A MAORT-perben tolmácsként vett részt. 1948 októberében kinevezték az egyik Nékosz-kollégium

igazgatójává. 1949. július 5-én letartóztatták, a Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. november 29-én és a Legfelsőbb Bíróság 1951. január 12-én egyaránt tízévi fegyházbüntetésre ítélte. 1954. szeptember 1-jén szabadult. A Legfelsőbb Bíróság 1955. április 12-én rehabilitálta, majd 1957. november 14-én ismét letartóztatták. A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa 1958. július 1-jén életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélte. 1963. március 26-án kegyelemmel szabadult. A Legfelsőbb Bíróság 1990. március 9-én semmissé nyilvánította ítéletét 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7

Ági lásd Heltai Györgyné Lányi Ágnes

Alapy Gyula (1911–1976) jogász, a Budapesti Államügyészség vezetője 1948. június 28-ától 1956 májusáig. Ekkor megbízták az Országos Kriminalisztikai Intézet létesítésének előkészítésével. Miután több kommunista vezetővel együtt 1956. november 23-án a Szovjetunióba érkezett (miközben Magyarországon azt hitték, hogy Csehszlovákiába távozott), a kormány e tisztsége alól távollétében, 1956. november 27-én felmentette. Az intézet szervezéséről szóló határozatot december 1-jén hatályon kívül helyezték. 1958 májusában hazatért, rövid ideig tudományos kutatóként dolgozott az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében. 1962-ben kizárták az MSZMP-ből. Villany- és gázóra-leolvasó, végül vállalati jogtanácsos 1

Andropov, Jurij Vlagyimirovics (1914–1984) szovjet kommunista politikus, 1953 júliusától a budapesti szovjet nagykövetség tanácsosa, 1954 júliusa és 1957 márciusa

között a Szovjetunió magyarországi nagykövete. 1957-től az SZKP KB osztályvezetője, 1961-től a KB tagja. 1967 és 1982 között a KGB elnöke. 1982. májustól az SZKP KB titkára, majd novembertől főtitkára. 1983-tól haláláig a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke, államfő 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7

Annuska lásd **Kéthly Anna**

Antal Imréné Gregorics Mária (1938) hét osztályt végzett munkásnő, Brüsszelben Heltaiék háztartási alkalmazottja; 1956. december 23-án Belgiumba távozott, 1957. július 23-án tért haza 1, 2

Apponyi Albert, gróf nagyapponyi (1846–1933) politikus, az MTA igazgatósági tagja, 1921-től 1933-ig a Szent István Akadémia elnöke, Jászberény város aranymandátumos képviselője. Az 1920-as párizsi békekonferencián a magyar delegáció vezetője 1

Apponyi Albert, ifj. (1926) újságíró, gróf Apponyi II. György és Odescalchi Margit gyermeke. Belgiumban él 1

Apponyi II. György, gróf (1898–1970) újságíró, politikus, országgyűlési képviselő (1931–1944). Legitimista politikusként támadta Gömbös Gyula politikáját, állandó vezércikkírója volt az *Esti Kurír*nak, írt a *Pesti Hírlap*ba és az *Újság*ba. 1944 márciusában a Gestapo letartóztatta és Mauthausenbe hurcolta; szabadulása után nem tért vissza Magyarországra 1

Apró Antal (1913–1994) kommunista politikus. A második világháború alatt részt vett az ellenállásban – fegyverek beszerzésével bízták meg. 1944-től az MKP, az

MDP, majd az MSZMP egyik vezetője. A Budapesti Népbíróságnál az MKP delegált népbírája Bárdossy László volt kormányfő büntetőügyében. 1944-től 1956-ig az MKP, majd MDP KV tagja, 1946-tól 1952-ig, majd 1953 és 1956 között a PB tagja. 1956. október 28-tól az MDP Elnökségének tagja. 1956. október 25-től 31-ig az MDP Katonai Bizottságának vezetője. Megalakulásától 1988-ig tagja az MSZMP IKB-nak, illetve KB-nak és 1980-ig az IIB-nek, illetve PB-nek. 1956. november 7-től iparügyi miniszter, 1957. május 9-től 1971-ig miniszterelnök-helyettes. 1956–1958-ban a Hazafias Népfront Országos Tanácsa, 1971 és 1984 között pedig az országgyűlés elnöke 1, 2, 3, 4

Auer Pál (1885–1978) jogász, jogi szakíró, diplomata. Rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter (1946), a párizsi magyar követség vezetője (1946-3-29; 1946-5-9; 1947-6-6). Követi megbízatásáról lemondott és Franciaországban maradt; Párizsban élt, írással foglalkozott 1, 2, 3, 4

Azsajev, Vaszilij Nyikolajevics (1915–1968) szovjet író 1

Baeder Hermann (1876–1942) vegyész, vegyipari vállalkozó, a Caola márkanév tulajdonosa. 1908-ban Budapesten illatszer-laboratóriumot nyitott, amely az első világháború után Baeder Illatszer Rt. néven folytatta munkáját 1

Balázs lásd **Heltai Balázs**

Balogh Margit 1

Bárd Imre (1884–1958) ügyvéd, újságíró, pártmunkás, a Rajk-per egyes mellékpereiben hivatalból kirendelt védő. „A Párt bizalmából – írta önéletrajzában 1956. május 2-án –

évek óta szigorúan titkos, bizalmas természetű ügyekben védőként alkalmazott a bíróság.” (ZINNER et al., 2005, 81–83.) A Rákosi-korszakban a Magyar Jogász Szövetség vezetőségi tagja, az ’56-os forradalom után, az „új” rendszer kezdetekor a Budapesti Ügyvédi Kamara kormánybiztosa, „miniszteri kiküldött” 1

Beck János (1915–2001) vegyész, diplomata. 1945 végén, a Központi Pártiskola asszisztensi állásából került a PRO-ra. 1947-ben a KÜM Politikai Osztályának osztályvezető-helyettese, majd – Heltai utódaként, egészen 1949. június 6-i letartóztatásáig – vezetője. A Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. március 20-án, majd a Legfelsőbb Bíróság 1950. május 20-án egyaránt tízévi kényszermunkára ítélte. Rövid ideig Heltai és Ignotus Pál cellatársa. 1954. augusztus 31-én szabadult. A Legfelsőbb Bíróság 1955. április 25-én rehabilitálta. A BM Vizsgálati Főosztályának 1954. július 13-i kihallgatási jegyzőkönyve szerint Beck János kijelentette: „Az ellenem emelt vádpontokból én semmit nem követtem el, az ellenem emelt vád nem fedi a valóságot, s az előző vizsgálat során tett vallomásomat ezennel visszavonom.” (ÁBTL 2. 1. I/34-a) 1, 2, 3

Bede István, baróthi (1904–1978) diplomata, szerkesztő. Egyetemi tanulmányait követően került a KÜM-be (1929). Beosztott diplomata a pozsonyi főkonzulátuson (1931–1934) és a belgrádi követségen (1934–1939). A Központban[105] a Politikai Osztályon előadó, majd a Sajtóosztály vezetője (1943–1944). Rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter (1945), adminisztratív államtitkár. A londoni politikai

képviselet (1946–), majd a követség vezetője (1947-10-20; 1947-11-13; 1948-5-10). A kommunista hatalomátvétel után lemondott állásáról, és nem tért haza. A SZER Közvélemény-kutató Osztályának munkatársa (1955–1957), az úgynevezett Magyar Osztály vezetője nyugdíjazásáig (1957–1972) 1, 2

Beér János (Hanzi, 1905–1966) jogász, egyetemi tanár. A második világháború előtt ügyvédként dolgozott, a háború alatt többször munkaszolgálatos (először 1940 szeptemberétől, majd 1942. május 25. és 1943. december 1. között – ebből tíz hónapot Ukrajnában, műveleti területen). Gergely György és Heltai György mellett aktív szerepet vállalt az ellenállásban. 1945. május 15-én igazolták. Az MKP budapesti, városházi szervezetének titkára (1945–1948), egyúttal a főváros főügyésze. 1945. március 16-án még tiszti főügyészhelyettes, április 25-én pedig már tiszti főügyész; ettől kezdve állandó meghívottja a Budapesti Nemzeti Bizottság üléseinek. A BM miniszteri osztályfőnöke 1948. október 29-étől 1952-ig, majd az ELTE MDP Bizottságának elnöke 1956 őszéig. 1952–1953-ban dékán, előbb az alkotmányjog nyilvános rendes, majd utóbb tanszékvezető egyetemi tanára 1, 2, 3, 4, 5

Beér néni – Beér János édesanyja 1

Belkin, Mihail Iljics (1901–1980) szovjet államvédelmi tiszt, 1945-ben vezérőrnagy; a szovjet kémelhárítás operatív csoportjának vezetője Budapesten 1945. július és 1946. június között. Ausztriában 1947 és 1950. március között a Központi Hadseregcsoport Elhárítási Főosztályának

(másutt: a Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériuma Kémelhárító Igazgatóságának) főnöke. A Rajk-ügyben 1949. június 19-én érkezett Budapestre mint a per forgatókönyvének előkészítésével megbízott kihallgatótiszt. 1951 októberében fogták le az „MGB-n belüli »cionista összeesküvés«” résztvevőjeként. 1953-ban, Sztálin halála után szabadon bocsátották, és eltávolították az MVD kötelékéből. 1954-ben a „szocialista törvényesség” megsértése miatt megfosztották tábornoki rangfokozatától. (A Belkin–Szücs–Péter-féle levélről lásd még HÓDOS, 1990, 98; HAJDU, 1992, 17–36) 1, 2, 3

Beneš, Edvard (1884–1948) cseh politikus. Két ciklusban (1935–1938; 1945–1948) Csehszlovákia elnöke, a magyar és német nemzet kollektív bűnösségét kimondó Beneš-dekrétumok megfogalmazója. Ennek előzménye volt a csehszlovák kormány által Kassán, 1945. április 5-én elfogadott kormányprogram, amelyre Heltai utal 1

Benyhe János (1926–2010) író, irodalomtörténész, műfordító 1

Berecz János (1930) politikus, az MSZMP KB külügyi osztályvezető-helyettese, majd osztályvezetője (1972–1982), a KB tagja (1980), a *Népszabadság* főszerkesztője (1982–1985), a KB ideológiai és agitációs ügyekkel foglalkozó titkára (1985), a PB tagja (1987) 1

Berija, Lavrentyij Pavlovics (1899–1953) szovjet kommunista politikus. 1938–1953 között belügyi, majd állambiztonsági népbiztos, illetve miniszter. 1953. június 26-án az SZKP KB Elnökségének ülésén letartóztatták; őt

kiáltották ki a Szovjetunióban ezreket érintő, valamint ismert politikusokkal szembeni gyilkosságok egyik legfőbb felelősének. 1953. december 23-án halálra ítélték, s még aznap kivégezték 1

Bethlen István, gróf (1874–1946) jogász, mezőgazdász, politikus, 1921. április 14. és 1931. augusztus 24. között Magyarország miniszterelnöke. E periódusban – különböző időszakokban, hosszabb-rövidebb ideig – ellátta a pénzügyi, külügyi, földművelésügyi és két alkalommal az igazságügyi tárca vezetését. 1944 decemberében az oroszok elfogták, előbb házi őrizetben tartották, majd 1945 áprilisában a Szovjetunióba hurcolták, nehogy megkísérelje a kommunistaellenes erők összefogását. Moszkvában, a Butirszkaja börtön kórházában halt meg szívbénulásban. Amikor tehát Lukács Béla (Heltai visszaemlékezése szerint) mint a Lubjanka foglyát emlegeti, Bethlen már évek óta halott – igaz, ezt Magyarországon akkor (kivált börtönkörökben) aligha tudta bárki 1

Bevin, Ernest (1881–1951) brit politikus, 1945. július 27. és 1951. március 9. között Nagy-Britannia külügyminisztere 1

Bibó István (1911–1979) jogász, politikai gondolkodó, a harmadik Nagy Imre-kormány államminisztere 1

Bobi lásd **Pálóczi-Horváth György**

Bogomolov, Alekszandr Jefremovics (1900–1969) szovjet diplomata, az 1946–47-es párizsi békekonferencia idején a Szovjetunió párizsi követe, utóbb külügyminiszter-helyettese (vö. LENGYEL, 2008, 84; KÁROLYI, 2013, 447–450) 1

Boldizsár Iván (1912–1988) író, újságíró, szerkesztő. A fronton – bár tényleges harci feladatot nem kapott – életeket mentett, majd a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága nevű szervezet tagjaként az ellenállási mozgalomba is bekapcsolódott. 1947 és 1951 között államtitkár a KÜM-ben, majd külügyminiszter-helyettes. Ezt követően ismét a sajtóban dolgozott különböző lapok főszerkesztőjeként 1, 2

Bolgár Elek (1883–1955) jogász, filozófus, történész, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja (1949). Egyetemi tanulmányait 1906-ban fejezte be a kolozsvári egyetemen. Svájcban a *Népszava* tudósítója (1906–1907), az Amerikai Egyesült Államokban a *Népakarat* című munkáslap szerkesztője (1907–1909). 1910-ben Bernben a filozófia doktorává avatták. Hazatérése után (1911) a fővárosi polgármesteri hivatal Szociálpolitikai Osztályára került mint fogalmazó; az Iparrajziskola, majd a budapesti Bezerédj utcai kereskedelmi iskola tanára (1916–). A *Vörös Újság* szerkesztőbizottságának tagja (1919. február). A Tanácsköztársaság kikiáltása után bécsi követ, majd a Külügyi Népbiztosságon Kun Béla helyettese, egyetemi tanár (1919). A Tanácsköztársaság megdöntése után emigrált, Bécsben és Berlinben részt vett a munkásmozgalomban (1922–1937). A Szovjetunióban a rosztovi egyetem tanára (1937–). 1944-ben a Vörös Hadsereg kötelékében tért vissza Magyarországra. Rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter (1945. április 8.), a KÜM politikai igazgatója, miniszterhelyettes (1946.

május–december). A prágai (1947-12-11; 1947-12-23; 1949-7-27), majd a londoni követség vezetője (1949-9-5; 1949-10-21; 1951-8-15). Ezt követően egyetemi tanár, az ELTE BTK dékánja (1951–1952), a jogtudományi kar tanszékvezető egyetemi tanára (1953–1955) 1, 2, 3

Bolvári-Takács Gábor 1

Born, Friedrich (1903–1963) 1944 májusától a Nemzetközi Vöröskereszt magyarországi képviselője, embermentő 1, 2

Borvető Béla (1920–1967) újságíró, szerkesztő, Püski Sándor budapesti Magyar Élet Könyvkiadójának munkatársa (1940–1944). A népi írók itt megjelent műveinek terjesztésével foglalkozott, részt vett az ellenállási mozgalom jobboldali szárnyának munkájában. A Soli Deo Gloria Szövetségen belül megalakult Kabay Márton Kör tagja (1941-től), a balatonszárszói konferenciák titkára (1942–1943). A háború után a Sarló Kiadó (1945–1946) és a *Parasztújság* című lap szerkesztője (1947–1948), a Szakszervezeti Könyvellátó munkatársa (1948–1952), majd a Magyar Rádió *Falurádió* című műsorának szerkesztője (1953–1967) 1

Botka Ferenc 1

Boyle, Robert (1627–1691) francia kémikus és fizikus 1

Brankov, Lazar (1912–2011) jugoszláv kommunista politikus. A második világháború utolsó hónapjaiban a bácska-baranyai katonai rögtönítélő bíróság „vérbírája” volt. 1945. március 10-én érkezett Magyarországra a jugoszláv katonai misszió tagjaként. Előbb gazdasági, majd

kulturális és sajtóügyekkel foglalkozott a misszió titkáraként; 1947 elején a katonai misszió vezetője lett. Novembertől a követség tanácsosa 1948. október 24-ig. A budapesti jugoszláv követség volt ügyvivőjét, aki Magyarországon társaival együtt politikai menedékjogot kért, 1949. május 19-én – a jugoszláv emigráció tevékenységének megbeszélése ürügyével – Moszkvába csalták, ahol június 21-én őrizetbe vették. A büntetőeljárás végső forgatókönyvét meghatározó, 1949. július 8-án és 16-án jegyzőkönyvezett vallomásai másokat súlyosan terheltek. A Szovjetunióból 1949. július 19-én szállították Magyarországra. A Budapesti Népbíróság 1949. szeptember 24-én életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélte, a NOT október 14-én helybenhagyta a határozatot. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa jóvoltából előbb egyéni kegyelemmel szabadult 1956. április 3-án; az újabb határozat 1956. szeptember 6-án „kegyelemből mentesíti a büntetett előélethez fűződő hátrányok alól” is. A Rajk–Brankov-ügy vádlottjai közül egyedül az ő esetében nem történt perújítás. A Fővárosi Bíróság (az 1990. évi XXVI., ún. második semmisségi törvény alapján) 1997. szeptember 12-én semmisnek nyilvánította ítéletét 1

Brzeziński, Zbigniew Kazimierz (1928–2017) lengyel származású amerikai politológus, politikus, geostratéga. 1960 és 1962 között a Columbia Egyetem diplomáciai és közjogi professzora, majd ugyanott a Kommunizmuskutató Intézet (a későbbi Nemzetközi Változáskutató Intézet) első igazgatója (1963–1977); Jimmy Carter nemzetbiztonsági

főtanácsadója (1977–1981). 1981 és 1989 között ismét a Columbia tanára 1, 2, 3

Buharin, Nyikolaj Ivanovics (1888–1938) szovjet filozófus, közgazdász és politikus; a hadikommunizmus ideológusa, a NEP egyik fő propagálója. A Komintern élén Zinovjevet követte 1926 decemberében, a Végrehajtó Bizottságból 1929 júliusában eltávolították. A főállamügyész 1936. szeptember 21-én vizsgálatot indított ellene, de azt bizonyítékok hiányában beszüntették. 1937. február 27-én – miután az SZK(b)P KB és a KEB plénumának tagjai egyenként megszavazták fizikai megsemmisítését – letartóztatták őt és vele együtt Rikovot az ülésteremből való kijövetelükkor. A harmadik nagy moszkvai büntetőper 1938. március 2-i kezdetéig fogságban volt. A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma március 13-án halálra ítélte, két nappal később kivégezték. 1988-ban rehabilitálták. (Nagy Imre gondolkodására gyakorolt hatásáról lásd FÖLDES, 1992) 1

Byrne, Malcolm 1

Camus, Albert (1913–1960) francia egzisztencialista író és filozófus 1

Cervantes, Miguel de (1547–1616) spanyol író 1

Clementis, Vladimír (1902–1952) szlovák kommunista politikus, író, diplomata, 1948-tól Csehszlovákia külügyminisztere, a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény előkészítője és aláírója. Az 1951. január–február folyamán zajlott tisztogatások során letartóztatták, társaival együtt 1952. november 20–27. között bíróság elé

állították; halálra ítélték, 1952. december 3-án kivégezték. 1963-ban rehabilitálták 1

Czikann-Zichy Móric, báró (1907–1986) diplomata, közgazdász. Tanulmányait Budapesten és Innsbruckban végezte. Külügyi szolgálatát 1938-ban a belgrádi követségen kezdte, majd a KÜM Sajtóosztályára került. 1945 és 1948 között (miniszteri osztálytanácsosként) a KÜM Gazdaságpolitikai Osztályát vezette. Miután onnan politikai okokból menesztették, 1948. június 19-én elhagyta az országot. 1950-ben kivándorolt az Amerikai Egyesült Államokba. 1951 és 1954 között a Szabad Európa Bizottság által támogatott Mid-European Studies Center munkatársa. 1956-tól 1967-ig a Pennsylvania állambeli Immaculata College, 1967 és 1973 között a philadelphiai St. Joseph’s College tanára 1

Czóbel Béla (1883–1976) festő 1

Czóbel Ernő (1886–1953) történész, műfordító, diplomata, politikus. Tizenhét évesen belépett az MSZDP-be; 1911-ben magyar–német szakos középiskolai tanári diplomát és doktorátust szerzett. Budapesten kezdett tanítani, s ezzel egyidejűleg az MSZDP, illetve *A Munka Szemléje*, a *Szocializmus* és a *Huszadik Század* munkájában is részt vett. Az első világháborút végigszolgálta. 1915-ben feleségül vette Lányi Saroltát. Az őszirózsás forradalom és az első magyar köztársaság alatt a főváros tanügyi osztályán dolgozott. A Tanácsköztársaság idején előbb a Hadügyi, majd a Külügyi, később a Közoktatásügyi Népbiztosság munkatársa, majd – mivel ő volt megbízva a

Vörös Hadsereg csapatainak szervezésével – a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács tagjaiból katonai alakulatot hozott létre, s 1919 május–júniusában részt vett az északi hadjáratban. Közel két hónapon át a Magyarországi Tanácsköztársaság bécsi követeként dolgozott. Gyilkosságra való felbujtás vétsége címén 1919. augusztus 17-én letartóztatták. 1922-ben a szovjet–magyar fogolycsere-akció keretében Moszkvába került, ahol a Marx–Engels–Lenin Intézetben, a Vörös Tanárképző Egyetemen és a Csernisevszkij Történelmi Főiskolán tanított. Koholt vádak alapján 1936. augusztus 29-én letartóztatták, bírósági tárgyalás nélkül Szibériába száműzték, ahonnan csak tíz év múltán, 1946 nyarán szabadult, s 1947 végén térhetett haza Magyarországra. Haláláig a budapesti Szikra Kiadó munkatársaként a marxizmus–leninizmus klasszikusainak magyar nyelvű kiadását irányította, illetve a Budapesti Tudományegyetemen oktatott 1, 2, 3

Csalog Zsolt 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14

Csatári József (1909–1970) katonatiszt. 1930-ban kivándorolt Belgiumba. 1936 ősze és 1938 októbere között a spanyol polgárháborúban harcolt, azután fegyveres ellenálló Belgiumban (1944). 1947-ben visszatelepült Magyarországra, a SZOT Szociálpolitikai Osztályán, majd az MKP Rendező Gárdájában dolgozott. A Kossuth Akadémia hallgatója 1948–1949-ben, a HM-ben teljesített szolgálatot; előbb az aszódi, majd letartóztatásakor, 1949. július 6-án a piliscsabai ezred parancsnoka volt. A Budapesti Katonai

Törvényszék 1949. november 8-án tízévi fegyházbüntetésre, a Katonai Főtörvényszék 1949. december 19-én tizenhárom évi kényszermunkára ítélte. 1954. június 24-én szabadult. A Katonai Felsőbíróság 1954. október 15-én rehabilitálta. A Rákospalotai Bőrművekénél munkaügyi előadó, osztályvezető-helyettes, majd 1957 és 1970 között a HM Központi Irattár parancsnoka 1

Csató Gyula, ifj. (1889–1984) ügyvéd, Aczél György apósa. 1919-ben az Országos Katonai Forradalmi Törvényszék elnöke. Vizsgálati fogságban volt nyolc hónapon át, 1920 májusában Bécsbe emigrált. 1923-tól újra ügyvéd Budapesten. 1929-től az MSZDP Munkásjogvédő Irodájában tevékenykedett. A háború után az ügyvédek I. sz. igazolóbizottságának elnöke és a Budapesti Ügyvédi Kamara főügyészhelyettese. 1945. április 30-án igazolták. A Budapesti Ügyvédi Kamara felfüggesztése idején a kormány fegyelmi tanácstagnak nevezte ki (1958. augusztus 31.). Az ’56 utáni perekben olyan ismert vádlottak védelmét látta el, mint Obersovszky Gyula és Földváry Rudolf. 1969. november 30-án nyugdíjba vonult. A Budapesti Ügyvédi Kamara elnökségi tagja, fegyelmi főmegbízott, az Ügyvédi Kamarák Országos Bizottságának főügyésze, elnökhelyettese 1

Csató Zsuzsa lásd **Aczél Györgyné Csató Zsuzsa**

Cséby Lajos (1899–1976) diplomata. A Tanácsköztársaság bukása után Szabadkára menekült, majd a Szovjetunióban élt 1931-től. A spanyol polgárháborúban a Rákosi-zászlóalj megszervezője, első

parancsnoka volt, utóbb Franciaországban internálták. Rajk a magyar és a jugoszláv belügyi tárca közötti kapcsolattartónak nevezte ki. A Partizánszövetség titkáraként tartóztatták le 1949. június 12-én. A Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. március 20-án, a Legfelsőbb Bíróság 1950. május 20-án egyaránt nyolcévi börtönbüntetésre ítélte. 1954. augusztus 31-én szabadult. A Legfelsőbb Bíróság 1955. április 25-én rehabilitálta. Belgrádi, szófiai és prágai nagykövet 1957. január és 1967 között 1

Cseres Tibor 1

Csicsery-Rónay István (1917–2011) író, műfordító, könyvtáros, szerkesztő, könyvkiadó. 1944 és 1948 között titkár a KÜM-ben, 1945 és 1947 között az FKGP Külügyi Osztályának vezetője. A Magyar Közösség-perben Mistéth Endre és társai ügyében 1947. augusztus 29-én a Budapesti Népbíróság kétévi fegyházra ítélte. Szabadulása után Ausztriában, Svájcban, Franciaországban (1947–1949), majd az Amerikai Egyesült Államokban élt (1949–1990). Ítéletét 1991. május 10-én semmissé nyilvánították 1, 2

Csikós-Nagy Béla (1915–2005) közgazdász, az MTA rendes tagja. Mint mondta, a Miniszterelnökség Gazdaságtanulmányi Osztályának államtitkáraként nem kerülhette el a Nyilaskeresztes Pártba történő belépést, de meggyőződéses angolbarátként még ellenálló csoportot is szervezett a Pénzügyminisztériumban. Mai tudásunk, illetve CZIKANN-ZICHY Móric visszaemlékezése (1986, 79–80) szerint a Kommunista Pártba való felvétele előtt nem

sokkal (1946-ban) Vas Zoltán szabadította ki a háborús bűnösök internálótáborából (lásd még SZEGŐ, 2014) 1

Csillik Sándor – azonosítatlan személy. A Csalog-portré szerint Heltai egykori *egyetemi* évfolyamtársa a jogon, a KENEDI-interjú (1988) szerint *gimnáziumi* osztálytársa 1, 2

Dániel Ferenc 1

Davidson, Basil (1914–2010) brit újságíró, történész, Afrika-kutató 1

Décsi Gyula (1919–1990) jogász, a világháború alatt az ellenállás résztvevője, utóbb az ÁVH alezredese. Utolsó beosztásában a VI. Jogi és Börtönügyi, majd Vizsgálati Főosztály vezetője volt 1950. június 23-ig, ekkor az IM állományába került. Felelős tisztségek betöltése után a tárcát vezette letartóztatásakor, 1953. január 16-án. A Budapesti Hadbíróság kilencévi börtönbüntetésre ítélte a Péter és társai ellen indított büntetőeljárásban 1953. december 24-én. A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma nyolcévi börtönbüntetésre mérsékelte elmarasztalását a perújítást követően, 1957. június 15-én, s ekkor szabadult. Az Akadémiai Kiadónál lett szótárszerkesztő 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17

Demeter György (1916–1975) gépészmérnök, a műszaki tudományok kandidátusa. 1949. május 17-én letartóztatták. Fogdahálózat volt Radó Zoltán és Rajk László mellett. A Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. március 27-én tízévi, majd a Legfelsőbb Bíróság 1950. május 20-án tizenöt évi fegyházbüntetésre ítélte. A Legfelsőbb Bíróság 1954. szeptember 1-jén rehabilitálta, ekkor szabadult 1

Déry Tibor (1894–1977) író. 1957. április 20-án letartóztatták, 1957. november 13-án a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa kilencévi börtönbüntetésre ítélte. 1960. április 1-jén szabadult. Ítélete az 1989. évi XXXVI. törvény alapján semmisnek tekintendő. *Szerelem* című elbeszélését valóban Hódos György története alapján írta, amelyet az ötvenes évek közepén Heltai György és Szász Béla egyaránt elmesélt neki 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8

Dimitrov, Georgi (1882–1949) bolgár kommunista politikus. A Komintern vezetője lett 1934-ben, és az is maradt annak 1943-as feloszlatásáig, hűen követve Sztálin vonalát. 1945-ben, huszonhárom évi száműzetés után tért vissza Bulgáriába, hazája első számú politikusa lett, 1946. november 23. és 1949. július 2. között kormányfő, 1948-tól a párt főtitkára. Titóval közös tervét Sztálin elutasította. Moszkvában hunyt el 1, 2, 3

Donáth Ferenc (1913–1986) újságíró, agrártörténész, kommunista politikus, 1945–1948-ban a Földművelésügyi Minisztérium politikai államtitkára. 1945-től az MKP, majd az MDP KV tagja, 1948 és 1951 között az MDP KV Titkárságának vezetője. 1951. február 15-én letartóztatták, a Budapesti Megyei Bíróság 1951. december 18-án, majd a Legfelsőbb Bíróság 1952. december 26-án tizenöt évi fegyházbüntetésre ítélte. A Fővárosi Bíróság 1954. július 22-én felmentette a vádak alól; ekkor szabadult. Az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatóhelyettese lett. 1956. október 23–24-én az MDP tagjává és titkárává választották. November 1-jén tagja lett az első MSZMP IIB-

nek. Nagy Imre miniszterelnöki titkárságán tevékenykedett. November 4-én a jugoszláv követségre menekült, 23-án Romániába deportálták. 1957. április 14-én letartóztatták Magyarországon. A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa a Nagy és társaival szemben indított perben tizenkét évi börtönbüntetésre ítélte 1958. június 15-én. 1960. április 1-jén kegyelemmel szabadult, később tudományos tevékenységet folytatott. A Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa 1989. július 6-án felmentette a vádak alól. A Kúria 2016. október 13-án semmissé nyilvánította az 1958-as ítéletet. Heltaival másod-unokatestvérek voltak. „Anyám unokahúga volt a Feri mamája" – áll a KENEDI-interjúban (1988, 7) 1, 2, 3, 4, 5

Dubček, Alexander (1921–1992) szlovák kommunista politikus. Sok országot járt család tagjaként költözött vissza Csehszlovákiába 1938-ban. A náci megszállás, Tiso uralma idején kommunista párttagként fegyveres ellenálló volt. A szlovák kommunisták pártjában 1963-tól a KB első titkára, 1968-ban leváltották. A CSKP tagja (1958–1969), titkára (1960–1962), első titkára (1968. január 5-től); 1970-ben kizárták a pártból. A szovjet csapatok prágai bevonulásával 1968. augusztus 21-én lezárult a márciustól tartó „prágai tavasz". Az események meghatározó képviselője lévén brutális körülmények között Moszkvába hurcolták. A szovjet követelések teljesítése után néhány reformerrel együtt augusztus 27-én visszaszállították a csehszlovák fővárosba. Rövid ideig megtarthatta első titkári pozícióját (1968. január 5.–1969. április 17.), de 1969-ben újabb

botrányok után lemondott. Nagykövet volt Törökországban (1969–1970); 1989. december 28. és 1992. június 25. között a Csehszlovák Szövetségi Gyűlés (a Parlament) elnöke. Autóbalesetben hunyt el 1, 2

Dudás József (1912–1957) mérnök. Marosvásárhelyt született, s a húszas évek végén kapcsolódott be az erdélyi illegális kommunista mozgalomba. 1945-ben tagja a Budapesti Törvényhatósági Bizottságnak. 1946 decemberében letartóztatták, internálták, 1948 tavaszán szabadult. 1948 novemberében ismét internálták. 1951-ben a román hatóságok kikérték Magyarországtól azzal váddal, hogy a ’30-as években besúgó volt Romániában. Át is adták a román hatóságoknak; végül nem ítélték el, a vád hamisnak bizonyult. Visszaadták a magyar hatóságoknak; 1954 májusában szabadult. 1956. október 29-én megalakította a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmányt, fegyveres csoportot hozott létre, kiadta a *Magyar Függetlenség* című lapot. 1956. november 21-én tőrbe csalták, a szovjet állambiztonság emberei őrizetbe vették, átadták a magyar hatóságoknak. A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma 1957. január 14-én halálra ítélte; január 19-én kivégezték. Ítélete az 1989. évi XXXVI. törvény alapján semmisnek tekintendő 1

Dulles, Allan Welsh (1893–1969) amerikai jogász, diplomata, az OSS nyugat-európai rezidentúráját vezette Svájcból (1942–1945). Az Amerikai Egyesült Államok titkosrendőrségének munkatársa, a CIA igazgatója (1953. február 26.–1961. november 29.) 1, 2, 3

Egri György (1922–2003) újságíró, lapszerkesztő. 1940-től részt vett a szociáldemokrata, majd a háború alatt – Földes Péter újságírótársával együtt – a francia kommunista ellenállási mozgalomban. 1946 után a SZIM főtitkára. A *Népszava* és a *Világosság* munkatársa, néhány hónapig az Agrimpex Külkereskedelmi Vállalat vezérigazgatója. 1950 és 1953 között recski rab. 1956-ban Dudás József lapja, a *Magyar Függetlenség* szerzője és szedője. A forradalom leverését követően Bécsen keresztül Kanadába távozott – utóbb Torontóban lapszerkesztő (1958–1981) 1

Eichmann, Otto Adolf (1906–1962) német SS-Obersturmbannführer (alezredes), az európai zsidók deportálásának egyik fő szervezője. 1944. márciustól augusztusig, majd szeptember végétől december végéig Budapestről irányította előbb a deportálásokat, majd a Birodalmi Védőállás felé indított gyalogmeneteket. A háború után Argentínába szökött; 1960-ban izraeli ügynökök elrabolták; Jeruzsálemben bíróság elé állították, halálra ítélték és 1962-ben kivégezték. Az ellene lefolytatott, szimbolikus jelentőségű per fordulópontot jelentett a háborús bűnösök elleni perek történetében 1

Eisenhower, Dwight David (1890–1969) amerikai katonatiszt és republikánus politikus. A második világháború után egy ideig vezérkari főnök, majd a Columbia Egyetem rektora; a NATO főparancsnoka (1950–1952), az Amerikai Egyesült Államok elnöke (1953. január 20.–1961. január 20.). Ami a Heltai által említett Eisenhower–Hruscsov-táviratot illeti, ilyen szinte biztosan

nem létezett. Eisenhower idézett beszéde nem elképzelhetetlen, de valószínűbb az ellenkezője, mert az amerikai elnök nyilvánosan (és nem nyilvánosan is) elítélte a szovjet beavatkozást. Szívből tette, de nem is cselekedhetett volna másként – politikai megfontolásból sem (sőt amerikai kezdeményezésre függesztették fel Magyarország ENSZ-mandátumát is). Előfordulhat, hogy John Foster Dulles közismert október 27-i beszédével téveszti össze Heltai, melyben a külügyminiszter kifejtette: nem tekinti Magyarországot potenciális szövetségesnek. Ezt szokás – tévesen – úgy értelmezni, hogy szabad utat adott a szovjeteknek. A háttéranyagokból azonban – kivált BORHI László (2015, 160–172) kutatásai nyomán – világos, hogy éppen ellenkezőleg: elejét akarta venni egy újabb katonai akciónak oly módon, hogy biztosítja róla a moszkvai vezetést: van idő a politikai megoldásra, vagyis a magyar forradalom győzelmét az Amerikai Egyesült Államok nem aknázná ki a szovjet biztonság rovására. (Lásd még EISENHOWER, 1965, II, 63; KOVRIG, 1991, 102) 1, 2

Erdei Sándor (1915–1984) író, politikus, Erdei Ferenc fivére. 1982-ben Budapesten mélyinterjút adott Csalog Zsoltnak 1, 2

Ericson – azonosítatlan személy. Elképzelhető, hogy Heltai Erik Erikson (1902–1994) német származású amerikai pszichológusra, esetleg fiára, Kai T. Erikson (1931) amerikai szociológusprofesszora gondol – noha egyikük sem volt akkoriban a Columbia tanára. De mert a portré alapjául szolgáló hangfelvétel nyers lejegyzése (CSALOG,

1983) hemzseg a félrehallásoktól, az sem kizárt, hogy Paul R. Ehrlich (1932) biológusról („Ehrlich Paul”-ról) van szó, aki 1966-tól a Stanford professzora, s akivel Kéthly Anna a forradalom tizedik évfordulója kapcsán New Yorkban rendezett ünnepi programok alkalmával találkozott. A volt államminiszter Szász Bélának írott, 1966. december 6-i levelét idézve: „Heltaiéknál Columbia-professzorokkal és Ehrlich Paullal.” (STRASSENREITER, 2011, 175.) 1

Erős János (1905–1983) diplomata, szociológus. A KÜM munkatársa miniszteri osztálytanácsosként (1945. december 20.), miniszteri tanácsosként (1948. április 15.). Beosztott diplomata a párizsi (1946-5-1; 1948-3-11) és a londoni magyar követségen (1948-3-12; 1948-10-8); ideiglenes ügyvivő Párizsban (1948. október); rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter (1948. október 14.), majd a londoni követség vezetője (1948-10-11; 1948-11-5; 1949-7-28). A Rajk-per elől (1949. július 28-án utolsó állomáshelyéről, Londonból) az Amerikai Egyesült Államokba távozott, ott egyetemi oktatóként helyezkedett el 1, 2

Fagyejev, Alekszandr Alekszandrovics (1901–1956) szovjet író 1

Farkas Mihály (1904–1965) kommunista politikus. 1945-től az MKP KV, PB és a Titkárság, 1948-tól az MDP KV és PB tagja. 1946-tól az MKP főtitkárhelyettese, a párt Szervezőbizottságának vezetője. 1948-tól 1955 márciusáig – rövid megszakítással – az MDP KV főtitkárhelyettese, illetve titkára. 1945-ben belügyi államtitkár, 1948. szeptember 9.

és 1953. július 4. között honvédelmi miniszter. 1956 júliusában kizárták a pártból, 1956. október 13-án letartóztatták. A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma 1957. március 23-án hatévi börtönbüntetésre ítélte; a legfőbb ügyész törvényességi óvása után a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa 1957. április 20-án tizenhat évi börtönbüntetésre ítélte. Kegyelemmel szabadult 1960. április 5-én. Utóbb a Gondolat Kiadó lektora 1, 2, 3

Farkas Vladimir (1925–2002) Farkas Mihály fia, államvédelmi tiszt; a Szovjetunióból érkezett Magyarországra 1945-ben, rádiós lett az MKP központjában. 1946 őszétől alhadnagy a titkosrendőrségnél – operatív technikai területen dolgozott különböző beosztásokban. Később már vizsgálati területen is foglalkoztatták, előbb az ÁVH III. Főosztályának vezetője (alezredes 1951 áprilisától), majd az átszervezéssel létrehozott VIII. Hírszerző Főosztály (végül BM. II. o. helyettes vezetője) 1951. szeptember 28-tól. Önként távozott 1955. februárban. A Lenin Intézet hallgatója 1956. márciusig. Letartóztatták 1956. október 5-én. A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma tizenkét évi börtönbüntetésre ítélte 1957. április 13-án, egyéni kegyelemmel szabadult 1960. április 1-jén. 1962-ben statisztikus volt, utóbb üzemgazdász. A Volán Tröszt tanácsadójaként vonult nyugállományba; a rendszerváltás után komolyan igyekezett szembenézni múltjával 1

Fehér Lajos (1917–1981) kommunista újságíró, politikus. 1944-ben az MKP Katonai Bizottságát vezető német- és nyilasellenes akciókat kitervelő Pálffy György és Sólyom

László kapcsolattartójaként működött, illetve partizánakciókban vett részt – az ő csoportja, a Padányi Mihály vezette Marót-csoport robbantotta fel Gömbös Gyula szobrát Budapesten (bár ő maga személyesen nem volt jelen az esetnél). 1945 januárjától 1946 őszéig a PRO helyettes vezetője. 1947 és 1955 májusa között lapszerkesztő, 1955–1956-ban a Balatonnagybereki Állami Gazdaság igazgatója. 1954 és 1956 között az MDP KV póttagja, 1956. október 26-tól 31-ig az MDP Katonai Bizottságának tagja. 1956 novemberétől 1981-ig az MSZMP IKB, illetve KB, 1975-ig az IIB, illetve a PB tagja. 1962 és 1974 között miniszterelnök-helyettes. (A Nagy Imre-féle agrárpolitikához fűződő viszonyáról lásd PAPP, 2017.) 1, 2

Fekete Gachot Klára (1922–1974) újságíró, François Gachot lánya, Korolovszky Lajos felesége. 1955-től az Országos Béketanácsnál dolgozott, ezzel egy időben a Magyar Rádió francia szekciójának külső munkatársa. A *Magyar Hírek*, a *Hétfői Hírek*, a *Budapest* és a *Képes Újság* közölte (elsősorban külpolitikával foglalkozó) írásait. 1966-tól a budapesti Francia Intézet munkatársa 1, 2, 3

Félix Pál (1926) műfordító, szerkesztő, diplomata, 1956 októberében a KÜM forradalmi bizottságának titkára 1, 2, 3

Feltrinelli, Giangiacomo (1926–1972) olasz író, kiadó és üzletember 1

Ferenczi Edmond (1920) jogász, újságíró, diplomata. Alig egyesztendős korától, 1921-től élt Genfben, 1938–1942 között elvégezte az egyetem jogi és politikai fakultását. A World Student Relief főtisztviselője, a *Journal de Genève*

külpolitikai munkatársa, a svájci MNFF választmányának tagja volt. A háború után Magyarország delegáltja az UNESCO-nál. Baloldali beállítottságát ismerve szervezte be a magyar katonai titkosszolgálat. Az UNESCO-ból a KÜM 1948 végén hazarendelte, s itthoni munkára osztotta be a Politikai Osztályon, tanácsosi minőségben, majd „Rajk öt nap alatt kirúgta a Külügyből" (lásd még VARGA, 2000, 11). Bécsi útját kihasználva, 1949 szeptemberében elmenekült Magyarországról. A francia kémelhárítás (DST) 1950 végén letartóztatta, majd 1951 januárjában, „politikai hírszerzési szolgálat gyanújával" vizsgálati fogságba vetette. Az előzetes vizsgálat során és a francia katonai ügyészség előtt részletes nyilatkozatot tett. Nyolc hónappal később szabadult, a katonai bíróság felmentette (egyes források szerint – szemben Ferenczi következetes állításával és a svájci forrásokból ismert adatokkal – nem folyt hadbírósági büntetőeljárás), mivel az akkori francia büntetőjog csak a katonai hírszerzést büntette, a polgárit nem. Kiutasították Franciaországból, Brüsszelben telepedett le 1, 2

Ferenczi Imre (1884–1945) Ferenczi Edmond apja, a *Huszadik Század* munkatársa, Budapest székesfőváros szociálpolitikai tanácsadója, majd a Népszövetség és a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal főosztályvezetője; utóbb New Yorkban egyetemi tanár 1

Feri Sándor (1895–1986) az 1917. évi szovjet-orosz forradalomban részt vett, Szovjetunióból hazatért internacionalista; ő készítette az 1956. december 11-i statáriális bíráskodást bevezető rendelet tervezetét.

Banktisztviselő (1925–1945), majd önálló ügyvéd 1937-től. Az MKP (később az MDP) Jogügyi Osztályát vezette 1945 januárja és 1949. november 30-a között, egyúttal közjegyző 1946. március 11. és 1949. december 31. között. Szoros kapcsolatot ápolt a Magyarországon tartózkodó szovjet állambiztonsági tisztekkel. A Legfelsőbb Bíróság bírája 1950. január 5. és 1957. január 31. között. 1953. május 15-én elbocsátották, majd december 21-én visszavették 1

Flórián János (1920) diplomata, 1945-től a KÜM munkatársa 1

Fodor Zoltán (1911–1983) diplomata; orvosi műszerésznek tanult, 1929-től a KMP tagja. 1931-ben lebukott, tízhavi börtönbüntetésre ítélték. Harcolt és megsebesült a spanyol polgárháborúban. Moszkvában a Komintern munkatársa 1939-től. Partizánkiképzést kapott, lengyel partizánok segítségével jutott el a magyar határra a bevetés után, ahol a határőrség elfogta. Magyarországon internálták, majd Auschwitzba hurcolták. Szabadulása után Budapesten a Rákosit és körét Moszkvával összekötő távbeszélőrendszert, a „VCS”-t kezelte, majd az MDP különböző, külügyi munkát végző osztályait vezette 1949–1950-ben, ezt követően a szovjet fővárosban, a KGST-nél (1951–1953), Berlinben (1957–1958) és Oslóban (1961-11-12; 1963-8-7) diplomata; közben a külügyi tárcánál főosztályvezetőként, illetve a Diplomáciai Testületet Ellátó Igazgatóság helyettes vezetőjeként, majd vezetőjeként szolgál (1963–1965). 1967 és 1972 között Bécsben a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség mellett az állandó

magyar képviselet vezetője, végül ugyanott a 1975-től a nemzetközi haderő-csökkentési tárgyalásokon képviselte Magyarországot 1

Földes Alice Edit (Luca, 1921–2008?) pártmunkás, Gimes Miklós felesége 1, 2, 3

Földes Gábor (1923–1958) színész, a győri Kisfaludy Színház főrendezője. 1957. május 3-án letartóztatták, halálra ítélték, 1958. január 15-én kivégezték. Ítélete az I. semmisségi (1989. évi XXXVI.) törvény hatálya alá tartozik 1, 2

Földes László (1914–2000) műbútorasztalos, kommunista politikus, az illegális KMP tagja. 1942. júniusban letartóztatták, novemberben hathavi fogházbüntetésre ítélték, de szabadult, mert a vizsgálati fogságát beszámította a bíróság. 1944 augusztusában ismét lefogták, novemberben megszökött, az újpesti partizánok parancsnoka lett. Az MDP KV Káderosztályának helyettes vezetője (1948–1951), párttitkár Sztálinvárosban és Csepelen (1951. július–1955. november). A külkereskedelmi tárcánál miniszterhelyettes, majd 1956. december és 1957. november között az MSZMP KB Káderosztályának vezetője; belügyminiszter-helyettes (1958–1964) 1

Földes Péter (1918–1997) újságíró, a Szabad Kossuth Rádió vezetője, 1956-os elítélt, a TIB alapító tagja. 1986-ban Budapesten mélyinterjút adott Csalog Zsoltnak 1

Földi Iván (1921) elektromérnök. 1945 novemberében ideiglenesen hazatért Svájcból, ahol a háború alatt az MNFF tagja volt. Hazatelepülése után a Magyar–Szovjet

Olajvállalat és az Iparügyi Minisztérium tisztviselője. 1949. május 17-én letartóztatták. A Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. március 27-én tizenkét, majd a Legfelsőbb Bíróság 1950. május 20-án tizenhárom évi fegyházbüntetésre ítélte. 1955. január 26-án szabadult, a Legfelsőbb Bíróság 1955. április 18-án rehabilitálta 1, 2, 3

Frey Dóra 1

Fullajtár Andrea 1

Gachot, François (1901–1986) francia író, pedagógus. Fiatal íróként, 1924 novemberében a francia külügyminisztérium küldte Magyarországra, ahol néhány év alatt elsajátította a nyelvet. A budapesti francia követség kulturális attaséjaként (1944–1949) támogatta a magyar náciellenes erőket. A nyilas hatalomátvétel után bujkált. 1945 után sajtóattaséként működött, 1949-ben hamis vádak alapján kiutasították. Csupán a hetvenes években térhetett vissza 1, 2, 3, 4

Gajzágó László (1883–1953) jogtudós, diplomata, 1936 és 1949 között a pesti egyetemen a nemzetközi jog tanára 1, 2, 3, 4, 5

Gál Ferenc (1927–2008) államvédelmi (1952–1957), majd rendőrtiszt (1956–1986) 1

Gát Zoltán (1900–1986) katonatiszt, 1944 és 1945 között szovjet hadifogoly; a szovjet titkosszolgálat munkatársa. A külföldi hírszerzés és támadólagos elhárítás ezredesi rangban szolgáló vezetője volt, amikor 1949. december 28-án letartóztatták, 1950. október 1-jétől internálták. 1953. szeptember 17-én szabadult. A Budapesti Hadbíróság 1953.

november 16-án ötévi börtönbüntetésre ítélte. A Legfelsőbb Bíróság 1957. november 8-án rehabilitálta; visszakapta rangját 1, 2

Geiger Béla (1909–1983) szovjet diplomata, műfordító. 1940–41-ben a budapesti szovjet képviselet sajtóattaséja, 1945-től 1948-ig első titkára, 1950-ig a szovjet külügyminisztérium munkatársa 1

Georgiević, Milan – jugoszláv diplomata, az 1956-os forradalom leverését követő időszakban a budapesti jugoszláv követség első titkára (vö. EMBER, 1989, 140–143; GRANVILLE, 2004, 112, 233, 266) 1

Gera Zoltán 1

Gergely György (George Emile Gregory, 1914–1995) újságíró, politológus, a második világháború idején a Zsidó Tanács és az SS közötti összekötő iroda tagjaként az ellenállási mozgalom aktív résztvevője. A zsidómentésben Raoul Wallenberg és Friedrich Born, az auschwitzi jegyzőkönyv(ek) célba juttatásában és a munkaszolgálatosok felfegyverzésének megszervezésében Heltai György és ifj. Pallavicini György harcostársa. 1949-ben Ausztriába távozott. (Tevékenységéről lásd GAZSI, 1971, 95–96; KRAMER, 2000, 225–269; BRAHAM, 2015, passim.) 1, 2, 3, 4

Gerő Ernő (1898–1980) közgazdász, kommunista politikus. A Tanácsköztársaság megdöntése után letartóztatási parancsot adtak ki ellene; 1920. januárban Bécsbe menekült. 1922. februárban visszatért, szeptemberben letartóztatták. A Budapesti Királyi

Büntetőtörvényszék 1923. május 26-án tizenöt évi fegyházbüntetésre ítélte. 1924 novemberében a Szovjetunióba távozhatott. 1933 és 1935 között, majd 1937–1938-ban Spanyolországban volt. A trockizmussal meggyanúsítottakkal szembeni fellépéséért a „barcelonai hóhér” névvel illették. 1944. november 5-én Magyarországra érkezett. Az MKP KV vezetője Rákosi Budapestre érkezéséig, 1945. február 2-ig. Számos tárcát irányított, így volt belügyminiszter (1953. július 4.–1954. július 6.), a Minisztertanács első elnökhelyettese (1953. július 4.–1956. július 30.), az MDP KV első titkára (1956. július 18.–október 25.). 1956. október 29-én a Szovjetunióba menekült, 1960 tavaszán visszatérhetett Magyarországra. 1962-ben kizárták az MSZMP-ből. Haláláig a politikától visszavonultan, elsősorban fordításból élt 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16

Gimes Judit (Juca, 1920–2014) pártmunkás, Gimes Miklós testvére, Magos Gábor felesége 1, 2, 3

Gimes Miklós (1917–1958) újságíró, politikus. Megszakításokkal a *Szabad Nép* munkatársa. Mivel Nagy Imre nézeteivel szimpatizált, 1955 májusában kizárták a pártból; 1956 nyarán visszavették. 1956. október 30-tól a *Magyar Szabadság,* november 4-e után az *Október Huszonharmadika* című illegális kőnyomatos kiadvány szerkesztője. A Kádár-kormánnyal szembeni ellenállás egyik szervezője. 1957. január 15-én letartóztatták. A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa 1958. június 15-én halálra ítélte, másnap kivégezték. A Legfelsőbb Bíróság

Elnökségi Tanácsa 1989. július 6-án felmentette a vádak alól; a Kúria 2016. október 13-án semmissé nyilvánította az 1958-as ítéletet. (Heltaival való 1956. őszi, radikális szellemi fordulatát tükröző találkozásáról lásd Révész, 1999, 289) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12

Gimes Miklós, ifj. (1950) rendező, Gimes Miklós újságíró és Földes Alice gyermeke 1

Gombó István (1895–1967) jogász, diplomata. Egyetemi tanulmányait követően kerül a KÜM-be. Rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter (1945. október 16.). A Központban a Nemzetközi Magánjogi Osztály helyettes vezetője, majd a Politikai Osztály előadója (1944–1946). A moszkvai nagykövetség első beosztottja, ideiglenes ügyvivő (1946. január–március). 1946. augusztus 6-i elbocsátását követően elhagyta az országot; Svájcban telepedett le, s ott hamarosan bekapcsolódott az emigráció munkájába 1

Gomułka, Władysław (1905–1982) lengyel kommunista politikus. 1942-től a Lengyel Munkáspárt, majd a LEMP tagja. 1945 és 1948 között a KB főtitkára. Az 1948. augusztus 12-én hozott határozat alapjait Moszkvában vetették meg hónapokkal korábban, nem zárva ki azt a lehetőséget, hogy büntetőeljárást indítanak vele szemben, végül „jobboldali nacionalista elhajlás” vádjával távolították el a vezetésből. 1951. augusztus 2-án letartóztatták, kizárták a pártból, megfosztották képviselői mentelmi jogától. A főügyész a „népi Lengyelország rendszere ellen irányuló” tevékenységgel vádolta. 1954. december 7-én határoztak arról, hogy beszüntetik a vele szemben indított eljárást,

ekkor szabadult. A vele folytatott tárgyalásokról a LEMP KB PB 1956. április 19-én határozott. Miután előbb visszavonták a KB vele szemben is hozott ’48-as határozatának azt a részét, amely őt is azzal vádolta, hogy a jobboldali nacionalista elhajlók nem igyekeznek helyrehozni azokat a károkat, amelyeket a pártnak okoztak, és amelyhez az imperializmus és ügynökségei reményeket fűztek, 1956 augusztusában visszavették őt s néhány társát a LEMP-be azzal, hogy ők viszont visszavonják követelésüket, hogy vitát nyissanak a ’48-as vádak helyességéről és akkori igazukról. 1956. október 19. és 1970. december 20-a között pártjának első titkára volt 1, 2

Gömbös Gyula, vitéz jákfai (1886–1936) hivatásos katonatiszt, vezérkari százados. Katonai attasé Zágrábban 1918-tól. A Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt elnöke (1924–1928), megalapítója és vezére a Nemzeti Egység Pártjának (1932-től). A szegedi ellenkormányokban hadügyi államtitkár 1919-ben, a HM államtitkára (1928. szeptember 5.–1929. október 10.), a tárca vezetője (1929. október 10.–1936. szeptember 2.), külügyminiszter (1933. január 7.–február 4.). Magyarország miniszterelnöke (1932. október 1.–1936. október 6.) 1

Görög Erzsébet (1909–?) szerkesztő, műfordító, diplomata, 1958-tól a brüsszeli nagykövetség munkatársa. 1951 és 1965 között „Kovács Júlia”, majd „Garzon Júlia” fedőnéven az államvédelem, majd az állambiztonság ügynöke 1

Hámos György (1910–1976) író, újságíró, 1955–1956-ban (rövid megszakítással) az *Irodalmi Újság* főszerkesztője 1, 2

Haraszti György 1

Haraszti Sándor (1897–1982) újságíró, kommunista politikus. 1950. november 28-án letartóztatták. A Budapesti Megyei Bíróság 1951. december 18-án, majd a Legfelsőbb Bíróság 1952. december 26-án egyaránt halálra ítélte. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa a siralomházban lévő elítéltet 1954. január 4-én kegyelemben részesítette, elmarasztalását életfogytig tartó fegyházbüntetésre változtatta. A Legfelsőbb Bíróság 1954. július 22-én rehabilitálta, ekkor szabadult. 1954–55-ben a *Béke és Szabadság* főszerkesztője. A Nagy Imre körül kialakult értelmiségi csoport tagja. 1955-ben kizárták a pártból, de 1956 nyarán visszavették. 1956 őszén a MUOSZ elnöke lett. 1956. november 1-jétől az MSZMP IIB tagja, november 2-tól 4-ig a *Népszabadság* főszerkesztője. 1956 novemberében Snagovba hurcolták; 1957. április 8-án letartóztatták. A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa 1958. augusztus 19-én hatévi börtönbüntetésre ítélte, 1960. április 1-jén szabadult. Az 1989. évi XXXVI. tv. alapján ítélete semmisnek tekintendő 1

Hegedüs András (1922–1999) kommunista politikus. Mint ellenállót a német megszállás után letartóztatták, kétévi fegyházbüntetésre ítélték, 1944. november 21-én megszökött. 1951–53-ban az MDP KV titkára. 1952–53-ban állami gazdasági miniszter, 1953–54-ben földművelésügyi miniszter és a Minisztertanács elnökhelyettese, 1955. április

az Amerikai Egyesült Államokba távozott 1, 2

Heltai Zsófia (1947) Heltai György lánya 1, 2

Heltai György apai dédapja 1

Hidas István (1918–2002) vasesztergályos, majd közgazdász, a KMP tagja (1943). A pártapparátusban 1948-tól töltött be tisztségeket, 1950-ben az MDP KV tagja lett. 1950 júniusa és 1952 novembere között a budapesti pártbizottság titkára. Az MDP KV PB és Titkárság tagja (1951. május), a Minisztertanács elnökhelyettese (1952. november 14.–1953. július 2.). Előbb nehézipari, majd vegyipari és energiaügyi miniszter. Ismét a Minisztertanács elnökhelyettese (1954. október 30-tól), majd első elnökhelyettese (1956. július 30.–október 24.). 1957 nyarától a Kohó- és Gépipari Minisztérium kereskedelmi főosztályvezetője 1

Hirschler Imre (1906–1989) orvos, orvostörténész, a Kútvölgyi úti Állami Kórház nőgyógyász főorvosa (1950–1975) 1, 2

Hitler, Adolf (1889–1945) osztrák születésű német politikus, a (Nagy)Német (1939-ig Harmadik) Birodalom vezére (Führer), 1921-től az NSDAP fő ideológusa, megszervezője, 1933. január 30-tól német kancellár; a második világháború és a háborús népirtások fő felelőse 1, 2

Ho Si Minh (1890–1969) kínai kommunista politikus, katonatiszt, a vietnámi nemzeti mozgalom vezetője, 1954-től 1969-ig Észak-Vietnám, a Vietnámi Demokratikus Köztársaság elnöke és miniszterelnöke 1

Hódos György (1921–2015) történész, újságíró. 1937-ben belépett az MSZDP ifjúsági tagozatába. 1939-ben, mivel a zsidótörvények miatt nem vették fel magyar egyetemre, Zürichben kezdte meg tanulmányait filozófia–történelem szakon. Tagja lett a svájci szocialista ifjúsági mozgalomnak, tudósításokat küldött a *Népszavá*nak. Az egyetemen kapcsolatba került a kommunista magyar diákcsoporttal. 1945-ben visszatért Magyarországra, és a *Szabad Nép* munkatársa lett. 1946-ban francia és osztrák tudósítók mellé rendelték tolmácsnak. A KÜM tisztviselője volt, amikor 1949. július 5-én letartóztatták. A Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. március 27-én nyolc-, majd a Legfelsőbb Bíróság 1950. május 20-án tízévi fegyházbüntetésre ítélte. 1954. szeptember 1-jén szabadult. A Legfelsőbb Bíróság 1955. április 18-án rehabilitálta. Az Új Magyar (később Európa) Könyvkiadó lektorátusán (többek között Franz Werfel fordítójaként) dolgozott. Az ’56-os forradalom leverése után Nyugatra távozott. Bécsben az amerikai IRC segélyszervezet munkatársaként részt vett az Ausztriába menekült diákok és értelmiségiek támogatásában, segítette továbbjuttatásukat. Előbb elutasították, majd 1969-ben megkapta az amerikai bevándorlási engedélyt. Los Angelesben élt, az ottani egyetemen előadásokat tartott, svájci és német újságokat tudósított. A hetvenes évektől nyugati levéltárakban kutatott, könyvet írt a szovjet csatlós országok kirakatpereiről (HÓDOS, 1990). 2002-ben hazatelepült 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7

Horthy István, ifj. nagybányai (1941) fizikus, építészmérnök. Horthy István repülőtiszt és gróf Edelsheim-Gyulai Ilona egyetlen gyermeke, vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó unokája. A Heltai által elmondott anekdotát alátámasztja ISPÁNKI Béla emlékirata is (1995, 102), amely szerint „[h]ol az elhunyt özvegyét akarták esélyes jelölttel összeházasítani, hol az elhunyt másfél éves árváját, ifjú Horthy Istvánt kormányzóhelyettessé választatni, vagy VI. István néven királlyá koronázni” 1

Horthy Miklós, vitéz nagybányai (1868–1957) altengernagy, politikus. 1919. június 6. és július 12. között hadügyminiszter Szegeden, majd a nemzeti hadsereg fővezére. 1920. március 1. és 1944. október 16. között Magyarország kormányzója; a német szövetség melletti kitartás, Magyarország hadba lépése és a tömeges deportálások terén játszott szerepe máig viták tárgyát képezi. Portugáliai emigrációban halt meg 1, 2, 3, 4, 5, 6

Horváth Márton (1906–1987) szerkesztő, politikus. Újságíróként a *Szabad Nép* helyettes főszerkesztője, majd felelős szerkesztője (1945–1951), a szerkesztőbizottság elnöke (1955–1956). A Petőfi Irodalmi Múzeum igazgatójaként vonult nyugdíjba 1, 2, 3

Horváth Miklós 1

Horváth Ottó (1910–1949) rendőr alezredes. 1949. július 5-én letartóztatták. A Budapesti Katonai Törvényszék 1949. október 10-én halálra ítélte, a Katonai Főtörvényszék október 21-én helybenhagyta a határozatot, 24-én

kivégezték. 1954-ben, miután a Katonai Felsőbíróság álláspontját megismerte, a legfőbb ügyész visszavonta perújítási indítványát. A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma törvénysértő módon mentette fel a vádak alól 1956. szeptember 27-én. A Legfelsőbb Bíróság 1964. június 3-án végleg rehabilitálta 1, 2

Horváth Zoltán (1900–1968) újságíró, politikus. A második világháború végén, az MSZDP újjáalakulásakor Szakasits Árpád egyik első embere, 1945-től a *Népszava* külpolitikai rovatvezetője, az országos pártvezetőség tagja, 1946-tól az MSZDP főtitkárság-vezetője. 1947-ben, megválva a főtitkári hivatal vezetésétől, átvette a délutáni pártlap, a *Világosság* főszerkesztését. Támogatta az MSZDP és az MKP egyesítését, az összekötő bizottságok tagja; 1948 elején a „jobboldali" szociáldemokraták eltávolításának kezdeményezője. 1948 nyarán bekerült az MDP KV-be – a *Népszava* felelős szerkesztője lett. 1949. július 31-én letartóztatták. Szakasits Árpád és társai büntetőügyében a Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. november 24-én, majd a Legfelsőbb Bíróság december 11-én egyaránt életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélte. 1956. március 29-én szabadult. A Legfelsőbb Bíróság 1956. június 15-én rehabilitálta. Ezt követően ismét kinevezték a *Népszava* főszerkesztőjévé. Az '56-os forradalom idején a korábban kizárt szociáldemokrata politikusok támadásai miatt végleg visszavonult a nyilvánosságtól 1, 2, 3, 4

Hruscsov, Nyikita Szergejevics (1894–1971) szovjet kommunista politikus, a SZKP első titkára (1953.

szeptember 7.–1964. október 14.), miniszterelnök (1958. március 27.–1964. október 1.) Heltai által említett visszaemlékezéseit lásd SCHECTER–LUCHKOV, 1971; 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9

Ignotus Hugó (1869–1949) a *Nyugat* alapító szerkesztője, költő, író, publicista 1

Ignotus Pál (1901–1978) író, újságíró, lapszerkesztő; Ignotus Hugó fia. 1945-től a londoni magyar követség sajtóattaséja, ahonnan azonban 1949 nyarán váratlanul hazarendelték, majd szeptember 5-én letartóztatták. Szakasits Árpád és társai büntetőügyében a Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. november 24-én, a Legfelsőbb Bíróság december 11-én egyaránt tizenöt évi fegyházbüntetésre ítélte. 1956. március 29-én szabadult. A Legfelsőbb Bíróság 1956. június 15-én rehabilitálta. Utóbb – Heltaihoz hasonlóan – az MTA ITI-ben kapott kutatói állást (lásd még IGNOTUS, 1993) 1

Illyés Gyula (1902–1983) költő, író, műfordító, szerkesztő; 1956 és 1961 között önkéntes hallgatásba burkolózott, nem publikált; 1945-től haláláig a magyar irodalom legnagyobb tekintélye 1, 2

Jancsó Lívia – 1955–56-ban a budapesti amerikai követség munkatársa. 1957. március 13-án letartóztatták, rövid elzárás után előbb Kistarcsára internálták, majd 1958. áprilisi szabadulása után kitelepítették Kunhegyesre. 1962 februárjában Hollandián keresztül az Amerikai Egyesült Államokba távozott, s ott könyvtárosként helyezkedett el.

1984-ben Washingtonban mélyinterjút adott Csalog Zsoltnak 1, 2

Jánosi Ferenc (1916–1968) református lelkész, Nagy Imre veje. 1951–1954 között a népművelési miniszter helyettese, 1954–1955-ben a Hazafias Népfront főtitkára. 1956. november 23-án Romániába hurcolták, 1957. április 14-én tartóztatták le Snagovban. A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa 1958. június 15-én nyolcévi börtönbüntetésre ítélte, 1960. április 1-jén egyéni kegyelemmel szabadult. A Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa 1989. július 6-án felmentette a vádak alól. A Kúria 2016. október 13-án semmissé nyilvánította az 1958-as ítéletet 1, 2, 3

Jónás Béla (1905–1956) jogász; egri ügyvédből lett bíró a fővárosban. Az IM a megszűnt Budapesti Népbíróság további tanácselnökeivel együtt 1949. október 17-én felmentette. Ezt a pozíciót 1948. november 17-étől töltötte be, majd tanácsvezető volt a Budapesti Büntetőtörvényszéken (ill. annak jogutódjánál). A Budapesti Megyei Bíróság megbízott elnöke volt 1953 augusztusában. Az IM bírói tisztségéből 1956. október 30-i hatállyal felmentette; november 4-ére virradóra öngyilkos lett 1, 2

Jónás Pál (1922–1998) közgazdász; 1945-től a Madisz egyik vezetője, 1945 és 1947 között a MEFESZ elnöke. 1947 januárjában, majd 1948 végén az államvédelem letartóztatta, előbb Kistarcsára, majd Recskre internálták, 1953-ban onnan szabadult. 1956. november 3-án a Petőfi

Kör elnökévé választották; a forradalom bukása után az Amerikai Egyesült Államokba távozott, s ott egyetemi tanárként működött 1

József Attila (1905–1937) 1

Kádár János (1912–1989) kommunista politikus, 1945 elején a Budapesti Főkapitányság főkapitány-helyettese. Belügyminiszter 1948. augusztus 5. és 1950. június 23. között, államminiszter 1956. október 30. és november 4., valamint 1958. január 28. és 1961. szeptember 13. között. Kormányfő 1956. november 4. és 1958. január 28., valamint 1961. szeptember 13. és 1965. június 30. között. 1951. április 20-án letartóztatták, 1951. december 18-án a Budapesti Megyei Bíróság életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélte, a Legfelsőbb Bíróság 1952. december 26-án helybenhagyta ítéletét. 1954. július 22-én, rehabilitálása napján szabadult; a Legfelsőbb Bíróság felmentette a vádak alól. Az MKP KV titkára 1945–1946-ban, főtitkárhelyettes 1946–1951 között. A Pest Megyei MDP első titkára 1955–1956. július 18. között; ekkor a KV titkára, majd első titkára lett 1956. október 28-ig. Az MDP hattagú Elnökségének elnöke 1956. november 4-ig. Az MSZMP KB első-, majd főtitkára, végül elnöke 1989. május 8-ig. (A Heltai által előadott, november 1-jei pisztolyos jelenetről lásd SOLTÉSZ 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17

Kakó Gyula 1

Kállai Gyula (1910–1996) tanár, 1931-től kommunista politikus, az MKP KV (1945–1948), az MDP KV (1948. június–1951. április, 1956. július–október) és az MSZMP KB tagja

(1956–1989). Külügyminiszter (1949. június 1.–1951. április 20.). 1951. április 20-án letartóztatták. A Budapesti Megyei Bíróság tizenöt évi fegyházbüntetésre ítélte 1951. december 18-án. A Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta ítéletét 1952. december 26-án. A legfőbb ügyész előbb javasolta 1954. május 29-én, majd két nappal később el is rendelte (0010318/1954.) szabadlábra helyezését. A Legfelsőbb Bíróság a vádak alól 1954. július 22-én felmentette. A forradalmat követően többször miniszter, előbb az egyik miniszterelnök-helyettes (1961. szeptember 13.–1965. június 30.), majd miniszterelnök (1965. június 30.–1967. április 14.) 1

Kardos László (1918–1980) etnográfus, a Györffy István Kollégium igazgatója (1942. szeptember–1948. szeptember); a Nékosznak előbb osztályvezetője (1946. július–1947. szeptember), majd főtitkára (1948 szeptemberéig). 1957. május 4-én letartóztatták, a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa 1958. augusztus 9-én életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélte. 1963. március 29-én szabadult. Ítéletét a Legfelsőbb Bíróság 1990. április 12-én semmissé nyilvánította 1, 2, 3

Kari Györgyi 1

Károlyi Bernát (1892–1954) ferences szerzetespap, 1946-tól a pasaréti rendház főnöke. 1949. november 28. és 1950. március 1. között rendőrhatósági őrizet alatt állt. 1950. március 1–18. között előzetes letartóztatásban volt a Budapesti Katonai Ügyészségen. A Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. december 29-én kémkedés és

hazaárulás vádjával tizenöt évi börtönbüntetésre ítélte. Az elszenvedett kínzások és az embertelen körülmények miatt súlyosan megbetegedett, a rabkórházban érte a halál 1

Károlyi Mihály, gróf (1875–1955) politikus. Kormányfő (1918. október 31.–1919. január 11.), ideiglenes köztársasági elnök (1919. január 11.–március 21.). 1919 júliusában Nyugatra távozott, 1946. május 9-én hazatért Angliából. Rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter lett 1946. augusztus 7-én, párizsi magyar követ 1947. augusztus 21-től, utóbb megbízva a brüsszeli, majd a luxemburgi követség vezetésével is. 1949. június 2-án lemondott, szeptember 15-től Franciaországban élt 1, 2

Katona Ferenc 1, 2

Katona Géza – diplomata. 1953-tól 1957 végéig a budapesti amerikai követségen a politikai attasé helyettese, illetve a sajtószemlét készítő és a rádióadás kivonatolását végző fordítócsoport vezetője. Charles GATI (2006) szerint a CIA ügynöke. 1984-ben Washingtonban mélyinterjút adott Csalog Zsoltnak 1

Kende Péter (1927) újságíró, szociológus. A *Szabad Nép* külpolitikai szerkesztője (1946–1948; 1949–1954). 1956-ban újságíróként részt vett a felkelésben, majd elhagyta az országot. Franciaországban telepedett le, ahol a szovjet blokk kutatójaként különböző egyetemeken tanított. A brüsszeli Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet főmunkatársa (1959–1964), a párizsi *Irodalmi Újság* rendszeres szerzője (1962–1988) 1, 2, 3, 4

Kenedi János 1, 2, 3, 4

Kertész István (1904–1986) diplomata, történész. Felsőbb iskoláit Budapesten, Párizsban, Hágában, Oxfordban, New Havenben és Genfben végezte. A KÜM munkatársa (1938–), a bukaresti követségen beosztott diplomata (1942). A háború után a párizsi béketárgyalásokon a magyar delegáció főtitkára. Rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter (1947), a római követség vezetője (1947-3-17; 1947-4-21; 1947-8-26). Állásáról ezután lemondott; a külügyi szolgálatból elbocsátották (1948), állampolgárságától megfosztották (1949. március 4.). Utóbb az Amerikai Egyesült Államokban egyetemi tanár 1, 2, 3, 4, 5, 6

Kéthly Anna (Annuska, 1889–1976) szociáldemokrata politikus. Az MSZDP PB tagja (1945–1948), elnöke (1956. október 31-től), képviselő (1922–1944; 1945–1948), államminiszter (1956. november 2–4.). 1950. június 9-én letartóztatták. A Budapesti Megyei Bíróság 1954. január 20-án életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélte, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa egyéni kegyelemben részesítette, 1954. november 19-én szabadult. A Legfelsőbb Bíróság 1962. november 15-én bizonyítékok hiányában felmentette a hűtlenség és szervezkedés kezdeményezésének és vezetésének vádja alól, elmarasztalta háromévi börtönbüntetésre izgatás bűntette miatt (a szabadságvesztést a börtönben eltöltött idővel kitöltöttnek vette). A Legfelsőbb Bíróság 1994. július 7-én felmentette a vádak alól 1, 2, 3, 4, 5, 6

Kéthly Erzsébet (1898–1987) tisztviselő, Kéthly Anna testvérhúga. Az 1930-as évektől 1948-ig az MSZDP és a Vasas Szakszervezet tagja. 1948-ban kizárták a pártból. 1956 után hosszabb időközönként Brüsszelben élt nővérénél, politikával nem foglalkozott 1

Király Béla (1912–2009) vezérezredes, politikus, hadtörténész. 1950-ben vezérőrnagy, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia alapító parancsnoka. 1951. július 31-én letartóztatták, a Budapesti Hadbíróság hamis vádakkal 1952. január 15-én halálra, majd a Katonai Felsőbíróság 1952. január 29-én életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte. 1956 őszén szabadult. A forradalom időszakában, október 31-én a Legfelsőbb Bíróság felmentette a vádak alól. Budapest katonai parancsnoka, a Nemzetőrség főparancsnoka volt. November 4-e után a fegyveres ellenállást szervezte, majd november 9-én Ausztriába távozott. Az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le, ahonnan 1989-ben érkezett haza. A Legfelsőbb Bíróság 1957. április 23-án hatályon kívül helyezte ’56-os ítéletét, majd 1989. október 27-én ismét hatályba helyezte azt. 1990 és 1994 között a magyar országgyűlés tagja 1, 2, 3

Kiss Ferenc (1893–1978) színész, a Színművészeti Akadémia igazgatója (1937–1944), a Színművészeti és Filmművészeti Kamara elnöke (1938–1944), Szálasi megbízásából 1944. október 15-től a Nemzeti Színház igazgatója, november 2-tól a színészügyek kormánybiztosa. Politikai tevékenységéért a Budapesti Népbíróság elítélte, 1945. november 27-től 1953. szeptember 23-ig

fegyházbüntetését töltötte. Szabadulása után egy ideig segédmunkás, majd földmérő, 1956 augusztusában visszatért a színészi pályára 1

Kiss Károly (1903–1983) kommunista politikus. 1925 és 1943 között kilenc és fél évet töltött büntetőintézetekben és internálótáborokban. Az MKP és MDP KV, majd az MSZMP KB tagja (1945–1983), (a jogelődök és) az MSZMP KB PB tagja (1945–1946, 1951–1953 és 1956. július–1962), a KEB elnöke (1946–1957), külügyminiszter (1951. május 15.–1952. november 14.). Az MKP és MDP érájában a kommunistákkal, volt szociáldemokratákkal szemben párton belül, a KEB keretében indított törvénysértések legfőbb felelőse, a pártot vezető „trojka" politikájának könyörtelen végrehajtója. Tagja a Kádár és társai pártügyét vizsgáló, az MDP-vezetés által kiküldött bizottságoknak, az ún. „hármas" és „ötös" bizottságnak 1, 2

Kiss Sándor (1918–1982) újságíró, politikus. 1945-ben a Magyar Parasztszövetség főtitkára, 1946-ban az FKGP választmányi tagja. 1947-ben a Magyar Közösség-perben háromévi börtönbüntetésre ítélték államellenes összeesküvés címén. 1956-ban a Parasztszövetség egyik újjászervezője. Távozott az országból, s az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le. A magyar emigráció egyik vezető személyisége; előbb a SZER, majd 1971-től haláláig az Amerika Hangja munkatársa. Az 1957-ben Strasbourg-ban, Jónás Pál elnökletével újjáalakult Petőfi Kör *Október 23.* című folyóiratának munkatársa (1958–1959), a New Yorkban a Szabad Európa Bizottság által

kiadott, *East Europe* című lap magyar változatának (1959–1970), 1959-től 1965-ig pedig a *Kanadai Magyar Hírlap*nak a szerkesztője 1, 2, 3, 4

Klaniczay Tibor (1923–1992) irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. 1950 és 1955 között az MTA I. Osztálya szaktitkáraként részt vett az MTA ITI létrehozásában, melynek 1956. január 1-jétől igazgatóhelyettese, majd 1984-től haláláig igazgatója 1

Korolovszky Lajos (1915–1977) újságíró, szerkesztő, rovatvezető, Fekete Gachot Klára újságíró férje. Jogot végzett, 1937-től a Cserépfalvi Kiadó lektora, 1945 után újságíró. A *Szabad Szó* külpolitikai rovatvezetője, majd az MTI első londoni tudósítója. 1968-tól a Magyar Televízió rovatvezetője. Nevéhez fűződik a *Fórum,* a *Kerekasztal* és a *Panoráma* című népszerű műsorok megteremtése. Baleset következtében vesztette életét 1

Kovács István (1911–2011) kommunista politikus. 1934. március 2. és 1942. július 14. között töltötte nyolc és fél éves fegyházbüntetését, majd 1943. február 27. és 1944. november 4. között a Szombathelyi és a Soproni Katonai Börtönben tartották fogva; ez utóbbiból megszökött. 1945. január 22. és 1949. június között az MKP, majd MDP KV Szervezési, 1953. februárig a Káderosztály vezetője. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében megyei első titkár 1953–1954-ben, utána 1954 júliusa és 1956. október 30. között a Budapesti Pártbizottság élén állt. Andropov benne látta a jövő vezetőjét, Munkácsnál azonban nem jutott messzebb, mert Moszkvában másképp határoztak. Kádár úgy

szabadult meg tőle, hogy a szovjet fővárosba küldte mint kormánya rendkívüli kereskedelmi megbízottját. Onnan 1958 augusztusában térhetett vissza. Osztályvezető lett a Könnyűipari Minisztériumban. 1962 és 1966 között nem lehetett tagja az MSZMP-nek. A Könnyűipari Szervezési Intézet igazgatójaként vonult nyugállományba. Tagja a Kádár és társai, valamint a Farkas Mihály pártügyét vizsgáló, az MDP-vezetés által kiküldött bizottságoknak, az ún. „hármas” és „ötös” bizottságnak 1

Kovács István (1917–2000) katonatiszt. 1956. október 31-én vezérkari főnökké nevezték ki. November 2-től a szovjet csapatok kivonásáról tárgyaló magyar delegáció tagja. November 3-án este a delegáció tagjaként Tökölön a KGB letartóztatta, 1958. szeptember 9-én a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának külön tanácsa hároméves szabadságvesztésre ítélte. Büntetését 1959. január 30-án másodfokon hat évre súlyosbították. 1961 áprilisában egyéni kegyelemmel szabadult. 1989. december 15-én a Legfelsőbb Bíróság rehabilitálta, előbb altábornaggyá, majd 1997 márciusában vezérezredessé léptették elő 1

Kovács Vilmos 1

Kovrig, Bennett 1

Kozák Gyula 1

Kővágó József (1913–1996) mérnök végzettségű katonatiszt, kisgazdapárti politikus. 1945 decembere és 1947 júniusa között Budapest polgármestere volt, 1950. május 23-án letartóztatták. A Budapesti Büntetőtörvényszék életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélte 1950. november

27-én. 1956. szeptember 18-án szabadult, november 3-tól ismét a főváros polgármestere, majd november 30-án az Amerikai Egyesült Államokba távozott. A Legfelsőbb Bíróság 1957. június 25-én hatályon kívül helyezte 1950. évi ítéletét, és a nyomozási szaktól kezdődő új büntetőeljárást rendelt el. A Fővárosi Bíróság a büntetőeljárást 1957. december 4-én felfüggesztette, és elfogatóparancsot adott ki ellene. A Legfelsőbb Bíróság vádelejtés folytán 1962. október 4-én megszüntette a büntetőügyet 1, 2

Kramer, T. D. 1

Krassó György 1, 2, 3, 4

Kreisky, Bruno (1911–1990) osztrák szociáldemokrata politikus, 1959–1966 között külügyminiszter, 1970–1983 között Ausztria kancellárja 1

Krishna Menon 1

Kuczka Péter (1923–1999) író. 1953-as, *Nyírségi napló* című verse az északkelet-magyarországi szegényparasztság nyomorúságát örökíti meg. Az ’56-os forradalomban való részvétele miatt 1964-ig nem publikálhatott 1

Kulcsár Ádám – Kulcsár István fia 1

Kulcsár István (1901–1986) pszichiáter, individuálpszichológus 1

Kun Miklós (1920–1996) sebész 1

Lakatos Imre (1908–1994) jogász; 1939. június 12-én tette le az egységes bírói és ügyvédi vizsgát. 1936 júniusától 1943. február végéig bírósági fogalmazóként dolgozott, majd 1943. február 24-étől Kisújszállásra került járásbírónak. A háború után az IM-be került, majd 1947.

szeptember 26-án kinevezték a Budapesti Ítélőtábla bírájának. 1949. június 13-án újra berendelték a tárcához, majd néhány hónap múlva (1949. október 3-án) a NOT-hoz nevezték ki tanácselnöknek. Másodfokú eljárásban ő ítélkezett Rajk László és társai büntetőügyében, aminek „jutalmaként” 1949. november 25-én a Szegedi Felsőbíróság elnöki teendőinek ellátásával bízták meg tanácselnökként; 1950. június 17-től a felsőbíróság kinevezett elnöke lett. 1950. december 29-én a Kecskeméti Megyei Bíróság elnökévé nevezte ki a kormány, ezt a tisztséget töltötte be 1953. november 21-ig. 1953. november 4-e után a Fővárosi Bíróság elnöke lett, majd 1956. december 20-ától csak bíróként működött, 1957. október 3-ától tanácsvezetőnek nevezték ki. Elnöki felmentését a *Magyar Közlöny* 1957. március 22-i számában tették közzé. Megbízták a Központi Telekkönyvi Hivatal vezetői teendőinek ellátásával. A Legfelsőbb Bírósághoz 1958. május 20-án rendelték be bírónak, december 30-án kinevezték, 1959. január 1-jétől pedig tanácsvezető bírónak léptették elő. Legfelsőbb bírói pályafutása alatt egy végrehajtott halálos ítéletet hozott. Eltávolítását 1962. július 31-én terjesztette elő Tömpe András, amit augusztus 7-én az MSZMP PB, majd szeptember 6-án a kormány is elfogadott. Az Elnöki Tanács 1962. szeptember 14-én mentette fel, egyúttal kivételes nyugellátásáról határozott 1

Lányi Sarolta (Saska, 1891–1975) költő, műfordító, szerkesztő, pedagógus, Lányi Ernő zeneszerző harmadik gyermeke, Lányi Ágnesnek, Heltai György feleségének apai

nagynénje. Részt vett a munkásmozgalomban, szerepet vállalt a Tanácsköztársaságban is. A fogolycsere-egyezmény keretében börtönből szabadult férjét 1922-ben követte a Szovjetunióba. 1946-ban térhettek haza. Heltai által említett naplóját lásd LÁNYI, 1982, ill. 1983 (kül. 116–133) 1, 2, 3, 4, 5, 6

Lázár Károly, vitéz csíktaplóczai (1890–1969) altábornagy, előbb a lovas, majd a gyalogos testőrség parancsnoka, a Vitézi Rend tagja 1, 2, 3

Lehota István (1900–?) államvédelmi százados. A KMP, majd a jogutódok tagja 1918-tól 1962. augusztus 28-i kizárásáig. 1945 és 1960 között szolgált a belügyi tárcánál. Börtönparancsnok Vácott (1950. április 29.–1953. augusztus), majd a Gyűjtőfogház, végül a fővárosi Gyorskocsi utcai büntetés-végrehajtási intézet vezetője. Magatartását a szadizmus jellemezte, engedélyezte, sőt forszírozta az őrizetesek verését 1

Lenin, Vlagyimir Iljics (Uljanov, 1870–1924) szovjet kommunista politikus, az 1917-es októberi forradalom szellemi előkészítője és vezére, a Szovjetunió első vezetője 1

Litván György 1

Losonczy Géza (1917–1957) újságíró, politikus. 1940-től a *Népszava* munkatársa, 1945-ben a *Szabad Nép* belpolitikai rovatvezetője, majd – államtitkárként – Révai József helyettese a Népművelési Minisztériumban. Az MKP a Magyar Közösség-per népbírájának jelölte, ettől utóbb elálltak. A Rajk–Brankov-ügyről összeállított ún. „Kék könyv” kiadásának felelőse volt. Két alkalommal volt

kommunista politikai államtitkár; 1951. március 17-én letartóztatták. A Budapesti Megyei Bíróság jogerősen tizennégy évi fegyházbüntetésre ítélte 1951. október 12-én. 1954. július 31-én szabadult, a Legfelsőbb Bíróság 1955. április 30-án rehabilitálta. Államminiszter volt 1956. október 30. és november 4. között. Snagovba hurcolták, majd letartóztatták, a „vizsgálati eljárás" alatt életét vesztette a börtönben, 1957. december 21-én. A Legfőbb Ügyészség a büntethetőséget kizáró ok – halál – miatt megszüntette a nyomozást büntetőügyében 1989. június 9-én: mivel elhunyt a nyomozati szakban, az 1989. évi XVIII. tv. nem vonatkozik rá 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14

Lőcsei Pál 1

Luchkov, Vyacheslav 1

Lukács Béla, kövecsesi vitéz (1892–1958) jogász, katonatiszt, politikus. 1919-ben testőrtiszt. A Keresztény, Kisgazda, Földműves és Polgári Párt, majd a Nemzeti Egység Pártja listáján Ónod országgyűlési képviselője (1931–1935; 1939–1944), Miskolc város főispánja (1935–1938), a Földművelésügyi Minisztérium államtitkára (1938–1940), a hadigondozási ügyek tárca nélküli minisztere (1942–1944), a Magyar Élet Pártja országos elnöke (1940–1944). 1945-ben háborús bűnössé nyilvánították, 1946-ban perbe fogták, börtönbüntetésre ítélték. Nem sokkal halála előtt szabadult 1, 2, 3, 4, 5

Magos Gábor (1914–2000) kertészmérnök, mezőgazdász. 1945 után – pártfunkcionáriusként – fontos részt vállalt a mezőgazdaság újjászervezésében. 1951-től a soroksári

tangazdaság igazgatója. A Nagy Imre-vonal lelkes híve; 1956-ban a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságában tevékenykedett. Az év végén Svájcba távozott, majd Genfben vallomást tett az ENSZ magyar kérdéssel foglalkozó különbizottsága előtt 1, 2, 3, 4, 5

Majoros – azonosítatlan személy, Heltai szerint külügyér 1

Maléter Pál (1917–1958) hivatásos katonatiszt, vezérezredes. 1945-ben az Ideiglenes Nemzeti Kormány védelmére megalakított őrzászlóalj, majd a HM törzsszázad, 1946-tól 1948-ig a határvadász zászlóalj parancsnoka. 1948. márciustól augusztusig a Testőrség parancsnoka, majd a szegedi kerületi parancsnokság törzsfőnöke. 1949–1950 folyamán a HM Páncélos Szemlélőség Hadműveleti Osztálya vezetője. 1952-ig a XI. gépesített hadtest törzsfőnöke, majd – 1956 augusztusáig – a Szabályzatszerkesztő Csoport főnöke. 1954-től – a szabályzatszerkesztő csoportfőnöki beosztás mellett – utolsó elnevezéssel a Katonai Műszaki Kisegítő Alakulatok parancsnoka. Október 25-én a HM parancsára tűzszünetet kötött a Kilián laktanya környékén lévő felkelő csoportokkal. Október 30-án Nagy Imre hívására a Parlamentbe ment, ahol részt vett a munkástanácsok küldötteivel folytatott tárgyalásokon. 31-én a Kilián laktanyában megtartott értekezleten segítette a forradalom új fegyveres erejének, a Nemzetőrségnek a megszervezését. November 1-jétől Nagy utasítására megkezdte a szovjet csapatok kivonásáról folytatott tárgyalások előkészítését.

Ezeket a munkálatokat már mint a honvédelmi miniszter első helyettese, később a tárgyalásra kijelölt küldöttségben – vezérőrnagyi rendfokozatban – mint honvédelmi miniszter irányította, vezette. A szovjet állambiztonság emberei vették őrizetbe Tökölön, a fegyverszünetről tárgyaló delegáció tagjaként, 1956. november 3-án este. 1957. január végéig volt őrizetükben. A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa 1958. június 15-én halálra ítélte, másnap kivégezték. A Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa 1989. július 6-án felmentette a vádak alól. A Kúria 2016. október 13-án semmissé nyilvánította az 1958-as ítéletet 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7

Maléter Pálné Gyenes Judith (1932) könyvtáros, Maléter Pál felesége. 1985-ben Budapesten mélyinterjút adott Csalog Zsoltnak 1, 2

Malinovszkij, Rogyion Jakovlevics (1898–1967) szovjet katonatiszt, a Szovjetunió marsallja (1944). 1944 májusától a 2. Ukrán Front parancsnoka, 1944 októbere és 1945 februárja között részt vett a debreceni és a budapesti hadműveletek irányításában 1

Marci lásd **Heltai Márton**

Mariotte, Edme (1620–1684) francia fizikus 1

Marosán György (1908–1992) szociáldemokrata, majd kommunista politikus. Az MDP főtitkár-helyettese volt letartóztatásakor, 1950. július 7-én. A Budapesti Büntetőtörvényszék tévesen ítélte halálra 1950. november 24-én, mert az elmarasztalások mértékére vonatkozó, Rákositól származó cetlin nem az ő, hanem más személy

halálbüntetése szerepelt. A Legfelsőbb Bíróság ezért életfogytig tartó fegyházbüntetésre módosította ítéletét december 11-én. Büntetése letöltésének félbeszakításával szabadult 1956. március 29-én. A Legfelsőbb Bíróság 1956. június 15-én rehabilitálta. Júliusban már MDP-tagként hevesen ellenezte az MSZDP újjászervezését. November 4-én az elsők között csatlakozott Kádár Jánoshoz. 1958 és 1960 között államminiszter, majd 1965-ben kilépett az MSZMP-ből 1, 2

Marton János (1913–1988) jogász, az Iparügyi Minisztérium Iparpolitikai Osztályának vezetője, Heltai vádlott-társa. 1949. szeptember 30-án letartóztatták. A Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. november 29-én tizenhárom évi fegyház-, majd a Legfelsőbb Bíróság 1951. január 12-én ugyanannyi évi börtönbüntetésre ítélte. 1955. szeptember 15-én szabadult, a Legfelsőbb Bíróság ekkor mentette fel a vádak alól. 1956 végén elhagyta az országot, Bécsben élt 1, 2, 3, 4, 5, 6

Márványi Judit 1

Marx, Karl (1818–1883) német teoretikus, Engels mellett a tudományos szocializmus megalapítója 1, 2

Masaryk, Jan (1886–1948) csehszlovák diplomata, kommunista politikus, Tomáš Garrigue Masaryk fia. A második világháború idején a csehszlovák emigráns kormány, majd 1945–1948 között a prágai kormányzat külügyminisztere; valószínűleg politikai gyilkosság áldozata lett 1

Mastny, Vojtech 1

Mátis Lívia 1

Meany, William George (1894–1980) amerikai szakszervezeti vezető, a nemzetközi munkásmozgalom élharcosa, az AFL–CIO szervezet egyik alapítója és első elnöke 1

Menon, Vengalil Krishnan Krishna (1896–1974) indiai diplomata, politikus, 1957-ben India ENSZ-delegációjának vezetője 1

Méray Tibor (1924) író, újságíró. 1946-tól a *Szabad Nép* újságírója, majd észak-koreai és berlini tudósítója. A *Csillag* folyóirat felelős szerkesztője (1947–1949), a Magyar Írók Szövetsége párttitkára (1953–1954), a *Szabad Nép* szerkesztőbizottságának tagja (1954–1955). 1955-ben mint Nagy Imre hívét eltávolítják a laptól. 1956-ban a *Béke és Szabadság* munkatársa. Október 26-án a *Népszavá*ban üdvözli Nagy Imre politikáját. 1957-ben a megtorlás elől (Jugoszlávián keresztül) Párizsba emigrál. Előbb a brüsszeli *Szemle* újságírója, majd szerkesztője (1962–), végül a párizsi *Irodalmi Újság* főszerkesztője (1971–1989). A Heltai által említett korai Nagy Imre-könyvéről (MÉRAY, 1959) írott „ledorongoló kritiká”-t lásd NAGY, 1960, 68–69. *Nagy Imre élete és halála* című könyvének első magyar nyelvű kiadása 1978-ban, Münchenben jelent meg (MÉRAY, 1978) 1

Mesterházi Mónika 1

Mező Imre (1905–1956) kommunista politikus, 1956 júliusától az MDP KV tagja. Kiállt az október 23-i tüntetés engedélyezéséért, majd október 23-tól a párt Katonai Bizottságának tagja lett, mely az általuk ellenforradalminak

nevezett erők lefegyverzésében vállalt volna szerepet. Október 24-től a Budapesti Pártbizottság épületében lévő civilek irányításával, az épület védelmének megszervezésével bízták meg. Valamikor november 1-je után életét vesztette (TULIPÁN, 2012; 2014) 1, 2

Mićunović, Veljko (1916–1982) jugoszláv kommunista pártfunkcionárius, diplomata. 1952 és 1956 között Edvard Kardelj jugoszláv külügyminiszter asszisztense, 1956. márciusától Jugoszlávia moszkvai nagykövete. Heltai által említett műve: MIĆUNOVIĆ, 1977, ill. 1982, 1

Mikojan, Anasztasz Ivanovics (1895–1978) szovjet kommunista politikus, az 1956-os forradalom idején Magyarországra küldött szovjet tárgyalópartnerek egyike. Az SZK(b)P KB tagja 1923-tól, a PB tagja 1935-től. 1946-tól a Minisztertanács alelnöke; miniszterelnök-helyettes 1955 és 1964 között. A Szovjetunió államfője (a Legfelső Tanács Elnökségének elnöke) 1964-től, tisztségéről 1965-ben lemondott 1, 2, 3

Mindszenty József (1892–1975) katolikus pap, 1944-től veszprémi püspök, 1945. szeptember 16-tól esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása. 1948. december 26-án letartóztatták. A Budapesti Népbíróság 1949. február 8-án, a NOT 1949. július 9-én életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélte. 1956. október 31-én szabadult, november 4-én az Amerikai Egyesült Államok követségére menekült, ahol 1971. szeptember 28-ig tartózkodott, majd külföldre távozhatott. A Fővárosi Bíróság 1990. május 11-én semmissé nyilvánította törvénysértő elmarasztalásait. A Heltai által

elmondott zuhanyzós anekdota minden bizonnyal félreértésen alapul. Így vélekedik erről Mindszenty monográfusa, BALOGH Margit (2015, II, 941): „A különleges elbánás egy viszonylag tágas, bebútorozott, mellékhelyiséggel bíró, de nagyon hideg és poloskáktól hemzsegő szobát jelentett”; továbbá ISPÁNKI Béla (1995, 190): „Mindszenty bíborost a Gyűjtőfogház kórházépületében helyezték el. […] Ablaka nyugatra nyílik… Kinézve rajta egy szűk, eléggé szabálytalan börtönudvart lehet látni apró virágágyakkal, magas, komor börtönfalakkal s néhány rácsos ablakkal, mely mögött a börtön parancsnokának és helyettesének hivatala van”; illetve a Nyugatra szökött Sulner házaspár (BALOGH, 2015, II, 943) is: Mindszenty számára „[a] mosdó reggel 7-kor és este 7-kor volt használható” 1, 2, 3, 4, 5, 6

Mód Péter (1911–1996) diplomata, politikus. Az MKP Káderosztályán dolgozott 1945 és 1947 között; a KÜM miniszteri tanácsosa 1947-től, Rajk kabinetfőnöke és személyzeti csoportvezető, 1948. szeptembertől az Elnöki Osztály vezetője. A párizsi magyar követségen a követ helyettese 1949. január és május között. Hazarendelték, letartóztatták 1949. június 2-án. A Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. június 13-án, a Legfelsőbb Bíróság 1950. július 29-én egyaránt életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélte. A Legfelsőbb Bíróság rehabilitálta 1954. augusztus 31-én, ekkor szabadult. Letartóztatása után felesége öngyilkos lett. Magyarországot képviselte az ENSZ-ben 1956. december 20. és 1961 között, majd a külügyi tárca

vezetőjének első helyettese. Nagykövet volt Párizsban (1968–1974), utóbb az UNESCO-nál képviselte hazáját 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8

Molnár Erik (1894–1966) történész, közgazdász, filozófus, kommunista politikus, az MTA rendes tagja. Népjóléti, tájékoztatásügyi és külügyminiszter 1944. december 22. és 1948. január 26. között, nagykövet Moszkvában 1948. szeptember 10. és 1949. szeptember 26. között. 1950. július 17. és 1952. november 14. között igazságügy-miniszter, majd külügyminiszter; 1953. július 24. és 1954. október 30. között a Legfelsőbb Bíróság első elnöke, majd 1956. október 31-ig ismét igazságügy-miniszter. 1948 és 1956 között az MDP KV tagja. 1956-ban a Farkas Mihály pártügyét vizsgáló, az MDP-vezetés által kiküldött „ötös bizottság” tagja 1, 2, 3, 4, 5, 6

Molnár Miklós (1918–2003) újságíró, szerkesztő. A *Reggel,* a *Szabad Szó,* a *Szabad Nép,* majd az *Irodalmi Újság* szerkesztője. 1955 februárjában leváltották az *Irodalmi Újság* éléről. 1956-tól az MTA ITI munkatársa; bekapcsolódott az írói ellenzék tevékenységébe. 1956. október 29-én a *Szabad Nép* közölte *Válasz a Pravdának* című cikkét, amelyben visszautasította a szovjet pártlap vezércikkének a magyar forradalmat rágalmazó állításait. Részt vett a novemberben illegálisan szerveződő Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalomban. 1957. február 2-án Jugoszlávián át Svájcba menekült. Közreműködött az 1958 novemberében megjelent *Az igazság a Nagy Imre-ügyben* című dokumentumkötet összeállításában. 1958 és

1963 között elvégezte a genfi egyetem történelem szakát, 1959-től a Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet munkatársa 1, 2

Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics (1890–1986) szovjet kommunista politikus, diplomata, a szovjet vezetés második embere az ötvenes évek elején. Sztálin halála után miniszterelnök-helyettes, külügyminiszter. 1957. június 29-én kizárták az SZKP KB-ból. Előbb nagykövet Mongóliában, majd a Nemzetközi Atomenergia Ügynökségnél (Bécsben) tevékenykedett. A XXII. kongresszus (1961. október 17–31.) idején ismét kizárták a SZKP-ból, 1984 júliusában visszavették 1, 2, 3, 4, 5, 6

Mosely, Philip E. (1905–1972) amerikai diplomáciatörténész, 1946-tól a Columbia Egyetem professzora 1, 2

Müller Rolf 1, 2

Münnich Ferenc (1886–1967) jogász, internacionalista, a Szovjetunióból hazatért kommunista politikus. Budapest rendőrfőkapitánya (1946–1949), diplomata (1950–1956). Belügyminiszter (1956. október 23–31.), a fegyveres erők és a közbiztonság ügyeinek vezetésével megbízva (1956. november 12.–1957. március 1.), a minisztertanács első elnökhelyettese (1957. február 28.–1958. január 28.), miniszterelnök (1958. január 28.–1961. szeptember 13.), államminiszter (1965. június 30-ig) 1, 2

Nagy Balázs (1927) társadalomtudós, politikus. 1956-ban a Petőfi Kör titkára, később a brüsszeli Nagy Imre Politikai

és Társadalomtudományi Intézet alapító munkatársa 1, 2, 3, 4

Nagy Erzsébet (Zsóka, 1927–2008) újságíró, műfordító, Nagy Imre lánya, a TIB alapítója és első elnöke, az édesapja emlékét őrző Nagy Imre Alapítvány létrehozója 1

Nagy Ferenc (1903–1979) kisgazdapárti politikus; a Parasztszövetség, az FKGP, valamint a Magyarok Világszövetsége elnöke (1945–1947), Magyarország miniszterelnöke (1946. február 4.–1947. május 31.). Rákosi utasítására 1947. május 28-án a Miniszterelnökségen letartóztatták személyi titkárát, Kapócs Ferencet, őt magát pedig június 1-jén Svájcban, ahol épp betegszabadságát töltötte, lemondásra kényszerítették. (Lemondatásának körülményeit, illetve Tildy Zoltán köztársasági elnökhöz címzett, 1947. június 1-jei lemondólevelét lásd NAGY, 1990, II, 251.) 1956 forradalmi napjaiban telefonon ajánlotta fel szolgálatait Tildy Zoltánnak, de az államminiszter visszautasította. Többé nem térhetett vissza Magyarországra. (Vida István Heltai által említett Nagy Ferenc-portréját lásd VIDA, 1983) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8

Nagy Imre (az Öreg, 1896–1958) agrárközgazdász, politikus, a Szovjetunióból hazatért kommunista párt- és állami vezető, az MTA tagja. 1944. december 22-től földművelésügyi miniszter, 1945. november 15-től belügyminiszter; kisebb – 1946. március 20. és 1947. szeptember 15. közötti – megszakítás után élelmezési, majd újabb – 1949. június 9. és 1950. december 15. közötti – megszakítás után begyűjtési miniszter, a Minisztertanács

elnökhelyettese, s 1953. július 4-től 1955. április 18-ig kormányfő. 1956. október 24. és november 4. között ismét kormányfő; november 1-jétől a külügyeket is ő irányította. Az MDP KV PB-nek 1945 és 1954 között, illetve 1956-ban volt tagja. 1956. november 23-i elhurcolásától 1957. április 14-ig a romániai Snagovban tartották fogva. Ekkor Budapestre szállították, előzetes letartóztatásba helyezték (ennek napjaként a vádirat téves adatot, április 17-ét adja meg). A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa 1958. június 15-én halálra ítélte, másnap kivégezték. A Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa 1989. július 6-án felmentette a vádak alól. A Kúria 2016. október 13-án semmissé nyilvánította az 1958-as ítéletet. Heltait megerősítendő hangsúlyozzuk, hogy a szovjet beavatkozást kérő hivatalos magyar dokumentumot – utólag antedatálva – Hegedüs András, és nem Nagy Imre írta alá (vö. NAGY, 1993, 16; HEGEDÜS, 1988, 290–292). Műveinek Heltai által említett francia kiadását lásd NAGY, 1957

Nagy Imréné Égető Mária (1902–1978) tisztviselő, Nagy Imre politikus felesége

Nagy Péter (1920–2010) irodalomtörténész, kritikus, műfordító, az MTA rendes tagja, 1951-től „Borisz” fedőnéven az államvédelem ügynöke

Nagybaczoni Nagy Vilmos, vitéz lófő (1884–1976) vezérezredes, 1942. szeptember 24. és 1943. június 12.

között Magyarország honvédelmi minisztere 1

Nógrádi Sándor (1894–1971) kommunista politikus, hivatásos katona, végül altábornagy. A világháború alatt a róla elnevezett (a Felvidéken működő) partizáncsoport vezetője. 1945-től 1956-ig az MKP, illetve az MDP KV tagja. 1949 és 1956 között a Magyar Néphadsereg Politikai Csoportfőnöke, 1955-től a honvédelmi miniszter első helyettese. 1956-ban az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője. 1956. október 24-től 31-ig az MDP Katonai Bizottságának tagja. 1956. novembertől az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője, 1959-től 1966-ig a KEB elnöke. 1956-ban a Farkas Mihály pártügyét vizsgáló, az MDP-vezetés által kiküldött „ötös bizottság" tagja 1, 2

Novotný, Antonín Josef (1904–1975) csehszlovák kommunista politikus. 1953-tól 1968-ig a CSKP első titkára, 1957–1968 között köztársasági elnök. 1968 után megfosztották funkciójától, és visszavonult a politikai élettől 1

Nyikolaj – 1945-ben Heltaiék házában állomásozó szovjet katonatiszt 1, 2

Odescalchi Margit (1903–1982) demokratikus érzelmű, arisztokrata származású pártmunkás. A német megszállás alatt Debrecenben tartotta fogva a Gestapo. Kiszabadulása után Salgótarjánban bujkált, s csak 1945-ben tért haza birtokára, Jobbágyiba. Földjeiről önként lemondott, a helyi Nemzeti Bizottságban, majd segédmunkásként dolgozott a Mátra-vidéki Hőerőműben és a Ganz Hajógyárban. A „vörös

hercegnőt” innen emelték ki, 1946–47-ben már a Ganz Hajógyár üzemi pártszervezetének nőtitkára. 1947 augusztusában az MNDSZ vezetőségi tagja, szeptembertől budapesti elnöke. Francia, német és angol nyelvtudása, széles körű irodalmi és politikai műveltsége révén az 1947-es választások után a KÜM Sajtóirodájának helyettes vezetőjévé nevezték ki. 1949-ben a washingtoni magyar követség tanácsosa, de jó fél év múlva minden indoklás nélkül hazarendelték, állását megszüntették. Előbb a Hírlapterjesztő Vállalatnál, majd a Szőlészeti Kutatóintézetben helyezkedett el. 1956. október végén gyermekeivel együtt elhagyta az országot, és Ausztriában, a burgenlandi Mittendorfban telepedett le. Az emigrációban sem fogadott el semmilyen segítséget: nappal újságot árult Bécsben, éjjel egy közeli baromfitelepen dolgozott 1, 2

Odescalchi Miklós (1902–1945) pilóta; 1944 júniusában megkísérelt átrepülni a szövetségesekhez, a kedvezőtlen időjárási viszonyok és a téves navigáció következtében azonban Olaszország németek megszállta zónájában landolt. Lebukása után a Gestapo letartóztatta, majd hosszas elzárást követően Sopronkőhidán bíróság elé állították, 1945. január 21-én felakasztották 1

Okáli, Daniel (1903–1987) szlovák kommunista jogász, politikus, író, irodalomkritikus, műfordító. 1945-től a Magyarország és Csehszlovákia közötti lakosságcserével foglalkozó Belügyi Megbízotti Hivatal vezetője. A kedvezőtlen nemzetközi visszhangtól tartó prágai pártvezetés 1949. október 12-én előbb ideiglenesen, majd

október 24-én végérvényesen leállította a lakosságcserét, s egyúttal fegyelmi eljárást kezdeményezett az akcióért felelőssé tett Okáli ellen 1, 2, 3, 4

Orbán László (1912–1978) jogász, kommunista politikus. 1956. október 6-án a törvénytelenül kivégzett Rajk László és társai újratemetésén a KV alosztályvezetőjeként és Rajk egykori illegális harcostársaként mondott beszédet. 1959. december és 1967. április között az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője, 1974. június 21. és 1976. július 22. között kulturális miniszter 1

Ortutay Gyula (1910–1978) etnográfus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. Kisgazdapárti, majd kommunista politikus, a Magyar Központi Híradó elnöke (1945–1947), vallás- és közoktatásügyi miniszter (1947–1950), 1958-tól haláláig az Elnöki Tanács tagja 1

az Öreg lásd **Nagy Imre**

Pál Ákos ([1913?]–1950) jogász, államvédelmi ezredes, a Rajk-per egyik lebonyolítója. A Szücs fivérek agyonveretése után öngyilkosságot követett el 1

Pálffy György (1909–1949) katonatiszt, 1944 őszétől az MKP Katonai Bizottságának vezetője. Komoly érdemeket szerzett a budapesti ellenállási mozgalom szervezésében és irányításában. A honvédség felügyelője, első miniszterhelyettes altábornagy; 1949. július 5-én letartóztatták; a Budapesti Népbíróság büntetőügyét elkülönítette, katonai bíróság elé utalta 1949. szeptember 24-én. A Budapesti Központi Katonai Ügyészség szeptember 26-án vádat emelt ellene, a Budapesti Katonai Törvényszék

1949. október 10-én halálra ítélte, a Katonai Főtörvényszék az ítéletet október 21-én helybenhagyta; 24-én kivégezték. A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma a perújítási tárgyaláson, 1955. november 30-án újabb törvénysértést követett el, a régi vádpontok alól bűncselekmény hiányában, míg az újabbak alól büntethetőséget kizáró ok címén mentette fel (mert kivégezték). A Legfelsőbb Bíróság 1963. szeptember 27-én kihirdette teljes rehabilitációját 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11

Pallavicini György, ifj., őrgróf (1912–1949) az ellenállási mozgalom jeles arisztokrata képviselője, a munkaszolgálatosok felfegyverzését tervező Beér János, Gergely György és Heltai György segítője (KRAMER, 2000, 242–243). Jó kapcsolatot tartott fenn Szakasits Árpáddal, a szociáldemokraták, illetve Tildy Zoltánnal, a kisgazdák vezetőjével, sőt az illegalitásban élő kommunisták közül is találkozott Losonczy Gézával és Donáth Ferenccel (lásd TYEKVICSKA, 2006, 85). „Részt vett a legitimista ellenállási mozgalomban – írja róla Károlyi Mihály –, és amikor visszajött Dachauból, az oroszok letartóztatták. Még a Magyar Kommunista Párt is közbenjárt érte, de mindhiába: nyomtalanul eltűnt.” (KÁROLYI, 2013, 420–421.) 1, 2, 3

Pálóczi-Horváth György (Bobi, 1908–1973) író, műfordító, diplomata. Tanulmányait a bécsi egyetemen (1926–1927), majd az egyesült államokbeli Franklin Marshall College-ban végezte (1927–1929). Hazatérése után a *Pesti Napló* munkatársa, majd külügyi rovatvezetője a lap 1939-es megszűnéséig. Amerikai lapokat is tudósított (így a

New York Sun laphálózatát). Magyarra fordította Jonathan Swift *Gulliver*jét (1935). Írásai jelentek meg a *Gondolat*ban, a KMP folyóiratában. 1939-től Bajcsy-Zsilinszky Endre hetilapja, a *Független Magyarország* külpolitikai szerkesztője, majd 1940–41-ben Teleki Pál felkérésére a *Magyarország* című kormánylap külpolitikai rovatát szerkesztette. Teleki öngyilkossága után Jugoszlávián át elmenekült Magyarországról, és Kairóban a brit Special Operations Executive szolgálatába lépett. 1943 tavaszán Isztambulban részt vett a Kállay-féle kiugrási kísérlettel kapcsolatos tárgyalásokon. 1945-ben Londonba ment, s az angol rádió magyar osztályán vállalt állást. 1947 májusában tért haza, a *Tovább* című hetilap szerkesztője lett. 1947-ben belépett az MKP-be. A Magyar Rádió idegen nyelvű osztályát vezette (1948–1949), majd a Hungaria Kiadó irodalmi vezetője volt. Megválasztották a magyar ENSZ-társaság főtitkárává. 1949. szeptember 5-én letartóztatták. A Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. november 29-én, majd a Legfelsőbb Bíróság 1951. január 12-én egyaránt tizenöt évi fegyházbüntetésre ítélte. 1954. szeptember 13-án szabadult, a Legfelsőbb Bíróság 1955. április 18-án rehabilitálta. Szabadulása után az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, majd az *Irodalmi Újság* cikkírója. 1956 végén elhagyta Magyarországot, és Londonban telepedett le 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9

Pándi Pál 1

Pásztor Béla (1895–1966) színész, filmrendező, forgatókönyvíró, dramaturg. „1938-ban az első

zsidótörvény mindenétől megfosztja. Feketén dolgozik, ezért 1942-ben a filmvilágban ismert társaival együtt Nagykanizsára internálják. Kiszabadul, munkaszolgálat következik, majd nyilas- és németellenes röplapgyártás miatt ismét börtön. Megszökik, bujkál, csillagos házban éri a felszabadulás" – írja róla SZALAI Anna (2017, 195) 1

Pataki Ernő – matematikus, lyukkártyás szakember, 1945 után ezredesként a rádiófelderítés vezetője. Koholt vádak alapján 1950-ben letartóztatták. 1956-ban rehabilitálták, 1957-től az MTA Kibernetikai Kutatócsoportjának tagjaként programozással foglalkozott 1

Péter Gábor (1906–1993) államvédelmi altábornagy, az ÁVO, majd az ÁVH vezetője, 1953. január 3-án letartóztatták. A Budapesti Hadbíróság 1953. december 24-én, a Katonai Felsőbíróság 1954. január 15-én életfogytig tartó, a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma a perújítási tárgyaláson, 1957. június 15-én tizennégy évi börtönbüntetésre ítélte. Egyéni kegyelemmel szabadult 1959. január 10-én. 1962-től nyugdíjazásáig könyvtári alkalmazott volt 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19

Péter, I. (Nagy Péter, Pjotr Alekszejevics Romanov, 1672–1725) orosz cár 1

Petőfi Sándor (1823–1849) költő 1

Potoczky Mária (1922–2007) tisztviselő, újságíró, a Revíziós Liga segédelőadója (1940–1943), textilüzemi munkás (1945–1948), 1948-tól a Miniszterelnöki Hivatal

Centenáris Osztályának sajtóelőadója, 1949-től a Tervhivatal munkatársa. 1948-ban Nógrádi Sándor tábornoknak, a HM politikai főcsoportfőnökének szeretője lett. A Nógrádi-ügy épp a tábornokper előkészítése idején pattant ki; így nem sokkal első férje, ifj. Jándy Géza (1922–1988) híd- és vasbetonmérnök, egykori horthysta katonatiszt letartóztatása után, 1950. május 22-én őt is őrizetbe vették, s a Budapesti Katonai Törvényszék még ugyanez év október 31-én a Sólyom László és társai elleni perben – kémkedésért – tizenkét évre ítélte. Összesen hat évet töltött börtönben, a Gyűjtőfogházban egy ideig Kéthly Anna zárkatársaként. 1956. május 9-én szabadult. Az ügy kapcsán bátyját, Potoczky Kálmánt (1910–1996) és apósát, id. Jándy Géza (1900–1954) ezredest is bebörtönözték, édesanyját, Potoczky Dezsőné Bodor Vilmát (1888–1973) pedig a kistarcsai internálótáborba zárták. Szabadulása után az egyetemi Forradalmi Tanács tagjaként Nagy Imre köréhez csatlakozott. Mivel a november 4-i szovjet intervenció után nem a jugoszláv, hanem a francia követségen keresett menedéket, nem jutott a miniszterelnök és köre sorsára; 1956. november 10-én sikerült kijutnia Ausztriába. Menekülését az osztrák szociáldemokrata ifjúsági vezető, Peter Strasser szervezte, akinek előbb tolmácsa, majd felesége lett. (Lásd még POTOKY STRASSER, 1991; STRASSER, 1992; Ötvös, 2011; B. KÁDÁR, 2016) 1, 2

Pődör László (1911–1984) műfordító, Eötvös-kollégista; tanulmányainak egy részét a párizsi École Normale

Supérieure-ön végezte, az egyetem befejezése után Miskolcon tanított. A második világháború alatt tagja és egyik szervezője a Nógrádi Sándor-féle antifasiszta partizáncsoportnak. 1945 után a KÜM-be került, majd követségi tanácsos Rómában. Az ötvenes évek elején internálták; 1955-től a Corvina Kiadó szerkesztője 1, 2, 3

Pulay Gábor (1917–1976) vegyészmérnök, mikrobiológus, a kémiai tudományok kandidátusa (1968), egyetemi tanár. Rusznyák István kisebbik lányát, Rusznyák Marianne-t (1922–2002) vette feleségül 1, 2

Puskin, Georgij Makszimovics (1909–1963) szovjet diplomata. A Külügyi Népbiztosság központi apparátusában dolgozott, szovjet főkonzul Kínában (1942–1944). Meghatározó szerepet vitt az 1944. december eleji moszkvai tárgyalásokon, előbb mint „a szovjet kormány magyarországi meghatalmazottja”, majd mint a SZEB „politikai tanácsadója”. Budapesti szovjet követ, majd 1945. november 2-ától 1949-ig a Szovjetunió nagykövete a magyar fővárosban. Október 15-én Kelet-Berlinben akkreditálták az NDK ideiglenes kormánya mellett a Szovjetunió képviselőjeként; 1952-ben távozott onnan 1, 2, 3

Rainer M. János 1, 2, 3

Rajk Júlia lásd **Rajk Lászlóné Földi Júlia**

Rajk László (1909–1949) kommunista politikus. 1937 ősze és 1939 februárja között harcolt a spanyol polgárháborúban, majd Franciaországban internálták. Magyarországon letartóztatták és internálták 1941–1942-

ben, 1944-ben. Szeptemberben szabadult, de újra őrizetben volt 1944. december 7-től. Sopronkőhidán büntetőügyét rendes büntetőbíróság elé utalták. 1945. május 13-án érkezett vissza Németországból Budapestre. Belügyminiszter (1946. március 20.–1948. augusztus 5.), majd külügyminiszter (1948. augusztus 5.–1949. június 11.). 1949. május 30-án letartóztatták, a Budapesti Népbíróság 1949. szeptember 24-én halálra ítélte, a NOT október 14-én helybenhagyta a határozatot, másnap kivégezték. A Legfelsőbb Bíróság az 1955. november 23–25. között tartott tárgyalás végén – részben törvénysértő módon – rehabilitálta. Ezt követő újratemetése 1956. október 6-án a diktatúra elleni több százezres tüntetéssé szélesedett. Büntetőügyét végleg, jogilag tiszta helyzetet teremtve, a legfőbb ügyész 1963. június 29-én tett indítványa után, a Legfelsőbb Bíróság ún. elnöki megállapítással 1963. július 11-én zárta le 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23

Rajk Lászlóné Földi Júlia (1914–1981) pártmunkás; eredeti foglalkozása védőnő. 1936 és 1939 között Párizsban élt, a Francia Kommunista Párt tagja. Hazatérte után 1941-ben felvették az illegális Kommunista Pártba. Az MNDSZ főtitkára lett 1946 tavaszán; 1948-tól a pártközpontban dolgozott. Férje letartóztatása után, 1949. május 30-tól házi őrizetben volt, június 11-én (egyes források szerint 6-án) előzetes letartóztatásba helyezték, fiától évekre megfosztották. A Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. március 20-án, a Legfelsőbb Bíróság 1950. május 20-án

egyaránt ötévi fegyházbüntetésre ítélte. 1954. június 14-én szabadult, a Legfelsőbb Bíróság 1955. július 26-án rehabilitálta. Nevét a beleegyezése nélkül Györk Lászlónéra változtatták (a nővére Schneider Lajos felesége lett, aki Györkre magyarosította a nevét). Tiltakozásként a férje rehabilitációjával összefüggő beadványait Rajk (Györk) Lászlóné néven nyújtotta be. ’56 nyarától viselhette ismét meggyilkolt férje vezetéknevét. 1958-tól 1974-es nyugdíjazásáig a Magyar Országos Levéltár munkatársaként dolgozott. Saját kapcsolatai és fia, ifj. Rajk László (1949) építészmérnök révén részt vett a demokratikus ellenzék tevékenységében (lásd még PETŐ, 2001) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8

Rákosi Mátyás (1892–1971) kommunista politikus, pártvezető, a hozzá kapcsolódó személyi kultusz és a törvénysértések fő felelőse. 1945. január végén érkezett vissza Magyarországra a Szovjetunióból. 1945 és 1956 között az MKP, majd az MDP főtitkára, első titkára (1945. február 24. és 1956. július 18.). Legmagasabb állami tisztsége a miniszterelnökség volt 1952. augusztus 24. és 1953. július 4. között. 1956 nyarát követően nem térhetett vissza Magyarországra a Szovjetunióból. Heltai elmondásával ellentétben nem volt kinn a párizsi béketárgyalásokon (Gerő Ernő volt jelen egy ideig). Rákosi a Nagy Ferenc miniszterelnökkel (valamint Gyöngyösi Jánossal és Ries Istvánnal) közös amerikai útjukról (1946. július 8–25.) hazatérve töltött csupán egy rövid időt Párizsban – meglehetősen zsúfolt programmal (lásd RÁKOSI,

1997, I, 289–290) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58

Révai József (1898–1959) író, irodalomtörténész, a Szovjetunióból hazatért kommunista politikus. 1945–1950 között a *Szabad Nép* főszerkesztője. 1945 és 1953, valamint 1956. július 18. és október 15. között az MKP, majd MDP KV PB tagja. Népművelési miniszter 1949. június 11. és 1953. július 4. között. 1956. október 31-én a Szovjetunióba menekült, onnan 1957. március elején térhetett vissza. 1957 júniusától haláláig az MSZMP KB tagja 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18

Révész Sándor 1

Rex József (1920–2004) diplomata. A magyar külügyi tárcánál dolgozott 1945. május 15-től, majd az 1947. januári Belgrádba érkezésétől fennálló követségi másodtitkári állásából Szántó Zoltán követ intrikálására hívták vissza 1948 elején. A Magyar–Jugoszláv Társaság főtitkára volt letartóztatásakor, 1949. május 19-én. A Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. június 20-án életfogytig tartó, majd a Legfelsőbb Bíróság július 29-én tizenöt évi fegyházbüntetésre ítélte. A Legfelsőbb Bíróság 1955. július 29-én rehabilitálta, ekkor szabadult. (A hivatalos iratok augusztus 2-át említik, ő azonban felmentése után nem tért vissza börtönébe.) 1, 2, 3, 4

Ries István (1885–1950) ügyvéd, szociáldemokrata politikus. 1945. július 27. és 1950. július 7. között,

letartóztatásáig az igazságügyi tárca vezetője. Tíz nappal később mentették fel. Miután gyógyszereit megvonták tőle, betegsége, az urémia gyógyíthatatlanná vált, ekképp – és nem közvetlen fizikai kényszer miatt – vesztette életét 1, 2

Roberts, Henry L. (1916–1972) amerikai történész, a Columbia Egyetem és a Dartmouth Főiskola professzora, az Orosz és Kelet-európai Intézetek vezetője, a *Slavic Review* főszerkesztője 1, 2

Róna Ilona (1904–1991) műfordító, lektor, szerkesztő 1

Roska István 1

Rosta Endre (1909–?) újságíró. A Miniszterelnökség Sajtóosztályának helyettes vezetője, 1949. július 6-án letartóztatták. A Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. március 27-én, a Legfelsőbb Bíróság 1950. május 20-án egyaránt (Vági Ferenc és társai büntetőügyében) tizenöt évi fegyházbüntetésre ítélte. 1954. augusztus 31-én szabadult, a Legfelsőbb Bíróság 1955. október 6-án rehabilitálta. Szabadulását, illetve az ’56-os forradalom vérbe fojtását követően a Kulturális Kapcsolatok Intézetének ügyvezető elnöke lett 1, 2

Rubido-Zichy Iván, báró (1908–1995) jogász, diplomata. A bécsi Theresianumban, a zürichi műszaki főiskolán, majd a debreceni Tisza István Tudományegyetem jogi karán tanult és doktorált. 1933-tól a KÜM titkára, 1939-től a berlini magyar követség első titkára. 1945-től (miniszteri osztálytanácsosként) a KÜM Protokollosztályának vezetője. 1948 elején könyvtári szolgálatra osztották be, majd „imperialista kémek nyugatra szöktetésével” vádolták meg.

1948. május 26-án „jóindulatú figyelmeztetésre” hallgatva Nyugatra menekült. 1993-ban rehabilitálták, visszahonosították, és elismerték hivatali rangját 1

Rubleczky Géza (1909–1953) író, vegyésztechnikus, kisgazdapárti politikus. Párizsi egyetemi tanulmányait követően, a második világháború előestéjén tért haza, és a Revíziós Liga vonalán szerveződő, Fall Endre vezette ellenállási csoport tagja lett (lásd ÖTVÖS, 2011). 1946-ban előbb a Magyar Híradó Rt. igazgatója, majd a Magyar Hirdető Vállalat vezérigazgatója. 1943-ban belépett az FKGP-be, részt vett a polgári tagozat megalakításában. 1945-ben a pártpropagandát irányító főosztály vezetője és az intézőbizottság tagja; Nagy Ferenc lemondatása (1947. június 1.) után az újjáalakult polgári tagozat alelnöke. 1948 áprilisától a párt politikai bizottságának tagja, júliustól a nagy-budapesti szervezet elnöke. 1950. május 30-án letartóztatták, november 27-én tizenöt évi fegyházbüntetésre ítélték. A Legfelsőbb Bíróság 1957. június 25-én korábbi ítéletét hatályon kívül helyezte azzal, hogy az eljárást a nyomozati szaktól kell megismételni. A Budapesti Fővárosi Bíróság 1957. december 4-én a büntetőeljárást a büntethetőséget megszüntető ok – halál – miatt megszüntette. 1963-ban perújítást rendeltek el, s a Legfelsőbb Bíróság december 9-én – módosítva a Fővárosi Bíróság döntését – a büntetőeljárást az ügyész vádelejtése folytán megszüntette 1

Rusznyák István (1889–1974) orvosprofesszor, az MTA rendes tagja, 1949 és 1970 között elnöke 1

Saláta Kálmán (1917–1958) közgazdász. 1944-ben az MFM tagjaként részt vett az ellenállásban. 1945 februárjától az FKGP fővárosi főtitkárhelyettese, a párt központjában a politikai osztály helyettes vezetője, az intézőbizottság tagja, rövid ideig titkára. Nagy Ferenc közeli munkatársa, titkára az Újjáépítési Minisztériumban, majd a Nemzeti Főtanács, illetve a Miniszterelnökség alkalmazottja. 1946 áprilisáig a parlamenti frakció titkárságvezetője, 1946 szeptemberétől az FKGP Országos Intézőbizottsága tagja, a párt külügyi bizottságának elnöke. Kapcsolatban volt a Magyar Testvéri Közösség tagjaival, így a politikai rendőrség őt is belekeverte a „köztársaság-ellenes összeesküvési ügybe". Az őrizetbe vétel elől illegalitásba vonult; Varga Béla, a Nemzetgyűlés elnöke, illetve piarista és ferences szerzetesek bújtatták. 1947. február 26-án átjutott a csehszlovák határon, ahonnan április 4-én Németország amerikai megszállási övezetébe menekült. 1947. január 24-én megfosztották képviselői mandátumától. 1948-ban Nagy Ferencet követve az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le 1, 2

Salgó Éva (1919–1963) pártmunkás, Zsigmondi Endre felesége. A világháború alatt a londoni Magyar Klubban tevékenykedett. Az államvédelemnek külső segítője, hálózati tag 1946 végétől a lefogása előtti hónapig. 1949. május 30-án letartóztatták. A Budapesti Megyei Bíróság 1951. augusztus 15-én négy-, a Legfelsőbb Bíróság 1952. február 13-án nyolcévi börtönbüntetésre ítélte. Gyermeke a börtönben született. A Legfelsőbb Bíróság 1954. szeptember

2-án rehabilitálta, ekkor szabadult. 1958-tól 1962-es nyugdíjazásáig a Magyar Rádió munkatársa 1, 2

Sáringer János 1

Sárkány elvtárs – azonosítatlan személy. Vagy félrehallás, vagy tudatosan generált írói fogás, esetleg ad hoc névadás Heltai részéről 1

Schecter, Jerrold L. 1

Schiffer Pál (1911–2001) szociáldemokrata politikus. Apósával, Szakasits Árpáddal együtt tartóztatták le 1950. április 24-én, Rákosi lakásán. A Budapesti Hadbíróság 1951. március 23-án halálra ítélte; a Katonai Felsőbíróság ítéletét közel három év elteltével, 1954. február 17-én életfogytig tartó börtönbüntetésre módosította. 1955. november 20-án szabadult, a Legfelsőbb Bíróság 1956. május 11-én rehabilitálta. Diplomata, végül az IBUSZ vezérigazgatója 1, 2

Sebestyén Pál (1893–1973) jogász, diplomata, szakfordító. A KÜM munkatársa (1919–1941). A fiumei magyar konzuli kirendeltség vezetője (1921–1923), a trianoni békeszerződés alapján létesített vegyes döntőbíróságok mellett a kormány megbízottja (1924–1931), a Nemzetközi Agráralap baseli titkárságának tanácsadója (1931–1936), a Központban a Nemzetközi Jogi Osztály vezetője (1936–1945; 1948–1949). A KÜM adminisztratív államtitkára, a miniszter helyettese (1945. október 24.), rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter (1946. január 26.), a béke-előkészítő bizottság elnöke, a párizsi békekonferencián részt vevő magyar küldöttség tagja

(1947). A Külügyi Akadémia rendes tanára (1949. május 15.–), tanszékvezető (1950–1954), az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának munkatársa haláláig 1, 2, 3, 4, 5, 6

Serfőző László 1

Seton-Watson, George Hugh Nicholas (1916–1984) brit történész, politológus, egyetemi tanár, a brit hírszerző szolgálat munkatársa, R. W. Seton-Watson fia 1, 2

Seton-Watson, Robert William (1879–1951) brit publicista, történész és politikai aktivista 1, 2

Sík Endre (1891–1978) író, történész, diplomata, Afrika-kutató. Érettségi után – testvéréhez, Sík Sándorhoz hasonlóan – piarista novícius Vácott, majd kilépett a rendből, és Pesten jogot végzett. Az első világháborúban orosz hadifogságba esett, s kinn is maradt: 1945 szeptemberéig a Szovjetunióban látott el pártfeladatokat, illetve kutatott és tanított. 1945. október 31-én a KÜM állományába került. Tanácsos a washingtoni követségen (1946. március 5.), ideiglenes ügyvivő, rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter (1948. július 7.), a washingtoni követség vezetője (1948-6-26; 1948-8-4; 1949-9-17). Hazarendelése után a KÜM Politikai Főosztályának vezetője (1949–1954) és a Külügyi Akadémia igazgatója. Külügyminiszter-helyettes (1954. április 2.), a külügyminiszter első helyettese (1954. április 2.), külügyminiszter (1958. február 15.–1961. szeptember 13.); az MSZMP KB tagja (1959–1970) 1, 2, 3, 4, 5

Široký, Viliam (1902–1971) csehszlovák kommunista politikus, 1953 és 1963 között Csehszlovákia miniszterelnöke 1, 2, 3, 4, 4

Soltész Márton 1, 2, 3, 4, 5, 6

Somló György (1920–2005) vegyészmérnök. 1938-tól Svájcban élt, dolgozott és doktorált műszaki tudományokból. 1945. júliusban hazatért, a Chinoinban dolgozott, majd a Nitrokémia gyártelepének élén állt 1948-tól. 1949. szeptember 15-én letartóztatták. A Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. március 27-én tíz-, a Legfelsőbb Bíróság 1950. május 20-án tizenöt évi fegyházbüntetésre ítélte. A Legfelsőbb Bíróság felmentette a vádak alól 1954. szeptember 1-jén, ekkor szabadult 1

Sőtér István (1913–1988) író, irodalomtörténész, egyetemi tanár. Heltai jellemzését pontosítva: 1947-től a VKM Külföldi Kapcsolatok Főosztályának vezetője, 1957 és 1983 között az MTA ITI igazgatója – e funkciójában számos, politikai okból félreállított kortársának (így Lányi Viktornak, Heltai Györgynek, Ignotus Pálnak, később Vásárhelyi Miklósnak) nyújtott segítő kezet 1, 2

Standeisky Éva 1, 2

Strasser, Josef (1870–1935) újságíró, politikus, marxista teoretikus 1

Strasser, Peter (1917–1962) osztrák szociáldemokrata politikus, Josef Strasser fia 1, 2

Szabó Miklós (1922) író, a kisgazdapárti Nagy Ferenc egykori bizalmi embere. 1953 júliusában, „Kerekes Mihály” néven, még börtönbüntetése idején szervezték be. „A belső

reakció vonalán folytatott eredményes munkája alapján megfelelő előkészítés és ellenőrzés után 1955 decemberében Ausztriába telepítettük” – olvasható a dossziéjában (ÁBTL 3.2.1. Bt-255/4., vö. Sz. KOVÁCS, 2013). Heltai által emlegetett könyvét lásd SZABÓ, 1984 (kül. 297–301.) 1, 2

Szabó Tamás (1921–1969) diplomata, kisgazdapárti politikus. Az ellenállási mozgalom tagjaként annak egyik titkos leadóját kezelte. 1945-ben egy ideig az FKGP Külügyi Osztályát vezette, majd a londoni követség titkára. A Saláta Kálmán-féle „összeesküvési” per kapcsán hazarendelték, de ő Nyugaton maradt. Washingtonban telepedett le; utóbb az Amerika Hangja magyar szerkesztője 1, 2

Szabó Zoltán (1912–1984) író, szociográfus 1

Szakasits Árpád (Szaki, 1888–1965) újságíró, szociáldemokrata politikus. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa elnökévé választották 1949. augusztus 23-án. Rákosi lakásán tartóztatták le 1950. április 24-én, házi őrizetbe vették, majd előzetes letartóztatásba helyezték. A Budapesti Büntetőtörvényszék életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélte 1950. november 24-én, a Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta elmarasztalását 1950. december 1-jén. 1956. március 29-én szabadult. A Legfelsőbb Bíróság 1956. június 15-én felmentette a vádak alól. Heltai elmondásával ellentétben a Nagy–Rákosi–Gyöngyösi–Ries-féle amerikai kormányúton nem vett részt 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8

Szaki lásd **Szakasits Árpád**

Szalai András (1917–1949) vasesztergályos, kommunista politikus. 1947 júliusától az MKP, majd az MDP Káderosztályának helyettes vezetője. 1949. május 16-án letartóztatták. A Budapesti Népbíróság 1949. szeptember 24-én halálra ítélte, a NOT a határozatot október 14-én helybenhagyta, másnap kivégezték. A Legfelsőbb Bíróság az 1955. november 23–25. között tartott tárgyalás végén részben törvénysértő módon rehabilitálta. Büntetőügyét végleg, jogilag tiszta helyzetet teremtve, a legfőbb ügyész 1963. június 29-ei indítványa után, a Legfelsőbb Bíróság ún. elnöki megállapítással 1963. július 11-én zárta le 1, 2

Szalai Sándor (1912–1983) szociológus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, szociáldemokrata politikus. Az MSZDP Külügyi Osztályának vezetőjeként tartóztatták le 1950. június 15-én. Szakasits Árpád és társai büntetőügyében a Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. november 24-én, a Legfelsőbb Bíróság 1950. december 11-én életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélte. 1955. június 23-án szabadult, a Legfelsőbb Bíróság 1956. június 15-én felmentette a vádak alól 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7

Száll József (1921–2004) újságíró, diplomata; a *Szabad Nép* munkatársa 1945-től, a KÜM állományában 1945. június 1-jétől. Előbb különböző beosztásokban, végül első titkárként működött Bernben (1947–1950). Ezt követően a tárca tájékoztatási főnöke. Kínában tanácsos (1956–1958), majd az UNESCO mellett állandó képviselő, nagykövet Indonéziában (1960. október 14.–1962. október), Olaszországban diplomata (1962–1970. július 6.). Rómába

1962. május 31-én nevezték ki (októbertől követként volt ugyanott), nagykövetként képviselte hazáját 1964-től. 1970. augusztus 4-én tért haza, a külügyminiszter személyes tanácsadója lett szeptember 14-étől. Gyanú merült fel vele szemben, hogy olaszországi tartózkodása alatt esetleg gazdasági bűncselekményeket követett el, ezért jelentéstételre szólították fel. A nála lévő diplomáciai útlevéllel, családjával együtt 1970. október 4-én elmenekült, az olasz kormánytól kért politikai menedékjogot december 12-én megkapta. A Legfelsőbb Bíróság TB. 3/1971. sz. alatt iktatta Száll és társa (felesége) hazaárulási ügyét, amely a Legfőbb Ügyészségről érkezett 1971. március 6-án. Távollétében, elsőfokú eljárásban – súlyos következményeket eredményező, az állami szolgálat felhasználásával elkövetett hazaárulás bűntettének elkövetésével – a Legfelsőbb Bíróság tizenöt évi börtönbüntetésre elmarasztalta 1973. április 10-én. Az 1989. évi közkegyelem alapján mentesült a büntetés-végrehajtás alól 1989. november 4-én. A Fővárosi Bíróság végzésével, az ügyész vádelejtése után 1991. május 27-én az eljárást megszüntette (lásd még SZAKÁCS–ZINNER, 1997, 326–341) 1, 2

Szamosi Zsófi 1

Szász Béla (1910–1999) újságíró, lapszerkesztő, Heltai vádlott-társa. 1937-ben Franciaországban, 1939-től 1946-ig Argentínában élt; 1946-ban tért haza. 1948-ban a KÜM-be került, majd 1949-ben áthelyezték a Földművelésügyi Minisztérium Sajtóosztályára. 1949. május 24-én

letartóztatták. A Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. november 29-én, majd a Legfelsőbb Bíróság 1951. január 12-én egyaránt tízévi fegyházbüntetésre ítélte. 1954. szeptember 1-jén szabadult, a Legfelsőbb Bíróság 1955. április 12-én rehabilitálta. A felajánlott vezető állásokat visszautasította, a Szépirodalmi, majd az Új Magyar (a későbbi Európa) Könyvkiadó lektoraként dolgozott. 1956. október 6-án Rajk László, Pálffy György, Szőnyi Tibor és Szalai András újratemetésekor – Rajk Júlia akaratának megfelelően – az egykori vádlott-társak nevében gyászbeszédet mondott. 1957-ben ismét emigrált, előbb Bécsben, majd Angliában telepedett le. 1957 és 1961 között az *Irodalmi Újság* munkatársa, 1959-től 1963-ig részt vett a Heltai György vezette brüsszeli Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet munkájában, a *Szemle* és a *Levélhíradó* társszerkesztője. Legismertebb műve *Minden kényszer nélkül – Egy műper kórtörténete* címmel 1963-ban, a brüsszeli Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet kiadásában jelent meg; Magyarországon csupán 1989-ben láthatott először legálisan is nyomdafestéket (lásd SZÁSZ 1963, 1989). 1965-től a BBC magyar osztályának külső munkatársa, az *Új Látóhatár* és a *Független Magyarország* rendszeres szerzője. 1991-ben Ius Humana Díjjal, 1994-ben Nagy Imre-emlékplakettel tüntették ki. Norfolkban halt meg. (Csornoky Viktor kairói követ hazacsalásában és lefogatásában játszott szerepére lásd SZAKÁCS–ZINNER, 1997; KATONA, 2014) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12

Szász Kathleen (1912–?) műfordító, Szász Béla felesége 1

Szebényi Cecília 1

Szegedy-Maszák Aladár (1903–1988) diplomata. 1927-ben lépett külügyi szolgálatba. A berlini követség titkára (1937–1942), a KÜM Politikai Osztályának helyettes vezetője, majd vezetője (1942–1944). A németek letartóztatták, és a dachaui koncentrációs táborba szállították. Rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter (1945. október 16.), a washingtoni követség vezetője (1945-11-20; 1946-1-18; 1947-6-6). A párizsi magyar békedelegáció tagjaként igyekezett megakadályozni 200 ezer szlovákiai magyar lakosságcserével történő áttelepítését. 1947-ben, Nagy Ferenc miniszterelnök eltávolítása miatti tiltakozásul lemondott követi tisztéről, és Washingtonban telepedett le. 1950 és 1969 között az Amerika Hangja munkatársa 1, 2, 3, 4

Szent-Iványi Domokos (1898–1980) diplomata. Jogot és közgazdaságtudományt végzett, majd Teleki Pál tanársegéde lett, aki diplomáciai pályára irányította. Franciaországban tanult tovább, majd az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában lett követségi tanácsos (1927–1935). Teleki az Egyesült Államokba küldte, hogy tanulmányozza az ország állásfoglalását a várható második világháborúval kapcsolatban (1938). Hamarosan meglepően éleslátó jelentés tett (1939). Megírta Csonka-Magyarország külpolitikájának 1919 és 1944 közötti történetét. A német megszállás után létrehozta a legeredményesebben működő ellenállási szervezetet (MFM). A Magyar Közösség titkos szervezeteire

támaszkodva személyesen irányította ifj. Horthy Miklós kiugrási irodáját. Rendkívüli követként és meghatalmazott miniszterként a Faragho Gábor-féle fegyverszüneti bizottság tagja, ő készítette elő az 1944. október 11-én aláírt fegyverszüneti egyezményt. A debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány által felajánlott külügyminiszteri tisztséget visszautasította. Az ÁVO 1946. végén – mint a Magyar Testvéri Közösség egyik vezetőjét – letartóztatta, megkínozták, majd a Budapest Népbíróság, Jankó Péter tanácsa 1947. április 16-án tizennégy évi kényszermunkára ítélte. Másodfokon, 1947. szeptember 12-én helybenhagyták elmarasztalását. 1956. szeptember 18-án szabadult. 1957-től nyelvtanításból élt, 1972-ben az NSZK-ba távozott, ahol a továbbiakban emlékiratain dolgozott (lásd még SZENT-IVÁNYI, 2016; SZEKÉR, 2010; 2017) 1, 2

Szigethy Attila (1912–1957) agrármérnök, politikus, Nagy Imre híve. 1956-ban a Kistölgyfai Állami Gazdaság igazgatója. A vele szemben indított büntetőeljárás során 1957. május 3-án Győrött letartóztatták. Két sikertelen kísérlet után harmadszor, 1957. augusztus 12-én öngyilkosságot követett el 1, 2, 3

Szilágyi Gábor 1

Szilágyi József (1917–1958) jogász, Nagy Imre legszűkebb körének tagja, utóbb a miniszterelnök személyi titkára. 1956. november 23-án Romániába hurcolták, 1957. március 27-én tartóztatták le Snagovban. Ügyét különválasztották a Nagy Imre és társai elleni eljárástól. A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa 1958. április 22-én

halálra ítélte, két nappal később kivégezték. A Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa 1989. július 6-án felmentette a vádak alól, a Kúria 2016. október 13-án semmissé nyilvánította az 1958-as ítéletet (lásd még JAVORNICZKY, 1990) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10

Szilágyi Józsefné Ella – a Nagy Imre-perben kivégzett Szilágyi József jogász felesége 1, 2

Szilasi Vilmos (1889–1966) filozófus 1

Szolzsenyicin, Alekszandr Iszajevics (1918–2008) orosz író, a Gulag-irodalom első nagy hatású alkotója. Ellenzéki magatartása miatt 1973-ban emigrálni kényszerült; 1994-ben tért haza 1

Szőnyei Tamás 1

Szőnyi Tibor (1903–1949) idegorvos. 1932-ben emigrált, 1939 tavaszától Svájcban élt, a háború alatt az MNFF antifasiszta tevékenységét irányította. Hazatérése után előbb az MKP KV Szervezési Osztályának instruktora, majd helyettes vezetője. A Szervező Bizottság titkárságának vezetője (1946–1947), ezt követően az MDP KV Káderosztályának vezetője. 1949. május 16-án letartóztatták. A Budapesti Népbíróság 1949. szeptember 24-én halálra ítélte, a NOT október 14-én helybenhagyta a határozatot, másnap kivégezték. A Legfelsőbb Bíróság az 1955. november 23–25. között tartott tárgyalás végén – részben törvénysértő módon – rehabilitálta. Büntetőügyét végleg, jogilag tiszta helyzetet teremtve, a legfőbb ügyész 1963. június 29-ei indítványa után, a Legfelsőbb Bíróság ún.

elnöki megállapítással 1963. július 11-én zárta le 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8

Sztálin, Joszif Visszarionovics (1879–1953) szovjet kommunista politikus, generalisszimusz, pártfőtitkár, 1927-től haláláig a Szovjetunió diktátora 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15

Sztáray Zoltán (1918–2011) író, közgazdász, szerkesztő. A Salgótarjáni Kőszénbánya tisztviselője (1945–1946), a Magyar Állami Szénbányák főrevizora (1946–1947), az Országos Árhivatal osztályvezetője és a Műegyetem előadója (1947–1948). 1948 őszén koholt vádak alapján letartóztatták, 1950-ben a recski kényszermunkatáborba internálták. 1953 végén szabadult, majd utólagosan újabb öt év börtönre ítélték, amelyet azonban letöltöttnek nyilvánítottak. Szabadulása után a tokodi üveggyár üzemvezetője (1954–1956). 1956-ban részt vett a forradalomban, majd Párizsba távozott. A strasbourg-i Magyar Forradalmi Tanács gazdasági vezetője (1957–1958), a New York-i Kossuth Alapítvány alelnöke és igazgatója (1958–1960), a brüsszeli Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet belső munkatársa (1960–1961). 1961-től az *Új Látóhatár* munkatársa, a lap amerikai szerkesztője (1980–1985), majd kiadója (1986–1989), a Kaliforniai Egyetem szociológiai kutatója (1962-től). 1981-ben a Recski Szövetség alapítója és ügyvezetője 1

Szuszlov, Mihail Andrejevics (1902–1982) szovjet kommunista politikus, 1954-ben a Szovjetunió Külügyi Bizottságának elnöke, 1955-ben (ismét) az SZKP PB tagja.

1956. október 24–31. között Mikojannal, majd novemberben más szovjet vezetőkkel együtt több alkalommal utazott tárgyalópartnerként Magyarországra, és fontos szerepet játszott a szovjet álláspont kialakulásában (ZINNER, 2001) 1, 2, 3

Szücs Ernő (1908–1950) az NKVD tagja, az ÁVO, majd az ÁVH ezredese; 1950 tavaszától letartóztatásáig (1950. szeptember 23.) és megöletéséig (1950. november 21.) Péter Gábor helyettese, valamint a katonai elhárítás vezetője 1, 2, 3, 4

Szücs Miklós (1910–1950) újságíró, mérnök, Szücs Ernő öccse. A két világháború között Brnóban élt, ott végezte az egyetemet is. A háború idején több magyar antifasiszta társával együtt Angliába települt. 1949. július 6-án Pesten trockizmus gyanújával letartóztatták; rövid időre szabadon engedték, majd július 12-én ismét lefogták, s 1950. november 21-én bátyjával, Ernővel együtt agyonverték az államvédelmisek 1, 2

Tánczos Gábor (1928–1979) tanár, kommunista politikus. Az ELTE tanársegédje (1953–1954), majd a DISZ Főiskola tanára, a Petőfi Kör titkára (1955–1956). Utóbb Nagy Imre híve. A forradalom leverése után a Nagy Imre-csoporttal együtt a jugoszláv követségen kapott menedéket, majd Snagovba hurcolták. 1957. március 17-én letartóztatták, 1958. augusztus 19-én tizenöt évi börtönre ítélték. Amnesztiával szabadult (1962), haláláig szociológusként dolgozott; öngyilkosságot követett el 1, 2

Tarján Rezső (1908–1978) matematikus, a hazai informatika úttörője. 1947-től az Egyesült Izzó mérnöke, majd rövid ideig a Híradástechnikai Iparigazgatóság vezetője. Az ötvenes évek elejétől a Posta Kísérleti Állomás helyettes vezetőjeként tevékenykedett. 1953 februárjában a Standard-perrel összefüggésben letartóztatták, 1955-ben szabadult (lásd SZÖRÉNYI, 2012) 1

Teleki Géza, gróf (1911–1983) geológus-geográfus, egyetemi tanár, gróf Teleki Pál miniszterelnök fia. 1944-ben, a német megszállás idején a fegyverszünetet sürgette; tagja volt a szeptember 28-án Moszkvába indított küldöttségnek, amely ott október 11-én aláírta az ideiglenes fegyverszüneti egyezményt, amely azonban az október 15-i kiugrási kísérlet kudarca miatt nem valósulhatott meg. A Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormányban 1944. december 22-től 1945. november 15-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter, majd 1948-ig a Budapesti Műegyetem Közgazdasági Kara Gazdasági Földtani Tanszékének tanára. 1949-ben az Amerikai Egyesült Államokba távozott. 1950-től a Virginiai Egyetem tanára, 1955-től a George Washington Egyetemen a földtan professzora. Gyógyíthatatlan betegsége miatt feleségével együtt öngyilkosságot követett el 1

Tildy Zoltán (1889–1961) református lelkész, kisgazdapárti politikus; miniszterelnök (1945. november 15.–1946. február 1.), majd köztársasági elnök. 1948. július 30-án lemondatták, majd 1948. augusztus 3. és 1956. május 1. között házi őrizetben tartották. Államminiszterségét

követően, 1956. november 5-től letartóztatásban volt. A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa hatévi börtönbüntetésre ítélte 1958. június 15-én. 1959. április 1-jén szabadult. A Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa rehabilitálta 1989. július 6-án 1, 2

Tildy Zoltánné Gyenis Erzsébet (1896–1985) tanító, kisgazdapárti politikus, 1945–1946 folyamán országgyűlési képviselő, Tildy Zoltán köztársasági elnök felesége 1

Tischler János 1, 2

Tito, Josip Broz (1892–1980) horvát, illetve jugoszláv kommunista politikus, forradalmár, katonatiszt, a jugoszláv partizánok egyik vezetője a második világháborúban; 1937–1966 között a különböző elnevezésű kommunista párt főtitkára, 1945. november 29. és 1953. január 14. között Jugoszlávia kormányfője, 1953–1974 között államfő, utána örökös elnök. Miután nem volt hajlandó szolgaian követni a szovjetek utasításait, ráadásul tervbe vette egy Moszkvától független – Jugoszláviát, Magyarországot, Romániát és Bulgáriát tömörítő – kelet-európai kommunista államszövetség létrehozását, Sztálin ellene fordult: Tito ettől kezdve a csatlós országok propagandájában az „imperialisták láncos kutyája”-ként szerepelt, vélt vagy valódi hívei és szövetségesei (valamint Titóra hivatkozva Sztálin politikai ellenfelei) ellen széles körű hajtóvadászat indult, kirakatperek sorával 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11

Tolbuhin, Fjodor Ivanovics (1894–1949) szovjet katonatiszt, 1944-től a Szovjetunió marsallja 1, 2, 3

Tóth Gábor (1941) vájártanuló, ’56-os menekült. 1957. december 19-én, Belgiumból amnesztiával történt hazatérését követően Budapesten kihallgatták. A dreiskircheni táborban találkozott Heltaival, aki akkor az IRC segélyszervezet tolmácsa volt, s akiről az állambiztonság kihallgatójának érdeklődésére rövid leírást adott 1

Tömpe András (1913–1971) hírszerző vezérőrnagy, diplomata. 1963-tól a Corvina Kiadó igazgatója, 1967 júniusában Magyarország berlini nagykövete; utóbb a csehszlovákiai bevonulás iránt táplált ellenérzései miatt lemondott tisztségéről. 1971. december 15-én öngyilkosságot követett el 1

Tömpe István (1909–1988) kommunista politikus, a belügyminiszter első helyettese (1956. december 6.–1958. január 15.), majd a földművelésügyi miniszter első helyettese (1958. január 12.–1962). A Magyar Rádió és Televízió elnöke (1962–1974), utóbb az Állami Rádió és Televízió Bizottság elnöke (1975–1984) 1, 2

Török Bálint (1502 k.–1550) főnemes, hadvezér, nándorfehérvári bán. A közismert történet szerint, melyre Heltai is utal, 1541-ben Szulejmán a gyermek király, János Zsigmond fölött gyámkodó többi főemberrel együtt táborába hívatta Török Bálintot, s míg a bán távol volt (illetve a szultán foglya lett), a janicsárok ellenállás nélkül vonulhattak be Budára, s foglalhatták el a várost 1

Trockij, Lev Davidovics (1879–1940) szovjet politikus, teoretikus. Sztálin vetélytársnak tekintette, ezért mexikói

emigrációjában meggyilkoltatta 1

Ujfalussy Béla (1894–?) diplomata. Külügyi szolgálatba lépett 1915. augusztus 15-én, a Rejtjel Osztály vezetője 1945. szeptember 24-től Ujfalussy Béla 1, 2

Újhelyi Szilárd (1915–1996) jogász, művelődéspolitikus. A Népjóléti Minisztérium államtitkára (1945), a Kulturális Kapcsolatok Intézetének főtitkára (1948), a Magyar Rádió vezérigazgató-helyettese (1949). 1951. március 5-én letartóztatták, majd október 20-án a „Tariska István és társai" büntetőügyben nyolcévi fegyházbüntetésre ítélték. Szabadulása és rehabilitálása (1954. július 23.) után Nagy Imre híve. 1956. november 23-án Snagovba hurcolták, csak 1958 novemberében térhetett haza. 1962-től a filmszakmában dolgozott. 1973-ban vonult nyugdíjba UNESCO-nagykövetként 1

Vájlok Sándor (1913–1991) szlovákiai magyar művelődéstörténész, szlovák–magyar szakos tanár, diplomata. A Miniszterelnökség kulturális előadója (1940–1941), a KÜM Kulturális, majd Nemzetiségi Osztályán a Miniszterelnökségről átengedett előadó (1941–1948), utóbb tanácsos; szakértőként a párizsi magyar békeküldöttség tagja (1946). 1948 nyarán elbocsátották a KÜM-ből 1, 2

Váli Ferenc A. 1, 2

Varga Béla (1903–1995) katolikus pap, politikus. 1945 áprilisától az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, novembertől nemzetgyűlési képviselő. 1946. február 7-én a Nemzetgyűlés elnökévé választották. 1947. június 2-án letartóztatása elől elmenekült az országból. Az Amerikai

Egyesült Államokban telepedett le, a külföldi magyar emigráció vezetője lett. 1951-ben részt vett a SZER elindításában. 1990-ben, a szabadon választott magyar országgyűlés alakuló ülésén már itthon mondott beszédet, egy évvel később pedig végleg hazatelepült 1

Vas Zoltán (1903–1983) író, újságíró, kommunista politikus. A Rákosi-korszakban fontos gazdaságpolitikai hivatalokat viselt: a Gazdasági Főtanács (1945–1949) és az Országos Tervhivatal vezetője (1949–1953). Ekkoriban a párt legbefolyásosabb tagjai közé tartozott, 1953-ban azonban kegyvesztetté vált, és Nagy Imre köréhez csatlakozott. 1956. október 26-án a Közellátási Kormánybiztosság elnökévé, majd október 28-án közellátási kormánybiztossá nevezték ki. 1956-os szerepvállalása miatt haláláig kiszorult a politikából, s már csak írással foglalkozott. 1956. november 23-tól 1958. decemberig Snagovban volt 1, 2, 3

Vásárhelyi Miklós (1917–2001) újságíró, politikus. Rómában, majd Debrecenben tanult, 1938-ban belépett a KMP-be, részt vett az ellenállási mozgalomban. 1945-től a *Szabadság,* majd a *Szabad Nép* munkatársa. 1946-ban a *Szabad Nép* különtudósítója a párizsi béketárgyalásokon. 1950-ben rövid ideig a Rádió igazgatója. 1951-től a Művelt Nép felelős szerkesztője, majd 1952-től 1954-ig a *Hungary – Vengrija* című lap főszerkesztője. 1954 májusától a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának elnökhelyettese. Nagy Imre legszűkebb politikai köréhez tartozott. 1955 áprilisában a forradalom későbbi miniszterelnökével együtt

őt is leváltották; szigorú pártmegrovásban részesült, amiért a Lapkiadó Vállalat 1955. május 27-i párttaggyűlésén Gimes Miklóssal a magyar–jugoszláv viszony tisztázását és a Rajk-per felülvizsgálatát követelte. 1955 októberében részt vett az írók és művészek által az MDP KV-hez intézett memorandum megfogalmazásában – december 24-én kizárták a pártból. 1955-től a Művelt Nép könyvtárosa. 1956. november 1-jén a kormány sajtófőnökévé nevezték ki. November 4-én a jugoszláv követség katonai attaséjának lakásán nyert menedéket. November 23-án, az addig a jugoszláv követségen tartózkodó Nagy Imre-csoporttal Romániába hurcolták; 1957. április 10-én Snagovban letartóztatták és Magyarországra szállították. 1958. június 15-én a Nagy Imre és társai elleni perben a Legfelsőbb Bíróság öt év börtönbüntetésre ítélte. 1960. április 1-jén amnesztiával szabadult. 1961-től a Képzőművészeti Kiadó lektora; 1964-ben elbocsátották állásából. 1972-ig egy építőipari ktsz. anyagbeszerzője. 1965-től az *Élet és Tudomány*, 1972-től 1990-ig az MTA ITI munkatársa. A Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa 1989. július 6-án felmentette a vádak alól. A Kúria 2016. október 13-án semmissé nyilvánította az 1958-as ítéletet 1, 2, 3, 4, 5, 6

Veres Péter (1897–1970) író, politikus. A szegényparasztság érdekeiért fellépő népi íróként és politikusként 1945 és 1949 között a Nemzeti Parasztpárt elnöke; 1947. szeptember 24. és 1948. szeptember 9. között – kommunista nyomásra – honvédelmi miniszter. A koalíciós

idők (1945–1948) politikai életének egyik legnépszerűbb közéleti személyisége 1, 2

Vermes Miklós (1914) jogász, 1945 márciusától a rendőrség munkatársa; 1947–1949 között a BM Személyzeti Osztályának, később a Szervezési Csoportnak volt a vezetője, 1950. december 27-én letartóztatták. A Budapesti Katonai Törvényszék 1951. március 8-án nyolcévi börtönbüntetésre ítélte. A Katonai Főtörvényszék 1951. március 20-án helybenhagyta ítéletét. 1955. május 6-án szabadult. A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma 1955. szeptember 16-án rehabilitálta. Épp az ellenkezőjével marasztalták el, amit korábban tett: 1947-ben a szociáldemokrata rendőrökkel, 1948-ban az ún. csendőrvonallal – Gyenes-Dienes Andrással és Korond Bélával – szemben volt agresszív káderpolitikájában 1, 2, 3

Vértes György (1902–1976) író, szerkesztő, könyvtáros. A Tanácsköztársaság idején a Szocialista Középiskolás Diákok Országos Szövetsége direktóriumának tagja. Bécsben és Prágában vegyészmérnöknek tanult. 1936–37-ben a *Gondolat* című folyóirat szerkesztője. A haladó irodalom képviselői közül többeket – Bálint Györgyöt, Darvas Józsefet, Déry Tibort, Gelléri Andor Endrét, Illyés Gyulát, József Attilát, Radnóti Miklóst, Sárközi Györgyöt, Zelk Zoltánt stb. – sikerült megnyernie a lap számára. 1937 novemberében letartóztatták. Háromévi fegyházbüntetésének letöltése után bekapcsolódott az illegális munkába; 1944-ben részt vett az ellenállási mozgalomban. 1945 után a SZOT Sajtóosztályát vezette és a

szovjet tömbhöz tartozó országokban kötelezővé vált szocialista realizmus esztétikai doktrínájának kidolgozója 1, 2

Zsigmondi Ágnes – Zsigmondi Endre és Salgó Éva lánya 1

Zsigmondi Endre (1910–1999) író, szerkesztő, lapkiadó, a Szikra Kiadó igazgatója, a *Friss Újság*, a *Szabad Nép* és más pártlapok felelős kiadója. A második világháború alatt a londoni Magyar Klubban tevékenykedett. A Lapkiadó Vállalat vezetője volt, amikor 1949. július 2-áról 3-ára virradóra letartóztatták; a Budapesti Megyei Bíróság 1951. augusztus 15-én négy-, a Legfelsőbb Bíróság 1952. február 13-án nyolcévi börtönbüntetésre ítélte. A Legfelsőbb Bíróság 1954. szeptember 2-án rehabilitálta, ekkor szabadult. Előbb a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalánál dolgozott, majd 1955-től a Magyar Hirdető igazgatója, utóbb vezérigazgatója lett. Innen vonult nyugdíjba 1, 2

Zsigmondi Endréné lásd **Salgó Éva**

Zsófi lásd **Heltai Zsófia**

Zsóka lásd **Nagy Erzsébet**

BIBLIOGRÁFIA

– – (1945) *Hírek,* Szabad Nép, 1944. április 27., 4.

– – (1956a), *A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének közleménye,* Szabad Nép, 1956. október 4., 1.

– – (1956b), *Megkezdtük a tárgyalásokat a Szovjetunióval a Varsói Szerződés felmondásáról,* Magyar Nemzet, 1956. november 1., 1.

– – (1956c), *Szűkítik a katonai bíróságok hatáskörét – Megszűnik a közlekedési bírság – Egyszerűsítik a bontóperi eljárást: Sajtótájékoztató értekezlet az Igazságügyi Minisztériumban,* Szabad Nép, 1956. október 13., 1.

– – (1957), *Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése,* Bukarest, Politikai Kiadó.

– – (1989a), *Jegyzőkönyv a kabinet 1956. november 1-jén délelőtt tartott üléséről,* História, 1989/4–5., 48–49.

– – (1989b), *Jegyzőkönyv a kabinet 1956. november 1-jén délután tartott üléséről,* História, 1989/4–5., 49.

– – (1996), *Reform to Revolution: Detailed Interview Given by György Heltai to an American Journalist, dated 12th December 1956 and Submitted to the UN Special Committee on the Question of Hungary,* The Hungarian Quarterly, 1996/142., 42–56.

– – (2000), *Kádár János a kortársak emlékeiben,* Rubicon, 2000/7–8., 75–94, 96–98.

A. SAJTI Enikő (2009), *Egy kommunista káder a külügyben: 1945–1948: Rex József,* Forrás, 2009/7–8., 89–109.

ACZÉL Tamás, MÉRAY Tibor (1989), *Tisztító vihar,* Szeged, JATE.

ARA-KOVÁCS Attila (1991), *Brüsszel, Budapest: ’56* [Interjú Bak Jánossal], Beszélő, 1991. június 15., 6–7.

AUER Pál (1971), *Fél évszázad: Események, emberek,* Washington, Occidental Press.

BAIN, Leslie B. (1960), *The Reluctant Satellites: An Eyewitness Report on East Europe and the Hungarian Revolution,* New York, Macmillan.

BALOGH Margit (2015), *Mindszenty József (1892–1975),* Bp., MTA BTK, I–II.

BANDY, Alex (2009), *Chocolate and Chess: Unlocking Lakatos,* Bp., Akadémiai.

BANDY, Alex (2014), *A csokoládé-gyilkosság: Egy filozófus másik élete,* Bp., Akadémiai.

BARÁTH Magdolna, GECSÉNYI Lajos (2016) szerk., *Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990,* Bp., MTA BTK Történettudományi Intézet (Magyar Történelmi Emlékek – Adattárak).

BÉKÉS Csaba (1996), *György Heltai (1914–1994),* The Hungarian Quarterly, 1996/142., 43.

BÉKÉS Csaba (2006), *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában,* Bp., 1956-os Intézet.

B. KÁDÁR Zsuzsanna (2016), *Szertefoszlott remények: Potoczky Mária és Magyarország, 1956,* Pécs–Bp., Kronosz–ÁBTL.

BORHI László (2015), *Nagyhatalmi érdekek hálójában: Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig,* Bp., Osiris.

BOTKA Ferenc (2010) kiad., *Déry Tibor levelezése II/C. 1956–1960,* Bp., Balassi (Déry Archívum).

BRAHAM, Randolph L. (2015), *A népirtás politikája: A Holocaust Magyarországon,* Bp., Park, I–II. (Ford. ZALA Tamás, BERÉNYI Gábor, SZ. KISS Csaba, GARAI Attila, SERES Iván, HERNÁDI Miklós)

BRZEZIŃSKI, Zbigniew Kazimierz (1961), *The Soviet Bloc: Unity and Conflict,* New York.

CALHOUN, Daniel Fairchild (1991), *Hungary and Suez, 1956: An Exploration of Who Makes History,* Lanham, New York, London, UP of America.

CAMPBELL, John C. (1991), *The Soviet Union, The United States and the Twin Crisis of Hungary and Suez = Suez 1956: The Crisis and its Consequences,* szerk. W. M. Roger LOUIS, Roger OWEN, Oxford, Clarendon Press, 233–253.

CRYSTAL, David (1987), *The Cambridge Encyclopedia of Language,* Cambridge, New York, Ne Rochelle, Melbourne, Sydney, Cambridge UP.

CZIKANN-ZICHY Móric (1986), *My Life: Politics and Diplomacy in Turbulent Times,* Englewood, Universe Publishing Company.

CSALOG Zsolt (1983), *Heltai György, Charleston SC, 1983. I.*, OSZK Kt., Fond 445/268., kézirat.

CSALOG Zsolt (1987) *„A szocializmus jegyében”: Hajnal Márta, kiadói lektor, 60 éves,* OSZK Kt., Fond 445/298., kézirat.

CSALOG Zsolt (1989a), *Emlékezés egy temetésre,* 2000, 1989/6., 2–8.

CSALOG Zsolt (1989b), *Egy téglát én is letettem: Öt kis történelmi portré,* Bp., Szépirodalmi.

CSALOG ZSolt (1989c), *Fel a kezekkel!,* Bp., Maecenas.

CSALOG Zsolt (1989d), *Hogyan kell forradalmat csinálni?,* OSZK Kt., Fond 445/270., kézirat.

CSALOG Zsolt (1990), *Doku 56: Öt portré a forradalomból,* Bp., Unió.

CSALOG Zsolt (1992), *Hogyan kell forradalmat csinálni?,* Magyar Narancs, 1992. november 15., 46–46.

CSALOG Zsolt (1995), *Egyszer volt, ez már volt egyszer,* Beszélő, 1995/6., 32.

CSALOG Zsolt (2010), *Nemzeti-demokratikus forradalom volt: Csalog Zsolt három kérdése Lőcsei Pálhoz (részletek)* = LŐCSEI Pál, *Egy élet szilánkjai: Írások, beszélgetések, dokumentumok,* szerk. KENDE Éva, Bp., Nagy Imre Alapítvány, Gondolat, 170–177.

CSERES Tibor (1991), *Vérbosszú Bácskában,* Bp., Magvető.

CSICSERY RÓNAY István, GYERNYEY Géza (1998), *Koncepciós per a Független Kisgazda Párt szétzúzására 1947,* Bp., 1956-os Intézet.

CSÖRSZ István (2014), *Viharjelzés: Riportok 1956 katonáival,* Bp., Napkút.

DÁVID Ferenc (2014), *A magyar katonai rádiófelderítés második világháborút követő újjászervezésének szervezeti alapjai (1945–1947),* Felderítő Szemle, 2014/3., 108–121.

DEMÉNY Pál (1988), *„A párt foglya voltam": Demény Pál élete,* az interjút készítette, a szöveget szerkesztette és a

dokumentumokat válogatta KISS József, Bp., Medvetánc Könyvek.

DORNBACH Alajos, KENDE Péter, RAINER M. János, SOMLAI Katalin (2008) szerk., *A per: Nagy Imre és társai 1958, 1989,* Bp., 1956-os Intézet, Nagy Imre Alapítvány.

EISENHOWER, Dwight D. (1965), *Waging Peace, 1956–1961: The White House Years,* Garden City, New York, Doubleday and Comp. Inc.

EMBER Judit (1989), *Menedék-jog – 1956: A Nagy Imre-csoport elrablása,* Bp., Szabad Tér.

EÖRSI István (1988), *Emlékezés a régi szép időkre,* Bp., Napra-forgó Kft.

FALUDY György, FALUDY Zsuzsa, PÁLÓCZI-HORVÁTH György (2007), *Egy nép tragédiája,* Bp., Alexandra.

FARKAS Vladimir (1990), *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam*, Bp., Interart Stúdió.

FEHÉR Lajos (1946), *Harcunk Budapestért: Fejezet a magyar fegyveres ellenállási mozgalom történetéből,* Bp., Szikra.

FEJTŐ, François (1957), *Behind the Rape of Hungary,* New York, McKay. (Transl. Norbert GUTERMAN)

FEJTŐ Ferenc (2006), *A magyar tragédia: 1956,* Bp., Kossuth. (Ford. MÁRTON László)

FELIX, Christopher [James McCargar] (1963), *The Spy and His Masters: A Short Course in the Secret War,* London, Secker & Warburg.

FREY Dóra (2011), *Az Auschwitz-jegyzőkönyv: Egy még mindig kevéssé ismert történeti dokumentum,* Eszmélet,

2011/92. (tél), 123–136.

GÁL Éva, HEGEDŰS B. András, LITVÁN György, RAINER M. János (1993) szerk., *„A Jelcin-dosszié”: Szovjet dokumentumok 1956-ról*, Bp., 1956-os Intézet, Századvég.

GATI, Charles (2006), *Vesztett illúziók: Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom,* Bp., Osiris. (Ford. MAKOVECZ Benjámin)

GAZSI József (1971), *A 107/302. munkaszolgálatos század ellenállási kísérlete,* Hadtörténeti Közlemények, 1971/1., 93–106.

GERŐ Gyula (2009) szerk., *Magyar könyvtártörténeti kronológia 996–2007,* Bp., Országos Széchényi Könyvtár.

GLATZ Ferenc (1989) kiad., *A kormány és a párt vezető szerveinek dokumentumaiból,* közzéteszi História, 1989/4–5., 25–52.

GRANVILLE, Johanna (2004), *The First Domino: International Decision Making During the Hungarian Crisis of 1956,* College Station – Texas, A&M UP, (Eastern Europe Studies).

HAJDU Tibor (1992), *A Rajk-per háttere és fázisai,* Társadalmi Szemle, 1992/11., 17–36.

HAJDU Tibor (1993), *1949. május 23-án este Farkas Mihály elvtárs kihallgatta Szőnyi Tibort,* Mozgó Világ, 1993/6., 100–111.

HAJDU Tibor (2003) szerk., *Károlyi Mihály Levelezése V. 1945–1949,* Bp., Napvilág.

HARASZTI György (2016) kiad., bev., *Auschwitzi jegyzőkönyv,* Bp., Múlt és Jövő.

HEGEDÜS András (1988), *A történelem és a hatalom igézetében: Életrajzi elemzések,* Bp., Kossuth.

HELTAI György (1947), *Egy lesz-e a világ vagy kettő?,* Forum, 1947/7. (július), 516–519.

HELTAI György (1949), *Meg nem alkuvó harc a békéért,* Forum, 1949/7. (július), 588–592.

HELTAI György (1956), *Jogászok felelőssége: Nyílt levél az igazságügy-miniszterhez,* Irodalmi Újság, 1956/42. (október 20.), 7.

HELTAI, Georges (1959a), *In memoriam Imre Nagy,* Etudes, 1959/11. (Juin)

HELTAI György (1959b), *Nagy Imre és a Varsói Szerződés,* Irodalmi Újság, 1959/12. (június 15.), 3–10.

HELTAI György (1960a), *Az MSZMP VII. kongresszusa,* Szemle, 1960/3., 1–21.

HELTAI György (1960b), *Megjegyzések a magyar társadalom szerkezeti változásához,* Szemle, 1960/4., 1–13.

HELTAI György (1962), *Könyvek a magyar forradalomról,* Szemle, 1962/1., 97–100.

HELTAI György (1963a), *A forradalom kisugárzása az MSZMP kongresszusán,* Szemle, 1963/1., 72–76.

HELTAI György (1963b), *A júniusi határozat,* Szemle, 1963/3., 2–7.

HELTAI, George G. (1966a), *Changes in the Social Structure of the East Central European Countries,* Journal of International Affairs, 1966/1., 165–171.

HELTAI György (1966b), *Imre Nagy au Parlament = Histoire du soulèvement Hongrois 1956,* éd. Péter

GOSZTONYI, Saint-Just-la-Pendue, Editions Horvath, 162–188.

HELTAI György (1978), *International Aspects* = *The Revolution of 1956 in Retrospect,* eds. Béla K. KIRÁLY, Paul JÓNÁS, New York, East European Quarterly – Columbia UP (East European Monograph Series, XL), 47–55.

HELTAI, George (1986), *Gli ultimi giorni di Nagy,* l'Unità, 1986. november 4.

HÓDOS György (1990), *Kirakatperek: Sztálinista tisztogatások Kelet-Európában 1948–54,* Bp., Eötvös.

HORVÁTH Ibolya, SOLT Pál, SZABÓ Győző, ZANATHY János, ZINNER Tibor (1992–1996) szerk., *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 1–5.,* Bp., Közgazdasági és Jogi Kiadó.

HORVÁTH Miklós, ZINNER Tibor (2008) szerk., *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben: Dokumentumok Nagy Imre és társai pertörténeteihez,* Bp., Magyar Közlöny.

HORVÁTH Miklós, KOVÁCS Vilmos (2016) szerk., *Magyarország az atomháború árnyékában: Fejezetek a hidegháború korszakának had- és haditechnika-történetéből,* Bp., Zrínyi.

HUSZÁR Tibor (2001), *Kádár János politikai életrajza 1912–1956,* Bp., Szabad Tér, Kossuth, I–II.

IGNOTUS Pál (1993), *Fogságban 1949–1956,* Bp., Cserépfalvi.

IGNOTUS, Paul (1959), *Political Prisoner,* London, Routledge and Kegan Paul.

ISPÁNKI Béla (1995), *Az évszázad pere,* Bp., Lámpás.

JAVORNICZKY István (1990), *„Eljő az a nagy, szép idő…”*, Bp., Héttorony.

KÁROLYI Mihály (2013), *Hit, illúziók nélkül,* kiad., ford., jegyz. LITVÁN György, Bp., Európa.

KATONA Ferenc (2014), *„Tevőleges részese voltam…”: Nagy Péter akadémikus két emlékezése 1948-ra,* 2000, 2014/12., 52–74.

KECSKEMÉTI, Paul (1962), *The Unexpected Revolution: Social Forces in the Hungarian Uprising,* Stanford, California, Stanford UP.

KENDE Péter (2010), *Heltainé Lányi Ágnes halálára,* Népszabadság, 2010. augusztus 21., 4.

KENEDI János (1988), *Interjú Heltai Györggyel,* 1988. szeptember 1-jétől 30-ig, 1956-os Intézet – Oral History Archívum, 184. sz. (kézirat)

KENEDI János (1989) szerk., *A forradalom hangja: Magyarországi rádióadások 1956. október 23. – november 9.*, Bp., Századvég, Nyilvánosság Klub.

K[ENEDI]. J[ános]. (1994), *Heltai György (1914–1994),* Népszabadság, 1994. július 16., 6.

KENEDI János (2010), *„Miért csinálják a kommunista pártot, ha a munkások leköpdösnek minket?”: Lányi Ágnes (1920–2010),* Élet és Irodalom, 2010/34. (augusztus 27.), 12.

KENEDI János (2015), *Az ’56-os Nagy Imre-kormány külügyminiszter-helyettese: Heltai György (1914–1994)* = K. J., *Hálózati munkára nem alkalmas: K. belügyi iratfelmérő újabb jelentései,* Bp., Magvető, 161–170.

KIRÁLY Béla (2004), *Amire nincs ige: Visszaemlékezések 1912–2004,* Bp., HVG.

KISS József, RIPP Zoltán, VIDA István (1993), *Források a Nagy Imre-kormány külpolitikájának történetéhez,* Társadalmi Szemle, 1993/5., 87.

KISZELY Gábor (2000), *ÁVH: Egy terrorszervezet története,* Bp., Korona.

KOPÁCSI Sándor (1980), *Az 1956-os magyar forradalom és a Nagy Imre-per,* New Brunswick, New Jersey, Magyar Öregdiák Szövetség – Bessenyei György Kör.

KOPÁCSI Sándor (1989), *Életfogytiglan,* Bp., Nyíregyháza, Bibliotéka.

KOVÁCS István (2014), *Élet egy eszme szolgálatában. 1911–2011. Visszaemlékezések és dokumentumok,* vál., szerk., bev. MORVA Tamás, [Külső hivatkozás] (letöltve 2018. március 3.)

KOVRIG, Bennett (1979), *Communism in Hungary from Kun to Kádár,* Stanford, Hoover Institution Press.

KOVRIG, Bennett (1991), *Of Walls and Bridges: The United States and Eastern Europe,* New York, London, New York UP.

KOVRIG, Bennett (2006), *Stalin's Legacy: The Soviet-dominated Regimes in Hungary and East Central Europe, 1953–1959 = 1956: The Hungarian Revolution and War for Independence,* ed. Lee CONGDON, Béla K. KIRÁLY, Károly NAGY, New York, Columbia UP.

KOZÁK Gyula (1992) szerk., *Szemle: Válogatás a brüsszeli Nagy Imre Intézet folyóiratából,* Bp., Századvég, 1956-os Intézet.

KOZÁK Gyula (2017), *Kész a leltár: Vásárhelyi Miklós,* Bp., Balassi.

KÖVÉR György (1998), *Losonczy Géza 1917–1957,* Bp., 1956-os Intézet.

KRAMER, T. D. (2000), *From Emancipation to Catastrophe: The Rise and Holocaust of Hungarian Jewry,* Lanham, New York, Oxford, UP of America.

LÁNYI Sarolta (1981), *Napló 1935–1937,* s. a. r., szerk., jegyz., bev. CZÓBEL Anna, Kritika, 1981/6., 16–20.

LÁNYI Sarolta (1982), *Napló (1935. november 13.–1937. október 16.)* = L. S., *Próbatétel: Versek, novellák, napló,* s. a. r., szerk., jegyz., utószó DÉR Zoltán, Szabadka, Veljko Vlahović Munkásegyetem (Életjel Könyvek, 28), 57–133. (kül. 116–133.)

LENGYEL János (2008), *Párizs, 1946–1947: egy békediktátum ügymenete: A békekonferencia előzményei,* Együtt, 2008/2., 80–88.

LIBIK, Georg (1981), *Üzenet a lesiklásból,* Boras, Invandraförlaget, 1981.

LIPTAI Ervin (1987) szerk., *A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom: Kislexikon,* Bp., Kossuth, Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

LITVÁN György (1994), *Távoli búcsú egy közeli baráttól (Heltai György halálára),* Beszélő, 1994. július 21., 33.

LOMAX, Bill (1989), *Magyarország 1956,* szerk., ford., jegyz. KRASSÓ György, Bp., Aura.

MARTON Endre (2000), *Tiltott égbolt,* Bp., Kairosz. (Ford. KÁDÁR András)

MÁRVÁNYI Judit (2017), *Kapaszkodók: Egy szerkesztő emlékei,* szerk. TURI Tímea, Bp., Magvető (Tények és Tanúk).

MASTNY, Vojtech, BYRNE, Malcolm (2005) eds., *A Cardboard Castle? An Inside History of the Warsaw Pact, 1955–1991,* Bp., New York, CEU Press.

MÉRAY Tibor (1959), *Thirteen Days that Shook the Kremlin,* New York, Praeger.

MÉRAY Tibor (1978), *Nagy Imre élete és halála,* München, Griff.

MÉRAY Tibor (2006), *Nagy Imre élete és halála,* szerk. BALIKÓ Helga, MURÁNYI Gábor, Bp., Noran.

MIĆUNOVIĆ, Veljko (1977), *Moskovske Godine 1956–1958,* Zagreb, Liber.

MICSUNOVICS, Veljko (1982), *Moszkva–Belgrád–Budapest: Részletek a „Moszkvai évek, 1956–1958” című könyvből,* Bp., AB Független Kiadó.

MINDSZENTY József (1989), *Emlékirataim,* Bp., Szent István Társulat.

MINK András (2010) szerk., *Tanúságtevők az ENSZ előtt – 1957,* Bp., Nagy Imre Alapítvány.

MLYNÁŘ, Zdeněk (2008), *A Prágai Tavasz… és ősz,* Bp., Kairosz. (Ford. BÁBA Iván)

MOLDOVA György (2006), *Kádár János,* Bp., Urbis, I–II.

MOLNÁR Adrienne, KŐRÖSI Zsuzsanna, KELLER Márkus (2006) szerk., *A forradalom emlékezete: Személyes történelem,* Bp., 1956-os Intézet.

MOLNÁR, Miklós, Nagy, László (1959), *Imre Nagy, Réformateur ou révolutionnaire?,* Genève, Paris, Librairie E.

Droz, Minard (Publications de l'Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales, 33).

MOLNÁR Miklós, NAGY László (1961), *Két világ közt: Nagy Imre útja,* Brüsszel, Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet.

MOLNÁR Miklós, NAGY László (1983), *Reformátor vagy forradalmár volt-e Nagy Imre?,* Párizs, Magyar Füzetek (Adalékok az Újabbkori Magyar Történelemhez, 2).

MÜLLER Rolf (2017), *Az erőszak neve: Péter Gábor: Az ÁVH vezetőjének élete,* Bp., Jaffa (Modern Magyar Történelem).

NAGY András (2005), *A Bang-Jensen-ügy: '56 nyugati ellENSZélben,* Bp., Magvető.

NAGY Balázs (1960), *Nagy Imre és akik nem ismerik (Tibor Méray: Thirteen Days the Shook the Kremlin: Imre Nagy and the Hungarian Revolution),* Szemle, 1960/3., 68–79.

NAGY Ferenc (1990), *Küzdelem a vasfüggöny mögött,* kiad., jegyz. VIDA Ferenc, Bp., Európa (Európa – História), I–II.

NAGY Imre (1957), *A magyar nép védelmében,* Párizs, Forradalmi Tanács.

NAGY Imre (2006), *Snagovi jegyzetek: Gondolatok, emlékezések 1956–1957,* kiad. VIDA István, Bp., Gondolat, Nagy Imre Alapítvány.

NAGY Miklós (1993) szerk., *A magyar külpolitika 1956–1989: Történeti kronológia,* Bp., MTA Jelenkorkutató Bizottsága.

Ötvös István (2011), *Egy szerelmes politikus találkozása egy per koncepciójával: Az 1950. évi tábornok-per egyik háttere,* Betekintő, 2011/3.

PAIZS Gábor (1989) szerk., tan., *Rajk-per,* Bp., ILKV, Ötlet Szerkesztőség.

PALOCZI-HORVATH, George (1959), *The Undefeated,* Boston, Toronto, Little, Brown and Company.

PALOCZI-HORVATH, George (1971), *Youth Up in Arms: A Political and Social World Survey 1955–1970,* London, Weidenfeld and Nicolson.

PALOCZI-HORVATH, George (1993), *The Undefeated,* London, Eland.

PAPP István (2017), *Fehér Lajos: egy népi kommunista pályaképe,* Bp., Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Kronosz (ÁBTL Monográfiák).

PETŐ Andrea (2001), *Rajk Júlia,* Bp., Balassi (Feminizmus és Történelem).

POTOKY STRASSER, Marie (1991), *Il mito che e' caduto: Ungheria 1945–1956,* pref. Anna KÉTHLY, Roma, Elemme.

RAINER M. János (1999), *Nagy Imre: Politikai életrajz II. 1953–1958,* Bp., 1956-os Intézet.

RAINER M. János (2016), *Nagy Imre,* Bp., Nagy Imre Alapítvány.

RÁKOSI Mátyás (1997), *Visszaemlékezések 1940–1956,* kiad. BARÁTH Magdolna, FEITL István, GYARMATI György, PALASIK Mária, SIPOS Levente, SZŰCS László, T. VARGA György, Bp., Napvilág, I–II.

REID, Escott (1986), *Hungary and Suez, 1956: A View from New Delhi,* Oakville, New York, London, Mosaic Press.

RÉVÉSZ Sándor (1997), *Aczél és korunk,* Bp., Sík.

RÉVÉSZ Sándor (1999), *Egyetlen élet: Gimes Miklós története,* Bp., 1956-os Intézet, Sík.

ROSKA István (1986) szerk., *A Varsói Szerződés szervezete 1955–1985: Dokumentumok,* Bp., Kossuth.

RÓZSA György, RÓZSA Dávid (2015), *Legvégül a tópart: (Ön)életrajz két kézre,* Bp., MTA KIK, KSH Könyvtár.

RYAN, Jason (2010), *The Professor Who Came in from the Cold,* The College Today, 2010. november 11. [Külső hivatkozás] (letöltve 2018. március 29.).

SÁRINGER János (2013), *Iratok a magyar Külügyminisztérium történetéhez 1945–1950,* Szeged, Négy Árboc.

SCHECTER, Jerrold L., LUCHKOV, Vyacheslav (1971) eds., transl., *Khrushchev Remembers: The Glasnost Tapes,* London.

SCHMIDT Mária (1994a), *A Rajk-per és az amerikai kapcsolat I.,* Magyar Szemle, 1994/3., 227–152.

SCHMIDT Mária (1994b), *A Rajk-per és az amerikai kapcsolat II.,* Magyar Szemle, 1994/4., 360–372.

SERFŐZŐ László (1975) szerk., *A Varsói Szerződés húsz éve,* Bp., Kossuth.

SHAWCROSS, William (1974), *Crime and Compromise,* London, Weidenfeld & Nicholson.

SÍK Endre (1966), *Egy diplomata feljegyzései,* Bp., Kossuth.

SÍK Endre (1970), *Bem rakparti évek,* Bp., Kossuth.

SKARDON, Philip C. (2010), *A Lesson for Our Times: How America Kept the Peace in the Hungary–Suez Crisis of 1956: Commemorating a Historic Turning Point in the Cold War,* Bloomington, Author House.

SOLTÉSZ Márton (2015a), *Csalog Zsolt,* Bp., Argumentum.

SOLTÉSZ Márton (2015b), *A „végleges napló" olvasói: Levél Kálmán C. Györgynek,* 2000, 2015/8., 74–78.

SOLTÉSZ Márton (2017), *Az emlékezet ágboga: Heltai György '56-os anekdotái a szakirodalom tükrében,* Múltunk, 2017/3., 130–151.

SOMORJAI Ádám OSB, ZINNER Tibor (2008), *Majd' halálra ítélve: Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez,* Bp., Magyar Közlöny.

STANKOVICH Viktor szerk., ford. (1989), *1956: Az Egyesült Nemzetek Szervezete különbizottságának jelentése,* Bp., Hunnia.

STRASSENREITER Erzsébet (2011) szerk., *Kéthly Anna válogatott levelei (1921–1976),* Bp., Napvilág.

STRASSER, Marie (1992), *Zerstörte Hoffnung – der Anfang vom Ende: Ungarn 1956,* vorwort Anna KÉTHLY, Wien, im Eigenverlag Maria Strasser, 1992.

STRASSER, Peter (1957) Hrsg., *Ein Atemzug Freiheit: Volksaufstand und Konterrevolution in Ungarn,* Wien, Wiener Volksbuchhandlung.

Sz. KOVÁCS Éva (2013), *A magyar hírszerzés tevékenysége Ausztriában (1945–1965),* Betekintő, 2013/2.

SZABÓ Bálint (1982) szerk., *A szocializmus útján: A népi demokratikus átalakulás és a szocializmus építésének*

kronológiája: 1944. szeptember–1980. április, Bp., Akadémiai.

SZABÓ Miklós (1984), *Csendes háború,* bev. Berecz János, Bp., Zrínyi.

SZAKÁCS Sándor, ZINNER Tibor (1997), *A háború „megváltozott természete": Adatok és adalékok, tények és összefüggések, 1944–1948,* Bp., Genius Gold Bt.

SZALAI Anna (2017), *Volt egyszer egy magyar színház: Mozaikok Pásztor Béla izraeli magyar nyelvű társulatáról 1953–1957,* Regio, 2017/4., 192–226.

SZÁSZ Béla (1963), *Minden kényszer nélkül: Egy műper kórtörténete,* Brüsszel, Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet.

SZÁSZ Béla (1989), *Minden kényszer nélkül: Egy műper története,* szerk. ANTAL László, jegyz., tan. ZINNER Tibor, Bp., Európa (Európa – História).

SZEGŐ Iván Miklós (2014), *Jobbról balra – vagy mégsem? Csikós-Nagy Béla (1915–2005), az átmenet örök opportunistája = Évkönyv XX.,* Bp., OSZK, 1956-os Intézet Alapítvány, Gondolat, 198–246.

SZENT-IVÁNYI Domokos (2016), *Visszatekintés, 1941–1972,* kiad. SZEKÉR Nóra, KODOLÁNYI Gyula, bev. GRÓH Gáspár, Bp., Magyar Szemle Alapítvány (Magyar Szemle Könyvek). (Ford. NÉMETH Orsolya)

SZEKÉR Nóra (2010), *A Magyar Testvéri Közösség története,* Hódmezővásárhely, Norma.

SZEKÉR Nóra (2017), *Titkos társaság: A Magyar Testvéri Közösség története,* Bp., Jaffa.

SZEREDA, Vjacseszlav, Sztikalin, Alekszandr (1993) szerk., *Hiányzó lapok 1956 történetéből: Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából,* Bp., Móra.

SZŐNYEI Tamás (2012), *Titkos írás: Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1945–1900,* Bp., Noran, I–II.

SZÖRÉNYI Attila (2012), *A Standard-per előzményei és előkészítése 1948–1950,* doktori (PhD-) értekezés, Piliscsaba, kéziratban.

TAMÁSI Miklós, RÉVÉSZ Béla (2010) szerk., jegyz., vál., *A moszkvai levelezés 1956–58: Lapok Hegedüs András volt miniszterelnök hagyatékából,* Bp., Stencil Kulturális Alapítvány.

TISCHLER János (2006) szerk., *Budapestről jelentjük… Az 1956-os forradalom az egykorú nemzetközi sajtóban: Válogatás,* Bp., 1956-os Intézet.

TULIPÁN Éva (2012), *Szigorúan ellenőrzött emlékezet: a Köztársaság téri ostrom 1956-ban,* Bp., Argumentum (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára).

TULIPÁN Éva (2014), *Ostrom 1956-ban: A Köztársaság tér emlékezete,* Bp., Jaffa.

TYEKVICSKA Árpád (2006), *Írások a forradalomról,* Balassagyarmat, Nógrád Megyei Levéltár.

VÁLI, Ferenc A. (1961), *Rift and Revolt in Hungary,* Cambridge, Massachusetts, Harvard UP.

VARGA László (2000), *A Rajk-per hátterében: Ferenczi Edmond és Noel Haviland Field = Évkönyv VIII.,* szerk. KŐRÖSI Zsuzsanna, Bp., 1956-os Intézet, 11–25.

VAS Zoltán (1990), *Betiltott könyvem: Életem III.,* bev. VELIKY János, Bp., Szabad Tér (Huszadik Század).

VIDA István (1981), *Nagy Ferenc politikai pályafutása,* História, 1981/3.

ZICHY Mihály (2007) szerk., *Száműzve, de le nem győzve: Kéthly Anna emigrációs levelezése,* Bp., Országos Széchényi Könyvtár, Széphalom Könyvműhely.

ZINNER Tibor (2001), *A kádári megtorlás rendszere,* Bp., Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet (Arc és Álarc).

ZINNER Tibor, KAHLER Frigyes, KOCZKA Éva, PÁLVÖLGYI Ferenc, TÓTH Béla (2005), *Megfogyva és megtörve: Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban,* Bp., Magyar Hivatalos Közlönykiadó.

ZINNER Tibor (2013–2014), *„A nagy politikai affér": A Rajk–Brankov-ügy,* Bp., Saxum, I–II.

ZINNER, Paul E. (1962), *Revolution in Hungary,* New York, London, Columbia UP.

ZWEIG, Arnold (1956), *Grisa őrmester,* Bp., Új Magyar Könyvkiadó. (Ford. HELTAI György)

Tartalom